

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОЛОМОЙЦЕВ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 343.131.5 (477) (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

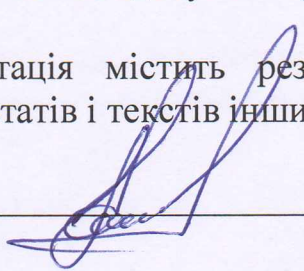
**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА
ЗАХИСТ В УКРАЇНІ**

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність»

Юридичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М. М. Коломойцев

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор Гусева Влада
Олександрівна

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Коломойцев М. М. Теоретичні та праксеологічні засади реалізації права на захист в Україні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, Харків, 2025.

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексний аналіз еволюції законодавства України та формування інституту правничої допомоги в кримінальному процесі, враховуючи глибинні теоретичні напрацювання, практику Європейського суду з прав людини, національну судову практику та міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини. Отримані результати дозволили розробити й запропонувати ряд науково обґрунтованих висновків і рекомендацій щодо удосконалення як теоретичних положень, так і праксеологічних основ реалізації права на захист особи у кримінальному провадженні.

Досліджено історичні засади формування доктрини правничої допомоги в Україні, запропоновано оригінальну періодизацію розвитку цього інституту, яка складається з одинадцяти історичних етапів, що відображають поступовий перехід від звичаєвого громадського представництва до сучасної концепції професійної адвокатури. Особлива увага приділена ролі «карпатського права» як регіональної форми звичаєвого права, що становить унікальний пласт української правничої культури. Аргументовано, що доктрина правничої допомоги в Україні сформувалася не лише під впливом європейських традицій, але й завдяки власним правовим звичаям і практикам.

У роботі обґрунтовано поступову еволюцію інституту представництва від неформального захисту близькими особами або громадами до становлення

інституту професійного адвокатського захисту. Запропоновано уточнене визначення поняття «професійна правнича допомога» як діяльності, що здійснюється виключно кваліфікованими правниками для забезпечення реалізації права особи на захист, відновлення порушених прав і доступу до справедливого правосуддя. Вказано на необхідність уніфікації термінології, зокрема закріплення терміну «правнича допомога» замість «правова допомога» в КПК України, що сприятиме усуненню правової невизначеності та посиленню конституційних гарантій.

Підтверджено концептуальну роль правничої допомоги як інструмента правового розвитку держави та реалізації принципів верховенства права, доступу до правосуддя й соціальної справедливості. Обґрунтовано, що забезпечення права на захист, передбачене міжнародними договорами та національним законодавством, є фундаментальною гарантією справедливого судового розгляду.

Проаналізовано досвід низки європейських країн (Німеччини, Франції, Польщі, Чехії, Болгарії, Естонії, Великої Британії), що демонструють розвинені моделі надання правничої допомоги, засновані на поєднанні державних і недержавних механізмів, високих етичних стандартів, незалежності адвокатури та дієвих механізмів безоплатної правничої допомоги для соціально вразливих груп. Підкреслено, що адвокатська монополія на представництво у кримінальному процесі є виправданою та необхідною для підвищення професійності та гарантування високої якості захисної діяльності.

У дисертації визначено, що важливою умовою забезпечення права на захист є можливість адвоката виконувати активну роль у доказовій діяльності, зокрема збирати та подавати докази, ініціювати експертизи та допити свідків. Розглянуто діяльність правозахисних організацій і громадянського суспільства як важливий елемент захисного механізму.

Особливий акцент зроблено на аналізі правового статусу адвоката, визначенні його динамічної природи, поєднанні професійних і індивідуально-правових аспектів. Зазначено, що професійна незалежність адвоката є

абсолютною, тоді як самостійність у реалізації повноважень залишається відносною.

У роботі комплексно розкрито проблематику реалізації права на захист у воєнний час, визначено загрози ефективності діяльності адвоката, зокрема обмеження через дистанційність участі, ризики для життя та здоров'я. Запропоновано запровадження більш гнучких механізмів зміни захисника та посилення гарантій конфіденційності.

Проведено детальний аналіз спеціального досудового розслідування, запропоновано вдосконалення порядку залучення захисника та чітке регулювання строків ознайомлення з матеріалами справи, що дозволить запобігти формальним підходам. Деталізовано розмежування функціональних елементів правового статусу захисника з виділенням процесуальних і непроцесуальних форм діяльності, що дозволяє більш комплексно оцінювати ефективність роботи адвоката та забезпечувати захист прав особи. Результати дослідження висвітлюють практичну необхідність розширення прав захисника у сфері доказування, зокрема щодо права ініціювати проведення додаткових або повторних експертиз, вільного доступу до матеріалів справи та можливості отримувати завірені копії експертних висновків у чітко визначені строки.

Аргументовано, що в умовах реформування кримінального процесуального законодавства України та інтеграції міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, виникає необхідність удосконалення правозастосовної практики. Це включає посилення гарантій своєчасного та обов'язкового залучення захисника і законного представника до кримінального провадження щодо неповнолітніх підозрюваних. Виявлені на практиці порушення, зокрема у вигляді формального підходу до участі захисників, свідчать про потребу у підвищенні фахового рівня та спеціалізації всіх учасників процесу.

Сформульовано пропозиції щодо удосконалення процедури перевірки добровільності відмови від захисника, посиляючись на практику ЄСПЛ. Запропоновано закріплення окремої статті у КПК України, яка б комплексно

визначала права, обов'язки та гарантії захисника у кримінальному провадженні.

Розроблено концепцію співвідношення загальних гарантій адвокатської діяльності та спеціальних гарантій захисника у кримінальному провадженні як системи загального і часткового. У межах цієї концепції професійні гарантії розглядаються як універсальна основа, на якій вибудовується спеціалізований інструментарій захисту у кримінальному процесі. Деталізовано розмежування функціональних елементів правового статусу захисника з виділенням процесуальних і непроцесуальних форм діяльності, що дозволяє більш комплексно оцінювати ефективність роботи адвоката та забезпечувати захист прав особи. Результати дослідження висвітлюють практичну необхідність розширення прав захисника у сфері доказування, зокрема щодо права ініціювати проведення додаткових або повторних експертиз, вільного доступу до матеріалів справи та можливості отримувати завірені копії експертних висновків у чітко визначені строки.

Проаналізовано проблематику безоплатної правничої допомоги в Україні, визначено ключові обмеження її ефективності, запропоновано інноваційні підходи, включаючи розвиток онлайн-форм та інтеграційні комунікаційні стратегії.

Окремо розглянуто питання правового статусу цивільного відповідача у кримінальному провадженні, запропоновано розмежування понять «заперечення проти позову» та «захист від позову», деталізовано алгоритми реалізації прав цивільного відповідача, включно із розширенням прав його представника.

Розкрито правову природу обов'язку доказування цивільного відповідача, визначено межі його реалізації та класифіковано права захисту в кримінальному провадженні.

Проаналізовано правничу допомогу свідкові як окремий вид адвокатської діяльності, запропоновано чітке регулювання статусу адвоката свідка, розширення його прав під час допиту та підготовки заяв.

Обґрунтовано потребу інтеграції техніко-криміналістичних засобів у

діяльність захисника, розроблено алгоритм роботи з цифровими доказами, висвітлено ризики кібербезпеки. Наголошено на необхідності законодавчого врегулювання участі експертів, розширення прав захисту у проведенні слідчих дій і ініціюванні експертиз. Визначено, що техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника слід розуміти як цілісну систему правових, організаційних, науково-технічних положень і прикладних заходів, спрямованих на впровадження та ефективне використання технічних засобів для досягнення цілей захисту, участі в слідчих (розшукових) і процесуальних діях, а також для огляду й фіксації цифрових доказів. Такий підхід дозволяє посилити реалізацію принципу змагальності та забезпечити рівність сторін у кримінальному процесі.

Розкрито проблематику захисту затриманих осіб, визначено міжнародні стандарти гарантій конфіденційності, права на швидку перевірку законності затримання, а також права на обрання правової позиції.

Визначено роль адвоката під час застосування запобіжних заходів, обґрунтовано необхідність активної захисної позиції для мінімізації обмежень прав особи. Наголошено, що під час обрання запобіжного заходу на етапі досудового розслідування захисник стикається з низкою проблем: відсутність повного доступу до матеріалів справи, обмеженість процесуальних можливостей для збору доказів, необхідність швидкого реагування на нові докази, які можуть надаватися стороною обвинувачення безпосередньо під час судового розгляду. Проведений аналіз правозастосовної практики свідчить, що належна аргументація щодо стану здоров'я підозрюваного, його соціальних зв'язків, сімейних обставин та інших характеристик має суттєве значення для пом'якшення запобіжного заходу або відмови від його застосування.

Наголошено на ролі захисника у спеціальному провадженні, запропоновано вдосконалення механізмів залучення та контролю за підготовкою до розгляду клопотань.

Розкрито принципи реалізації права на захист у судовому провадженні, акцентовано на важливості перехресного допиту, комплексної оцінки доказів та

активної участі адвоката в судових дебатах. Наголошено, що пасивна або формальна участь захисника не відповідає стандартам справедливого судового розгляду та підлягає правовій оцінці. В умовах воєнного стану та збільшення кількості тяжких злочинів проти національної безпеки та міжнародного правопорядку, інститут *in absentia* набуває особливої актуальності. Забезпечення активної ролі захисника є важливою умовою захисту прав людини навіть в умовах безпрецедентних викликів. Суди України, а також ЄСПЛ підкреслюють обов'язковість активної ролі захисника, навіть за відсутності підозрюваного. Формальна участь адвоката розцінюється як порушення права на захист і може призвести до скасування судових рішень.

З'ясовано, що принципи розумності строків, безпосередності дослідження доказів і недопустимості автоматичного продовження запобіжних заходів у суді підкріплюються практикою ЄСПЛ та національними рішеннями Конституційного Суду України, що вимагає суворого дотримання стандартів прав людини.

Запропоновані висновки та рекомендації мають теоретичне й практичне значення для розвитку кримінального процесуального законодавства України, вдосконалення інституту правничої допомоги, забезпечення справедливого судового розгляду та зміцнення гарантій прав і свобод людини.

Ключові слова: кримінальний процес, інститут, кримінальне провадження, засада, право на захист, правнича допомога, адвокат, підозрюваний, обвинувачений, захисник, повноваження, процесуальний статус, представництво, правовий статус, правова засада.

SUMMARY

Kolomoitsev M. M. Theoretical and Praxeological Foundations of the Realization of the Right to Defense in Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript.

The thesis for a doctor's degree by the specialty 12.00.09 «Criminal Procedure

and Criminalistics; Forensic Expertise; Operative and Search Activity». – National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» of the Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, 2025.

The dissertation presents a comprehensive analysis of the evolution of Ukrainian legislation and the development of the institution of legal assistance in criminal proceedings, taking into account in-depth theoretical studies, the practice of the European Court of Human Rights, national case law, and international human rights standards. The obtained results enabled the development and formulation of a number of scientifically substantiated conclusions and recommendations aimed at improving both theoretical foundations and praxeological aspects of the realization of the right to defense in criminal proceedings.

The historical foundations of the formation of the doctrine of legal assistance in Ukraine have been explored. An original periodization of the development of this institution is proposed, comprising eleven historical stages that reflect the gradual transition from customary community representation to the modern concept of professional advocacy. Special attention is paid to the role of "Carpathian law" as a regional form of customary law, representing a unique layer of Ukrainian legal culture. It is argued that the doctrine of legal assistance in Ukraine was formed not only under the influence of European traditions but also due to its own legal customs and practices.

The study substantiates the gradual evolution of the institution of representation, from informal protection by relatives or community members to the establishment of a professional advocacy institute. A refined definition of "professional legal assistance" is proposed as an activity carried out exclusively by qualified lawyers to ensure the realization of an individual's right to defense, the restoration of violated rights, and access to fair justice. The need to unify terminology, particularly the replacement of "legal assistance" with "legal aid" in the Criminal Procedure Code of Ukraine, is highlighted to eliminate legal uncertainty and strengthen constitutional guarantees.

The conceptual role of legal assistance as an instrument for the legal

development of the state and for realizing the principles of the rule of law, access to justice, and social justice is confirmed. It is substantiated that ensuring the right to defense, enshrined in international treaties and national legislation, is a fundamental guarantee of a fair trial.

The experience of several European countries (Germany, France, Poland, Czech Republic, Bulgaria, Estonia, the United Kingdom) is analyzed, demonstrating developed models of legal assistance based on a combination of state and non-state mechanisms, high ethical standards, the independence of the legal profession, and effective mechanisms for free legal aid to socially vulnerable groups. It is emphasized that the monopoly of advocacy on representation in criminal proceedings is justified and necessary to enhance professionalism and guarantee high-quality defense services.

The dissertation identifies that an important condition for ensuring the right to defense is the ability of the lawyer to play an active role in evidentiary activities, including the collection and submission of evidence, initiation of expert examinations, and witness interrogations. The activities of human rights organizations and civil society are examined as important elements of the defense mechanism.

Special emphasis is placed on analyzing the legal status of the lawyer, determining its dynamic nature, and combining professional and individual-legal aspects. It is noted that the professional independence of the lawyer is absolute, while autonomy in exercising powers remains relative.

The study comprehensively addresses the issue of realizing the right to defense during martial law, identifying threats to the effectiveness of the lawyer's activity, particularly restrictions due to remote participation and risks to life and health. The introduction of more flexible mechanisms for changing defense counsel and strengthening confidentiality guarantees is proposed.

A detailed analysis of special pre-trial investigations is conducted, with proposals for improving the procedure for involving defense counsel and clearly regulating the timeframes for familiarization with case materials to prevent formal

approaches. The functional elements of the legal status of defense counsel are differentiated with a division into procedural and non-procedural activities, allowing for a more comprehensive assessment of a lawyer's effectiveness and ensuring the protection of individual rights. The results of the study highlight the practical need to expand the rights of defense counsel in the field of evidence, including the right to initiate additional or repeated expert examinations, free access to case materials, and the ability to obtain certified copies of expert opinions within clearly defined deadlines.

It is argued that in the context of the reform of Ukraine's criminal procedural legislation and the integration of international child-friendly justice standards, there is a need to improve law enforcement practice. This includes strengthening the guarantees of timely and mandatory involvement of defense counsel and legal representatives in criminal proceedings against juvenile suspects. Practical violations identified, including formal approaches to the participation of defense counsel, indicate the need to improve the professional level and specialization of all participants in the process.

Proposals for improving the procedure for verifying the voluntariness of refusal of counsel, referring to the practice of the ECtHR, are formulated. It is proposed to enshrine a separate article in the Criminal Procedure Code of Ukraine that would comprehensively define the rights, duties, and guarantees of defense counsel in criminal proceedings.

A concept of the correlation between general guarantees of advocacy and special guarantees of defense counsel in criminal proceedings as a system of general and specific is developed. Within this concept, professional guarantees are viewed as a universal basis upon which specialized defense tools in criminal proceedings are built. The functional elements of the legal status of defense counsel are differentiated with a division into procedural and non-procedural activities, allowing for a more comprehensive assessment of a lawyer's effectiveness and ensuring the protection of individual rights. The results of the study highlight the practical need to expand the rights of defense counsel in the field of evidence, including the right to initiate

additional or repeated expert examinations, free access to case materials, and the ability to obtain certified copies of expert opinions within clearly defined deadlines.

The issue of free legal aid in Ukraine is analyzed, key limitations of its effectiveness are identified, and innovative approaches are proposed, including the development of online forms and integrated communication strategies.

The legal status of the civil defendant in criminal proceedings is separately considered. The differentiation of the concepts of "objection to the claim" and "defense against the claim" is proposed, detailed algorithms for exercising the rights of the civil defendant are provided, including the expansion of the rights of their representative.

The legal nature of the burden of proof on the civil defendant is revealed, the limits of its implementation are determined, and the rights of the defendant in criminal proceedings are classified.

Legal assistance to a witness as a separate type of legal activity is analyzed, clear regulation of the status of the witness's lawyer is proposed, along with the expansion of their rights during interrogation and preparation of statements.

The need for the integration of technical and forensic tools in the activities of defense counsel is substantiated, an algorithm for working with digital evidence is developed, and cybersecurity risks are highlighted. The necessity of legislative regulation of the involvement of experts, expansion of defense rights in conducting investigative actions, and initiation of expert examinations is emphasized. Technical and forensic support for the activities of defense counsel is defined as a holistic system of legal, organizational, scientific-technical provisions and applied measures aimed at implementing and effectively using technical means to achieve defense objectives, participate in investigative (search) and procedural actions, as well as to review and record digital evidence. This approach strengthens the implementation of the principle of adversarial proceedings and ensures the equality of parties in criminal proceedings.

The issue of defending detained persons is disclosed, international standards of confidentiality guarantees, the right to a prompt review of the legality of detention,

and the right to choose a legal position are defined.

The role of the lawyer in the application of preventive measures is defined, the necessity of an active defense position to minimize restrictions on individual rights is substantiated. It is emphasized that during the application of preventive measures at the pre-trial investigation stage, the defense faces numerous challenges: lack of full access to case materials, limited procedural opportunities for collecting evidence, and the need for a rapid response to new evidence presented by the prosecution directly during the hearing. The analysis of law enforcement practice shows that proper argumentation regarding the suspect's state of health, social ties, family circumstances, and other characteristics is of significant importance for mitigating or refusing preventive measures.

The role of defense counsel in special proceedings is highlighted, mechanisms for involvement and control over preparation for consideration of motions are proposed.

The principles of realizing the right to defense in court proceedings are revealed, emphasis is placed on the importance of cross-examination, comprehensive evaluation of evidence, and active participation of the lawyer in court debates. It is emphasized that passive or formal participation of defense counsel does not meet the standards of a fair trial and is subject to legal assessment. Under martial law and with an increase in the number of serious crimes against national security and international order, the in absentia institute becomes especially relevant. Ensuring the active role of defense counsel is a crucial condition for the protection of human rights even under unprecedented challenges. Ukrainian courts, as well as the ECtHR, emphasize the obligatory active role of defense counsel even in the absence of the suspect. Formal participation of a lawyer is regarded as a violation of the right to defense and may result in the annulment of court decisions.

The principles of reasonable time limits, immediacy of evidence examination, and inadmissibility of automatic extension of preventive measures in court are supported by the practice of the ECtHR and national decisions of the Constitutional Court of Ukraine, requiring strict adherence to human rights standards.

The proposed conclusions and recommendations have both theoretical and practical significance for the development of Ukraine's criminal procedural legislation, improvement of the institution of legal assistance, ensuring a fair trial, and strengthening guarantees of human rights and freedoms.

Keywords: criminal process, institution, criminal proceedings, principle, right to defense, legal assistance, lawyer, suspect, accused, defense counsel, powers, procedural status, representation, legal status, legal principle.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Коломойцев М. М. Теоретичні та праксеологічні засади реалізації права на захист в Україні: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків: Майдан, 2025. 448 с.

Статті в наукових фахових виданнях України

2. Kolomoitsev M. M. Involvement of A Forensic Expert by a Defense Counsel during Pre-Trial Investigation. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2023. № 2 (8). P. 73–80.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.8.2023.04>.

3. Коломойцев М. М. Спеціальне кримінальне розслідування (in absentia): проблемні питання участі захисника. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105). С. 149–157.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.14>.

4. Коломойцев М. М. Сучасний концепт осмислення поняття «правнича допомога» у кримінальному процесі України. *Соціологія права*. 2024. № 1–2 (46–47). С. 41–46.

DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-1-2.8>.

5. Коломойцев М. М. Правові засади захисту неповнолітнього підозрюваного. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106). Ч. 2. С. 69–83.

DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.69-83>.

6. Kolomoitsev M. M. Human Rights investigation in a criminal proceeding: essence and challenges of conduct. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 1 (9). P. 128–135.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.9.2024.09>.

7. Коломойцев М. М. Досвід держав Європи в розбудові інститутів правничої допомоги та захисту в кримінальному судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. № 3 (36). С. 148–161.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.10>.

8. Коломойцев М. М. Правові засади надання правничої допомоги затриманій особі в контексті міжнародних стандартів та практики Євпропейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (106). С. 183–193.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.15>.

9. Коломойцев М. М. Сучасні виклики в захисті підозрюваного під час воєнного стану. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 3 (107). С. 97–105.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.97-105>.

10. Гусєва В. О., Коломойцев М. М. Проблемні аспекти реалізації ініціативи сторони захисту в обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 295–303.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.20>.

11. Коломойцев М. М. Цивільний відповідач як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні. *Соціологія права*. 2024. № 3–4 (48–49). С. 80–85.

DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.14>.

12. Коломойцев М. М. Представництво цивільного відповідача у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 175–184.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.16>.

13. Коломойцев М. М. Функція та цілі захисту в кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 305–314.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.27>.

14. Kolomoitsev M. Features of the Accused Defence im the First-Instance Court. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 2 (10). P. 87–92.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.05>.

15. Гусєва В. О., Коломойцев М. М. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (108). Ч. 1. С. 275–284.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.1.22>.

16. Коломойцев М. М. Надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні: особливості та проблемні питання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. Вип. 1 (38). С. 66–81.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2025.05>.

17. Коломойцев М. М. Теоретико-правові засади реалізації права особи на безоплатну правничу допомогу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 1 (34). С. 268–275.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.20>.

18. Коломойцев М. М. Гарантії професійної діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. Вип. 2 (39). С. 118–132.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025.09>.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав, проіндексованих наукометричними базами Scopus, Web of Science:

19. Kolomoitsev M., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Iemets I. The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (77). P. 135–144 (*Web of Science Core Collection*).

DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.10>

20. Iemets I., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Kolomoitsev M. Justice for victims: a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (78). P. 134–144 (*Web of Science Core Collection*).

DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.12>

21. Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I., Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci Lekarskie*. 2025. № 78 (2). P. 435–441 (*Scopus*).

DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/197137>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

22. Коломойцев М. М. Проблеми реалізації права на захист у період правового режиму воєнного стану. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 21 березня 2025 року); у 2-х ч. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. I. С. 595–596.

23. Коломойцев М. М. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 16 квітня 2025 року). Вінниця: ХНУВС, 2025. С. 661–664.

24. Гусєва В. О., Коломойцев М. М. Ініціювання проведення експертизи стороною захисту та ознайомлення з висновками експертів: проблемні питання. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін*: матеріали V Всеукраїнського форуму судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 року). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 141–144.

25. Коломойцев М. М. Взаємодія захисника та спеціаліста у кримінальному провадженні. *Глобальні виклики та інновації: шляхи розвитку сучасної науки*: матеріали IV Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 11 липня 2025 року). Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2025. С. 82–85.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	20
ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОКТРИНИ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ ТА ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	36
1.1. Генеза доктрини захисту та правничої допомоги у кримінальному процесі України	37
1.2. Досвід європейських держав у розбудові інститутів правничої допомоги та захисту в кримінальному процесі	70
1.3. Міжнародні стандарти надання правничої допомоги та здійснення захисту за призначенням у кримінальному судочинстві	89
1.4. Становлення інституту правозахисного розслідування в Україні	102
Висновки до розділу 1	115
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ТА ОКРЕМІ ФОРМИ НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	119
2.1. Функція захисту у змагальному кримінальному процесі	119
2.2. Теоретико-правові засади реалізації права особи на безоплатну правничу допомогу	148
2.3. Надання правничої допомоги цивільному позивачу, цивільному відповідачу	158
2.4. Надання правничої допомоги свідку у кримінальному провадженні	179
Висновки до розділу 2	199
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАХИСНИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЙОГО ПОВНОВАЖЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	204
3.1. Особливості статусу та гарантії діяльності захисника у кримінальному провадженні	204

3.2. Надання правничої допомоги неповнолітньому підозрюваному, обвинуваченому	229
3.3. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні	249
3.4. Залучення стороною захисту експерта для проведення експертизи	261
Висновки до розділу 3	274
РОЗДІЛ 4. ЗАХИСТ ОСОБИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА В СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ	280
4.1. Надання правничої допомоги затриманій особі	280
4.2. Особливості діяльності захисника на під час обрання та застосування запобіжного заходу	293
4.3. Захист інтересів підозрюваного (обвинуваченого) у спеціальному кримінальному провадженні (in absentia)	302
4.4 Участь захисника в суді	323
Висновки до розділу 4	343
ВИСНОВКИ	350
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	367
ДОДАТКИ	420

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БПД – безоплатна правнича допомога

ГК – Господарський кодекс

ГПК – Господарський процесуальний кодекс

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КАС – Кодекс адміністративного судочинства

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

НС(Р)Д – негласна слідча (розшукова) дія

ООН – Організація об'єднаних націй

С(Р)Д – слідча (розшукова) дія

ст. – стаття

ст.ст. – статті

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК – Цивільний кодекс

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Право на захист є однією з ключових гарантій справедливого судового розгляду, закріпленою у статті 63 Конституції України. Його реалізація у кримінальному провадженні покладається на інститут адвокатури – незалежну професійну організацію, що є складовою громадянського суспільства. В умовах трансформації правової системи України та наближення її до європейських стандартів особливої ваги набуває питання ефективного забезпечення права особи на захист. З огляду на це, реформування законодавчих та організаційних засад функціонування адвокатури й системи правничої допомоги є об'єктивною необхідністю сучасного етапу розвитку кримінального судочинства.

Інститут захисту особи від кримінального переслідування пройшов тривалий історичний шлях становлення, зазнаючи впливу різноманітних соціально-правових чинників. Водночас низка суттєвих питань щодо його нормативного регулювання, процесуальної реалізації та практичного функціонування й досі залишаються не вирішеними. Непоодинокими є випадки, коли сторона обвинувачення обмежує право на захист особи або створює інші перешкоди в його реалізації. Подекуди на процесі реалізації особи права на захист позначаються прогалини у чинному кримінальному процесуальному законодавстві, які або не визначають суттєвих аспектів, наприклад, участі захисника у певних слідчих (розшукових) діях, або ж неоднозначно вирішуються місцевими судами, що призводить до формування суперечливої судової практики.

Україна прагне втілити у своїх суспільних відносинах багатовимірну та високу за змістом ідею правової держави, ключовим елементом якої є утвердження верховенства права, зокрема у сфері правосуддя. Попри певні досягнення низки реформ на цьому шляху, досі не сформована цілісна доктрина демократичного судочинства, бракує чітких юридичних дефініцій правових інститутів, належної якості кримінальних процесуальних норм, а також простої,

збалансованої та дієвої процесуальної форми здійснення правосуддя. Зміни в законодавстві та у практиці його впровадження вимагають всебічного аналізу, особливо щодо проблем надання правничої допомоги та реалізації права на захист особи у кримінальному судочинстві.

Застосування принципу змагальності у кримінальному процесі передбачає чітке окреслення функцій правничої допомоги та засобів її забезпечення, а також формування кримінальної процесуальної моделі судочинства, що ґрунтується на гармонії приватних і публічних інтересів. Наразі інститут захисту в кримінальному провадженні не має належного правового закріплення. Регламентації ролі захисника приділено в КПК України вкрай мало уваги, а положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» часто не тільки конкурують, а й суперечать нормам КПК України та міжнародним правовим актам. Ці розбіжності породжують численні правові фікції та колізії, істотно ускладнюючи виконання функцій захисту. Недосконалість визначення функцій захисту та правничої допомоги, разом із невідпрацьованими засобами та формами її надання, поглиблюється юридичними умовностями, нестачею логічної послідовності та термінологічними неточностями законодавства, що негативно впливає на ефективність усієї кримінально-правової діяльності. Відтак окреслена проблематика потребувала подальших досліджень, тим паче з огляду на низку тих викликів, що зумовлені тривалою дією правового режиму воєнного стану.

Визначаючи ступінь наукової розробленості теоретичних і праксеологічних засад реалізації права на захист в Україні, варто відзначити, що окремі аспекти цієї проблематики розкриті у працях В. Д. Адаменко, О. В. Бауліна, А. М. Бірюкової, О. Д. Бойкова, Т. В. Варфоломеевої, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, І. Ю. Гловацького, В. Г. Гончаренка, С. В. Гончаренка, І. В. Горі, Ю. М. Грошевого, Т. М. Добровольської, Л. Б. Ісмаїлової, О. В. Капліної, В. А. Колесника, О. Ю. Костюченко, Т. В. Корчевої, О. П. Кучинської, О. М. Ларіна, Л. М. Лобойка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, М. А. Маркуш, О. Р. Михайленка,

М. М. Михеєнка, В. В. Назарова, В. Т. Нора, Н. М. Обрізан, М. А. Погорецького, В. О. Попелюшка, В. М. Савицького, О. Д. Святоцького, Д. Б. Сергєєвої, Ю. І. Стецовського, О. В. Таран, В. М. Тertiшника, В. В. Тіщенка, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, О. Г. Шило, Ю. П. Яновича, О. Г. Яновської та ін. Водночас попри окремі комплексні дослідження, присвячені теоретичним і праксеологічним засадам реалізації права на захист у кримінальному судочинстві, низка аспектів, з огляду на сучасні тенденції правозастосовної практики, потребувала свого перегляду. Це і засвідчує актуальність обраної проблематики та її своєчасність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає Пріоритетним напрямам розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (Постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року), а також Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 рр. (Постанова загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 року № 12-21). Вона узгоджується з тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 рр. (Наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454), а також на 2025–2029 рр. (Наказ МВС України від 21 травня 2024 року № 326).

Дослідження кореспондує зі Стратегією національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020), Стратегією зовнішньополітичної діяльності України (Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021), а також Державною стратегією регіонального розвитку на 2021–2027 рр. (Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2020 року № 695). Тема також узгоджується з Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки й оборони України на 2023–2027 рр. (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023).

Крім того, тема відповідає Цілям сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019),

Глобальним цілям сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй на 2016–2030 рр., Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають із членства в Раді Європи (Указ Президента України від 12 січня 2011 року № 24/2011), а також Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 року № 476).

Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні Вченої ради Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (протокол № 12 від 18 грудня 2023 року).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в комплексному вивченні та юридичному аналізі теоретичних основ і практичних аспектів реалізації засади права на захист в Україні, розробленні науково обґрунтованих прикладних рекомендацій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування, а також удосконалення правового статусу захисника у кримінальному провадженні.

Досягнення цієї мети передбачається шляхом вирішення таких основних завдань:

- визначити генезу концепту доктрини захисту та правничої допомоги у кримінальному процесі України;
- розкрити й оцінити досвід європейських країн у розбудові інституту правничої допомоги та захисту в кримінальному процесі;
- з'ясувати міжнародні стандарти забезпечення ефективності інституту правничої допомоги та захисту в кримінальному процесі;
- визначити проблеми становлення інституту правозахисного розслідування в Україні;
- встановити правові засади надання правничої допомоги у кримінальному процесі;
- окреслити особливості реалізації функції захисту в змагальному

кримінальному процесі;

- з'ясувати особливості представництва цивільного позивача і цивільного відповідача у кримінальному провадженні;
- визначити проблеми надання правничої допомоги свідку як ключовому учаснику кримінального провадження;
- встановити особливості статусу та гарантії діяльності захисника у кримінальному провадженні;
- обґрунтувати підстави обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні;
- розкрити теоретико-правові засади реалізації права особи на безоплатну правничу допомогу;
- визначити особливості реалізації права підозрюваного на захист, а також форми і засоби його здійснення;
- з'ясувати проблемні аспекти залучення стороною захисту експерта для проведення експертизи на стадії досудового розслідування;
- розкрити особливості діяльності захисника під час обрання та застосування запобіжного заходу;
- дослідити особливості здійснення захисту під час судового розгляду тощо.

Об'єктом дослідження є врегульовані положеннями кримінального процесуального законодавства суспільні відносини, що виникають у зв'язку із забезпеченням права на захист від підозри та обвинувачення у кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є правові та організаційні аспекти участі захисника у кримінальному провадженні як основного виконавця захисної функції.

Методи дослідження. Методологія дослідження сформована з урахуванням специфіки обраного об'єкта та предмета дослідження, яким є теоретичні та праксеологічні засади реалізації цього права, а також сучасні виклики та практичні проблеми. Дослідження здійснено із застосуванням

комплексу загальнонаукових, спеціально-юридичних і міждисциплінарних методів, які дозволили всебічно проаналізувати проблематику й обґрунтувати запропоновані висновки та пропозиції. Історико-правовий метод застосовано для розкриття генези інституту захисту та правничої допомоги в кримінальному процесі України, що дало змогу виділити одинадцять історичних етапів розвитку доктрини. Історико-правовий підхід дозволив проаналізувати еволюцію від звичаєвих форм громадського захисту до сучасної моделі професійної правничої допомоги, враховуючи вплив карпатського права та локальних традицій (розділи 1–2).

Діалектичний метод служив основою для дослідження взаємозв'язків між інститутами правничої допомоги, адвокатської монополії, правозахисних організацій та правового статусу адвоката. Використання діалектичного підходу дозволило простежити внутрішню єдність і суперечності між історично зумовленими формами захисту та сучасними механізмами. Формально-логічний метод використано для визначення понять («правнича допомога», «професійний статус адвоката», «захисна функція»), встановлення правових конструкцій і логічної послідовності розвитку правничих положень. Завдяки цьому методу сформульовані уточнені авторські визначення й пропозиції щодо уніфікації термінології (розділи 1–3).

Системний аналіз застосовано для комплексного вивчення інституту захисту як інтегрованої частини правової системи. Метод дозволив виявити місце та роль адвоката в кримінальному провадженні, визначити проблеми правозастосування та системні прогалини у законодавстві (розділи 1–4).

Метод порівняльно-правового аналізу використано для дослідження практики зарубіжних країн (Німеччини, Франції, Польщі, Великої Британії тощо) щодо організації захисту, регулювання статусу адвоката та інституту безоплатної правничої допомоги. Цей метод дав змогу запропонувати адаптацію кращих міжнародних практик до українських умов (розділи 1–3).

Метод індукції та дедукції забезпечив можливість від приватного (аналіз окремих норм, рішень судів, міжнародних стандартів) перейти до загальних

висновків і рекомендацій щодо розвитку інституту правничої допомоги та захисту. Застосовувався також при обґрунтуванні нових законодавчих ініціатив і визначенні узагальнених підходів до правового статусу адвоката (усі підпункти). Герменевтичний метод дозволив розкрити зміст правових норм і термінів, проаналізувати їх тлумачення національними судами та ЄСПЛ, зокрема щодо права на захист, права на адвоката, конфіденційності та особистої участі в процесі. Це було важливим під час розроблення пропозицій щодо вдосконалення КПК України (розділи 1–3).

Формально-юридичний метод застосовано для аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України, законів «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про судову експертизу», міжнародних нормативно-правових актів, а також для формулювання пропозицій щодо змін у законодавстві, визначення правового статусу захисника та механізмів захисту свідків (розділи 1–4).

Моделюючий метод використано для розробки авторських моделей: концепції подвійного представництва неповнолітніх, моделі організації БПД, алгоритму дій захисника під час роботи з цифровими доказами, концепції інтегрованих комунікаційних стратегій. Соціологічні методи застосовані для аналізу практики функціонування БПД, правозахисних організацій, збору експертних думок адвокатської спільноти щодо ефективності існуючих механізмів захисту. Використання соціологічних методів (опитування, анкетування) дало можливість врахувати реальні потреби правничої спільноти (розділи 1–4).

Статистичний метод дозволив узагальнити кількісні дані щодо тривалості розгляду справ, кількості скарг до ЄСПЛ, випадків порушення прав на захист та доступ до адвоката, що забезпечило емпіричну основу для практичних висновків (розділи 2–3).

Комплексний підхід у застосуванні наукової методології полягає у використанні історико-правового, порівняльно-правового, діалектичного, системного, герменевтичного, формально-логічного, формально-юридичного,

моделюючого та соціологічних методів – дозволило всебічно розкрити теоретичні, правозастосовні та практичні аспекти права на захист у кримінальному процесі. Цей підхід забезпечив наукову новизну висновків, практичну значущість рекомендацій та запропонованих змін до законодавства, а також сприяв формулюванню концептуальних положень для подальшої модернізації системи правничої допомоги в Україні.

Емпіричну основу дослідження побудовано на всебічному аналізі різнопланових джерел, серед яких поєднуються офіційні звітні матеріали та результати власних емпіричних напрацювань автора. До кола використаних джерел входять звітні документи судів першої та апеляційної інстанцій щодо розгляду кримінальних проваджень і апеляційних оскаржень за період 2019–2024 рр., розміщені на офіційному вебпорталі «Судова влада України». Окремо проаналізовано статистичні дані Офісу Генерального прокурора України, які висвітлюють показники діяльності органів прокуратури за 2019–2025 рр.

Суттєвою складовою емпіричного підґрунтя є результати проведеного авторського моніторингу судових актів – рішень, ухвал і вироків, відібраних із Єдиного державного реєстру судових рішень відповідно до окресленої наукової проблематики. Для глибшого розкриття практичних аспектів теми організовано опитування профільних фахівців правничої сфери. Додатково було проаналізовано тематичні матеріали, опубліковані на спеціалізованих інтернет-ресурсах, що дало змогу оперативно відслідковувати найсвіжіші тенденції у відповідній сфері. У сукупності цей комплекс джерел забезпечив всебічність, високий рівень об’єктивності та достовірність отриманих наукових висновків.

Наукова новизна отриманих результатів. Спираючись на комплексне дослідження еволюції законодавства України, глибокий теоретичний аналіз наукових праць, врахування практики Європейського суду з прав людини та національних судів, а також міжнародних стандартів у галузі захисту прав людини, у дисертації сформульовано низку науково обґрунтованих висновків і пропозицій, спрямованих на вдосконалення теоретичних положень і праксеологічних засад реалізації права особи на захист у кримінальному

провадженні. До найважливіших з них належать:

уперше:

- розроблено комплексну історичну періодизацію становлення доктрини захисту та правничої допомоги в кримінальному процесі України, яка охоплює одинадцять послідовних етапів і базується на поєднанні правових, соціокультурних та інституційних чинників; з'ясовано самотні характер доктрини, що сформувалася під впливом звичаєвого права та громадського представництва, і відзначено унікальну роль «карпатського права» як регіональної модифікації;

- запропоновано авторське визначення поняття *«професійна правнича допомога»* у кримінальному процесі як діяльності виключно кваліфікованих правників, спрямованої на забезпечення права особи на захист, відновлення порушених прав і доступ до справедливого правосуддя з урахуванням конституційних засад та міжнародних стандартів;

- визначено та обґрунтовано спеціальний статус адвоката, який надає правничу допомогу свідкові, з виокремленням його функціональної природи та меж процесуальних прав;

- обґрунтовано концепцію подвійного представництва як ключової гарантії захисту неповнолітніх підозрюваних і запропоновано доповнити ст. 42 КПК України новим пунктом, що регламентує право на заміну або залучення додаткового законного представника;

- сформульовано позицію щодо доцільності закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві обов'язку процесуального керівника перевіряти обґрунтованість і добровільність відмови від правничої допомоги з урахуванням практики ЄСПЛ;

- розроблено модель удосконалення інституту безоплатної правничої допомоги, яка включає посилення фінансування, справедливую оплату праці адвокатів, удосконалення міжвідомчої взаємодії, розвиток державно-приватного партнерства та впровадження інтегрованих комунікаційних стратегій для соціально вразливих груп;

- сформульовано авторський алгоритм дій захисника під час роботи з цифровими доказами, що підвищує доказову цінність інформації та мінімізує ризики її оскарження.

удосконалено:

- підхід до розуміння правничої допомоги як прогностичного механізму, що визначає не лише реалізацію права на захист, а й формує майбутні правові моделі, сприяючи демократичному розвитку держави;

- підхід до оцінки професійного статусу адвоката, який розглядається як динамічний комплекс професійних та індивідуально-правових характеристик, необхідних для ефективної взаємодії з підзахисним на всіх етапах процесу;

- рекомендації щодо термінологічної уніфікації в КПК України, що сприяє юридичній визначеності та підвищенню гарантій захисту;

- концепцію процесуальної ролі захисника у спеціальному провадженні, зокрема через запровадження мінімального строку для ознайомлення з матеріалами справи та уточнення моменту обов'язкового залучення захисника;

- концепцію забезпечення рівності процесуальних прав сторін, із пропозиціями щодо розширення повноважень захисника під час збирання доказів, ініціювання експертиз і залучення спеціалістів;

- розуміння ролі захисника під час обрання запобіжних заходів, з акцентом на необхідності активної правової позиції для мінімізації обмежень прав підозрюваного;

- концепцію взаємодії правозахисних організацій із правоохоронними органами, судами та судово-експертними установами.

дістало подальшого розвитку:

- ідея правничої допомоги як запобіжного інструменту порушення прав людини, що включає право на доступ до адвоката, конфіденційність і рівність сторін;

- концепція активної правової позиції захисника, яка передбачає застосування всіх процесуальних засобів для доведення невинуватості чи пом'якшення відповідальності;

- ідея підвищення ефективності інституту безоплатної правничої допомоги через запровадження цифрових технологій та розвиток онлайн-форм правової підтримки;
- необхідність деталізації процесуального статусу цивільного відповідача у кримінальному провадженні, зокрема розмежування понять «заперечення проти позову» і «захист від цивільного позову»;
- обґрунтування потреби закріплення в КПК України окремої статті щодо прав, обов'язків і гарантій захисника, що сприятиме підвищенню стандартів правового захисту;
- концепція техніко-криміналістичного забезпечення захисної діяльності, що включає вимоги до технічних засобів, конфіденційності, наукової обґрунтованості методів та їх повторної перевірки;
- обґрунтування необхідності нормативної деталізації процедури оскарження ухвал про спеціальне досудове розслідування і забезпечення активної ролі захисника навіть за відсутності підозрюваного;
- концепція судового розгляду як кульмінаційної стадії процесу, у якій забезпечуються принципи змагальності, гласності, безпосередності та активної участі захисника на всіх етапах;
- концепція ефективності перехресного допиту як ключового інструмента перевірки достовірності показань, виявлення суперечностей і формування правової позиції;
- ідея комплексного підходу до реалізації права на правничу допомогу в судових дебатах і підготовці до оскарження вироку.

Практичне значення отриманих у дисертації результатів полягає в їх широкому впровадженні й активному застосуванні в різних сферах.

- у сфері законотворчості – напрацьовані науково обґрунтовані висновки та рекомендації можуть бути використані для підготовки змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства з метою посилення механізмів захисту прав потерпілих та їх законних інтересів за участю адвоката-представника або законного представника;

– у правозастосовній практиці – запропоновані положення сприятимуть удосконаленню досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, а також підвищенню ефективності діяльності адвокатури;

– у сфері освіти – результати дослідження стануть підґрунтям для оновлення освітніх і освітньо-наукових програм, підготовки навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Кримінальний процес України», «Докази та доказування», «Актуальні проблеми застосування кримінального процесу», «Дізнання», «Міжнародно-правова допомога», «Напрями розвитку науки кримінального процесу», «Основи кримінального процесу», «Сучасні доктрини кримінального процесу» тощо. Вони також використовуються під час створення підручників, посібників і методичних рекомендацій (*акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого від 17 липня 2025 року; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 24 липня 2025 року*);

– у науковій і науково-дослідній діяльності – напрацювання дисертації слугуватимуть підґрунтям для розроблення науково-методичних рекомендацій і пропозицій, спрямованих на вирішення актуальних питань у щоденній практиці адвоката (*акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в наукову діяльність Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого від 17 липня 2025 року*).

Особистий внесок здобувача. Проведене дослідження є самостійною й оригінальною науковою працею, здійсненою на підставі ґрунтовного аналізу положень кримінального процесуального законодавства, інших галузей кримінально-правового циклу та узагальнення правозастосовної практики. Сформульовані в дослідженні пропозиції, рекомендації та висновки обґрунтовано на підставі особистих напрацювань автора.

Автором опубліковано чотири наукові статті та тези однієї доповіді у

співавторстві. Зокрема: 1) Гусєва В. О., Коломойцев М. М. Проблемні аспекти реалізації ініціативи сторони захисту в обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 295–303; 2) Гусєва В. О., Коломойцев М. М. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (108). Ч. 1. С. 275–284; 3) Iemets I., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Kolomoitsev M. Justice for victims: a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (78). P. 103–113; 4) Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I., Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci Lekarskie*. 2025. № 78 (2). P. 435–441; 5) Kolomoitsev M., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Iemets I. The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (77). P. 135–144. Напрацювання співавторів у роботі не використовувалися та не відображалися.

У статті, опублікованій за участю наукового консультанта В. О. Гусєвої, де розглянуто проблемні аспекти реалізації ініціативи сторони захисту в обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу, внесок автора полягає у систематизації типових обставин, що є підставою для скасування запобіжного заходу. Також запропоновано внести зміни до ст. 201 КПК України та п. 6 ч. 2 ст. 193 КПК України.

Авторський внесок М. М. Коломойцева в статті «Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні» полягає в обґрунтуванні поняття «техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні» як комплексу правових, організаційних, науково-технічних засад і прикладних заходів, спрямованих на розроблення, впровадження та практичне застосування технічних засобів для реалізації захисту за призначенням, досягнення цілей слідчих (розшукових) і

процесуальних дій, а також для огляду та фіксації цифрових доказів. З'ясовано типові технічні засоби, що застосовуються захисниками під час здійснення захисту за призначенням.

У статті *«The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards»*, опублікованій у співавторстві з І. О. Ємцем, С. А. Тюленєвим, С. І. Перепелицею та В. Ю. Поповим, внесок автора полягає у визначенні, на підставі аналізу нормативних положень зарубіжних країн і міжнародних стандартів, підходів до надання професійної правничої допомоги особі. Дисертантом розроблено пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових положень із метою їх гармонізації з міжнародними правовими стандартами, а також визначено типові форми посягань чи обмежень права особи на захист.

У статті *«Justice for victims: a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards»*, підготовленій у співавторстві з І. О. Ємцем, С. А. Тюленєвим, С. І. Перепелицею та В. Ю. Поповим, автор визначив апробовані засади представництва осіб у Міжнародному кримінальному суді, а також узагальнив стандарти ЄСПЛ щодо представництва інтересів особи в суді.

У статті *«Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards»*, опублікованій у співавторстві з О. П. Макаровою, І. О. Ємцем, І. В. Яценком, І. І. Шинкаренком, авторський внесок здобувача полягає у визначенні основних критеріїв використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. До таких критеріїв віднесено: обґрунтованість підстав для застосування відповідних форм, неупередженість і незалежність особи, якій доручено проведення експертизи чи іншої форми використання спеціальних знань, верховенство права, недопустимість розголошення таємниці досудового розслідування, право на отримання іншого незалежного висновку.

Апробація матеріалів дослідження. Результати проведених наукових розвідок, сформульовані положення й отримані результати оприлюднено на

міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, форумах. Серед них, зокрема, такі: *«Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти»*: IX міжнародна науково-практична конференція (м. Дніпро, 21 березня 2025 року); *«Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама»*: II міжнародна науково-практична конференція (м. Вінниця, 16 квітня 2025 року); *«Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін»*: V Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 06 червня 2025 року); *«Глобальні виклики та інновації: шляхи розвитку сучасної науки»*: IV Міжнародна науково-теоретична конференція (м. Львів, 11 липня 2025 року).

Публікації. Основні результати дослідження знайшли своє висвітлення у монографії, двадцятьох наукових статтях, з яких 17 опубліковано у наукових виданнях, визнаних Міністерством освіти і науки України фаховими зі спеціальності 081 Право (з юридичних наук), а також у 3-х зарубіжних виданнях, з яких 2 статті проіндексовано наукометричною базою Web of Science Core Collection, 1 – наукометричною базою Scopus. Також сформульовані в дисертації положення відображено у тезах чотирьох наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях, всеукраїнському форумі.

Структура та обсяг дисертації обрані на підставі врахування об'єкту та предмета дослідження, мети та визначених завдань дослідження. Дисертація складається з анотації (українською та англійською мовами), переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, котрі об'єднали шістнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації представлений на 432 сторінках (18,00 друк. арк.), з них основний текст дисертації розміщено на 346 сторінках (14,41 друк. арк.), список використаних джерел (456 найменувань) розміщено на 53 сторінках, додатки – на 13 сторінках.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОКТРИНИ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ ТА ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Генеза доктрини захисту та правничої допомоги у кримінальному процесі України

Проблематика забезпечення та реалізації прав і свобод громадян відображає складну, подвійну природу взаємодії в межах дихотомії «держава – суспільство». З одного боку, саме державні інституції визначають і гарантують основні права та свободи людини і громадянина. З іншого – держава може бути і джерелом, що порушує ці права. Тому слушно вказують вчені, що інститути громадянського суспільства є важливим механізмом контролю за дотриманням прав людини, а також захисту та поновлення порушених прав [182, с. 10]. Водночас і держава залишається невід’ємним елементом конституціоналізму в межах національного правопорядку, а тому має своїм пріоритетним завданням забезпечувати та створювати реальні можливості для реалізації прав і свобод людини та громадянина, утверджувати базові конституційні засади, покладені в основу державного устрою.

У межах цього підрозділу ми вважаємо за потрібне дослідити історичні витоки положень, що врегульовують порядок захисту особи та надання правничої допомоги у кримінальному процесі. Як правило, їх пов’язують зі становленням адвокатури. Саме ретроспективний аналіз дозволяє глибше оцінити сучасний стан адвокатури й напрацювати ефективні підходи до подолання наявних викликів. Без комплексного уявлення про історичні передумови неможливо повноцінно осягнути, як саме формувалася практика захисту прав, свобод і законних інтересів особи в судових процесах і якими

будуть її майбутні вектори розвитку. Таким чином, послідовне вивчення історичних етапів формування доктрини надання правничої допомоги та захисту особи не лише дозволить висвітлити динаміку змін, а й створити наукову основу для більш обґрунтованих прогнозів її подальшої еволюції.

Про важливість захисту прав людини наголошували ще давньогрецькі, давньокитайські, давньоримські й інші філософи. Дослідники філософсько-правових проблем одноголосно констатують, що гармонійний розвиток особистості неможливий без простору, в якому індивід є захищеним, має всі умови для самореалізації тощо [153; 185; 247; 299; 329; 386 та ін.].

Витоки адвокатури як організованої професійної діяльності пов'язані з розвитком правових систем Стародавньої Греції та Риму. У Греції, зокрема, існували такі фахівці, як логографи (які писали промови за винагороду), синегори (допомагали ораторськи захищати сторону), прагматики (правові радники) та параклети (що підтримували сторону у суді). Поступово від родинного або дружнього захисту відбулася еволюція до професійної платної допомоги. Саме в цей період, як зауважують вчені, зародилися передумови професійного представництва інтересів у суді.

У Стародавньому Римі адвокатами називали родичів і друзів, які супроводжували сторону на суді. Пізніше, сформувався інститут патронату, коли патрони поєднували функції радника і захисника. Згодом правова діяльність розширилася: одні юристи стали займатися консультуванням (юрисконсульти), інші – судовим представництвом (адвокати). Зі зміцненням імперської влади адвокатська діяльність набувала корпоративних рис, і з'явилися офіційні списки адвокатів. Саме в період розквіту Римської республіки адвокатура набула статусу публічного інституту, без якого громадяни не уявляли справедливого правосуддя. Попри те, що форми адвокатської діяльності в античності значно відрізнялися від сучасних, саме цей історичний фундамент став основою для формування адвокатури в багатьох європейських країнах.

На території України передумови для розвитку інституту захисту особи

від кримінального переслідування та надання правничої допомоги закладено ще в період дії звичаєвого права (додержавний період). Українці є нащадками східнослов'янських племен, зокрема антів, тому розвиток українського права має витoki у додержавній правовій системі східних слов'ян, яка часто визначається як «протоправо». У цей період єдиним джерелом права виступав звичай – сформований і усталений у суспільстві спосіб регулювання відносин. Зокрема, тоді з'являються перші згадки про елементи розслідування вбивств, кровну помсту, народний суд, гоніння сліду, подолання й інші, які згодом трансформувалися й стали частиною історичного правового надбання українського народу [390, с. 28–31].

Звичаєве право лежало в основі правової системи всіх давніх суспільств без винятку й відігравало ключову роль у регулюванні соціальних відносин. Воно активно застосовувалося в умовах рабовласницького та ранньофеодального ладу. Багато науковців дотримуються думки, що у додержавному суспільстві правові відносини східних слов'ян будувались на основі поступово сформованої системи звичаєвих норм, що забезпечували відносний порядок і справедливість у суспільстві.

Додержавне (протоправне) право східних слов'ян вирізнялося низкою характерних рис:

1. Східні слов'яни переважно вели осілий, мирний спосіб життя, тому їхні первинні правові норми були порівняно м'якими щодо порушників.

2. У «протоправі» простежуються спільні правові засади з правовими традиціями інших гілок слов'ян – західних і південних. Ці елементи збереглися у правових системах сучасних слов'янських держав, зокрема України, Польщі, Хорватії тощо.

3. Як землеробське населення, східні слов'яни особливо цінували землю та результати праці, тому їхні правові норми активно захищали майнові права, у тому числі права на землю, знаряддя праці й отримані плоди.

4. Їхня правова культура не визнавала автократичної моделі влади, тому була пронизана елементами демократизму та колективного управління

громадськими справами.

5. Завдяки географічному розташуванню – на перехресті торговельних шляхів і поблизу античних центрів Північного Причорномор'я – правова система східних слов'ян зазнавала значного зовнішнього впливу і розвивалась досить динамічно.

6. Є підстави вважати, що східні слов'яни були спадкоємцями високорозвиненої трипільської культури, що дозволяє говорити про глибокі історичні корені звичаєвого права.

7. Родючість українських земель зменшила потребу у рабовласництві, що сприяло утвердженню принципу рівноправності в суспільних відносинах [18, с. 45–46]. Ці ознаки й обставини свідчать про самобутність правової традиції східних слов'ян і її вплив на формування української правової системи.

У подальшому, у період існування Київської Русі, князівська влада суттєво змінила окремі правові звичаї. Ключовим осередком формування й розвитку звичаєвого права виступала верв, представлена сільською територіальною громадою, управління якою здійснювали найстарші за віком і найбільш шановані її члени. Саме ці особи зберігали й передавали правові звичаї, виступали їх тлумачами та виконували функції суддів у межах вервного суду. Цей історичний період формування українського звичаєвого права називають «вервним правом».

Водночас уже в «Руській правді» (XI ст.) були закріплені основні принципи такого розслідування, зокрема: ретельний огляд місця події, виявлення речових доказів тощо [410, с. 28; 130]. Також у ній згадується і про кровну помсту, що пізніше була частково замінена грошовим відшкодуванням, а також різноманітні обрядові дії – усе це є проявами звичаєвого права [416]. Ці положення продовжували діяти і в період роздробленості Київської Русі (XII–XIV ст.). Таким чином, можна стверджувати, що вервне право виступало основним елементом регулювання правових відносин у Київській Русі.

Формування доктрини захисту особи, основ досудового розслідування та

інших суміжних засад тісно переплітається з розвитком адвокатури, витоки якої сягають періоду Київської Русі (IX–XII ст.). У той час інститут захисту ще не набув професійного статусу, а виконання ролі захисників у народних судах покладалося на близьких родичів або друзів учасників процесу – так званих видоків, послухів тощо. Така форма участі мала переважно неформальний, суспільно-громадський характер і не визнавалася окремим фаховим видом юридичної діяльності [325, с. 57].

Суди у формі вічових зборів, княжі суди за участю дружини та «добрих людей», діяльність княжих представників – тіунів і намісників, які також вершили правосуддя спільно зі «старцями» чи «добримими людьми», а також вервні суди на сільських вічах, – усі вони поєднували функції знавців і носіїв звичаєвого права. Вони, як і сторони процесу, не потребували залучення сторонньої правничої допомоги [262, с. 27].

Також у судовому представництві часів Київської Русі активну роль відігравали родичі «сутьжників», їх «суседи» тощо», що заклало передумови для формування ідеї професійного представництва у судах [199, с. 8; 382, с. 9]. Утім, аналізуючи визначну пам'ятку правової думки України-Русі середньовічної доби – «Руську правду», ученими не виявлено норм, які б прямо слугували прототипом розвитку інститутів захисту чи представництва у кримінальному процесі. З огляду на це, цілком слушно погодитися з висновком В. О. Попелюшка, який наголошує, що ні видоки, ні послухи не виконували ролі представників сторін під час судового розгляду, а належали до іншого процесуального інституту – інституту доказів і їх різновидів. Найбільш обґрунтованою варто вважати саме цю позицію, адже вона підтверджується правовими традиціями, що сформувались у спадкоємців давньоруського права на територіях Волині, Київщини та Східного Поділля – землях України, які виступали прямими правонаступниками Київської Русі. На цих землях завдяки виваженій політиці Великого князівства Литовського, яка ґрунтувалась на принципі «старого не чіпати й нового не впроваджувати», соціально-економічні й політико-правові системи тривалий час залишалися захищеними від суттєвого

зовнішнього впливу. Це відображалося й у звичаєвому праві, зокрема в копному праві литовсько-руської доби, у земських грамотах, Литовських статутах, а також у збереженій судовій практиці їх застосування. «Видоки» (так само, як і «люди») із «Руської правди» згодом перетворилися на свідків («светковъ», «людей добрыхъ неподозренныхъ веры годныхъ»), а послухи, які раніше виконували функції співприсяжників та інші допоміжні ролі, трансформувалися у співприсяжників сторін, ставши одним із видів так званих «очищувальних» доказів [263, с. 160–161].

Крім того, В. О. Попелюшко підкреслює, що говорити про існування адвокатури в часи Київської Русі недоцільно не лише через обов'язкову особисту присутність сторін у суді, а насамперед через відсутність соціально-економічних передумов для її формування й навіть зародження. Загальновідомо, що економічна основа Київської Русі будувалася на примітивному натуральному господарстві, яке не потребувало складного письмового правового регулювання. Правові відносини переважно регулювалися звичаєвим правом, а судочинство здійснювалося усно, без жодної письмової фіксації.

Однак не всі вчені погоджуються з таким підходом. Наприклад, за словами В. В. Заборовського, витоки української адвокатури можна простежити ще з часів Київської Русі, однак формування саме професійної адвокатури в Україні відбулося значно пізніше – у період польсько-литовського панування [105, с. 141]. Такої ж позиції дотримуються й інші вчені [317, с. 10; 419, с. 15]. Водночас видатний дослідник українського права О. Чубатий вказує, що період дії польського права – період «панування чужого права», однак навіть тоді на окремих територіях продовжувало діяти звичаєве право, що свідчило про високорозвинену правову культуру [389, с. 4].

Зауважимо, що від XVI століття на частині українських земель почали діяти Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 років, які передбачали приватний характер розшуку та покладали обов'язок розслідування, наприклад, вбивств на близьких родичів загиблого [204]. Ця правова система поступово

трансформувалася у форму, відому як «копне право».

Під копним правом розуміють історичний тип національного звичаєвого права, який складався з комплексу матеріальних і процесуальних норм, що застосовувалися копними судами у своїй практиці, а також з інститутів, які ці норми об'єднували. До структури копного права входили такі ключові правові інститути, як: інститут юридичної відповідальності, право власності, копний суд, копний округ, гоніння сліду тощо [18, с. 46].

Зародження копного права, на думку більшості вчених, витіснило звичаєве право писаним законом у містах і загальнодержавних судах, де запроваджено до застосування норм магдебурзького (німецького міського) права (XV ст.). Судовий захист у міських і загальнодержавних судах саме тоді почав набувати професійного характеру. Разом із цим процедура копного судочинства включала цілу низку звичаєвих процесуальних дій, які охоплювали:

- відкриття провадження (позов, вибір суддів);
- проведення попереднього розслідування (гоніння сліду, звід, поволення, сок, «давання вини» тощо);
- судовий розгляд (заклад, дебати, примирення);
- докази та доказування (поняття «лице», свідки, присяга, ордалії тощо);
- оскарження рішень (через «обчу копу»);
- виконання рішень (наприклад, «оговор копний», звільнення злочинця дівчиною тощо). У своїх рішеннях копні суди застосовували як цивільні, так і кримінальні норми звичаєвого права, зокрема щодо власності, земельних меж, правопорушень і покарань.

Під час дії Новгородської та Псковської судних грамот, які містили норми як матеріального, так і процесуального цивільного та кримінального права (без поділу за видами), було закріплено право позивача на участь у справі через представника. Однак це право надавалося лише окремим категоріям осіб – зокрема, ченцям, жінкам, дітям, людям похилого віку та глухим [89, с. 65; 419, с. 15].

У цей період також сформувалися первинні засади законного представництва. Наприклад, інтереси жінок у суді могли представляти їхні чоловіки або сини. Представники потерпілих наділялися певними процесуальними правами: завіряти документи, подавати клопотання, висловлювати виправдувальні аргументи й ін. [127, с. 219–223]. Відтак учені все ж таки переважно наголошують на тому, що період дії Литовських статутів, котрі діяли в Київській, Волинській, Подільській губерніях до 1840 року, а на Лівобережжі – до 1843-го [106, с. 69], слід пов'язувати із періодом зародження професійної адвокатури. Так, у Першому Литовському Статуті (1529 р.) вже згадуються «заступники» та «прокуратори», зокрема в статті 8 (про представництво) й статті 9 (про суддів). Хоча чітких меж між цими поняттями не існувало, проте під «заступниками» розуміли родичів хворих, немічних, які діяли як їхні представники, а як «прокуратори» виступали заможні шляхтичі, котрі мали певну осілість у державі, що створювало підстави для їхньої матеріальної відповідальності у разі програшу в справі [6, с. 105]. Суттєва відмінність між ними полягала в тому, що заступник ніс особисту відповідальність, тоді як прокуратор – діяв на професійній основі, за винагороду, що наближає його до сучасного розуміння адвоката [267].

У Статуті 1566 р. ці відмінності стають ще чіткішими: заступник виступав як уповноважена особа відповідача в суді, а прокуратор – як професійний представник особи. Якщо учасник справи не міг бути присутнім на суді, особа мала право доручити ведення справи або уповноваженому, або прокуратору. При цьому суд міг сам призначити прокуратора особі, яка не вміла захищати себе в суді [342, с. 311–312].

Третій Литовський Статут (1588 р.) ще глибше деталізує інститут судового представництва – йому присвячено аж п'ять статей, у яких, зокрема, йдеться про обов'язкове письмове доручення, вимоги до прокуратора та межі його повноважень [343, с. 162–167]. Особливо прогресивним є положення, яке зобов'язувало органи влади призначати безкоштовного прокуратора вдовам, сиротам та незаможним особам, які не могли самотійно

себе захистити. Таким чином, упродовж XVI ст. інститут прокуратора поступово набував ознак професійної юридичної діяльності. Це дає підстави говорити про виникнення професійної адвокатури, хоча її організаційна форма тоді ще не склалась. Тому знаходить визнання позиція В. Попелюшка про те, що 29 вересня 1529 року (день прийняття Першого Литовського Статуту), є датою народження української адвокатури [267].

На підставі узагальнення тогочасних особливостей формування правової системи на землях України, вчені змогли констатувати про зародження адвокатури. Водночас принциповим серед підходів учених стало визначення моменту відліку цього етапу. Так, позиції вчених розподілилися між двома підходами. Однією з поширених точок зору передбачено, що витoki інституту адвокатури в Україні слід пов'язувати із часами Київської Русі. Водночас відповідно до іншої позиції формування адвокатури слід пов'язувати з періодом литовсько-руської доби [25, с. 84–149; 93, с. 12; 260, с. 18–21; 263, с. 159; 345, с. 31].

У подальшому правове регулювання здійснювалося відповідно до звичаєвих правових норм, що отримали назву козацьке право. Її основу становили «стародавні звичаї, усне право та здоровий глузд». Ці норми були спрямовані на забезпечення ключових потреб козацької спільноти: особистої свободи, соціальної рівності, демократичності, військової підготовки, дисципліни, єдності та безумовного підпорядкування керівництву під час бойових дій [80, с. 78].

Козацьке право розуміють як сукупність звичаєвих приписів, більшість яких виникла безпосередньо в середовищі Запорізької Січі. Також звичаєве право Січі, доповнене актами місцевої військово-адміністративної влади, розглядалося як народне право, що мало значний авторитет, охоронялося як державою, так і традицією, і отримало власну назву – козацьке право. Саме ці норми стали основою правової системи Гетьманщини, що існувала до 1840–1842 рр. [197, с. 324–325]. У рішеннях кошового суду Січі посилення на писане право були рідкісними, оскільки більшість справ вирішувалася відповідно до

норм саме звичаєвого козацького права. Воно регламентувало не лише кримінальні, цивільні та процесуальні правовідносини, а й охоплювало військово-адміністративний устрій, правила ведення війни тощо [358, с. 29].

У період Гетьманщини козацьке право набуває особливої ваги та динамічного розвитку. На його підставі сформувалася модель державної влади, адміністративно-територіальний поділ, а також функціонувала судова система. Суди всіх рівнів широко застосовували козацьке звичаєве право, яке включало як матеріальні правові норми, так і процесуальні положення. За своєю суттю правова система Гетьманщини була сформована на підґрунті норм козацького та копного права, які в середині XVII століття набули загального, фактично державного характеру й трансформувалися у загальне українське право [129, с. 159].

У XVIII ст. козацьке звичаєве право стало важливим джерелом для кодифікації законодавства Гетьманщини. Його норми знайшли офіційне закріплення в таких пам'ятках права, як «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), «Екстракт малоросійських прав» (1767 р.) та інших законодавчих документах і проектах [197, с. 325].

Важливим етапом у становленні української адвокатури стала підготовка проекту Кодексу українського права «Права, за якими судиться малоросійський народ», над яким кодифікаційні роботи тривали протягом 15 років і завершилися у 1743 році [304, с. 23]. Як підкреслює О. Яновська, попри те що цей проект не був офіційно затверджений царським урядом, він фактично застосовувався на практиці [419, с. 17]. Т. Остапенко називає його «однією з найцінніших пам'яток української правової культури XVIII століття» [251, с. 445].

У контексті розвитку адвокатури особливу увагу заслуговують артикули 7–11 Глави VIII Кодексу, в яких уперше вживаються терміни «адвокат» і «повірений», які трактуються як синоніми (згідно з назвою і змістом артикула 7) [280, с. 150–151]. У цьому ж розділі здійснено першу спробу надати визначення поняттю «адвокат». У пункті 1 артикула 7 зазначено: «адвокат,

плєніпотєнт, патрон, прокуратор і повірений називається той, хто в чужій справі, з доручення, замість нього на суді обстоює, відповідає й веде справу» [417, с. 190]. Цей період можна вважати позитивним етапом у розвитку національної адвокатури, оскільки саме тоді закладалися основи розуміння адвокатської професії в українському правовому просторі.

У XIV столітті на території сіл Західної України почало набирати поширення так зване волоське право [393, с. 135], яке зародилося у Валахії (нині Румунія) і з часом поширилося на поселення румунів, молдаван, угорців, поляків і українців у карпатському регіоні. У період належності цих земель до Польської Корони громади, що керувалися волоським правом, користувалися особливими привілеями: вони сплачували менші податки й мали полегшені повинності, що робило їх привабливішими для населення. Як наслідок, у деяких частинах Українських Карпат число сіл, де застосовували волоське право, переважало над тими, що жили за традиційним українським правопорядком.

Волоське право ґрунтувалося на усній правовій традиції, тож його впровадження серед українців відбувалося поступово та нерідко було неповним. Найглибше воно вкоренилося в буковинських прикордонних селах, де тісніші контакти з румунським населенням сприяли засвоєнню чужих звичаїв. Проте більшість українських сіл, які офіційно підпорядковувались волоській юрисдикції, не дотримувалися її в «чистому» вигляді. Аналіз судових справ свідчить, що в місцевих судах головним орієнтиром залишалося українське звичаєве право, хоча вплив волоських елементів був помітний. Це особливо стосувалося господарських аспектів життя, адже чимало мешканців цих сіл, подібно до жителів Валахії, займалися переважно скотарством.

У підсумку українське звичаєве право в карпатських волоських селах зазнало модифікації: воно пристосовувалося до гірських умов і включало окремі волоські традиції. Формально ці громади вважалися такими, що живуть за волоським правом, але по суті йшлося про специфічну, адаптовану версію українського звичаєвого права, яку можна позначити як карпатське право. Цей

правовий феномен, сформований під впливом волоських звичаїв, охоплював регламентацію сільського самоврядування, судових процедур, оподаткування, земельних і майнових відносин тощо.

Варто зазначити, що карпатське право є лише однією з кількох історичних форм українського звичаєвого права. Повний перелік таких локальних систем не є остаточним. Водночас саме такі форми, як вервне, копне, козацьке та карпатське право, найяскравіше ілюструють багатство та гнучкість української звичаєвої традиції. Ці моделі були поширені переважно до XVIII століття. З XIX століття значення звичаю як основного джерела права почало стрімко зменшуватися: більшість традиційних норм або зникли, або зазнали суттєвих трансформацій.

У підсумку система українського звичаєвого права поступово занепадала, втрачаючи свою роль у правовій культурі. Остаточну крапку в цьому процесі поставило приєднання українських земель до складу СРСР у XX столітті, коли звичаєві норми практично остаточно були витіснені офіційним державним правом [18, с. 47–48].

Юридичне оформлення інституту професійної адвокатури в Україні відбулося під час проведення судової реформи 1864 року. Цю реформу називають «відправною точкою становлення сучасної адвокатури» [222, с. 3]. Також учені вказують, що саме ця реформа започаткувала адвокатуру як самостійний правовий інститут, поряд з утвердженням принципів гласності, незалежності суду та права на захист [319, с. 21]. Адвокати поділялися на присяжних повірених, які складали присягу й об'єднувались у корпорації, та приватних повірених, які працювали індивідуально. Провідну роль відігравали саме присяжні повірені – це були, як правило, високоосвічені юристи [99, с. 13].

Присяжні повірені виконували функції захисників або представників сторін у суді, діючи на підставі доручення особи. Водночас вони могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності, зокрема за образу суду чи інших учасників процесу. Запровадження інституту присяжних повірених на практиці засвідчило не лише потребу в існуванні цього особливого інституту, а й брак

достатньої кількості фахівців, здатних належно виконувати ці функції.

Приватні повірені були особами, які успішно складали іспит при окружному суді або судовій палаті й отримували офіційне свідоцтво, що дозволяло їм вести судові справи. Отже, функції захисту у кримінальних провадженнях виконували так звані «повірені» – особи, які володіли відповідною юридичною підготовкою і водночас мали довіру тих, чий права та інтереси вони представляли. Згідно зі Статутом кримінального судочинства 1864 р., повірені під час судового розгляду набували важливих процесуальних прав: бути присутніми при допитах підсудних у суді (ст. 562), мати право на конфіденційне спілкування із затриманим підсудним (ст. 569), ознайомлюватися з матеріалами справи та робити необхідні виписки (ст. 570), викликати свідків, які давали показання під час досудового слідства (ст. 574), подавати клопотання про залучення експертів (ст. 578), отримувати копії вироків (ст. ст. 794, 795), заявляти відводи присяжним без зазначення причин і домагатися повторного допиту свідків обвинувачення (ст. ст. 654–657) [353].

Варто наголосити, що участь присяжних повірених на етапі досудового слідства Статутом 1864 року не передбачалася. Такий підхід був зумовлений різними чинниками, зокрема недовірою до адвокатів, що виникла під впливом подій Французької революції та ролі адвокатів-революціонерів – Мірабо, Марата, Робесп'єра, яких часто називали винуватцями загибелі Франції. У цей історичний період, коли було скасовано кріпосне право, дискусії про роль адвокатури та значення захисту набули особливої гостроти. Врешті-решт ці дискусії привели до формування власної, відмінної від західноєвропейської, моделі адвокатури, яка склалася завдяки активній діяльності видатного юриста і реформатора з українських земель Сергія Івановича Зарудного. Саме його стараннями у судову систему були впроваджені принципи змагальності сторін та інститут присяжних повірених.

Професійні об'єднання присяжних повірених створювались за територіальним принципом: у кожному судовому окрузі обиралася Рада присяжних повірених, яка здійснювала адміністративний і дисциплінарний

контроль над адвокатами округу [152, с. 46]. До 1917 року в Україні діяли три такі округи – Харківський, Київський і Одеський, кожен із власною радою [315, с. 95].

До повноважень Ради входили:

- розгляд заяв щодо вступу або виходу з лав присяжних повірених;
- призначення безоплатних захисників для малозабезпечених;
- розгляд скарг на адвокатів;
- контроль за дотриманням професійних обов'язків;
- врегулювання питань щодо гонорарів у разі спору;

– накладення дисциплінарних стягнень. Після прийняття присяги особа вносила до офіційного списку присяжних повірених, який щороку публікувався в пресі [99, с. 13]. Таким чином, судова реформа 1864 р. не лише надала адвокатурі юридичного статусу, а й заклала основи її організаційної структури та професійної саморегуляції.

Наступний етап розвитку української адвокатури, як вказують учені, охоплює період 1917–1992 років, у науковій літературі отримав різні назви – «післяреволюційний», «радянський» тощо [319, с. 21]. Через значну кількість подій, що впливали на адвокатуру, дослідники розглядають цей період як багатоступеневий: наприклад, Р. Чайка і П. Кучевський виокремлюють два етапи [199, с. 8], тоді як укладачі Енциклопедичного довідника майбутнього адвоката – шість [99, с. 14–18].

Визначальним моментом стала революція 1917 року, після якої вже 4 січня 1918 року Народний Секретаріат ухвалив постанову про створення народного суду, яка передбачала ліквідацію інституту присяжних і приватних адвокатів. Вона відповідала за змістом Декрету № 1 «Про суд» 1917 року, який дозволяв виконувати функції обвинувачення і захисту будь-яким громадянам, що мали цивільні права і не були дискредитовані. Це був перший нормативний акт, де формально з'являється термін «адвокатура».

Попри короткочасне збереження старої адвокатури Центральною Радою, 14 лютого 1919 року Рада Народних Комісарів УРСР остаточно ліквідувала

присяжну та приватну адвокатуру, затвердивши Тимчасове положення про народні суди й революційні трибунали [31, с. 10]. Натомість функцію захисту поклали на колегії правозаступників, які, за оцінками дослідників, були лише формальною заміною попереднього професійного інституту [86, с. 91].

Особливістю цього періоду стала також трудова повинність для юристів – згідно з декретами від 16 квітня 1919 р. та 11 травня 1920 р., осіб з юридичною освітою зобов'язували працювати в судових органах [313, с. 209]. Як зазначають О. Святоцький і М. Михеєнко, така система призвела до одержавлення адвокатури, обмеження її незалежності та свободи, оскільки всі правозаступники стали державними службовцями з фіксованою зарплатою [225; 319, с. 27]. Цей період можна охарактеризувати як час ліквідації незалежної адвокатури та заміни її державним інститутом, що суттєво відрізнявся як за структурою, так і за змістом від попереднього професійного адвокатського устрою.

У вересні 1922 року в УСРР затверджено перший Кримінальний процесуальний кодекс, який визначав основні засади кримінального судочинства: рівноправність сторін, право обвинуваченого на захист, відкритість, усність і змагальність процесу, а також встановлював порядок досудового розслідування, судового провадження в народних судах, радах народних судів і революційних трибуналах [128, с. 337–338; 212, с. 69]. Важливою гарантією було те, що участь захисника була обов'язковою в усіх справах за участю прокурора [232, с. 314].

31 жовтня 1924 року прийнято Основи кримінального судочинства СРСР і союзних республік, які закріпили право обвинуваченого на захисника в суді. Якщо обвинувачений не міг самостійно запросити захисника, суд мав обов'язок призначити його. До захисту допускались також представники громадських об'єднань, зокрема робітників і селян, а законодавство встановлювало випадки обов'язкового або забороненого допуску захисника [248].

23 жовтня 1925 року в УСРР було затверджено «Положення про судоустрій», в редакції 1927 року якого (ст. 124–125) йшлося про створення

колегій оборонців при окружних судах. Членами таких колегій могли бути особи з відповідним юридичним досвідом або фаховою підготовкою, порядок якої встановлював Народний комісаріат юстиції [261].

27 липня 1927 року прийнятий новий КПК УРСР, який засвідчив посилення репресивної політики держави. Право на захист було суттєво обмежене – участь захисника дозволялась лише на стадії судового розгляду, що фактично нівелювало саму суть захисту на попередніх етапах. Знову, як у середньовіччі, головним доказом стало зізнання обвинуваченого. Крім того, значна кількість справ передавалася на розгляд надзвичайних судів і трибуналів [128, с. 338].

У 1920–1930-х роках система судочинства в Україні набуває все більшої репресивності. Діє мережа спеціальних судів, які розглядали переважно політичні справи, зокрема щодо контрреволюційних злочинів. Ці суди часто ігнорували норми кримінального процесуального законодавства, обмежуючи права підсудних, а участь захисника не вважалася обов'язковою навіть у справах із можливим смертним вироком [348, с. 404–405]. Хоча Конституція УРСР 1937 року формально гарантувала відкритість судових процесів і право обвинуваченого на захист (ст. 91) [173], на практиці це право залишалось декларативним і фактично не реалізовувалося.

25 грудня 1958 року в Радянському Союзі та союзних республіках було прийнято Основи кримінального судочинства, які стали ключовим нормативно-правовим актом, що визначав правові засади кримінального провадження на всій території СРСР. У статті 12 цих Основ було закріплено гарантію права кожного обвинуваченого на захист, що визнавалось одним із фундаментальних принципів правосуддя. Стаття 13 передбачала створення колегій адвокатів, які мали забезпечувати здійснення захисної функції в судових процесах і надавати юридичну допомогу як окремим громадянам, так і організаціям та установам. Ці колегії визначалися як добровільні професійні об'єднання юристів, що здійснюють адвокатську діяльність. Їхня діяльність регламентувалася спеціальними положеннями, затвердженими Верховними Радами союзних

республік, у складі яких вони функціонували.

Варто підкреслити, що стаття 15 Основ відкривала можливість для участі у кримінальних процесах не лише професійних адвокатів, але й представників громадських організацій. Вони могли виступати як на стороні обвинувачення, так і на боці захисту, дотримуючись порядку, визначеного союзним і республіканським законодавством. Таким чином, законодавець створив юридичну основу для ширшого залучення громадськості до реалізації правосуддя, хоча й із певними обмеженнями та під контролем держави [240].

Згодом закріплені в Основах кримінального судочинства положення стали основою для розробки кримінально-процесуальних кодексів республік, що входили до складу колишнього СРСР. Зокрема, 28 грудня 1960 року ухвалено Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР, який набув чинності 1 квітня 1961 року та визначив нову правову рамку здійснення кримінального провадження на території республіки.

У статті 44 КПК УРСР 1960 р. чітко окреслювалось поняття захисника: під ним розуміли особу, наділену правом здійснювати юридичний захист та надавати правову допомогу підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженому або виправданому. Захисниками могли бути не лише адвокати – особи, які мали відповідне свідоцтво на право зайняття адвокатською діяльністю, – а й інші спеціалісти у сфері права, яким за законом було дозволено надавати юридичну допомогу. Такі фахівці могли діяти як від власного імені, так і представляючи юридичну особу.

Окрім того, законодавством передбачалася можливість залучення близьких родичів, опікунів або піклувальників обвинуваченого в якості захисників у тих випадках, коли це було допустимо. Таким чином, на практиці існувала широка гнучкість у питанні визначення кола осіб, які могли забезпечувати реалізацію права на захист, що мало важливе значення для дотримання принципів справедливого судочинства [191].

Після здобуття незалежності Україною, Верховна Рада 12 вересня 1991 року прийняла Закон України «Про правонаступництво», яким було

закріплено положення про те, що всі нормативно-правові акти Української РСР продовжують діяти на території України, за умови, що вони не суперечать новоствореному національному законодавству. Завдяки цьому положенню, Кримінально-процесуальний кодекс 1960 року залишився чинним і після проголошення незалежності, фактично виконуючи роль головного процесуального акта у сфері кримінального судочинства. Таким чином, цей кодекс залишався правовою основою діяльності органів досудового розслідування та судів протягом усього перехідного періоду, аж до прийняття нового КПК України у 2012 р. [295], що означало поступову адаптацію системи кримінальної юстиції до нових демократичних стандартів.

15 грудня 1992 року набрав чинності Закон України «Про адвокатуру», що започаткував новітній етап розвитку незалежної адвокатури в Україні. Цей закон уперше на рівні законодавства закріпив повне визначення терміну «адвокатура» (ст. 1), розглядаючи її як добровільне професійне об'єднання та водночас як інститут громадянського суспільства.

Згодом, із прийняттям 5 липня 2012 року Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [284], попередній Закон 1992 року втратив чинність. У чинному законі поняття адвокатури зберіглося (ст. 2), що засвідчує спадкоємність у підходах до розуміння ролі адвокатури в державі.

Щодо терміну «адвокат», то Закон 1992 року не містив чіткої дефініції, подаючи його лише через описові положення ст. 2, у яких окреслювались вимоги до особи, яка може бути адвокатом. У чинному Законі визначення терміну «адвокат» також надається (п. 1 ч. 1 ст. 1), однак має недолік у вигляді бланкетності, оскільки посилається на інші норми («на підставах та в порядку»), не розкриваючи повністю змісту поняття.

Згідно із Конституцією України (1996 р.) права та свободи людини і громадянина, захищаються судом або шляхом реалізації позасудових форм захисту. Типовими формами захисту особи в кримінальному провадженні є:

1) самостійний захист своїх прав і свобод від порушень і протиправних посягань усіма незабороненими методами та засобами;

2) залучення задля захисту професійної правничої допомоги кваліфікованого правника, для чого в Україні створена та діє адвокатура [174].

Зауважимо, що упродовж тривалого періоду в Україні активно використовувалося поняття «правова допомога». Прийняття у 2016 р. Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» ознаменувало необхідність заміни поняття «правова допомога» на «правнича допомога» [287]. Відтак конституційні гарантії, що проголошують право особи на захист, з тих пір набули такої редакції «Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» [174].

Наступним кроком законодавця на шляху реформатування правозахисної діяльності та надання правничої допомоги стало реформування процесуального законодавства. Це ознаменоване, зокрема, прийняттям 03 жовтня 2017 року Закону №2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». Викладені в ньому нормативно-правові положення набули чинності 15 грудня 2017 р. З цього часу введено в дію нові редакції ст. 15 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України та ст. 16 Господарського кодексу (далі – ГК) України, у яких використано таку термінологічну конструкцію як «правнича допомога» [286]. Водночас у КПК України досі законодавцем використовується термін «правова допомога», тому ми вважаємо, що такий підхід законодавця вимагає глибокого теоретичного осмислення. Це, зокрема, стосується вирішення питання про доцільність вживання юридичної конструкції «правнича допомога» у теорії кримінального процесу.

Розкриттю змісту понять «правова допомога» та «правнича допомога», а також аналізу багатьох аспектів їхнього надання громадянам присвячені праці чималої кількості українських науковців. Ще до впровадження новітніх законодавчих змін загальнотеоретичне обґрунтування права людини на правову допомогу, із детальним висвітленням системи гарантій її реалізації, було

здійснене В. М. Ісаковою [126]. Водночас комплексне вивчення організаційних особливостей забезпечення реалізації права особи на безоплатну правову допомогу належить М. В. Стаматиній [339]. А. В. Джуська у своїй роботі ґрунтовно проаналізувала конституційні механізми забезпечення права особи на отримання професійної правничої допомоги [92]. Крім того, А. В. Боровик разом зі співавторами підготували навчальний посібник, у якому розглянуто адміністративно-правові засади функціонування механізму реалізації права на професійну правничу допомогу в Україні [27].

Дослідженню сутнісних характеристик правничої допомоги приділили увагу не лише науковці, а й практики-правники, серед яких варто відзначити Є. О. Ананьєва [5], М. В. Єрмакова [103]. Значний внесок у розвиток теоретичних засад цієї теми також зробили представники наукової спільноти: В. В. Заборовський [109], О. В. Крушніцька [193], І. В. Міщук [228], О. О. Шандула [394]. Проте, попри велику кількість опублікованих робіт, досі відсутнє єдине узгоджене бачення щодо ключових аспектів природи, гарантій забезпечення та специфіки реалізації права особи на правничу допомогу в межах кримінального провадження. Така ситуація актуалізує необхідність проведення комплексного аналізу та систематизації наукових позицій, а також вироблення на цій основі обґрунтованих пропозицій для їх подальшого узгодження та уніфікації.

Професійну правничу допомогу пов'язують із інститутом представництва, який зародився в давнину, але здобув значний розвиток у період формування римського права. Причиною такого розвитку було ускладнення правових процедур судового розгляду, що змушувало звичайних громадян, не маючи достатніх правових знань, звертатися до фахівців, які мали відповідну обізнаність у галузі права. Зрештою, у римському праві виникло поняття законного представництва, яке мало процесуальне оформлення. Це представництво з часом набуло рис професійної діяльності, адже з розвитком правової системи потреба в кваліфікованому захисті інтересів осіб стала все більш актуальною, що зумовило появу спеціалізованих суб'єктів, які

залучалися для надання правової допомоги в судовому процесі [282].

Становлення в Україні правової системи відбувалося з використанням терміну «юридична допомога». Як зазначають у наукових дослідженнях, цей термін використовувався для позначення допомоги, наданої професійними правозахисниками, зокрема адвокатами. Однак після прийняття Конституції України поряд з поняттям «юридична допомога» почали застосовувати термін «правова допомога», що відображає зміну підходів до визначення та надання правових послуг. Це, як слушно зауважила Т. Омельченко, «спонукало законодавця поступово у нормативно-правових актах замінювати «юридичну» на «правову» допомогу» [244, с. 500].

Окреслені законодавчі новели свого часу закономірно заклали фундамент для певної полеміки серед учених, до якої активно залучалися Н. Булатова, І. Головань, С. Гусарєв, В. Заборовський, В. Личко, Т. Омельченко, Р. Титикало, М. Удод та Ю. Рябець, Н. Фешик, Н. Хмелевська, О. Юшкевич та ін.

Урешті-решт серед науковців сформувалося декілька підходів щодо питання розуміння співвідношення понять «юридична допомога» та «правова допомога», зокрема:

1) пропозиція щодо використання терміну «юридична допомога» в контексті позначення діяльності, пов'язаної зі сприянням захисту прав і законних інтересів людини та громадянина, а поняття «правова допомога» у цілях позначення відносин співробітництва між державами у правовій сфері (зокрема, у міжнародному праві) [356, с. 96];

2) позиція щодо заміни словосполучення «юридична допомога» поняттям «правова допомога» у зв'язку із архаїчністю першого [73, с. 12];

3) ідея щодо недоцільності розрізнення цих понять на підставі їх ідентичності [205, с. 8];

4) пропозиція щодо розуміння поняття «правова допомога» як більш широкого, що охоплює всі види юридичної допомоги, а юридичної допомоги (чи сукупності її різновидів) як вужче [244, с. 50; 374, с. 148].

Зі впливом часу термін «правова допомога» поступово був замінений на «правничу допомогу». Поняття «професійна правнича допомога» було закріплене у Конституції України під час конституційної реформи 2016 року. Проте відповідні оновлення до Кримінального процесуального кодексу та інших нормативно-правових актів так і не були належним чином імплементовані, на що ми вже звертали увагу у попередньому монографічному дослідженні. Зміни до законодавства, внесені у 2023 році, також не врахували положення Конституції України у повному обсязі. Зокрема, термінологічні зміни відбулися лише у законах «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і «Про безоплатну правову допомогу» (чинна редакція – «Про безоплатну правничу допомогу»). Відповідно до цих документів словосполучення «правові послуги» у всіх граматичних формах було замінено на «правничі послуги» у відповідних відмінках [285].

Також ця зміна зумовлена нормами українського правопису (стандартами української мови), відповідно до яких прикметник, який вказує на конкретний вид допомоги, має походити від іменника, що позначає професію особи, яка надає цю допомогу. У цьому контексті іменником для позначення такої особи є «правник». Таким чином, поняття «правнича допомога» стало відображати діяльність осіб, які належать до правничої професії, і займаються наданням професійних правничих послуг [279].

Чинним кримінальним процесуальним законодавством урегульовано, що особа, яка набула в кримінальному провадженні статусу підозрюваного, обвинуваченого має право на захист, для чого може обрати захисника самостійно або скористатися правом на безоплатну вторинну правничу допомогу, порядок отримання якої врегульовано Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» [285].

У регіональних центрах із надання безоплатної вторинної правничої допомоги можливо отримати такі види правничих послуг, як: 1) надання правової інформації; 2) консультування та надання роз'яснень із питань правового характеру; 3) складення заяв, скарг, інших документів правового

характеру (крім документів процесуального характеру); 4) надання допомоги у забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації [285].

Щодо вторинної правничої допомоги, то вона охоплює такі різновиди правничих послуг:

- захист особи;
- представництво інтересів осіб, котрі мають право на отримання безоплатної вторинної правничої допомоги, у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, а також перед іншими особами;
- складання документів процесуального характеру (ч. 2 ст. 13 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу») [285].

Щодо цивілістів, які надавали оцінку подібному підходу законодавця, свого часу відзначали, що впровадження терміну «правнича допомога» у таких нормативно-правових актах, як Конституція України, ЦПК України, ГПК України та Кодекс України про адміністративне судочинство (далі – КАС), призвело до наступних наслідків:

- 1) було введено новий термін без чіткого законодавчого визначення його змісту;
- 2) створилася суперечлива ситуація через одночасне існування понять «правнича допомога» та «правова допомога» без належного розмежування їхнього значення й місця в системі правових понять;
- 3) виник дисбаланс між гарантіями, передбаченими процесуальними кодексами, та основоположними гарантіями, закріпленими в Конституції України;
- 4) була порушена усталена система взаємозв'язків між відповідними термінами у спеціальних законах;
- 5) з'явилася правова невизначеність щодо легітимності існування інституту «безоплатної правової допомоги»;
- 6) виникли складнощі у правозастосуванні та труднощі з тлумаченням відповідних понять серед практикуючих юристів [5].

I. Міщук, після проведеного теоретичного аналізу, дійшла висновку, що

більшість науковців не бачать суттєвої різниці між категоріями «професійна правнича допомога» та «правова допомога», оскільки ці поняття мають схожий юридичний зміст. Такий підхід вказує на те, що різниця між цими термінами, якщо вона і існує, є мінімальною і, здебільшого, стосується лише лексичних або термінологічних відмінностей, а не суттєвих змін у концептуальному змісті. Авторка вважає, що поняття «професійна правнича допомога» та «правова допомога» є тотожними з точки зору їх юридичного та функціонального змісту. За її переконанням, обидва терміни використовуються для позначення діяльності правників, що має на меті забезпечення верховенства права та реалізацію прав людини. Ця діяльність охоплює широкий перелік аспектів, пов'язаних із наданням професійної підтримки в правовій сфері, незалежно від того, який термін вживається в конкретному контексті [228, с. 280].

Наразі існує й інший підхід, відповідно до якого поняття «правова допомога» та «правнича допомога» мають різні семантичні значення і, як наслідок, різний юридичний зміст. За цим підходом, «правова допомога» є більш широким терміном, що включає в себе допомогу в правових питаннях, не обов'язково надану професійними правниками. У той час як «правнича допомога» пов'язана безпосередньо з діяльністю осіб, які мають професійну юридичну кваліфікацію, зокрема адвокатів, і передбачає високий рівень спеціалізованої підтримки. Цей підхід дозволяє чіткіше розмежувати різні види допомоги в правовій сфері й уточнити роль правників у процесі надання цієї допомоги.

С. Устюшенко, зокрема, стверджує, що «правнича допомога» є більш вузьким поняттям, ніж «правова допомога». Згідно з її підходом, правова допомога може бути надана не тільки правниками, але й іншими особами, і в такому випадку вона може вважатися правовою, однак не є правничою. Тобто правничою допомогою можна вважати лише ту, що надається професіоналами в юридичній сфері – правниками, зокрема адвокатами. Такий погляд дозволяє чітко розмежовувати широке поняття «правова допомога» і більш специфічний термін «правнича допомога», що стосується саме професійної діяльності

правників. Дослідниця вважає, що законодавець здійснив зміщення акцентів, аби підкреслити, що правова допомога має надаватися спеціальним суб'єктом – фахівцем, особою, що належить до юридичної професії. Водночас авторка погоджується, що в чинному законодавстві України терміни «професійна правнича допомога» та «правова допомога» здебільшого використовуються як синоніми, і, таким чином, різниця між ними часто не є чітко вираженою в правовій практиці [364, с. 28–29].

А. Калюжна та Д. Моїсеєнко також вважають, що надання професійної правничої допомоги повинно здійснюватися виключно адвокатами, оскільки тільки вони мають відповідну кваліфікацію та статус, що дозволяє їм виконувати таку роль у правовій системі [137, с. 116], тому не можна ототожнювати професійну правничу допомогу з правовою допомогою, оскільки професійну правничу допомогу надають лише особи, які мають відповідну кваліфікацію та статус, такі як адвокати, у той час як правова допомога може бути надана більш широким колом осіб, не обов'язково з юридичною освітою або відповідним статусом.

На нашу думку, заміна поняття «правова допомога» на «правнича допомога» стала важливим кроком у гармонізації правової термінології, оскільки цей підхід відображає більш точне визначення того, що правнича допомога повинна надаватися особами, які мають відповідну юридичну кваліфікацію. З огляду на це, можна сказати, що новий підхід є універсальним і застосовується в основному законодавстві та нормативних актах, підкреслюючи необхідність професіоналізму в наданні правових послуг [285]. Це визначення чітко окреслює сутність правничої допомоги, підкреслюючи її спрямованість на забезпечення прав і свобод людини, а також важливість її відновлення у разі порушення. Таке формулювання допомагає уникнути неоднозначності і чітко визначає роль правничих послуг у системі правничої допомоги в Україні, що є важливим для реалізації права громадян на доступ до правосуддя [285].

Це визначення правничих послуг охоплює широкий спектр правових дій, що включають не тільки консультування та складання документів, але й

представництво інтересів особи в суді й інших органах, а також надання допомоги в доступі до більш складної вторинної правничої допомоги, включаючи медіацію. Такий підхід дозволяє забезпечити комплексну юридичну підтримку особам, які потребують правничої допомоги, а також створює механізми для забезпечення справедливості та рівного доступу до правосуддя [285].

Цей висновок логічно випливає з аналізу законодавчих змін і визначень, що впроваджені в інших сферах права. Надання правничої допомоги в контексті захисту особи в кримінальному провадженні є важливим аспектом забезпечення прав людини та реалізації її прав на захист. Однак, наявність розбіжностей у термінології, зокрема відсутність терміну «правнича допомога» в Кримінальному процесуальному кодексі України, вказує на те, що законодавець ще не повністю адаптував цю концепцію до кримінального процесу. Це питання, безумовно, вимагає подальшого вдосконалення та узгодження на рівні процесуального законодавства.

На основі ґрунтовного аналізу наукових праць у галузі прав людини і громадянина, а також ураховуючи норми як вітчизняного, так і міжнародного законодавства, яке регламентує питання їхнього правового статусу, низка українських дослідників дійшла таких висновків:

1) право на професійну правничу допомогу виступає фундаментальною гарантією, що забезпечує реальне здійснення й захист усіх інших прав, свобод і законних інтересів особи;

2) під професійною правничою допомогою розуміється діяльність спеціально уповноваженого суб'єкта, який, використовуючи визначені законом правові інструменти та методи, надає кваліфіковану, організовану та персоналізовану підтримку у вирішенні складних життєвих обставин із метою реалізації та захисту прав і законних інтересів людини та громадянина;

3) правнича допомога реалізується через різні форми, серед яких – надання інформації, консультаційні послуги, роз'яснення, складання позовних документів, довідок, заяв і скарг, здійснення представницької діяльності, у тому

числі в судах і перед іншими державними інституціями, а також захист від кримінального переслідування [27, с. 32–34].

У широкому значенні правова допомога розглядається як комплексна діяльність, що охоплює всі аспекти правового захисту особи, включаючи надання консультацій, підготовку юридичних документів, представництво інтересів у судах та інших органах, а також захист прав людини в рамках правосуддя. Це система заходів, що забезпечує доступ особи до справедливого правосуддя та ефективний захист її прав і свобод.

Водночас у вузькому значенні правнича допомога визначається як специфічний набір дій, що здійснюються професійними правниками або іншими уповноваженими особами для забезпечення правового супроводу та захисту прав особи в певних ситуаціях, зокрема в кримінальних, цивільних або адміністративних справах. Такий підхід дозволяє чітко розрізняти різні аспекти правничої допомоги, а також визначати її роль у забезпеченні прав людини, що є важливою складовою ефективного функціонування правової системи.

У більш широкому розумінні правова допомога, за визначенням О. Г. Юшкевич, охоплює діяльність, спрямовану на забезпечення і захист прав, свобод та законних інтересів осіб, яку здійснюють уповноважені органи чи особи. Ця діяльність повинна проводитись згідно з законом і з використанням правових норм, і включає в себе різні форми, такі як консультування, складання юридичних документів та представництво інтересів у судах чи інших державних органах. У вузькому сенсі правова допомога, за визначенням О. Г. Юшкевич, означає специфічні «правові заходи», які виконуються уповноваженими суб'єктами, зокрема для конкретної особи, що потрапила в складні життєві обставини. Такі заходи мають на меті допомогти їй правильно орієнтуватися в чинному законодавстві, виховати звичку до свідомого виконання правових норм, що, в свою чергу, сприяє поліпшенню її життєдіяльності та соціальної адаптації [415, с. 131].

Крім того, необхідно зупинитися на характерних рисах, що становлять сутність поняття «професійна правнича допомога». У науковій правничій

літературі до таких визначальних ознак зазвичай відносять:

- 1) ця допомога полягає у професійному використанні норм і джерел права для вирішення юридичних питань;
- 2) надається виключно фахівцем у сфері права – юристом, який має відповідну професійну кваліфікацію;
- 3) основним змістом є здійснення кваліфікованих юридичних послуг різного характеру;
- 4) головною метою такої діяльності є охорона та захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина [394, с. 114–115].

Згідно з аналізом теоретичних та правозастосовних підходів у кримінальному процесі, варто відзначити, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не містить визначення ані для терміна «правова допомога», ані для «правничої допомоги». При цьому термін «правнича допомога» досі не застосовується в законодавстві, зокрема в тексті основного нормативно-правового акту у сфері кримінального процесуального права.

Під час аналізу нормативних положень, що регламентують порядок участі захисника в кримінальному провадженні або представника потерпілого (яким може бути не обов'язково професійний правник, зокрема, коли йдеться про представника юридичної особи), застосовується термін «правова допомога». Такий підхід законодавця, на нашу думку, є логічним, оскільки захист особи в кримінальному провадженні та інститут представництва потерпілого мають на меті забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Ба більше, навіть для особи, яка має процесуальний статус свідка, законодавчо забезпечено можливість «звертатися за правовою допомогою адвоката під час надання показань і участі в інших процесуальних діях» [353]. Це дає підстави припустити, що підхід, за якого правнича допомога надається особою, яка має відповідну фахову спеціалізацію, зокрема адвокатом, а правова допомога – будь-яким юристом, не може бути застосовано в контексті кримінального процесу.

З урахуванням цього ми погоджуємось з підходом В. Тertiшника та Ю. Шемчушенка, згідно з яким терміни «правнича», «правова» та «юридична», що вживаються в науковому обігу щодо поняття «професійна допомога», можна вважати рівнозначними складовими єдиного синонімічного ряду [353, с. 6].

Зважаючи на обґрунтовану потребу в уніфікації термінологічного апарату, що застосовується в різних національних законодавчих актах, вважаємо, що в належних статтях КПК України варто замінити термін «правова допомога» на «правнича допомога». Пропонуємо визначати правничу допомогу, надану особою в процесі кримінального судочинства, як діяльність уповноважених осіб, які беруть участь у захисті, представництві потерпілого або наданні консультацій з правових питань, спрямовану на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального процесу.

Отже, згідно з ретроспективним аналізом нормативно-правових актів, що діяли в різні періоди на території України і є чинними сьогодні, у різні часи активно використовувалися терміни «юридична допомога», «правова допомога», «правнича допомога», як у законодавчих актах, так і в юридичній практиці.

На підставі аналізу теоретичних підходів щодо співвідношення понять «правова допомога» та «правнича допомога», а також їх відповідності чинним правовим засадам надання допомоги, закріпленим у Кримінальному процесуальному кодексі України, підхід, згідно з яким правнича допомога надається фахівцем, зокрема адвокатом, а правова допомога – будь-яким юристом, не може бути застосовано у кримінальному процесі. Зважаючи на це, ми підтримуємо підхід, згідно з яким терміни «правнича», «правова» та «юридична» у контексті вжитку поняття «професійна допомога» можна вважати рівнозначними складовими єдиного синонімічного ряду. На наш погляд, доцільно замінити термін «правова допомога» на «правнича допомога» у відповідних статтях КПК України.

Вважаємо, що під правничою допомогою, яку надає особа в рамках

кримінального судочинства, слід розуміти діяльність уповноважених суб'єктів, які залучені для забезпечення захисту, представництва потерпілого або надання допомоги у питаннях, що потребують правових знань, і спрямовану на реалізацію прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [164, с. 44–45]. Ураховуючи множинність форм, у яких може бути надано правничу допомогу, погоджуємося з пропозицією І. В. Глов'юк, згідно із якою існує доцільність викладення статті 20 КПК України із таким змістом:

«Стаття 20. Забезпечення права на професійну правничу допомогу

1. Учасники кримінального провадження, а також особи, які беруть участь у провадженні процесуальних дій у кримінальному провадженні, мають право на професійну правничу допомогу у формах, які не заборонені чинним кримінальним процесуальним законодавством.

2. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити особі її право на професійну правничу допомогу та забезпечити право на професійну правничу допомогу з боку обраного нею або призначеного адвоката. Особливості надання професійної правничої допомоги в провадженні окремих процесуальних дій можуть бути регламентовані цим Кодексом.

3. Підозрюваний, обвинувачений (підсудний, виправданий, засуджений, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалось питання про їх застосування), має право на захист, що полягає в наданні можливості надати усні чи письмові пояснення з приводу підозри або обвинувачення, право збирати й подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватись професійною правничою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом.

4. У випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги, правничу допомогу надається безоплатно за рахунок держави» [67, с. 187].

Щодо етапізації формування доктрини захисту та представництва у кримінальному провадженні (як однієї з форм надання правничої допомоги), то

з цього приводу вважаємо за потрібне звернутися до позиції К. С. Стоянова. Автор констатує, що в Україні ці інститути пройшли тривалий і складний шлях розвитку. Поточна редакція КПК України, на його думку, ще не є досконалою та має потенціал для вдосконалення – як з урахуванням історичного досвіду формування національного законодавства, так і на основі позитивних практик зарубіжних країн. У різні історичні періоди на території України функції захисника й представника виконували різні категорії осіб. У Середньовіччі, зокрема в «Руській правді», інститутів процесуального захисту чи представництва ще не існувало в тому вигляді, який відповідає сучасному розумінню – нормативна регламентація їхньої діяльності була відсутня. У першій чверті XVI століття, на землях, що входили до складу Великого князівства Литовського, поряд із представництвом кровних родичів або осіб, які з власної згоди здійснювали заступництво, з'являється і фахове представництво. Захист у кримінальних справах почали здійснювати грамотні, обізнані в праві особи, тобто ті, для кого юриспруденція була основною сферою діяльності [345, с. 47].

У Статутах Великого князівства литовського 1529, 1566, 1588 років, як зауважує К. Стоянов, фіксується участь заступників, уповноважених осіб і прокураторів. Особливо деталізовано ці ролі у Статуті 1588 року, який дозволяв заміну відповідача в суді уповноваженим представником у разі хвороби або іншої поважної причини. Уповноважений міг діяти самостійно або разом із прокуратором, який уже виконував захисні функції і виступав прообразом сучасного адвоката. Судова реформа 1864 р., як вважає вчений, закріпила існування присяжних і приватних повірених. Присяжні об'єднувалися в Ради, які видавали свідоцтва на право адвокатської діяльності. Приватні повірені діяли індивідуально, в межах конкретних судових установ. Участь родичів або нефахових осіб як захисників не допускалася. Водночас після Жовтневого перевороту 1917 року було ліквідовано інститути присяжної та приватної адвокатури. Починаючи з 1919 року, функцію захисту дозволялося виконувати лише спеціально призначеним особам. З 1927 року при окружних судах

створювались колегії оборонців, до яких допускалися особи з відповідним досвідом роботи або юридичною підготовкою [345, с. 48].

Зазначає К. С. Стоянов, що КПК УРСР 1960 року суттєво розширив коло осіб, які могли виступати в ролі захисника. Ними могли бути: адвокати, що мали відповідне свідоцтво; інші фахівці у галузі права, які мали право надавати юридичну допомогу; у визначених випадках – близькі родичі, опікуни або піклувальники обвинуваченого. Прийняття КПК України 2012 року започаткувало новий етап регулювання інституту захисту. У першій редакції статті 45 Кодексу чітко вказувалося, що захисником може бути виключно адвокат. Це означає, що перелік осіб, які мають право здійснювати захист, було звужено до одного суб'єкта – професійного адвоката. Крім того, згідно з ч. 1 ст. 58 КПК України, потерпілий може мати представника – однак ним також може бути лише особа, яка має право бути захисником, тобто адвокат. Таким чином, участь інших осіб (родичів, довірених осіб, громадських представників) у ролі представника потерпілого виключена, що обмежує доступ потерпілих до правової допомоги [345, с. 49].

Ми схвально ставимося до спроби вченого розробити етапізацію становлення доктрини захисту та представництва в кримінальному провадженні. Водночас вважаємо, що окремі аспекти в його позиції заслуговують на перегляд. Передусім вважаємо, що ототожнення професійної адвокатури (у спрощеному традиційному розумінні) із інститутом захисту є помилковим, адже навіть непрофесійність осіб, залучених до захисту особи вказує на те, що формувалася тенденція до представництва інтересів особи, необхідності забезпечення її належного захисту.

В. В. Заборовський зауважує, що процедура формування та розвитку української адвокатури може бути представлена у вигляді п'ятих ключових історичних етапів її становлення:

- початковий – зародження прообразу адвокатури в часи Київської Русі;
- період польсько-литовської доби, коли адвокатура почала набувати професійних рис;

- стадія інституційного оформлення після судової реформи 1864 року;
- етап функціонування в радянські часи;
- сучасний – новітній період розвитку незалежної національної адвокатури) [106, с. 406–407].

Таким чином, і у формуванні концепту доктрини захисту та правничої допомоги, і у формуванні неурядового інституту адвокатури визначальними стали історичні події, пов'язані із прийняттям нормативно-правових документів. Це очевидно, адже правова доктрина посідає більш високий статус порівняно з юридичною наукою, тому що акумулює найцінніші напрацювання, що сприяють стабільному розвитку державних і правових інститутів. Її універсальність полягає в тому, що, з одного боку, вона створюється на основі ментальних і ціннісних особливостей національної правової системи, відображаючи її історичні традиції, а з іншого – відповідає запитам соціально-економічної та політико-правової еволюції конкретної держави, формулюючи шляхи розв'язання актуальних проблем правового розвитку. Правова доктрина не обмежується пасивним відображенням правової реальності чи формуванням теоретичних знань про право та способи його реалізації. Її роль не зводиться лише до пояснення або упорядкування чинного законодавства, хоча ця функція є однією з головних. Водночас вона має нормативно-рекомендаційний зміст, адже формує уявлення про те, яким повинне бути право, створює його ідеалізовану модель, обґрунтовує потребу прийняття нових правових норм, розвитку нових галузей і правових інститутів, а також необхідність їх оновлення або реформування. Невід'ємною складовою доктрини є її прогностично-оцінювальний аспект, що містить програмні засади рекомендаційного характеру й впливає із глибокого аналізу досвіду державного управління та правотворчої діяльності [3, с. 44; 321, с. 28, 29].

Доктрина захисту та правничої допомоги ґрунтується передусім на конституційних засадах, міжнародних договорах, Кримінальному процесуальному кодексі України, Цивільному процесуальному кодексі України, спеціальних законах та інших нормативно-правових актах, що

регулюють діяльність адвокатури; рішеннях Конституційного Суду України, практиці ЄСПЛ та інших законодавчих актах. Доктрина правничої допомоги є цілісною, інтегрованою системою поглядів, принципів, концепцій та ідей, яка формується під впливом інтелектуального, культурного, духовного і наукового розвитку суспільства, рівня його моральності, політико-правової та етичної культури. Вона відображає модельні уявлення про побудову та функціонування інституту юридичної допомоги, визначає основи надання ефективної правничої підтримки особам, які вступають у правовідносини, і водночас виступає теоретичною основою правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності, що спрямована на утвердження правовладдя та зміцнення принципу верховенства права [353, с. 6].

Ми дотримуємося позиції, що визначальними у формуванні концепту доктрини захисту особи та надання правничої допомоги у кримінальному процесі стали окреслені вище події, а тому серед етапів її формування можемо виокремити такі:

1) додержавний період – період дії протоправа, під час якого зародилися окремі організаційні засади розшукової діяльності, до якої активно залучалася потерпіла сторона, представники (насамперед близькі особи) постраждалої особи;

2) період існування Київської Русі – часи непрофесійного представництва інтересів особи у суді;

3) етап, за якого на території сучасної України діяли Литовські статuti – період за якого заступник діяв як уповноважена особа відповідача в суді, а прокуратор – набував статусу професійного представника особи;

4) період неофіційного застосування положень проєкту Кодексу українського права «Права, за якими судиться малоросійський народ»;

5) період від 1864 р. до 1917 р. – відправна точка становлення сучасної адвокатури, адже почав розвиватися інститут присяжних і приватних повірених;

6) перехідний період (або післяреволюційний) (1917–1922 рр.) –

ознаменований ліквідацією інституту присяжних і приватних адвокатів, запровадженням до офіційного вжитку в термінології поняття «адвокатура»;

7) період дії КПК УСРР 1922 р. (до 1927 р.) – запровадження обов’язкової участі захисника в усіх справах за участю прокурора;

8) період дії КПК УРСР 1927 р. (до 1958 р.) – звуження законодавчого припису щодо участі захисника на стадії судового розгляду, що фактично нівелювало саму суть захисту на попередніх етапах;

9) період закріплення базових стандартів захисту особи (1958–1992 рр.) – ознаменований прийняттям Основ кримінального судочинства, які стали ключовим нормативно-правовим актом, що визначав правові засади кримінального провадження, а в подальшому і прийняттям КПК УРСР 1960 р.;

10) період розвитку незалежної адвокатури в Україні (1992–2011 рр.) – перша спроба легального закріплення на законодавчому рівні визначення терміну «адвокатура», як добровільного професійного об’єднання та інституту громадянського суспільства, визнання юридичної зобов’язальності за рішеннями ЄСПЛ тощо;

11) новітній період формування концепту доктрини захисту та надання правничої допомоги – пов’язаний із інституціоналізацією безоплатної правничої допомоги, легальним закріпленням типових форм надання правничих послуг, визначенням на законодавчому рівні форм здійснення адвокатської діяльності, упровадженням низки міжнародних стандартів у правозастосовну практику України.

1.2. Досвід європейських держав у розбудові інститутів правничої допомоги та захисту в кримінальному процесі

Однією з функцій кримінального процесуального права є кримінальне переслідування, що полягає у цілеспрямованій діяльності, спрямованій на

викриття осіб, винних у вчиненні кримінально-караного діяння [155; 177]. Ця функція має складну структуру, оскільки включає в себе низку окремих, але взаємопов'язаних завдань, зокрема:

- 1) формулювання обвинувачення та обґрунтування його в рамках кримінального провадження;
- 2) формування слідчих версій;
- 3) встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- 4) організація розшуку підозрюваного у разі, якщо його місце перебування невідоме;
- 5) здійснення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій тощо [78].

Захист особи, залученої до кримінального провадження, є стратегічним завданням не лише кримінальної процесуальної діяльності та її ключових учасників, але й усієї державної системи, що відповідає за виконання правоохоронних і правозахисних функцій, а також за утвердження та забезпечення прав і свобод людини.

Україна протягом тривалого часу активно працює над євроінтеграцією, розвиваючись у рамках обраного європейського курсу. Це зумовлює необхідність узгодження діяльності всіх державних і неурядових інституцій з європейськими цінностями, забезпечуючи їх захист і дотримання відповідно до встановлених європейських стандартів.

На тлі політичних і соціально-економічних змін, які відбуваються в Україні останнім часом, зростає актуальність подальшого реформування системи кримінальної юстиції та кримінального процесуального законодавства. У цьому контексті особливу увагу привертає досвід європейських країн у створенні та вдосконаленні інститутів правової допомоги та захисту в рамках кримінального судочинства [158, с. 133].

Також варто погодитися з тим, що одним із ключових завдань України на шляху інтеграції до Європейського Союзу є проведення реформи адвокатури та вдосконалення законодавства, що регулює її діяльність. Ця реформа має

забезпечити функціонування адвокатури як демократичного правового інституту, що відповідає європейським стандартам [437].

Актуалізація окреслених завдань зумовлена ще й тим, що належне функціонування системи адвокатури є одним із ключових чинників забезпечення верховенства права в демократичній державі. Це, своєю чергою, вимагає вдосконалення інституту адвокатури, особливо у таких напрямках її діяльності, як здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі [59; 284].

Інтеграція європейського досвіду правового регулювання надання правничої допомоги учасникам кримінального провадження та захисту особи від кримінального переслідування сприятиме забезпеченню дотримання прав і законних інтересів учасників кримінального процесу, підвищенню якості діяльності органів кримінальної юстиції, вдосконаленню правового регулювання роботи національних правоохоронних органів. Водночас це дозволить закласти європейські цінності не лише у практичну діяльність урядових і неурядових організацій, але й у правосвідомість громадян.

Суттєвий внесок у з'ясування ефективності інституту захисту в кримінальному процесі, з урахуванням вітчизняного досвіду реформування сфери кримінальної юстиції та орієнтацією на європейські стандарти, зробила І. М. Одинцова. Її дослідження висвітлюють ключові аспекти правового статусу захисника, а також роль захисту в кримінальному процесі, що має відповідати міжнародним нормам і стандартам прав людини. Її роботи сприяють глибшому розумінню необхідності вдосконалення національного законодавства в контексті євроінтеграційних процесів і гармонізації правових норм із європейськими практиками. Крім того, авторкою обґрунтовано низку правових позицій щодо вдосконалення положень кримінального процесуального законодавства. Зокрема, вона на основі Принципів та керівних положень Організації Об'єднаних Націй, що стосуються доступу до юридичної допомоги в системі кримінального правосуддя, прийнятих Резолюцією ООН 2012/15 від 26 липня 2012 р., запропонувала розширити коло учасників кримінального

провадження, включивши до нього судових повірених та досудових повірених. Такий підхід спрямований на вдосконалення доступу до правової допомоги та підвищення якості захисту прав осіб у кримінальному процесі, а також на гармонізацію вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами [243].

Зарубіжний досвід законодавчої регламентації діяльності захисника в кримінальному провадженні досліджено Т. Бабчинською [11], І. Дубівкою [96], І. С. Лісною [206] та багатьма іншими вченими. В аспекті аналізу зарубіжного досвіду надання безоплатної правничої допомоги та суміжних питань вирізняються роботи К. О. Пудкалюк та О. М. Габрись [297], А. А. Шовкуна [405] тощо.

Комплексний аналіз міжнародно-правових стандартів ефективного захисту провели О. І. Коровайко [179], М. Г. Моторигіна [230] та інші.

Посилена увага науковців до проблем захисту та надання правової допомоги в межах кримінального провадження свідчить про їхню важливу роль у становленні та вдосконаленні правової системи. Це також демонструє актуальність зазначених питань і необхідність їх подальшого дослідження. Наявність дискусій навколо окремих аспектів – зокрема, функцій адвокатури, участі нових суб'єктів процесу, таких як судові повірені, а також імплементації міжнародних стандартів – засвідчує складність і багаторівневість цієї тематики, що вимагає всебічного аналізу з урахуванням різноманітних правових підходів і традицій. Ці питання безпосередньо пов'язані з еволюцією міжнародних стандартів прав людини, їх інтеграцією в національне законодавство та практику, що безсумнівно впливає на розвиток кримінальної юстиції, а також відображає зміни в соціально-політичному середовищі. З огляду на постійний розвиток суспільства та його потреби в захисті прав і свобод людини, наукові пошуки в цій галузі мають бути спрямовані на вдосконалення механізмів правового захисту та забезпечення ефективності правозахисних інститутів.

Право на захист є важливою частиною правової системи і прав людини в демократичних державах. В Україні це право є одним із основоположних принципів кримінального процесу, що закріплено в Конституції. Це право

включає не лише можливість особисто захищатися, але й доступ до кваліфікованої правничої допомоги, зокрема адвоката.

Важливим аспектом є також те, що право на захист повинно бути забезпечене на всіх етапах кримінального процесу: від стадії досудового розслідування до стадії судового розгляду. Це гарантує рівність сторін, забезпечує право обвинуваченого на ефективний захист своїх прав та законних інтересів і допомагає досягти справедливого судового розгляду [174]. Це відповідає принципам кримінального процесуального права, де статус особи може змінюватися залежно від етапу провадження. На різних стадіях кримінального процесу особа може бути підозрюваним, обвинуваченим, виправданим чи засудженим. Кожен із цих статусів має свої процесуальні наслідки та передбачає певні права й обов'язки для учасників процесу, зокрема для захисника.

У цьому контексті важливим є дотримання права на захист на всіх етапах, адже від цього залежить забезпечення правового процесу, справедливості та запобігання порушенням прав підозрюваних або обвинувачених осіб. Право на захист повинно бути гарантовано незалежно від статусу особи, що сприяє реалізації принципу верховенства права та забезпечення прав людини в кримінальному процесі. Це право охоплює не тільки можливість надання усних чи письмових пояснень, але й право на активну участь у процесі через збір і подання доказів, надання заперечень чи підтримку своїх тверджень у судовому засіданні.

Право на захист також включає можливість користуватися допомогою кваліфікованого захисника, що особливо важливо для забезпечення справедливого розгляду справи. Захисник, діючи в інтересах підозрюваного чи обвинуваченого, надає правову допомогу, в тому числі в частині перевірки законності зібраних доказів, забезпечення належного процесуального статусу клієнта, а також у разі необхідності звернення до ЄСПЛ у випадках порушення прав особи. Таким чином, право на захист є гарантією справедливості та належного судочинства, що є важливою складовою забезпечення прав людини

в кримінальному процесі [158, с. 136].

В Україні право на захист може бути реалізоване як особою самостійно, так і через обраного або призначеного захисника. Оскільки захист у кримінальному процесі є важливою гарантією прав особи, роль адвоката є незамінною. Він виступає як професіонал, який забезпечує правовий захист і допомагає особі на кожному етапі кримінального провадження.

Згідно з українським законодавством, захисником у кримінальному процесі є саме адвокат, діяльність якого підтверджується обліком у Єдиному реєстрі адвокатів України. Цей реєстр є офіційним документом, який дозволяє перевірити кваліфікацію адвоката та підтвердити його право займатися адвокатською діяльністю. Важливо, що адвокат може бути призначений або обраний особою за її бажанням, а також його діяльність може бути тимчасово припинена або зупинена тільки за рішенням Ради адвокатів регіону, до якого він належить [190; 354].

Таким чином, право особи на захист є чітко регламентованим і забезпечується через механізми адвокатської діяльності, що гарантує належний рівень правового захисту в кримінальному процесі.

Згідно з сучасною доктриною кримінального процесу в Україні, адвокат може брати участь у кримінальному провадженні в кількох статусах: як захисник, представник особи або правничий помічник свідка. В статусі захисника адвокат забезпечує захист прав і законних інтересів особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення. Як представник особи, адвокат може діяти на підставі відповідних повноважень, доручених йому клієнтом, представляючи її інтереси в кримінальному провадженні. Крім того, відповідно до ст. 66 КПК України, адвокат може виступати як правничий помічник свідка, якщо свідок потребує юридичної допомоги під час допиту або для захисту своїх прав, що дозволяє адвокату контролювати правомірність процесу [190; 354].

Захисник у кримінальному провадженні наділений похідним статусом, тобто він користується правами особи, яку захищає, за винятком тих, що

можуть бути реалізовані нею особисто. Проте чинний кримінальний процесуальний закон не визначає окремо прав захисника, що є суттєвим недоліком у контексті правозастосовної та правозахисної діяльності. Однак з огляду на те, що на цього учасника кримінального провадження поширюється дія положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», слід зауважити, що всі права захисника, передбачені цим законом, можуть бути реалізовані і в контексті здійснення правового захисту особи від кримінального переслідування.

Адвокатура, як самостійний неурядовий суб'єкт правових відносин на території України, функціонує вже понад два століття. Проте умови, в яких вона провадила свою діяльність у різні періоди часу, суттєво відрізнялися. Це, на нашу думку, зумовлено тим, що правовий статус та гарантії діяльності адвокатів неодноразово піддавалися перегляду законодавцем, що спричиняло зміни в організації та функціонуванні цієї інституції [158, с. 136].

Система безоплатної правничої допомоги є важливим механізмом для гарантування доступу до правничих послуг, що дозволяє забезпечити реалізацію прав і свобод громадян, їх захист, а також відновлення порушених прав. Це стало можливим завдяки прийняттю Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», що запровадив дворівневу систему надання таких послуг. Вона орієнтована на осіб, які не можуть дозволити собі оплатити адвоката, забезпечуючи їм рівний доступ до правосуддя та допомогу в ситуаціях, коли їх права порушуються [285], система безоплатної правничої допомоги в Україні була впроваджена порівняно недавно, з прийняттям у 2011 році Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (в оновленій редакції – «Про безоплатну правничу допомогу»). Цей закон став основою для створення дворівневої системи надання правничої допомоги, яка забезпечує доступ до правових послуг для тих, хто не може дозволити собі оплату адвоката.

Первинна правнича допомога передбачає надання спеціалістами консультацій з правових питань, інформування про порядок відновлення порушених прав, а також оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів

державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових осіб. Вторинна правнича допомога є формою державної гарантії, яка створює рівні можливості для громадян у доступі до правосуддя, забезпечуючи їм право на кваліфіковану юридичну допомогу, зокрема в судовому процесі [285].

У кримінальному провадженні питання отримання вторинної правничої допомоги постає досить часто. Така допомога є актуальною як для підозрюваних і обвинувачених, так і для потерпілих. У всіх цих випадках надання кваліфікованої правничої допомоги є важливим елементом забезпечення справедливості та рівності учасників процесу перед законом.

Європейський досвід вказує на більш стабільний та прогресивний підхід до формування системи надання правничих послуг, а також забезпечення захисту осіб від кримінального переслідування. Зокрема, в європейських країнах інститут адвокатури функціонує на основі чітко прописаних норм, які визначають не лише статус адвоката, але й гарантії його незалежності та ефективності в рамках кримінального судочинства. Прикладом можуть бути закони, які регулюють надання правової допомоги на всіх етапах кримінального процесу, гарантуючи рівні можливості для доступу до правосуддя та захисту прав осіб.

У Німеччині правовий статус адвокатури регулюється Федеральним положенням про адвокатуру, прийнятим ще в 1959 р. Згідно з цим положенням, адвокат має здійснювати захист або діяти як помічник, якщо його призначено захисником або помічником на підставі положень Кримінального процесуального кодексу, Закону про адміністративні правопорушення, Закону про міжнародну правову допомогу у кримінальних справах або Закону про співпрацю з Міжнародним кримінальним судом [431].

Німецький кримінально-процесуальний кодекс, який вступив у дію в 1987 році, регулює основи доказування, порядок провадження досудового слідства та захисту. Система доказового права кримінального судочинства Німеччини відзначається високим рівнем гармонізації приватних та публічних інтересів. Вона втілює фундаментальні сучасні доктрини доказового права, а

також інтегрує інформаційні та експертні технології, що забезпечують рівні можливості для використання як стороною обвинувачення, так і стороною захисту [455].

Особливостями інституту захисту, визначеними в КПК Німеччини, є те, що законний представник, який бере участь у справі, має право, як і підозрюваний чи обвинувачений, обрати для себе захисника. Статус захисника можуть набути не лише адвокати, які мають допуск до адвокатської діяльності, а й професори та викладачі права вищих навчальних закладів (університетів), які, відповідно до Рамкового закону про вищі навчальні заклади, мають кваліфікацію і право обіймати посаду судді. Інші особи можуть стати захисниками лише за умови затвердження їх кандидатури судом [432].

Інші суб'єкти можуть бути допущені до захисту особи лише за дозволом суду. Якщо це справа, в якій участь захисника є обов'язковою, а обраний обвинуваченим захисник не уповноважений виконувати ці функції, він може брати участь у справі тільки разом із особою, яка має право набувати статусу захисника [432].

Тобто фактично обвинувачений може залучити свою довірену особу до участі в справі разом із професійним захисником. Це може бути, наприклад, дружина, чоловік чи інша особа, яка має спільний побут з обвинуваченим. Така особа допускається до судового засідання в якості помічника у здійсненні захисту підсудної особи.

Згідно з німецьким законодавством, захисник може бути відсторонений від участі в провадженні за наявності істотних підстав. Це може статися, якщо є підозра, що захисник безпосередньо брав участь у діях, які є предметом розслідування, зловживає своїми правами, що може створити загрозу для безпеки обвинуваченого під час утримання в місцях позбавлення волі, або коли захисник вчинив діяння, яке за умови засудження обвинуваченого може мати ознаки приховування або придбання майна, здобутого злочинним шляхом.

У кримінальному процесуальному законодавстві Німеччини також гарантовано право призначення адвоката для свідка в справах про злочини.

Якщо свідок не скористався правовою допомогою адвоката, прокурор може, за його згодою, призначити адвоката для допиту. Це відбувається в тому випадку, якщо очевидно, що свідок не може самостійно використовувати свої права під час допиту, а інші способи забезпечення його інтересів у захисті є недостатніми.

Відповідно до законодавства Республіки Болгарія, захисником особи може виступати будь-яка особа, яка здійснює адвокатську діяльність. Разом із тим, у правових нормах передбачено низку підстав, за яких адвокат не може виконувати функції захисника у конкретному кримінальному провадженні. До таких випадків належать:

- якщо адвокат уже представляє або раніше представляв іншого підсудного, а інтереси останнього суперечать інтересам особи, якій надається захист;
- якщо адвокат, надавав юридичну допомогу або консультації іншому підсудному, і його нинішній захист суперечить попереднім обставинам;
- якщо особа (захисник) раніше представляла або консультувала протилежну сторону у справі;
- якщо адвокат уже був залучений до цього провадження в іншій процесуальній ролі;
- якщо адвокат перебуває у родинних зв'язках із суддею, присяжним, прокурором або слідчим у справі – а саме: є їхнім подружжям, прямим нащадком без обмеження у поколіннях, родичем по прямій або побічній лінії до четвертого ступеня, або свояком до третього ступеня включно [449].

У Республіці Болгарія захист у кримінальному процесі регулюється Кримінальним процесуальним кодексом, а також законами, такими як «Про безоплатну правову допомогу» та «Про адвокатуру» [435]. Організацією правової допомоги займається Національне Бюро правової допомоги, створення якого стало результатом процесів євроінтеграції та врахування судової практики ЄСПЛ [421].

Незважаючи на впровадження європейських практик і заходів правового

характеру щодо вдосконалення законодавства Болгарії, виникають певні проблеми з доступом громадян до якісної правової допомоги та юридичного представництва. Найбільші порушення стосуються гарантій доступу до адвоката протягом 24 годин після арешту. Однією з основних проблем є те, що затриманим не роз'яснюється їх право на безоплатну правову допомогу, і лише в 4 % випадків вони можуть мати приватне спілкування з адвокатом протягом першої доби затримання [158, с. 139].

Також є непоодинокі випадки, коли підозрюваного допитують як свідка без надання йому можливості реалізувати право на доступ до адвоката. Крім того, існують проблеми з фінансуванням центрів, що надають безоплатну правову допомогу, залученням адвокатів до цієї діяльності та контролем якості наданих послуг. Дослідження показали, що важливим недоліком є винагорода адвокатів, яка не відповідає обсягам фактично виконуваної роботи, що негативно позначається на ефективності правової допомоги. Дослідники також звертають увагу на те, що система добору адвокатів для надання безоплатної правової допомоги не є достатньо ефективною, що зумовлює необхідність її перегляду та вдосконалення [146, с. 155–156].

У Франції функціонує Національна асоціація адвокатів, а також 164 асоціації адвокатів, що забезпечують організацію адвокатської діяльності. Декретом 1972 року визначено суворі умови доступу до адвокатської професії, які передбачають високі вимоги до претендентів [426]. Законодавство Франції не лише встановлює вимоги, права та обов'язки для адвокатів, але також передбачає кримінальну відповідальність за порушення стандартів професійної кваліфікації.

У 1993 році у Франції відбулися суттєві зміни в статусі захисника в кримінальному провадженні, і цей інститут продовжує реформуватися до сьогодні. Було вдосконалено правовий статус підозрюваного (обвинуваченого) на стадії досудового слідства, значно розширено його права, а також зміцнено роль адвокатури, зокрема завдяки нормативному визначенню її правового статусу. Важливо зазначити, що згідно із законодавством Франції, особа, яка

подала заяву про вчинення нею кримінального правопорушення, може одразу отримати статус обвинуваченого відповідно до положень статті 80 КПК Франції [448].

Варто зазначити, що, відповідно до практики ЄСПЛ, право на правову допомогу виникає з того моменту, коли становище особи стає суттєво уразливим, навіть якщо її офіційно не затримано як підозрюваного. Така позиція була висловлена, зокрема, у справі «Шабельник проти України» [337].

Щодо особливостей участі захисника у кримінальному провадженні Франції, варто відзначити важливу роль слідчого судді на етапі досудового розслідування. Слідчий суддя є основним слідчим органом першої інстанції, і адвокат зобов'язаний взаємодіяти з ним у межах своєї професійної діяльності.

Кримінальним процесуальним кодексом Франції передбачено, що адвокат має право брати участь у всіх слідчих діях, які проводяться за участю його підзахисного, включаючи перший допит. Під час судових засідань адвокат виступає рівноправним учасником процесу, що надає йому право ставити запитання особам, які допитуються в суді. Після завершення судового розгляду захисник також бере участь у судових дебатах, що підкреслює його важливу роль у забезпеченні захисту прав і законних інтересів підзахисного [448].

Законодавець Польщі доволі ґрунтовно підійшов до регламентації діяльності захисника та адвоката, присвятивши окремий розділ Кримінального процесуального кодексу Республіки Польщі цій тематиці [441]. Окрім того, у країні діє спеціальний Закон «Про адвокатуру» [452]. Згідно з положеннями зазначених нормативних актів, у Польщі існують дві незалежні юридичні професії, діяльність яких пов'язана з наданням правової допомоги: адвокат і правовий радник.

Адвокат, який здійснює адвокатську діяльність на професійному рівні, зобов'язаний пройти обов'язкове страхування цивільної відповідальності за можливу шкоду, завдану внаслідок його діяльності. Водночас йому надаються досить широкі повноваження для ефективного виконання своїх професійних обов'язків.

Ще однією особливістю правової системи сучасної Польщі є відсутність інституту безоплатної правничої допомоги адвокатом як державної гарантії. У країні функціонує понад 1,5 тисячі офісів безоплатної правничої допомоги, які фінансуються за рахунок держави та органів місцевого самоврядування. Однак ці офіси обмежуються наданням первинної правничої допомоги, що охоплює юридичні консультації та роз'яснення. Вторинна правнича допомога, яка передбачає безпосереднє представництво інтересів, забезпечується через діяльність окремих державних і неурядових інституцій та організацій [246, с. 277–278].

У Республіці Чехія статус захисника у кримінальному процесі регулюється Законом Чеської Республіки про адвокатуру від 13 березня 1996 року № 85/1996, а також Кримінальним процесуальним кодексом. Згідно з цими положеннями, захисником у кримінальній справі може бути особа, яка має право представляти інтереси іншої особи відповідно до вимог зазначених законодавчих актів – Закону про адвокатуру та Закону про юрисконсультів [446; 447].

В Естонії захисником у кримінальному процесі є адвокат, однак також можливе залучення інших осіб, які мають відповідні повноваження на підставі згоди, підписаної з підзахисним, що є характерним для договрного захисту. Окрім цього, захисниками можуть бути й інші особи, які завершили акредитовану державою навчальну програму для здобуття юридичної освіти. Повноваження цих осіб також базуються на їхній угоді з підзахисним. Крім того, адвокат може бути призначений органами слідства, прокуратурою чи судом для здійснення захисту в кримінальному процесі [425].

Досвід Великобританії істотно відрізняється від моделей, що діють у згаданих країнах, адже тут історично склався чіткий поділ правників, які беруть участь у кримінальному процесі, на дві основні категорії:

- 1) соліситори (solicitors);
- 2) баристери (barristers).

Обидві категорії мають право здійснювати захист у кримінальних

справах, проте їхні повноваження та функціональні обов'язки суттєво різняться. Соліситори, як правило, здійснюють підготовчу роботу, ведуть справи на досудовій стадії, контактують з клієнтами, тоді як баристери представляють клієнтів безпосередньо в суді, зокрема в судах вищих інстанцій. Така система забезпечує спеціалізацію та розмежування ролей у межах правозахисної діяльності.

Право на публічні виступи в судах у Великій Британії розрізняється залежно від професії адвоката. Соліситори, як правило, не мають права виступати в судах вищих інстанцій, їх діяльність обмежена допомогою клієнтам в організації справи, збиранні доказів і консультуванні. Вони також зустрічаються з підозрюваними та обвинуваченими, діючи від імені своїх клієнтів. Баристери, у свою чергу, мають право на публічні виступи в судах, включаючи вищі судові інстанції, та їх робота підлягає контролю Генеральної ради колегії адвокатів.

Адвокати-баристери в Великій Британії мають досить широкі повноваження, серед яких: складання процесуальних документів, таких як детальні позовні вимоги або відкликання позову; консультування з правових питань; представництво інтересів осіб у суді. Однак є чітке регулювання, яке обмежує їх діяльність у деяких аспектах. Зокрема, баристери не уповноважені отримувати інструкції безпосередньо від клієнтів, розкривати конфіденційну інформацію, спілкуватися зі свідками, проводити самостійне розслідування чи керувати ним, а також займатися досудовим чи позасудовим вирішенням спорів. Ці обмеження спрямовані на збереження незалежності та професіоналізму в рамках судового процесу [206; 402].

Здійснення захисту інтересів особи в міжнародних судових установах, зокрема в Міжнародному кримінальному суді, вимагає виконання ряду додаткових вимог. Згідно з установчими документами Міжнародного кримінального суду, захисник повинен мати високий рівень компетенції в міжнародних або кримінальних справах. Також необхідно, щоб особа мала відповідний досвід, зокрема на посадах судді, прокурора, адвоката або в іншій

подібній ролі в кримінальному провадженні. Це забезпечує належний рівень захисту прав підсудних у міжнародних кримінальних процесах і гарантує, що захисник володіє необхідними знаннями та досвідом для роботи в складних і специфічних умовах міжнародного кримінального правосуддя.

Так, радник сторони захисту в міжнародному кримінальному суді повинен мати відмінне володіння хоча б однією з робочих мов Суду. Це є важливою вимогою для забезпечення ефективної комунікації та забезпечення прав захисту в процесі. Крім того, захиснику можуть допомагати інші спеціалісти, зокрема професори права або особи з відповідним досвідом у юридичній сфері, що може включати досвід у міжнародному праві, правозахисті, кримінальному правосудді та інших відповідних галузях. Це дозволяє забезпечити комплексний та висококваліфікований захист прав обвинувачених, що є важливим аспектом у міжнародному кримінальному процесі [454].

Ізраїль справді має розвинену систему надання юридичної допомоги, що включає як цивільні, так і кримінальні справи. Створення Бюро громадського захисника та Ради громадського захисника в 1995 році стало важливим кроком у забезпеченні прав громадян, зокрема тих, хто не може дозволити собі оплачувати юридичні послуги. Відповідно до ізраїльського законодавства, громадяни мають право на безкоштовну юридичну допомогу в певних випадках, що включає захист у кримінальних справах, особливо для обвинувачених, які не мають фінансових можливостей для найму адвоката.

Ізраїльська система надання юридичної допомоги є відносно ефективною завдяки державному фінансуванню та чітким процедурам, які дозволяють адвокатам надавати кваліфіковану допомогу у різних сферах права. Зокрема, це дозволяє зменшити соціальні та економічні бар'єри для доступу до правосуддя, що є важливим аспектом демократичної правової системи.

Ізраїльська змішана модель надання безкоштовної юридичної допомоги ефективно поєднує різні підходи для забезпечення доступу до правосуддя для осіб, які не можуть дозволити собі оплатити адвоката. У цій системі є два

основні елементи: штатні державні захисники та приватні адвокати, які працюють на контрактній основі з Бюро державного захисника. Такий підхід дозволяє забезпечити більш гнучку та масштабовану систему, яка здатна реагувати на різні ситуації та потреби громадян.

Важливою складовою цієї системи є розподіл юридичної допомоги на цивільні та кримінальні справи. У цивільних справах громадяни можуть отримати безкоштовну правову допомогу, якщо вони відповідають певним вимогам, зокрема за рівнем доходу або статусом. Водночас у кримінальних справах адвокати з Офісу громадських адвокатів забезпечують захист осіб, які обвинувачуються у скоєнні злочинів, але не мають фінансових можливостей для найму приватного захисника. Це дозволяє знизити навантаження на судову систему, зокрема у справах, де обвинувачені мають обмежені фінансові можливості, та забезпечує доступ до кваліфікованої правової допомоги для всіх громадян, незалежно від їхнього матеріального становища.

Юридичні клініки при університетах є важливою частиною системи надання юридичної допомоги в Ізраїлі. Вони дозволяють студентам юридичних факультетів на практиці застосовувати свої теоретичні знання, надаючи реальну юридичну допомогу громадянам, які не мають можливості звернутися до платного адвоката. У цих клініках студенти працюють під керівництвом досвідчених викладачів або практикуючих адвокатів, що дозволяє їм отримати практичні навички та досвід у реальних справах.

Крім того, участь у таких клініках дає студентам можливість отримати академічні бали, що стимулює їх активну участь та сприяє розвитку їхньої професійної кваліфікації. Це також дозволяє збільшити доступність юридичної допомоги для соціально незахищених верств населення, оскільки послуги юридичних клінік, як правило, надаються безкоштовно або за символічну плату.

Таким чином, юридичні клініки є корисним інструментом для розвитку майбутніх юристів і водночас для забезпечення правової допомоги громадянам, котрі потребують юридичної підтримки, але не можуть оплатити традиційні

послуги адвокатів [29]. Незважаючи на наявність певних позитивних аспектів, не лише в кримінальному судочинстві України, але й у багатьох державах Європи, практика демонструє, що в реальності існують численні проблеми, що порушують права обвинувачених і процесуальні гарантії.

Європейський суд з прав людини неодноразово вказував на різноманітні недоліки в кримінальних системах таких країн, як Великобританія, Німеччина, Україна та ін. Порушення конфіденційності на зустрічах з адвокатом, неправомірне призначення адвоката в інтересах правосуддя в Англії, порушення презумпції невинуватості та принципу неупередженого розгляду в Німеччині – це лише частина проблем, з якими стикаються правники та інші особи, залучені до сфери кримінального судочинства. Ці питання потребують значної уваги з боку законодавців та правозастосовних органів для забезпечення ефективного захисту прав осіб, що перебувають під слідством чи обвинуваченням. Судові рішення ЄСПЛ вказують на необхідність постійного вдосконалення кримінального процесу, розробки чітких та ефективних механізмів контролю за дотриманням прав осіб, зокрема щодо їхнього права на справедливий суд та належний захист. Зазначені порушення можуть мати серйозні наслідки не лише для конкретних осіб, але й для довіри суспільства до правосуддя, що є надзвичайно важливим для стабільності правової системи в цілому.

Відтак досвід ЄСПЛ і його прецедентна практика можуть стати потужним чинником для вдосконалення процесуального законодавства в Україні. Проблеми, які ви згадали, зокрема недотримання розумних строків, обмеження доступу до справедливого правосуддя та посягання на право на захист, залишаються актуальними для багатьох країн, зокрема і для України.

Прецедентна практика ЄСПЛ дозволяє не лише усувати недоліки у внутрішньому правовому порядку, але й допомагає виробити більш ефективні механізми для захисту прав людини в процесі кримінальних проваджень. Важливо, що рішення ЄСПЛ мають універсальне значення, і їх застосування може допомогти в адаптації національного законодавства до європейських

стандартів, що особливо важливо для України в контексті євроінтеграційних процесів.

Пропонуючи реформаторські концепції, ЄСПЛ не тільки дає рекомендації, але й фактично визначає загальний напрямок розвитку правової культури, ставлячи на перший план захист прав людини і гарантій справедливого правосуддя. Спостереження за цією практикою є важливим для українських правознавців і законодавців, оскільки дає можливість реалізувати кращі європейські практики, що забезпечують високий рівень правового захисту.

Принципи, закріплені в рішенні ЄСПЛ, можуть слугувати важливим інструментом для реформ, особливо у питаннях, пов'язаних з ефективністю правосуддя, підвищенням рівня доступу до правового захисту і забезпеченням справедливості на всіх етапах кримінального процесу в Україні [243, с. 53].

Зазначену ситуацію можна охарактеризувати так: у багатьох європейських країнах кримінальне процесуальне законодавство має давні традиції, зокрема з XVII-XVIII століть, і змінюється лише незначно протягом останніх десятиліть. Це дозволяє зберігати стабільність і високий рівень правової передбачуваності. Однак навіть у цих країнах система захисту прав громадян від кримінального переслідування все ж не завжди повністю відповідає міжнародним стандартам.

Хоча законодавчі системи європейських держав стабільні, проблеми, пов'язані з обмеженням доступу до правосуддя, дотриманням прав підозрюваних та обвинувачених, а також впливом на суди і корупцією, залишаються актуальними в ряді країн [158, с. 142].

Що стосується України, то необхідність реформ в кримінальному процесуальному праві та адвокатурі набуває важливості через потребу інтеграції в європейські стандарти захисту прав людини. Прийняття позитивного досвіду європейських країн у законодавство України має стати важливим кроком на шляху забезпечення правосуддя, що відповідає міжнародним стандартам. Ці реформи мають на меті зміцнення верховенства

права, справедливість судочинства і належний захист прав громадян.

Аналізуючи положення кримінального процесуального законодавства Франції, Німеччини, Польщі, Чехії, Болгарії та Естонії, можна зробити висновок, що в основному функціонування захисників у процесі здійснення захисту осіб у сфері кримінального судочинства не має суттєвих відмінностей. У кожній з цих країн адвокати виконують аналогічні функції та мають подібні права, незалежно від специфіки національних правових систем, зокрема в частині забезпечення права на захист, участі в слідчих діях та судових процесах, а також їх взаємодії з іншими учасниками кримінального процесу.

Більш того, вимоги до захисників, встановлені чинним законодавством України, в деяких аспектах є більш жорсткими порівняно з іншими країнами, такими як Франція та Німеччина. Зокрема, в Україні існує адвокатська монополія на представництво та захист інтересів осіб у сфері кримінального судочинства, чого немає в цих країнах, де особи, що не мають статусу адвоката, можуть також брати участь у захисті інтересів підсудних.

Разом з тим, ми вважаємо, що вимога адвокатської монополії є обґрунтованою, оскільки вона забезпечує високий рівень професіоналізму осіб, які здійснюють захист. Такий підхід сприяє покращенню якості правничих послуг, оскільки адвокати зобов'язані мати практичний досвід, складати кваліфікаційні іспити, проходити стажування, постійно підвищувати свій професійний рівень і несуть дисциплінарну відповідальність. Крім того, їх діяльність знаходиться під кримінально-правовою охороною, що гарантує дотримання стандартів та етики в правовій практиці [158, с. 143].

1.3. Міжнародні стандарти надання правничої допомоги та здійснення захисту за призначенням у кримінальному судочинстві

Право на захист, згідно із сучасною доктриною кримінального процесуального права полягає у наданні підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому можливості надати усні чи письмові пояснення щодо підозри або обвинувачення, брати особисту участь у кримінальному провадженні, право збирати та подавати докази, користуватись правовою допомогою захисника, реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України [190].

Грунтовно до вивчення проблематики реалізації права особи на захист підійшли І. Бігунець [20], О. Дудко [97], В. Заборовський [106], О. Маслюк [220], В. Нікітченко [239], Н. Обрізан [241], І. Одинцова [243], Є. Пеліхос [257], В. Попелюшко [264], С. Савицька [314], О. Скрябін [331], К. Стоянов [346], В. Тertiшник [352], Р. Трояновська [360], Ю. Шемшученко [353], В. Юрчишин [411] та ін. Вчені у своїх наукових дослідженнях вказували на різні дискусійні аспекти, що стосуються проблематики збирання доказів стороною захисту, відсутність реальних механізмів реалізації повноважень щодо захисту особи у зв'язку із не закріпленням у законі низки відповідних засад, розпливчатість термінології, «засіяність закону юридичними фікціями» [236].

Зауважимо, що на сьогодні у доктрині кримінального процесуального права визначено, що захисник особи користується її правами, окрім тих, реалізація яких безпосередньо покладена на таку особу, тобто захисник має похідний статус, а особа, котру вона захищає – первинний. Водночас на сторону захисту покладається ще й окремий обов'язок доказування, зокрема належності та допустимості тих доказів та обставин, що характеризують обвинуваченого, які зібрано та надано саме цією стороною. Це ж стосується і процесуальних витрат, про які заявляє сторона захисту [190]. Окреслені

законодавчі положення є підставою для констатації того, що стороні захисту гарантовано можливість збирання доказів задля доказування обставин, що стосуються кримінального провадження, разом із тим, це не спростовує можливості збирання та подання інших доказів, що стосуються події кримінального правопорушення. Доволі широкі права та свободи сторони захисту, можливість її участі в процесі доказування у кримінальному провадженні, створюють підґрунтя для формулювання ідеї щодо запровадження в кримінальному процесі інституту незалежного правозахисного розслідування.

Незалежне правозахисне розслідування у кримінальному провадженні, як визначив В. Тertiшник, це окремий інститут кримінального процесуального права і заснована на ньому доказова діяльність захисника та правничого повіреного, сутність якого полягає в самостійній реалізації у спеціальній процесуальній формі системи пізнавально-практичних і засвідчувальних дій, зумовлених предметом і завданнями захисту та правничої допомоги, спрямованих на пошук джерел доказової інформації, отримання й фіксацію фактичних даних, їх перевірку та з'ясування належності до справи, допустимості і достовірності, а також включає можливість звернення захисника до приватного детектива для забезпечення можливості їх використання для досягнення мети правосуддя [352, с. 133]. Ідею про звернення захисника до приватного детектива з метою отримання доказової інформації та використання здобутих таким шляхом фактичних даних у доказуванні підтримують й учні вченого [353, с. 223].

На нашу думку, звернення до приватного детектива – це доволі широке тлумачення інституту правозахисного розслідування. На сьогодні чинна доктрина кримінального процесуального права доволі ґрунтовно регламентує права захисника, які він цілком успішно може реалізовувати в контексті реалізації окресленого напрямку діяльності. Ми розуміємо правозахисне розслідування захисника передусім як його ініціативну діяльність, що полягає у реалізації повноважень, гарантованих йому законом, щодо збирання доказів у

кримінальному провадженні в якому затримано або повідомлено про підозру його підзахисному.

Активність адвоката (який може набувати статус і представника потерпілого, і захисника у кримінальному провадженні) у діяльності щодо збирання доказів дозволяє називати таку діяльність «паралельним розслідуванням» [181, с. 183], «адвокатським розслідуванням» [265, с. 429; 102], «альтернативним розслідуванням» [175] тощо.

Водночас ідея правозахисного розслідування тісно переплітається із проблематикою приватної детективної діяльності. Особливості запровадження приватної детективної діяльності розглянуто в роботах Ю. Іванова, В. Голіни та О. Джужі «Детективна діяльність» [90; 122], М. Семенишина, В. Бесчастного, С. Вітвіцького та інших у праці «Детективна діяльність в механізмі запобігання злочинності» [320]. Також ці питання знайшли висвітлення у підручниках А. Закалюки «Курс сучасної української детективної діяльності» [114; 115] та Р. Яновича «Детективна діяльність: курс лекцій» [418]. Деякі аспекти здійснення детективної діяльності також стали предметом дослідження О. Заворіної та О. Фоміна [111], А. Француза та В. Галагози [372] та ін. Науковці зазначають, що за специфікою та змістом детективна діяльність, зокрема приватна, подібна правоохоронній діяльності уповноважених суб'єктів. Основні відмінності приватної детективної діяльності полягають у такому:

- 1) вона має комерційний характер і здійснюється з метою отримання прибутку;
- 2) її основою є договірні відносини, в яких чітко визначаються межі співпраці, час початку дії договору й умови його припинення;
- 3) приватні детективи не наділені повноваженнями, притаманними посадовим особам правоохоронних органів, і в разі порушення своїх обов'язків несуть відповідальність згідно з чинним законодавством;
- 4) діяльність детективів здебільшого носить попереджувальний (превентивний) характер. У випадку вчинення стосовно клієнта злочину, повноваження детективів припиняються, і подальший розгляд справи

переходить до компетенції правоохоронних органів [36].

Ми вважаємо, що правозахисні розслідування і різноманітні форми приватної детективної діяльності все ж таки різні види діяльності, їх ототожнення неприпустиме (навіть за умови легалізації приватної детективної діяльності), як і власне кажучи порівняння детективної діяльності з правоохоронною.

На нашу думку, правозахисні розслідування слід нерозривно пов'язувати з діяльністю організацій, що займаються захистом прав людини передусім адвокатури та громадських правозахисних об'єднань. Це зумовлено тим, що саме адвокатуру традиційно розглядають як один із ключових правозахисних інститутів громадянського суспільства. Громадські правозахисні організації, своєю чергою, відіграють важливу роль у виявленні випадків порушення прав, інформуванні правоохоронних органів про виявлені факти, наданні допомоги постраждалим, а також у здійсненні правових консультацій для них.

Проведення правозахисних розслідувань у межах конкретних кримінальних проваджень є виключною компетенцією захисника, який залучений до кримінального провадження. Незважаючи на дію презумпції невинуватості, результати таких розслідувань можуть мати суттєве значення, зокрема у таких питаннях:

- 1) визначення виду та розміру покарання;
- 2) доведення наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання;
- 3) спростування ризиків, на які посилається сторона обвинувачення при обранні запобіжного заходу;
- 4) обґрунтування обставин, що пом'якшують покарання;
- 5) виявлення підстав для зміни правової кваліфікації дій особи, зокрема встановлення наявності привілейованого складу кримінального правопорушення тощо.

Варто погодитися, що така діяльність має особливе значення, адже окремі представники сторони обвинувачення (інколи у зв'язку з наявністю

корупційних зв'язків), нехтуючи вимогою всебічного, повного й неупередженого дослідження всіх обставин справи, може цілеспрямовано не враховувати виправдувальні докази, що суперечать обраній стратегії обвинувачення. Це, своєю чергою, може призвести до необхідності змінити обвинувачення або навіть відмовитися від його подальшої підтримки в суді. Такі дії створюють ризик серйозних судових помилок, унаслідок яких можуть бути засуджені невинні особи [192, с. 84], що суперечить цілям правосуддя.

Нерідко трапляються ситуації, коли захисник займає проактивну позицію в межах кримінального провадження та самостійно реалізує комплекс процесуальних дій і заходів, передбачених законом, з ціллю встановлення обставин кримінальної події, яка є предметом розслідування. Наприклад, у кримінальній справі, розглянутій Конотопським міськрайонним судом Сумської області, було ухвалено виправдувальний вирок стосовно обвинуваченої. Це стало можливим завдяки тому, що було спростовано доведеність вини інших осіб у вчиненні предикатних злочинів, які є необхідною умовою для кваліфікації дій особи як легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом.

У межах цього провадження захисник витребувала документи, які підтвердили, що її підзахисну невинна у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 191, ч. 1 ст. 366, ч. 4 ст. 358 КК України (тобто обвинувачену виправдано через недоведеність вини). Відтак, захист обґрунтовано посилався на те, що кримінальна відповідальність за легалізацію доходів настає лише за умови, якщо ці кошти чи майно були отримані в результаті вчинення предикатного злочину. Відсутність вироку щодо такого діяння виключає можливість засудження обвинуваченої у цій справі [50].

Таким чином, у цьому кримінальному провадженні реалізація захисником свого права на подання предметів і документів сприяла тому, що до суду було подано повний і всебічний обсяг необхідних матеріалів, які спростували винність обвинуваченої у вчиненні кримінальних правопорушень. Варто погодитися, що активність та ініціативний підхід захисника під час збирання та

представлення інформації органам досудового розслідування та суду істотно підвищують ефективність виконання завдань правосуддя. Це, своєю чергою, як вказують учені, забезпечує всебічний і повний розгляд обставин справи та прийняття обґрунтованого та справедливого судового рішення [140, с. 74].

Водночас погоджуємося з позицією, що із правової точки зору обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість, однак на практиці він часто вимушений це робити тим чи іншим способом. У цій ситуації ключову роль відіграє адвокат-захисник – юрист і професіонал, який має забезпечити збирання та надання доказів на користь невинуватості свого підзахисного. Це завдання адвокат може реалізувати двома шляхами: або шляхом спростування наданих обвинуваченням доказів як недостовірних/неналежних, або шляхом подання нових фактів, що суперечать твердженням обвинувачення, не відповідають дійсності та викликають сумніви щодо вини особи. Отже, така функція адвоката на етапі досудового розслідування однозначно передбачає його активну участь у процесі збирання доказів і в подальшому – під час судового розгляду [242, с. 256].

Чисельними у правозастосуванні є ситуації, в яких захисником ініційоване призначення експертизи під час досудового розслідування, і для отримання порівняльних матеріалів він звертається з клопотаннями про отримання доступу до речей і документів, а також витребує копії документів на підставі адвокатського запиту, поданого в порядку Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [284]. Ураховуючи, що призначення експертизи спрямоване на вирішення низки тактичних завдань, а витребування й отримання доступу до документів слід розуміти як комплекс підготовчих дій для належної організації подальшого ходу експертизи, ці види діяльності можуть розумітися як складові власного адвокатського розслідування.

Реалізація повноважень, що забезпечують проведення захисником у кримінальному провадженні правозахисного розслідування зумовлена низкою правових гарантій. Відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України «Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється

провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Ініціювання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому статтею 220 цього Кодексу. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді» [190].

Окрім цього, профільний закон, який регламентує організацію та діяльність адвокатури, а також Правила адвокатської етики, наділяє адвокатів низкою професійних прав та обов'язків. Тому сутність захисної діяльності не повинна обмежуватися лише запереченням доведеності вини особи чи посиленням на недопустимість доказів сторони обвинувачення – хоча ці аспекти, безперечно, мають велике значення для результату справи. Ми переконані, що, користуючись наданими законом процесуальними інструментами, захисник не лише може, а й зобов'язаний брати активну участь у доказовій діяльності. Адже в межах кримінального провадження не існує «готових» доказів – інформація набуває статусу доказу лише за умови її належного виявлення, фіксації та оформлення відповідно до вимог закону, а також на підставі її перевірки й оцінки [353, с. 211].

Таким чином, критеріями, за дотримання яких матеріали, зібрані захисником, можуть бути визнані допустимими доказами, належать такі:

- 1) дотримання законності під час отримання захисником відповідних матеріалів, з обов'язковим урахуванням прав та законних інтересів особи;

- 2) отримання матеріалів виключно у спосіб, установлений КПК України;
- 3) відповідність зібраної інформації як за змістом, так і за формою, процесуальним джерелам доказів, визначеним у ч. 2 ст. 84 КПК України.

На нашу думку, під час реалізації повноважень щодо правозахисного розслідування залучений захисник може виконувати такі функції, як:

- 1) консультативну – надавати правові роз'яснення клієнту (підозрюваному/обвинуваченому), готувати процесуальні документи, зокрема заяви і клопотання;

- 2) захисну – представляти та не допускати порушення прав і законних інтересів підозрюваного на всіх стадіях кримінального провадження;

- 3) забезпечувальну – ініціювати заходи щодо забезпечення дотримання прав підозрюваного, у тому числі шляхом заміни (зміни) умов застосування окремих процесуальних заходів;

- 4) превентивну – запобігати безпідставному чи незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності;

- 5) доказування – збирати докази, шляхом використання наданих законом інструментів, адвокат може активно сприяти встановленню обставин, які підтверджують невинуватість або пом'якшують становище його клієнта. Це узгоджується з положеннями Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Оскільки перелік таких джерел є вичерпним, цілком логічною виглядає позиція А. Бірюкової та М. Островської, згідно з якою як сторона обвинувачення, так і сторона захисту повинні доводити свої правові позиції виключно за допомогою зазначених у законі процесуальних засобів [23, с. 13].

У контексті збирання доказів під час забезпечення правозахисного розслідування, як однієї зі змістовних складових правозахисного розслідування, алгоритм дій адвоката-захисника може включати такі складові:

1. Збір і подання слідчому, прокурору або суду відомостей, що характеризують особу підозрюваного. Це важливо, зокрема, коли:

– особа раніше не притягувалася до кримінальної відповідальності або

має позитивну характеристику чи існують інші обставини, які можуть пом'якшити її покарання;

- обставини справи свідчать про малозначність діяння, незначний ступінь вини або провокативні дії з боку інших осіб;

- кримінальне правопорушення вчинене за умов необхідної оборони чи крайньої необхідності.

Захисник може збирати відомості про місце роботи та характеристику підозрюваного від керівника та колективу (з місця навчання), характеристику за місцем проживання підозрюваного, інформацію про його дійсне матеріальне становище, наявність утриманців або осіб, які потребують постійного догляду, дані про відсутність судимостей, характеристику з місця роботи або навчання тощо.

2. Фіксація й обґрунтування відсутності або зменшення шкоди, завданої в результаті кримінального правопорушення, факти про її добровільне відшкодування чи вжиття інших заходів щодо мінімізації чи усунення наслідків кримінального правопорушення. Ініціювання питання про відшкодування шкоди добровільно може бути враховано як обставина, що пом'якшує покарання Це дозволяє не лише сформулювати лінію захисту, але й за наявності підстав – ініціювати звільнення особи від кримінальної відповідальності чи покарання.

3. Установлення й ініціювання допитів свідків захисту. Адвокат може самостійно зібрати відомості від осіб, які можуть підтвердити алібі підозрюваного або спростувати обвинувачення, та звернутися з клопотанням до слідчого чи прокурора про проведення їх допиту. У разі задоволення клопотання, адвокат має право бути присутнім під час допиту (ч. 6 ст. 223 КПК України), якщо не заявлено про відмову від участі або «коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо» [190].

4. Збирання інформації, що має орієнтуючий характер або наділена доказовим потенціалом. Адвокат-захисник має право направляти адвокатські запити до різноманітних установ для отримання документів, відомостей чи

пояснень, що можуть бути використані для захисту клієнта. Закон надає захиснику можливість збирати факти, що мають доказове значення: запитувати, отримувати та вилучати документи, копії, речі; опитувати осіб (за їхньою згодою); залучати експертів для отримання висновків з питань, що потребують спеціальних знань [284].

5. Отримання доступу до речей і документів, що мають значення для досудового розслідування або судового розгляду. Під час досудового слідства часто виникає потреба у витребуванні інформації, що може мати суттєве доказове значення. Такий доступ здійснюється на підставі ухвали слідчого судді за відповідним клопотанням сторони захисту. Зокрема, йдеться про інформацію, яка зберігається:

- у операторів мобільного зв'язку – наприклад, дані про місце перебування абонента або з'єднання. У цьому разі обов'язково потрібно підтвердити право власності клієнта на відповідний номер телефону та надати згоду на розкриття інформації;

- у державних реєстрах (реєстрі речових прав, реєстрі судових рішень тощо);

- у банківських установах – відомості про наявні рахунки, рух грошових коштів та інші фінансові операції.

7. Ініціювання призначення експертних досліджень. Захисник має право заявити клопотання про проведення експертизи, це найбільш визнаний і усталений механізм залучення експерта на стороні захисту. Альтернативним шляхом є самостійне залучення експерта на договірній основі, що дозволяє отримати незалежний експертний висновок із питань, які потребують спеціальних знань. Такий висновок може бути поданий як доказ у кримінальному провадженні, за умови дотримання процесуальних вимог до його оформлення та джерела походження.

Отже, ефективна участь захисника у кримінальному провадженні вимагає не лише реактивної, але й проактивної позиції, спрямованої на збирання та подання доказів, які можуть суттєво вплинути на хід справи й забезпечити

дотримання прав підозрюваного.

На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства правозахисне розслідування цілком обґрунтовано можна розглядати як діяльність захисника у межах кримінального провадження, що полягає в реалізації наданих йому законом повноважень із метою з'ясування фактичних обставин учинення кримінального правопорушення. Така діяльність охоплює збирання, фіксацію й аналіз фактичних даних, а також доведення їх належності, допустимості та переконливості перед стороною обвинувачення, слідчим суддею чи судом – залежно від етапу провадження і характеру поставлених завдань. Проведення подібних розслідувань можливе і в межах надання захисту за призначенням, однак використання зібраних матеріалів як доказів можливе лише за умови дотримання визначених процесуальних критеріїв [444, с. 133–134].

Також ми допускаємо ідею щодо розуміння інституту правозахисного розслідування як одного з напрямів діяльності правозахисних організацій, котрі на підставі власної активної громадянської позиції проводять діяльність, пов'язану із захистом прав і законних інтересів учасників суспільних відносин, держави тощо.

Аналіз зарубіжного досвіду правозахисної діяльності дозволяє констатувати, що на сьогодні громадські організації (неурядові організації) доволі активно залучаються до окремих напрямів діяльності, у тому числі щодо протидії злочинності.

Завдяки активній адвокаційній діяльності та численним інформаційним кампаніям, які проводяться з метою підвищення правової обізнаності населення як на місцевому, так і на державному та федеральному рівнях, правозахисні громадські об'єднання відіграють вагомую роль у запобіганні торгівлі людьми. Наприклад, на рівні місцевих громад ініціатива «Мусульмани проти торгівлі людьми», започаткована у 2020 році в місті Колумбус, штат Огайо, призвела до арешту 29 членів мусульманського угруповання, яке протягом десяти років займалося експлуатацією неповнолітніх мусульманських дівчат.

У боротьбу з торгівлею людьми в США та ряді європейських країн активно долучаються не лише громадські, а й релігійні організації. Вони співпрацюють із правоохоронними структурами, допомагаючи у виявленні та розслідуванні злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. Так, організація «Норе for Justice USA» через свій Слідчий центр у штаті Теннессі, у складі якого працюють приватні детективи, активно підтримує правоохоронні органи у розслідуванні справ як у самому Теннессі, так і в інших штатах [433, с. 193]. Доречно зазначити, що такі організації, відповідно до законодавства України, входять до числа інститутів громадянського суспільства. Особливу увагу вони привертають тим, що, окрім надання підтримки потерпілим, також активно співпрацюють із правоохоронними органами, надаючи їм всебічну допомогу.

Беручи до уваги викладене, можна стверджувати, що одним із перспективних напрямів взаємодії між судово-експертними установами та інститутами громадянського суспільства є превентивна діяльність, насамперед спрямована на запобігання злочинності. У рамках такої співпраці експертні установи, використовуючи притаманні їм методи, можуть реалізовувати комплекс заходів, серед яких:

- 1) виявлення факторів і умов, що сприяли скоєнню конкретного кримінального правопорушення;
- 2) розробка і пропозиція заходів для усунення цих факторів та умов, які впроваджують правоохоронні органи (насамперед підрозділи Національної поліції України);
- 3) визначення, розроблення й упровадження інноваційних технічних засобів для профілактики злочинних діянь [370, с. 338–339]. Спираючись на дані, здобуті судовими експертами, а також на розроблені ними превентивні заходи, можна окреслити адміністративно-правові інструменти, за допомогою яких правозахисні громадські організації реалізовуватимуть превентивні функції.

У впровадження таких заходів, розроблених на основі дослідницької та аналітичної діяльності експертів, доцільно активно залучати медіа. З огляду на

те, що значна частина правопорушень сьогодні вчиняється через Інтернет або із залученням соціальних мереж, стає надзвичайно актуальним завдання з розроблення методів своєчасного виявлення та припинення подібних протиправних дій у цифровому середовищі.

У цьому контексті варто відзначити досвід Франції, яка для запобігання поширенню закликів до терористичної діяльності впровадила політику так званого «Безпечного Інтернету». Як результат, у червні 2017 року було реалізовано спільний французько-британський план дій проти використання Інтернету терористичними угрупованнями.

Подібні ініціативи були продиктовані тим, що сучасні злочинні організації активно використовують онлайн-простір для пропаганди, маніпулювання свідомістю та навіть для вербування іноземних бойовиків. Наприклад, терористичні угруповання, оперуючи геолокаційними даними перепису населення та кадровими базами «Ісламської держави» в Іраку та Леванті, здійснювали масове залучення бойовиків з Тунісу [429]

Безпосередньо на необхідність розроблення активних заходів для протидії використанню мережі Інтернет у злочинних цілях неодноразово звертали увагу й українські науковці. Зокрема, С. Кудінов підкреслює, що для ефективної боротьби з терористичною діяльністю потрібно об'єднати зусилля як державних органів влади та силових структур, так і громадянського суспільства. На його думку, антитерористична політика не зможе бути результативною без широкої підтримки соціуму, оскільки громадянське суспільство є важливим посередником між державою та населенням [196, с. 117–119]. Для такої діяльності, зокрема для проведення OSINT та HUMINT, також можуть залучатися представники судово-експертних установ.

У цьому контексті для проведення розвідувальної діяльності, зокрема OSINT (розвідка з відкритих джерел) та HUMINT (розвідка через людські ресурси), можуть бути залучені й представники судово-експертних установ [87].

З огляду на викладене, видається цілком обґрунтованою пропозиція щодо

формування адміністративно-правового механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства та правоохоронних органів. Такий механізм слугуватиме основою для реалізації правоохоронної функції держави та ефективного здійснення правосуддя. Його побудова передбачає розроблення не лише нормативно-правових актів, а й чітких організаційно-правових моделей. При цьому ключову роль у цьому процесі має відігравати соціальна відповідальність інститутів громадянського суспільства. Вона повинна виконувати не тільки функцію контролю, але й стимулювати проактивну участь громадських організацій у реалізації запланованих заходів і напрямів діяльності.

1.4 Становлення інституту правозахисного розслідування в Україні

Право на захист, згідно із сучасною доктриною кримінального процесуального права полягає у наданні підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому можливості надати усні чи письмові пояснення щодо підозри або обвинувачення, брати особисту участь у кримінальному провадженні, право збирати та подавати докази, користуватись правовою допомогою захисника, реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України [190].

Грунтовно до вивчення проблематики реалізації права особи на захист підійшли І. Бігунець [20], О. Дудко [97], В. Заборовський [106], О. Маслюк [220], В. Нікітченко [239], Н. Обрізан [241], І. Одинцова [243], Є. Пеліхос [257], В. Попелюшко [264], С. Савицька [314], О. Скрябін [331], К. Стоянов [346], В. Тertiшник [352], Р. Трояновська [360], Ю. Шемшученко [353], В. Юрчишин [411] та ін. Вчені у своїх наукових дослідженнях вказували на різні дискусійні аспекти, що стосуються проблематики збирання доказів стороною захисту, відсутність реальних

механізмів реалізації повноважень щодо захисту особи у зв'язку із не закріпленням у законі низки відповідних засад, розпливчатість термінології, «засіяність закону юридичними фікціями» [236].

Зауважимо, що на сьогодні у доктрині кримінального процесуального права визначено, що захисник особи користується її правами, окрім тих, реалізація яких безпосередньо покладена на таку особу, тобто захисник має похідний статус, а особа, котру вона захищає – первинний. Водночас на сторону захисту покладається ще й окремий обов'язок доказування, зокрема належності та допустимості тих доказів та обставин, що характеризують обвинуваченого, які зібрано та надано саме цією стороною. Це ж стосується і процесуальних витрат, про які заявляє сторона захисту [190]. Окреслені законодавчі положення є підставою для констатації того, що стороні захисту гарантовано можливість збирання доказів задля доказування обставин, що стосуються кримінального провадження, разом із тим, це не спростовує можливості збирання та подання інших доказів, що стосуються події кримінального правопорушення. Доволі широкі права та свободи сторони захисту, можливість її участі в процесі доказування у кримінальному провадженні, створюють підґрунтя для формулювання ідеї щодо запровадження в кримінальному процесі інституту незалежного правозахисного розслідування.

Незалежне правозахисне розслідування у кримінальному провадженні, як визначив В. Тертишник, це окремий інститут кримінального процесуального права і заснована на ньому доказова діяльність захисника та правничого повіреного, сутність якого полягає в самостійній реалізації у спеціальній процесуальній формі системи пізнавально-практичних і засвідчувальних дій, зумовлених предметом і завданнями захисту та правничої допомоги, спрямованих на пошук джерел доказової інформації, отримання й фіксацію фактичних даних, їх перевірку та з'ясування належності до справи, допустимості і достовірності, а також включає можливість звернення захисника до приватного детектива для забезпечення можливості їх використання для

досягнення мети правосуддя [352, с. 133]. Ідею про звернення захисника до приватного детектива з метою отримання доказової інформації та використання здобутих таким шляхом фактичних даних у доказуванні підтримують й учні вченого [353, с. 223].

На нашу думку, звернення до приватного детектива – це доволі широке тлумачення інституту правозахисного розслідування. На сьогодні чинна доктрина кримінального процесуального права доволі ґрунтовно регламентує права захисника, які він цілком успішно може реалізовувати в контексті реалізації окресленого напрямку діяльності. Ми розуміємо правозахисне розслідування захисника передусім як його ініціативну діяльність, що полягає у реалізації повноважень, гарантованих йому законом, щодо збирання доказів у кримінальному провадженні в якому затримано або повідомлено про підозру його підзахисному.

Активність адвоката (який може набувати статус і представника потерпілого, і захисника у кримінальному провадженні) у діяльності щодо збирання доказів дозволяє називати таку діяльність «паралельним розслідуванням» [181, с. 183], «адвокатським розслідуванням» [265, с. 429; 102], «альтернативним розслідуванням» [175] тощо.

Водночас ідея правозахисного розслідування тісно переплітається із проблематикою приватної детективної діяльності. Особливості запровадження приватної детективної діяльності розглянуто в роботах Ю. Іванова, В. Голіни та О. Джужі «Детективна діяльність» [90; 122], М. Семенишина, В. Бесчастного, С. Вітвіцького та інших у праці «Детективна діяльність в механізмі запобігання злочинності» [320]. Також ці питання знайшли висвітлення у підручниках А. Закалюки «Курс сучасної української детективної діяльності» [114; 115] та Р. Яновича «Детективна діяльність: курс лекцій» [418]. Деякі аспекти здійснення детективної діяльності також стали предметом дослідження О. Заворіної та О. Фоміна [111], А. Француза та В. Галагози [372] та ін. Науковці зазначають, що за специфікою та змістом детективна діяльність, зокрема приватна, подібна правоохоронній діяльності уповноважених суб'єктів.

Основні відмінності приватної детективної діяльності полягають у такому:

- 1) вона має комерційний характер і здійснюється з метою отримання прибутку;
- 2) її основою є договірні відносини, в яких чітко визначаються межі співпраці, час початку дії договору й умови його припинення;
- 3) приватні детективи не наділені повноваженнями, притаманними посадовим особам правоохоронних органів, і в разі порушення своїх обов'язків несуть відповідальність згідно з чинним законодавством;
- 4) діяльність детективів здебільшого носить попереджувальний (превентивний) характер. У випадку вчинення стосовно клієнта злочину, повноваження детективів припиняються, і подальший розгляд справи переходить до компетенції правоохоронних органів [36].

Ми вважаємо, що правозахисні розслідування і різноманітні форми приватної детективної діяльності все ж таки різні види діяльності, їх ототожнення неприпустиме (навіть за умови легалізації приватної детективної діяльності), як і власне кажучи порівняння детективної діяльності з правоохоронною.

На нашу думку, правозахисні розслідування слід нерозривно пов'язувати з діяльністю організацій, що займаються захистом прав людини – передусім адвокатури та громадських правозахисних об'єднань. Це зумовлено тим, що саме адвокатуру традиційно розглядають як один із ключових правозахисних інститутів громадянського суспільства. Громадські правозахисні організації, своєю чергою, відіграють важливу роль у виявленні випадків порушення прав, інформуванні правоохоронних органів про виявлені факти, наданні допомоги постраждалим, а також у здійсненні правових консультацій для них.

Проведення правозахисних розслідувань у межах конкретних кримінальних проваджень є виключною компетенцією захисника, який залучений до кримінального провадження. Незважаючи на дію презумпції невинуватості, результати таких розслідувань можуть мати суттєве значення, зокрема у таких питаннях:

- 1) визначення виду та розміру покарання;
- 2) доведення наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання;
- 3) спростування ризиків, на які посилається сторона обвинувачення при обранні запобіжного заходу;
- 4) обґрунтування обставин, що пом'якшують покарання;
- 5) виявлення підстав для зміни правової кваліфікації дій особи, зокрема встановлення наявності привілейованого складу кримінального правопорушення тощо.

Варто погодитися, що така діяльність має особливе значення, адже окремі представники сторони обвинувачення (інколи у зв'язку з наявністю корупційних зв'язків), нехтуючи вимогою всебічного, повного й неупередженого дослідження всіх обставин справи, може цілеспрямовано не враховувати виправдувальні докази, що суперечать обраній стратегії обвинувачення. Це, своєю чергою, може призвести до необхідності змінити обвинувачення або навіть відмовитися від його подальшої підтримки в суді. Такі дії створюють ризик серйозних судових помилок, унаслідок яких можуть бути засуджені невинні особи [192, с. 84], що суперечить цілям правосуддя.

Нерідко трапляються ситуації, коли захисник займає проактивну позицію в межах кримінального провадження та самостійно реалізує комплекс процесуальних дій і заходів, передбачених законом, з ціллю встановлення обставин кримінальної події, яка є предметом розслідування. Наприклад, у кримінальній справі, розглянутій Конотопським міськрайонним судом Сумської області, було ухвалено виправдувальний вирок стосовно обвинуваченої. Це стало можливим завдяки тому, що було спростовано доведеність вини інших осіб у вчиненні предикатних злочинів, які є необхідною умовою для кваліфікації дій особи як легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом.

У межах цього провадження захисник витребувала документи, які підтвердили, що її підзахисну невинна у вчиненні кримінальних

правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 191, ч. 1 ст. 366, ч. 4 ст. 358 КК України (тобто обвинувачену виправдано через недоведеність вини). Відтак, захист обґрунтовано посилався на те, що кримінальна відповідальність за легалізацію доходів настає лише за умови, якщо ці кошти чи майно були отримані в результаті вчинення предикатного злочину. Відсутність вироку щодо такого діяння виключає можливість засудження обвинуваченої у цій справі [50].

Таким чином, у цьому кримінальному провадженні реалізація захисником свого права на подання предметів і документів сприяла тому, що до суду було подано повний і всебічний обсяг необхідних матеріалів, які спростували винність обвинуваченої у вчиненні кримінальних правопорушень. Варто погодитися, що активність та ініціативний підхід захисника під час збирання та представлення інформації органам досудового розслідування та суду істотно підвищують ефективність виконання завдань правосуддя. Це, своєю чергою, як вказують учені, забезпечує всебічний і повний розгляд обставин справи та прийняття обґрунтованого та справедливого судового рішення [140, с. 74].

Водночас погоджуємося з позицією, що із правової точки зору обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість, однак на практиці він часто вимушений це робити тим чи іншим способом. У цій ситуації ключову роль відіграє адвокат-захисник – юрист і професіонал, який має забезпечити збирання та надання доказів на користь невинуватості свого підзахисного. Це завдання адвокат може реалізувати двома шляхами: або шляхом спростування наданих обвинуваченням доказів як недостовірних/неналежних, або шляхом подання нових фактів, що суперечать твердженням обвинувачення, не відповідають дійсності та викликають сумніви щодо вини особи. Отже, така функція адвоката на етапі досудового розслідування однозначно передбачає його активну участь у процесі збирання доказів і в подальшому – під час судового розгляду [242, с. 256].

Чисельними у правозастосуванні є ситуації, в яких захисником ініційоване призначення експертизи під час досудового розслідування, і для отримання порівняльних матеріалів він звертається з клопотаннями про

отримання доступу до речей і документів, а також витребує копії документів на підставі адвокатського запиту, поданого в порядку Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [284]. Ураховуючи, що призначення експертизи спрямоване на вирішення низки тактичних завдань, а витребування й отримання доступу до документів слід розуміти як комплекс підготовчих дій для належної організації подальшого ходу експертизи, ці види діяльності можуть розумітися як складові власного адвокатського розслідування.

Реалізація повноважень, що забезпечують проведення захисником у кримінальному провадженні правозахисного розслідування зумовлена низкою правових гарантій. Відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України «Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Ініціювання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому статтею 220 цього Кодексу. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді» [190].

Окрім цього, профільний закон, який регламентує організацію та діяльність адвокатури, а також Правила адвокатської етики, наділяє адвокатів низкою професійних прав та обов'язків. Тому сутність захисної діяльності не повинна обмежуватися лише запереченням доведеності вини особи чи посиленням на недопустимість доказів сторони обвинувачення – хоча ці

аспекти, безперечно, мають велике значення для результату справи. Ми переконані, що, користуючись наданими законом процесуальними інструментами, захисник не лише може, а й зобов'язаний брати активну участь у доказовій діяльності. Адже в межах кримінального провадження не існує «готових» доказів – інформація набуває статусу доказу лише за умови її належного виявлення, фіксації та оформлення відповідно до вимог закону, а також на підставі її перевірки й оцінки [353, с. 211].

Таким чином, критеріями, за дотримання яких матеріали, зібрані захисником, можуть бути визнані допустимими доказами, належать такі:

- 1) дотримання законності під час отримання захисником відповідних матеріалів, з обов'язковим урахуванням прав та законних інтересів особи;
- 2) отримання матеріалів виключно у спосіб, установлений КПК України;
- 3) відповідність зібраної інформації як за змістом, так і за формою, процесуальним джерелам доказів, визначеним у ч. 2 ст. 84 КПК України.

На нашу думку, під час реалізації повноважень щодо правозахисного розслідування залучений захисник може виконувати такі функції, як:

- 1) консультативну – надавати правові роз'яснення клієнту (підозрюваному/обвинуваченому), готувати процесуальні документи, зокрема заяви і клопотання;
- 2) захисну – представляти та не допускати порушення прав і законних інтересів підозрюваного на всіх стадіях кримінального провадження;
- 3) забезпечувальну – ініціювати заходи щодо забезпечення дотримання прав підозрюваного, у тому числі шляхом заміни (зміни) умов застосування окремих процесуальних заходів;
- 4) превентивну – запобігати безпідставному чи незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності;
- 5) доказування – збирати докази, шляхом використання наданих законом інструментів, адвокат може активно сприяти встановленню обставин, які підтверджують невинуватість або пом'якшують становище його клієнта. Це узгоджується з положеннями Кримінального процесуального кодексу України

та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Оскільки перелік таких джерел є вичерпним, цілком логічною виглядає позиція А. Бірюкової та М. Островської, згідно з якою як сторона обвинувачення, так і сторона захисту повинні доводити свої правові позиції виключно за допомогою зазначених у законі процесуальних засобів [23, с. 13].

У контексті збирання доказів під час забезпечення правозахисного розслідування, як однієї зі змістовних складових правозахисного розслідування, алгоритм дій адвоката-захисника може включати такі складові:

1. Збір і подання слідчому, прокурору або суду відомостей, що характеризують особу підозрюваного. Це важливо, зокрема, коли:

- особа раніше не притягувалася до кримінальної відповідальності або має позитивну характеристику чи існують інші обставини, які можуть пом'якшити її покарання;
- обставини справи свідчать про малозначність діяння, незначний ступінь вини або провокативні дії з боку інших осіб;
- кримінальне правопорушення вчинене за умов необхідної оборони чи крайньої необхідності.

Захисник може збирати відомості про місце роботи та характеристику підозрюваного від керівника та колективу (з місця навчання), характеристику за місцем проживання підозрюваного, інформацію про його дійсне матеріальне становище, наявність утриманців або осіб, які потребують постійного догляду, дані про відсутність судимостей, характеристику з місця роботи або навчання тощо.

2. Фіксація й обґрунтування відсутності або зменшення шкоди, завданої в результаті кримінального правопорушення, факти про її добровільне відшкодування чи вжиття інших заходів щодо мінімізації чи усунення наслідків кримінального правопорушення. Ініціювання питання про відшкодування шкоди добровільно може бути враховано як обставина, що пом'якшує покарання. Це дозволяє не лише сформулювати лінію захисту, але й за наявності підстав – ініціювати звільнення особи від кримінальної відповідальності чи

покарання.

3. Установлення й ініціювання допитів свідків захисту. Адвокат може самостійно зібрати відомості від осіб, які можуть підтвердити алібі підозрюваного або спростувати обвинувачення, та звернутися з клопотанням до слідчого чи прокурора про проведення їх допиту. У разі задоволення клопотання, адвокат має право бути присутнім під час допиту (ч. 6 ст. 223 КПК України), якщо не заявлено про відмову від участі або «коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо» [190].

4. Збирання інформації, що має орієнтуючий характер або наділена доказовим потенціалом. Адвокат-захисник має право направляти адвокатські запити до різноманітних установ для отримання документів, відомостей чи пояснень, що можуть бути використані для захисту клієнта. Закон надає захиснику можливість збирати факти, що мають доказове значення: запитувати, отримувати та вилучати документи, копії, речі; опитувати осіб (за їхньою згодою); залучати експертів для отримання висновків з питань, що потребують спеціальних знань [284].

5. Отримання доступу до речей і документів, що мають значення для досудового розслідування або судового розгляду. Під час досудового слідства часто виникає потреба у витребуванні інформації, що може мати суттєве доказове значення. Такий доступ здійснюється на підставі ухвали слідчого судді за відповідним клопотанням сторони захисту. Зокрема, йдеться про інформацію, яка зберігається:

- у операторів мобільного зв'язку – наприклад, дані про місце перебування абонента або з'єднання. У цьому разі обов'язково потрібно підтвердити право власності клієнта на відповідний номер телефону та надати згоду на розкриття інформації;
- у державних реєстрах (реєстрі речових прав, реєстрі судових рішень тощо);
- у банківських установах – відомості про наявні рахунки, рух грошових коштів та інші фінансові операції.

7. Ініціювання призначення експертних досліджень. Захисник має право заявити клопотання про проведення експертизи, це найбільш визнаний і усталений механізм залучення експерта на стороні захисту. Альтернативним шляхом є самостійне залучення експерта на договірній основі, що дозволяє отримати незалежний експертний висновок із питань, які потребують спеціальних знань. Такий висновок може бути поданий як доказ у кримінальному провадженні, за умови дотримання процесуальних вимог до його оформлення та джерела походження.

Отже, ефективна участь захисника у кримінальному провадженні вимагає не лише реактивної, але й проактивної позиції, спрямованої на збирання та подання доказів, які можуть суттєво вплинути на хід справи й забезпечити дотримання прав підозрюваного.

На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства правозахисне розслідування цілком обґрунтовано можна розглядати як діяльність захисника у межах кримінального провадження, що полягає в реалізації наданих йому законом повноважень із метою з'ясування фактичних обставин учинення кримінального правопорушення. Така діяльність охоплює збирання, фіксацію й аналіз фактичних даних, а також доведення їх належності, допустимості та переконливості перед стороною обвинувачення, слідчим суддею чи судом – залежно від етапу провадження і характеру поставлених завдань. Проведення подібних розслідувань можливе і в межах надання захисту за призначенням, однак використання зібраних матеріалів як доказів можливе лише за умови дотримання визначених процесуальних критеріїв [444, с. 133–134].

Також ми допускаємо ідею щодо розуміння інституту правозахисного розслідування як одного з напрямів діяльності правозахисних організацій, котрі на підставі власної активної громадянської позиції проводять діяльність, пов'язану із захистом прав і законних інтересів учасників суспільних відносин, держави тощо.

Аналіз зарубіжного досвіду правозахисної діяльності дозволяє

констатувати, що на сьогодні громадські організації (неурядові організації) доволі активно залучаються до окремих напрямів діяльності, у тому числі щодо протидії злочинності.

Завдяки активній адвокаційній діяльності та численним інформаційним кампаніям, які проводяться з метою підвищення правової обізнаності населення як на місцевому, так і на державному та федеральному рівнях, правозахисні громадські об'єднання відіграють вагомий роль у запобіганні торгівлі людьми. Наприклад, на рівні місцевих громад ініціатива «Мусульмани проти торгівлі людьми», започаткована у 2020 році в місті Колумбус, штат Огайо, призвела до арешту 29 членів мусульманського угруповання, яке протягом десяти років займалося експлуатацією неповнолітніх мусульманських дівчат.

У боротьбу з торгівлею людьми в США та ряді європейських країн активно долучаються не лише громадські, а й релігійні організації. Вони співпрацюють із правоохоронними структурами, допомагаючи у виявленні та розслідуванні злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. Так, організація «Норе for Justice USA» через свій Слідчий центр у штаті Теннессі, у складі якого працюють приватні детективи, активно підтримує правоохоронні органи у розслідуванні справ як у самому Теннессі, так і в інших штатах [433, с. 193]. Доречно зазначити, що такі організації, відповідно до законодавства України, входять до числа інститутів громадянського суспільства. Особливу увагу вони привертають тим, що, окрім надання підтримки потерпілим, також активно співпрацюють із правоохоронними органами, надаючи їм всебічну допомогу.

Беручи до уваги викладене, можна стверджувати, що одним із перспективних напрямів взаємодії між судово-експертними установами та інститутами громадянського суспільства є превентивна діяльність, насамперед спрямована на запобігання злочинності. У рамках такої співпраці експертні установи, використовуючи притаманні їм методи, можуть реалізовувати комплекс заходів, серед яких:

- 1) виявлення факторів і умов, що сприяли скоєнню конкретного кримінального правопорушення;

2) розробка і пропозиція заходів для усунення цих факторів та умов, які впроваджують правоохоронні органи (насамперед підрозділи Національної поліції України);

3) визначення, розроблення й упровадження інноваційних технічних засобів для профілактики злочинних діянь [370, с. 338–339]. Спираючись на дані, здобуті судовими експертами, а також на розроблені ними превентивні заходи, можна окреслити адміністративно-правові інструменти, за допомогою яких правозахисні громадські організації реалізовуватимуть превентивні функції.

У впровадження таких заходів, розроблених на основі дослідницької та аналітичної діяльності експертів, доцільно активно залучати медіа. З огляду на те, що значна частина правопорушень сьогодні вчиняється через Інтернет або із залученням соціальних мереж, стає надзвичайно актуальним завдання з розроблення методів своєчасного виявлення та припинення подібних протиправних дій у цифровому середовищі.

У цьому контексті варто відзначити досвід Франції, яка для запобігання поширенню закликів до терористичної діяльності впровадила політику так званого «Безпечного Інтернету». Як результат, у червні 2017 року було реалізовано спільний французько-британський план дій проти використання Інтернету терористичними угрупованнями.

Подібні ініціативи були продиктовані тим, що сучасні злочинні організації активно використовують онлайн-простір для пропаганди, маніпулювання свідомістю та навіть для вербування іноземних бойовиків. Наприклад, терористичні угруповання, оперуючи геолокаційними даними перепису населення та кадровими базами «Ісламської держави» в Іраку та Леванті, здійснювали масове залучення бойовиків з Тунісу [429]

Безпосередньо на необхідність розроблення активних заходів для протидії використанню мережі Інтернет у злочинних цілях неодноразово звертали увагу й українські науковці. Зокрема, С. Кудінов підкреслює, що для ефективної боротьби з терористичною діяльністю потрібно об'єднати зусилля

як державних органів влади та силових структур, так і громадянського суспільства. На його думку, антитерористична політика не зможе бути результативною без широкої підтримки соціуму, оскільки громадянське суспільство є важливим посередником між державою та населенням [196, с. 117–119]. Для такої діяльності, зокрема для проведення OSINT та HUMINT, також можуть залучатися представники судово-експертних установ.

У цьому контексті для проведення розвідувальної діяльності, зокрема OSINT (розвідка з відкритих джерел) та HUMINT (розвідка через людські ресурси), можуть бути залучені й представники судово-експертних установ [87].

З огляду на викладене, видається цілком обґрунтованою пропозиція щодо формування адміністративно-правового механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства та правоохоронних органів. Такий механізм слугуватиме основою для реалізації правоохоронної функції держави та ефективного здійснення правосуддя. Його побудова передбачає розроблення не лише нормативно-правових актів, а й чітких організаційно-правових моделей. При цьому ключову роль у цьому процесі має відігравати соціальна відповідальність інститутів громадянського суспільства. Вона повинна виконувати не тільки функцію контролю, але й стимулювати проактивну участь громадських організацій у реалізації запланованих заходів і напрямів діяльності.

Висновки до розділу 1

На підставі проведеного дослідження теоретичних засад, міжнародних стандартів і зарубіжного досвіду розвитку інституту правничої допомоги та захисту в кримінальному процесі сформульовано такі положення:

1. Уперше запропоновано комплексну періодизацію формування доктрини захисту та правничої допомоги в кримінальному процесі України, яка охоплює одинадцять послідовних історичних етапів. Ця періодизація базується

на поєднанні правових, соціокультурних та інституційних чинників і відображає еволюцію захисту особи від етапів протоправа до сучасної концепції професійної правничої допомоги, закріпленої в національному законодавстві та міжнародних стандартах.

2. Обґрунтовано, що доктрина правничої допомоги в Україні виникла на підставі звичаєвого права та громадського представництва, а не як наслідування виключно європейських традицій, що свідчить про її самобутність та глибокі корені в правовій культурі українського суспільства. Наголошено на важливості значення «карпатського права» для української правничої науки, як регіональної модифікації звичаєвого права, що збагачує розуміння історичних джерел доктрини захисту особи в кримінальному провадженні.

3. Установлено, що ключовим чинником у формуванні доктрини правничої допомоги стала еволюція інституту представництва – від неформального родинного захисту до професійного адвокатського захисту. Доведено, що процес професіоналізації захисної діяльності був поступовим і нерівномірним, а сучасна модель правничої допомоги в Україні формувалася на перетині західноєвропейських і локальних традицій.

4. Запропоновано уточнене авторське визначення поняття «професійна правнича допомога» в контексті кримінального процесу, як діяльності виключно кваліфікованих правників (насамперед адвокатів), спрямованої на реалізацію права особи на захист, відновлення порушених прав і забезпечення доступу до справедливого правосуддя. Це визначення враховує як конституційні засади, так і сучасні міжнародні стандарти, включаючи практику ЄСПЛ.

5. Доведено, що правова і правнича допомога в кримінальному процесі, попри лексичні відмінності, за змістом є тотожними у межах національного кримінального процесуального законодавства. Запропоновано науково обґрунтовану рекомендацію щодо уніфікації термінології в Кримінальному процесуальному кодексі України з метою уникнення правової невизначеності та підвищення юридичної точності. Акцентовано на необхідності закріплення в

КПК України терміну «правнича допомога» замість «правова допомога» для досягнення єдності правової термінології й відображення закріплених у Конституції України положень (після змін 2016 року). Така пропозиція має важливе значення для підвищення правової визначеності, уніфікації нормативної бази та посилення гарантій прав осіб, залучених у кримінальне провадження.

6. Вперше обґрунтовано, що розвиток доктрини правничої допомоги має прогностичний характер і є інтегрованим механізмом не тільки реалізації захисту особи в кримінальному провадженні, але й загалом правового розвитку держави. Визначено, що доктрина є інструментом формування майбутніх правових моделей і відображає адаптацію національного права до сучасних демократичних і міжнародних стандартів.

7. Підтверджено концептуальну роль правничої допомоги як основи формування системи правосуддя в Україні, що поєднує принципи верховенства права, доступу до правосуддя, соціальної справедливості та належного правового захисту.

8. Аргументовано, що захист є фундаментальною гарантією прав і свобод людини в демократичних державах, яке закріплене в міжнародних актах, зокрема в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року та Європейській конвенції з прав людини 1950 року тощо, і включає можливість особи користуватися послугами захисника на всіх стадіях кримінального провадження, забезпечуючи справедливий судовий розгляд і рівність сторін.

9. Проведений аналіз досвіду європейських держав дозволяє узагальнити, що існують розвинені моделі надання правничої допомоги, засновані на поєднанні державних і недержавних механізмів, високих вимогах до професійної компетенції адвокатів, чітко визначених стандартах етики та незалежності адвокатури. Аргументовано, що такі країни як Німеччина, Франція, Польща, Чехія, Болгарія та Естонія мають усталені системи захисту, де адвокатура відіграє провідну роль у забезпеченні ефективної правової

допомоги, а механізми безоплатної правничої допомоги гарантують доступ до правосуддя соціально вразливим верствам населення.

10. Наголошено на існуванні певних відмінностей у підходах до регламентації прав і обов'язків захисників, зокрема можливості участі осіб без адвокатського статусу в захисті (Франція, Німеччина), або чітке розмежування ролей між соліситорами та баристерами (Велика Британія).

11. Обґрунтовано позицію, що існуюча адвокатська монополія на представництво та захист у кримінальному процесі, є виправданим кроком для забезпечення професійності та високої якості надання правничої допомоги. Констатовано, що впровадження міжнародних стандартів у національне кримінальне процесуальне законодавство України відбувається поступово, однак потребує подальшого вдосконалення, зокрема в частині гарантування права на захист за призначенням, підвищення доступності безоплатної правничої допомоги, забезпечення незалежності адвокатів та їхньої захищеності від можливого тиску з боку державних органів.

12. З'ясовано, що важливим напрямом розвитку інституту професійного захисту особи в кримінальному провадженні є становлення правозахисного розслідування, що передбачає активну участь адвоката в доказовій діяльності, збиранні доказів, ініціюванні призначення експертиз, проведенні допитів свідків тощо. Така діяльність має на меті не лише спростування обвинувачення, але й самостійне доведення обставин, що свідчать про невинуватість або пом'якшують відповідальність підзахисного.

13. Констатовано, що діяльність правозахисних організацій та інститутів громадянського суспільства є важливим компонентом системи захисту прав людини, зокрема в частині проведення превентивних заходів, правових консультацій, інформаційно-просвітницької роботи та участі у розслідуваннях злочинів (у співпраці з правоохоронними органами), що вказує на необхідність формування чіткої нормативно-правової та організаційної бази для взаємодії таких організацій із судово-експертними установами, органами правопорядку та судами.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ТА ОКРЕМІ ФОРМИ НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1 Функція захисту у змагальному кримінальному процесі

Важливою гарантією захисту прав людини є право на професійну правничу допомогу. Особи, підозрювані у скоєнні кримінального правопорушення, мають можливість скористатися безоплатною вторинною правничою допомогою або самостійно обрати захисника на договірній основі для забезпечення своїх прав і законних інтересів.

Професійна діяльність адвокатів у сфері захисту особи повинна відповідати загальним засадам кримінального провадження. Водночас важливо враховувати, що на практиці різні категорії справ підслідні різним правоохоронним органам, що, безумовно, спричиняє відмінності у характері та способах взаємодії захисників із представниками цих органів. Зважаючи на це, доцільно зосередитися на аналізі чинників, які негативно впливають на можливості забезпечення ефективного захисту особи, підозрюваної у вчиненні кримінальних правопорушень.

Значний внесок у дослідження діяльності адвоката в кримінальному провадженні зробила О. В. Дудко. У своїй роботі вона визначила та класифікувала помилки, яких припускаються адвокати, виокремила міжнародні стандарти кримінального судочинства, що регламентують діяльність адвокатів та уповноважених суб'єктів кримінального процесу для запобігання таким помилкам. Також авторка проаналізувала типові недоліки, які допускаються адвокатами під час формування та дослідження доказів на стадії досудового розслідування [97]. Беручи до уваги сформульовані авторкою тези та висновки,

можна зазначити, що ця праця має значний теоретичний внесок, оскільки багато її положень мають концептуальний характер. Водночас у сучасних умовах важливо зосереджувати увагу також на першопричинах таких помилок. Адже не всі з них є наслідком виключно професійної некомпетентності адвокатів або мають суб'єктивний характер.

Наразі автори активно досліджують особливості реалізації таких принципів, як змагальність і рівність сторін, право на захист, отримання професійної правничої допомоги та інших, в умовах правового режиму воєнного стану. Зокрема, І. Гловюк слушно підкреслює, що реалізація права на професійну правничу допомогу в умовах воєнного стану відзначається змінами в організації діяльності адвокатів, розширенням форматів участі адвокатів у кримінальному провадженні та збільшенням випадків обов'язкової участі захисника. Водночас постає питання пропорційності в аспекті визначення підстав для залучення адвоката до процесуальної дії дистанційно, а також ефективності здійснення захисту в умовах режиму відеоконференції. Зокрема, це стосується фактичного обмеження права на конфіденційне спілкування та складнощів у погодженні правової позиції між захисником і підзахисним [71, с. 62].

До проблем, пов'язаних із реалізацією права на захист у кримінальному провадженні, звертається у своїх дослідженнях і Д. Корнійчук. Автор акцентує увагу на низці типових порушень, що стосуються участі захисника в цьому процесі. Зокрема, серед них виділено такі:

- 1) невиконання обвинуваченням обов'язку щодо забезпечення участі захисника у випадках, прямо передбачених законом;
- 2) обмеження права особи на вільний вибір захисника, що є ключовим елементом права на захист;
- 3) створення перешкод у доступі до безоплатної правової допомоги та у реалізації відповідних процесуальних прав [178, с. 103]. Таким чином, дослідження Д. В. Корнійчука висвітлює актуальні проблеми практичного забезпечення права на захист, що потребують як нормативного, так і

інституційного удосконалення.

Представники наукової спільноти продовжують аналізувати чинники, що ускладнюють діяльність адвокатів і негативно впливають на забезпечення прав підозрюваних у кримінальному провадженні. Однак низка проблем залишається поза увагою дослідників, що підкреслює актуальність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Кожен громадянин має гарантоване право на отримання професійної правничої допомоги для захисту своїх законних прав та інтересів.

На думку В. М. Тertiшника, функція захисту являє собою професійну правничу діяльність, яка здійснюється спеціально уповноваженим, незалежним і самостійним суб'єктом кримінального процесу – захисником. Ця діяльність спрямована на забезпечення верховенства права в кримінальному судочинстві, захист прав та законних інтересів особи, стосовно якої розглядається питання про притягнення до кримінальної відповідальності, спростування пред'явленої підозри чи обвинувачення, встановлення її невинуватості або обставин, що пом'якшують кримінальну відповідальність, а також на реабілітацію незаконно звинувачених осіб.

В. М. Тertiшник визначає значення функції захисту через чотири ключові аспекти: державно-політичний, юридичний, морально-етичний та кримінально-процесуальний.

Державно-політичний аспект функції захисту розглядається через її особливу роль у формуванні цивілізаційної доктрини державотворення, створенні системи стримувань і противаг, яка протидіє свавіллю влади та тоталітарним проявам, а також у втіленні ідей правової держави. Саме через функцію захисту реалізується принцип, за яким держава покликана не лише переслідувати злочини, але й забезпечувати права кожної людини на справедливий захист і неупереджене правосуддя.

Юридичне значення функції захисту полягає в її визначальній ролі у гармонізації приватних і публічних інтересів, сприянні дотриманню принципу верховенства права, а також у забезпеченні рівноваги між державними

інтересами щодо притягнення винних до відповідальності й правами особи на захист від необґрунтованих обвинувачень.

Морально-етичний аспект функції захисту проявляється у її духовній, виховній, культурологічній та просвітницькій ролі. Процедура виправдання невинної особи та сам факт встановлення її невинуватості мають вагомий виховний потенціал, сприяючи формуванню у суспільстві переконання у верховенстві справедливості та добра, утверджуючи віру у правову державу й зміцнюючи моральні засади суспільних відносин.

Кримінально-процесуальне значення функції захисту полягає у її реалізації як засобу безпосереднього захисту прав і законних інтересів конкретного підозрюваного чи обвинуваченого, а також як інструменту встановлення істини й забезпечення справедливого, законного вирішення кожної конкретної кримінальної справи. Належне виконання цієї функції виступає запорукою досягнення головної мети кримінального провадження – відновлення справедливості та захисту прав людини [351, с. 112].

Для забезпечення цієї функції представники інституту адвокатури наділені широким спектром повноважень і гарантій, що забезпечують їхню професійну діяльність. Однак аналіз правозастосовної практики свідчить, що обсяг правового статусу адвокатів, їхні процесуальні повноваження, закріплені у КПК України, не повністю відповідають сучасним реаліям, у яких розвиваються державно-правові явища загалом і кримінально-правові відносини зокрема.

Центральне місце у нашому дослідженні займає сама категорія захист, котра характеризується множинністю підходів до її сутнісного тлумачення. Зокрема, С. О. Ковальчук підкреслює, що поняття «захист» варто трактувати виключно як діяльність, спрямовану на охорону прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого або підсудного, і саме в цьому сенсі його слід застосовувати [154, с. 43].

У загальному сенсі поняття захисту є багатогранним, що підтверджують численні підходи вчених. Так, В. О. Попелюшко трактує захист у

кримінальному процесі в широкому розумінні як систему передбачених законом дій суб'єктів захисту, спрямованих на спростування юридичних і фактичних підстав підозри чи обвинувачення, встановлення обставин, що виключають кримінальну відповідальність, а також забезпечення прав і законних інтересів підзахисних. У вузькому значенні це поняття охоплює виключно діяльність адвоката-захисника у кримінальній справі [266, с. 87–88].

Н. В. Борзих вважає за доцільне розрізняти матеріальне та формальне значення захисту. У матеріальному плані він є відповіддю на обвинувачення, яка включає набір процесуальних прав і засобів, спрямованих на збереження невинуватості підозрюваного чи обвинуваченого. У формальному ж розумінні – це право підозрюваного та обвинуваченого обирати захисника для представництва своїх прав і законних інтересів [24, с. 4].

Щодо поняття «захист», у науковій спільноті існують різноманітні підходи до його визначення. І. М. Зубач розглядає захист як комплексну інтелектуально-аналітичну діяльність кримінально-процесуального характеру, що виникає у відповідь на обвинувачення, засновані на законі. Ця діяльність реалізується учасниками захисту для відстоювання власних прав і свобод під час кримінального провадження, повною мірою використовуючи передбачені законом засоби та сприяючи виявленню обставин, які дозволяють спростувати чи виключити обвинувачення [121, с. 182].

Деякі вчені, серед яких О. Л. Христов і А. С. Оксаніченко, розглядають захист крізь призму адвокатської діяльності. Вони зазначають, що визначення терміна «захист» повинно враховувати його суть як виду професійної діяльності адвоката, пов'язаної з наданням кваліфікованої правничої допомоги. Це дає змогу чітко розмежувати поняття, які вживаються в Кримінальному процесуальному кодексі України: «захист прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження», «допомога захисника», «правова допомога адвоката» тощо [375, с. 422].

Як справедливо зазначає Т. М. Мирошниченко, рівень забезпечення права на захист підозрюваних і обвинувачених є своєрідним індикатором не лише

демократичності системи правосуддя, а й загального стану політичного режиму тієї чи іншої держави [224, с. 133].

А. П. Черненко пропонує розглядати захист у кримінальному процесі у трьох вимірах: як окрему кримінально-процесуальну функцію, тобто діяльність підозрюваного чи обвинуваченого, що має на меті протидію обвинуваченню; як специфічний вид правоохоронної діяльності, що включає захист прав учасників провадження, захист інформації та персональних даних; і як надання правової допомоги адвокатом свідкам, потерпілим та іншим особам, що іноді некоректно позначають терміном «захист» [384, с. 120].

Є. В. Смирнов виділяє чотири рівні значення поняття «захист»: як процесуальну функцію; як індивідуальне право конкретного суб'єкта (правова допомога, передбачена ст. 59 Конституції України та відповідними положеннями КПК України); як визначену правову позицію у справі; та як окремий вид адвокатської діяльності, закріплений Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [334, с. 64].

І. В. Гловюк акцентує, що у кримінальному процесі захист є багатозначним феноменом. У широкому значенні він передбачає діяльність, спрямовану на відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів будь-якого учасника процесу. У вузькому сенсі – це функція, що має на меті протидію кримінальному переслідуванню та стосується лише певної категорії суб'єктів: тих, проти кого здійснюється кримінальне переслідування, а також їхніх законних представників і захисників [69, с. 200].

Здійснивши аналіз положень КПК України, Т. В. Бабчинська дійшла висновку, що законодавець розглядає поняття захисту як у вузькому, так і у широкому розумінні. У вузькому – це діяльність, спрямована на спростування підозри чи обвинувачення; у широкому – на відновлення порушених прав і свобод осіб, залучених до кримінального провадження. Учена також підкреслює, що захист у широкому розумінні має розглядатися як складова реалізації завдань кримінального судочинства, оскільки він спрямований на забезпечення прав, свобод і законних інтересів усіх учасників

процесу [9, с. 173].

Зауважимо, що реалізація на професійному рівні функції захисту пов'язана із діяльністю адвоката. Отримання адвокатом статусу захисника у кримінальному провадженні зумовлюється визначенням його основної функції у конкретній справі, зокрема, захист підозрюваного, обвинуваченого. Якщо функція захисту не є визначальною, адвокат продовжує перебувати в статусі власне адвоката, наприклад, під час надання правничої допомоги свідкові.

Набуття адвокатом правового статусу й оформлення його повноважень передбачає не лише закріплення конкретної функціональної ролі (захисника, представника чи адвоката загального профілю), а й формує тісний правовий зв'язок між професійним і індивідуально-правовим статусами. Професійний статус адвоката надає йому потенційну можливість реалізувати власні повноваження, однак їх фактичне втілення можливо лише за умови належного оформлення відповідних процесуальних чи позапроцесуальних повноважень або вступу до конкретного провадження. Оформлення повноважень є необхідною передумовою повноцінної реалізації професійного статусу адвоката, водночас визначаючи особливості його індивідуально-правового статусу. Документи, що підтверджують адвокатські повноваження, не лише засвідчують його процесуальні права, а й окреслюють межі процесуальної самостійності й обсягу відповідальності адвоката у конкретному провадженні [110].

Вітчизняні вчені, серед яких Є. Бережна [19], В. Гвоздій [63], В. Заборовський зі співавторами [110], Ю. Загуменна та Е. Наджафлі [113], Є. Шкребець [403] та інші, вже неодноразово зверталися до аналізу та вдосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури в цілому, та адвокатів зокрема. Щодо реалізації функції захисту у кримінальному провадженні, статусу захисника, його повноважень і функцій, то ці питання були предметом комплексних досліджень О. Балацької [15], О. Бурлаки [32], Є. Виборнової [37], О. Винокурова [38; 39], Т. Волошанівської [61], Ю. Гурджі [82], О. Кобилянського [150],

П. Маланчука [210], А. Молдована [229], О. Острогляд [252], С. Охріменко [253], Т. Панасюк [255], В. Попелюшка [265] та інших. Хоча вченими проведено низку досліджень, більшість із них базується на положеннях застарілого кримінального процесуального законодавства. Зважаючи на численні зміни, яких зазнає кримінальне процесуальне право, зокрема під час дії правового режиму воєнного стану, постає актуальне завдання дослідження цієї проблематики з урахуванням сучасних тенденцій державно-правового розвитку.

Побудова кримінального процесу на засадах змагальності логічно обумовила існування двох ключових сторін у справі – сторони обвинувачення та сторони захисту. Адвокат, залучений для захисту інтересів особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, виступає на її стороні та сприяє реалізації функції захисту, що є ключовою у визначенні його статусу, повноважень та цілей діяльності.

Таким чином, вважаємо за необхідне, на основі аналізу положень чинного законодавства та матеріалів правозастосовної практики, визначити складнощі, з якими стикаються захисники, а також типові помилки, яких вони припускаються під час представництва інтересів осіб, затриманих або підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, як на підставі договірних зобов'язань, так і за дорученням регіональних центрів з надання безоплатної правничої допомоги.

Багаторічний досвід роботи адвокатом, а також численні випадки вступу у справу для захисту інтересів підозрюваних після інших захисників, свідчать про те, що не всі адвокати чітко усвідомлюють кінцеву мету своєї участі у кримінальному провадженні.

Ми дотримуємося позиції, що основною метою захисту є досягнення максимально сприятливого для підзахисного результату, чого можна досягти через здійснення кримінально-процесуальної діяльності та розгляд справи по суті. Водночас зазначимо, що в рамках цього дослідження поняття «захист» використовується не в широкому значенні (як захист прав і законних інтересів

усіх учасників кримінального судочинства), а в більш вузькому – як окремий напрям кримінально-процесуальної діяльності, спрямований на охорону прав та інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного чи засудженого [210, с. 8].

Принцип гарантування права на захист є основоположною засадою, закріпленою в законодавствах усіх демократичних країн. Його закріплення стало закономірним результатом процесу демократизації кримінального судочинства та підвищення рівня правових гарантій для учасників кримінального провадження. Попри це, аналіз практики та досліджень демонструє, що рівень суспільної довіри до адвокатів досі залишається недостатнім; у деяких громадян він навіть нижчий, ніж до слідчих чи суддів.

Багато представників наукової та правозахисної спільноти активно порушують питання необхідності глибинного реформування адвокатури. Ця реформа розглядається як одна з ключових умов комплексного оновлення національної правової системи, спрямованого на утвердження принципу верховенства права та забезпечення дієвого захисту прав громадян. Посилення ролі адвокатури є визначальним чинником процесу демократизації, адже адвокати відіграють важливу роль у реалізації права на справедливий суд і наданні правової допомоги.

Зокрема, в умовах воєнного стану гостро постали низка проблем, що стосуються функціонування адвокатури, особливо в частині реалізації адвокатської діяльності у формі захисту. Варто зазначити, що право на захист у період воєнного стану значно ускладнюється, оскільки законодавством, у тому числі на конституційному рівні, передбачено можливість обмеження окремих прав і свобод людини та громадянина під час збройного конфлікту [215, с. 98].

Захист особи, яка є учасником кримінально-процесуальних відносин, становить стратегічну мету не лише для кримінального провадження та його основних учасників, а й для всієї системи державних органів, що відповідають за охорону правопорядку, реалізацію правозахисної функції та утвердження прав і свобод людини.

Забезпечення права особи на захист у період воєнного стану наштовхується на суттєві складнощі через обмеження окремих прав і свобод, передбачених як Конституцією, так і основними законодавчими актами. Під час збройних конфліктів гарантування права на захист вимагає скоординованої діяльності держави, інститутів громадянського суспільства та міжнародних організацій. Водночас воєнний стан не може бути виправданням для нехтування правами людини. Законодавчий орган України повинен своєчасно реагувати на новітні виклики, приймаючи закони, що відповідають Конституції України та міжнародно-правовим зобов'язанням. Не менш важливим є те, щоб прийняті законодавчі акти були адаптовані до сучасних умов і сприяли підвищенню ефективності захисних механізмів через реформування судової системи. Вирішення цих питань потребує комплексного підходу, який передбачає одночасне оновлення нормативної бази та зміцнення міжнародної співпраці з метою належного забезпечення прав людини в умовах війни [278].

Однією з найважливіших проблем у сфері захисту та надання правової допомоги особам, яких затримано або яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, є забезпечення повноцінної реалізації професійних гарантій діяльності адвоката. Це стосується, насамперед, права на конфіденційне спілкування між адвокатом і підзахисним, а також своєчасного допуску адвоката як у випадках затримання за статтею 208 КПК України, так і під час проваджень за спеціальною процедурою *in absentia*.

Актуалізація змін до кримінального процесуального законодавства, спрямованих на забезпечення ефективної реалізації права на захист, повинна включати:

1. Запровадження чіткої процедури перевірки процесуальним керівником обґрунтованості відмови затриманого або підозрюваного від права на захист, із урахуванням правових позицій ЄСПЛ.

2. Врегулювання порядку відмови адвоката від участі у кримінальному провадженні у зв'язку з обставинами, обумовленими змінами воєнно-політичної ситуації в країні.

3. Розроблення дієвих механізмів активізації діяльності адвокатів, залучених регіональними центрами безоплатної правничої допомоги, у справах, що розглядаються за процедурою *in absentia*.

Крім того, можливість участі захисників у процесуальних діях у режимі відеоконференції, на наш погляд, хоч і є виправданою, однак повинна реалізовуватися лише за умови отримання згоди особи, інтереси якої представляє адвокат. Усі випадки, коли у підозрюваного або обвинуваченого виникають обґрунтовані сумніви щодо ефективності здійснюваного захисту, мають трактуватися на користь цієї особи. Адвокат, який неналежно виконує свої функції у кримінальному процесі, підлягає відводу. Попри відсутність чітко визначених механізмів оцінки діяльності адвокатів, це питання є вкрай актуальним і потребує подальшої глибокої розробки як у науковій площині, так і на рівні практичної реалізації.

Аналізуючи ефективність діяльності захисника у кримінальному провадженні, В. Попелюшко, спираючись на положення КПК України 1960 року, визначає основні види остаточних процесуальних рішень, які можна розглядати як оптимальні моделі позитивного результату для підзахисного. Зокрема, серед них виокремлюють:

- 1) винесення постанови про відмову в порушенні кримінальної справи;
- 2) закриття справи на підставі реабілітуючих обставин;
- 3) закриття кримінальної справи із подальшим звільненням особи від кримінальної відповідальності, покарання або від його відбування;
- 4) ухвалення виправдувального вироку за наявності реабілітуючих підстав;
- 5) перекваліфікація обвинувачення на менш тяжкий злочин, ніж той, що інкримінувався, а також призначення більш м'якого покарання, ніж те, що вимагав прокурор чи визначив суд.

Таким чином, зазначені рішення у сукупності становлять систему ідеальних варіантів завершення кримінальної справи, які свідчать про успішну реалізацію захисником своєї функції на користь клієнта [260, с. 11].

Саме тому ухвалення одного з наведених рішень, відповідно до думки науковця, є логічним підсумком діяльності захисника, який у своїй сутності завжди пов'язаний із доведенням конкретних фактичних обставин справи, що стають основою для прийняття цих рішень. На нашу думку, загалом позиція В. О. Попелюшка є цілком обґрунтованою, проте потребує певних уточнень із урахуванням чинних положень кримінального процесуального законодавства України.

Чинний КПК України 2012 року не передбачає окремих самостійних форм завершення кримінального провадження. Він лише зазначає форми закінчення досудового розслідування, використовує термінологічну конструкцію «завершення досудового розслідування», визначає підстави для закриття кримінального провадження та допускає «вирішення обвинувачення по суті», за результатами чого ухвалюється судове рішення по суті. Зважаючи на це, доцільно розглянути сутність кожного з цих понять окремо.

Закінчення досудового розслідування передбачає здійснення низки дій, спрямованих на оцінку зібраних доказів, упорядкування матеріалів кримінального провадження, прийняття уповноваженою законом особою остаточного рішення та ознайомлення зацікавлених учасників кримінального провадження з цим рішенням [359, с. 25].

Згідно із загальними положеннями закінчення досудового розслідування, передбачено, що особа має право на розгляд обвинувачення проти неї в суді у найкоротший строк або на припинення провадження шляхом його закриття [190].

Після ухвалення рішення про повідомлення особі про підозру прокурор повинен обрати один із наступних процесуальних кроків:

- 1) прийняти рішення про закриття кримінального провадження;
- 2) подати до суду клопотання щодо звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності;
- 3) звернутися до суду з обвинувальним актом або клопотанням про застосування до особи примусових заходів медичного чи виховного

характеру [190].

Таким чином, прокурор ухвалює рішення про завершення досудового розслідування, обираючи одну з трьох альтернативних дій. Цей перелік форм закінчення також визначено в п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України. Завершення досудового розслідування отримує нормативну та практичну об'єктивацію, насамперед на підставі положень, закріплених у ст. 290 КПК України.

У кримінальних провадженнях, у межах яких ще не вручено повідомлення про підозру жодній особі, закриття провадження, включно із провадженням щодо юридичної особи, може здійснюватися за наявності таких підстав:

- у разі відсутності факту вчинення кримінального правопорушення;
- за відсутності складу кримінального правопорушення у діях, що досліджувалися;
- якщо зібрані докази не дозволяють підтвердити винуватість особи в суді, і при цьому вичерпано всі можливості отримання додаткових доказів;
- у випадку втрати чинності закону, який передбачав кримінальну протиправність відповідного діяння;
- коли особу, що вчинила кримінальне правопорушення, не вдалося встановити, а строки давності притягнення до кримінальної відповідальності сплинули (крім випадків вчинення особливо тяжких злочинів проти життя чи здоров'я, а також злочинів, за які може бути призначено довічне позбавлення волі);
- якщо підозрюваний або обвинувачений помер, або коли особа, стосовно якої вже є достатньо доказів для повідомлення про підозру, померла до вручення повідомлення, за винятком випадків, коли продовження провадження необхідне для реабілітації померлого;
- у ситуації, коли існує вирок по цьому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або є ухвала суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням;
- якщо потерпілий чи його законний представник (у випадках,

передбачених КПК України) відмовився від обвинувачення у провадженні приватного обвинувачення, крім кримінальних проваджень щодо домашнього насильства;

- у разі, якщо щодо відповідного кримінального правопорушення не отримано необхідної згоди держави, яка видала особу;

- коли щодо особи, яка вчинила правопорушення, передбачене ст. 212 КК України, досягнуто податкового компромісу відповідно до підрозділу 9-2 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України;

- у разі існування чинної постанови слідчого, дізнавача чи прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, щодо того самого діяння, за умови дотримання вимог підслідності під час розслідування;

- після закінчення встановлених строків досудового розслідування після вручення повідомлення про підозру (визначених ст. 219 КПК України), за винятком випадків, коли підозра стосується вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя або здоров'я людини [190].

Також законом передбачено низку підстав, за якими закриття кримінального провадження здійснюється судом (ч. 2 ст. 284 КПК України). У науковій літературі підхід законодавця щодо цього піддається певній критиці. Зокрема, пропонують викласти п. 3 ч. 2 ст. 283 КПК України в такій редакції: «звернутися до суду з обвинувальним актом, обвинувальним актом з підписаною сторонами угодою, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру» [359, с. 24].

Отже, підсумовуючи наведене, слід зазначити, що чинне законодавство передбачає кілька різновидів остаточних рішень у кримінальному провадженні, які відповідають моделям ідеального результату з точки зору захисту інтересів особи, щодо якої здійснювалося розслідування. До таких рішень належать:

1. Закриття кримінального провадження з реабілітуючих підстав – у разі відсутності складу злочину або події кримінального правопорушення;
2. Закриття провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної

відповідальності – наприклад, за nereабілітуючими підставами (діяльне каяття, закінчення строків давності тощо);

3. Виправдувальний вирок на підставі реабілітуючих обставин – коли вину особи не доведено;

4. Перекваліфікація діяння на менш тяжкий злочин з призначенням більш м'якого покарання, ніж передбачалося обвинуваченням або запитувалося прокурором;

5. Примирення між винним і потерпілим, що може бути підставою для закриття провадження;

6. Закриття провадження у формі приватного обвинувачення внаслідок відмови потерпілого або його представника від підтримання обвинувачення [168]. Ці форми рішень ілюструють можливості завершення кримінального провадження у спосіб, що максимально враховує права, інтереси та захист особи, яка стала його учасником.

Такі рішення можуть вважатися основними цілями діяльності сторони захисту в кримінальному провадженні. Однак, на нашу думку, не можна виправдовувати практику затягування строків досудового розслідування, а згодом і судового розгляду, особливо якщо це здійснюється захисником без обґрунтованих підстав. Це суттєво впливає на реалізацію засади розумності строків. Обвинувачені по різному вдаються до затягування строків.

Наприклад у справі, розглянутій Дарницьким районним судом м. Києва кримінальне провадження щодо обвинуваченого стосувалося незаконного придбання та зберігання наркотичних засобів і психотропних речовин без мети збуту, що передбачено ч. 1 ст. 309 КК України. Незважаючи на наявність вагомих доказів його вини, серед яких протоколи обшуків, відеозаписи, висновки експертів та інші матеріали, обвинувачений не визнав своєї вини та активно використовував процесуальні інструменти для затягування розгляду справи.

Зокрема, обвинувачений заявляв про нібито ненадання йому обвинувального акта та відмовлявся ставити підпис у відповідних розписках,

чим створював штучні підстави для перенесення засідань. Суд неодноразово надавав обвинуваченому можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження як під час підготовчого судового засідання, так і безпосередньо в ході судового розгляду, однак такі дії з боку обвинуваченого продовжувалися.

Крім того, обвинувачений наполягав на допиті свідків, від допиту яких прокурор відмовився. Суд, дотримуючись принципу змагальності та забезпечення об'єктивності, задовольнив клопотання обвинуваченого однак викликані свідки не з'явилися на численні виклики і навіть не були доставлені примусово за відповідними ухвалами суду, що призвело до додаткових затягувань.

Також обвинувачений подавав інші численні клопотання, спрямовані не на захист по суті, а на ускладнення та затягування процесуальних процедур. Такі дії створювали замкнене коло, у якому суд і сторони змушені були витратити значний час і ресурси на розв'язання штучно створених перешкод.

Суд кваліфікував таку поведінку як свідоме використання процесуальних прав для затягування строків розгляду кримінального провадження з метою уникнення або відтермінування кримінальної відповідальності.

У результаті, суд визнав вину обвинуваченого доведеною «поза розумним сумнівом» і зазначив, що дії обвинуваченого під час розгляду справи підтверджують наявність наміру затягувати провадження [41]. Ця справа є показовим прикладом того, як недобросовісне використання процесуальних прав може перешкоджати ефективному здійсненню правосуддя та негативно впливати на строки розгляду кримінальних справ.

У справі, розглянутій Тернівським міським судом Дніпропетровської області судом встановлено, що протягом судового розгляду обвинувачений та його захисник активно використовували тактику затягування строків розгляду кримінального провадження шляхом подання численних клопотань, спрямованих не на захист по суті, а на створення штучних підстав для відкладення судових засідань.

Так, обвинувачений неодноразово заявляв клопотання про призначення повторної комісійної судово-медичної експертизи, обґрунтовуючи їх начебто необхідністю врахування стану здоров'я потерпілого, його інвалідності та втрати працездатності. При цьому такі питання вже були детально з'ясовані, а всі необхідні експертні висновки отримані, що підтверджено в матеріалах провадження.

Захисником обвинуваченого після проведення повторної комісійної експертизи та допиту експерта неодноразово подавав клопотання про витребування додаткової документації з МСЕК щодо професійної втрати працездатності потерпілого, хоча ці дані не впливали на встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних у результаті ДТП.

Крім того, у вступній промові в судовому засіданні від 19 травня 2020 року захисником було озвучено сумніви щодо висновків медичної експертизи, та заявлено намір про повторне її призначення. Надалі, навіть після відмови суду, захисник продовжував наполягати на цих вимогах, подаючи повторні ідентичні клопотання.

Подібні дії, які не були обґрунтовані належними доказами і повторювалися без врахування попередніх рішень суду, свідчать про навмисне створення процесуальних перешкод для завершення розгляду справи у розумні строки.

Водночас обвинувачений під час судових засідань неодноразово ставив під сумнів достовірність протоколу огляду місця ДТП, хоча на досудовому розслідуванні та на попередніх стадіях судового розгляду жодних зауважень не висловлював. Такі заяви були спрямовані виключно на затягування розгляду та уникнення швидкого ухвалення рішення.

Таким чином, суд кваліфікує поведінку обвинуваченого та його захисника як свідоме зловживання процесуальними правами з метою затягування строків розгляду кримінального провадження, що є проявом недобросовісної реалізації права на захист. Подібна практика суперечить принципам справедливості та розумних строків розгляду справи, гарантованих

статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [54].

Крім того, суд у справі № 504/3894/22 звертає увагу на дії сторони захисту, спрямовані на затягування строків розгляду кримінального провадження. Так, під час судового розгляду захисником обвинуваченого неодноразово заявлялися клопотання про витребування додаткових доказів, проведення нових слідчих (розшукових) дій та допит нових свідків, які не були обґрунтовані належними доказами та не мали безпосереднього значення для встановлення істини у справі.

Зокрема, у судовому засіданні захисником було подано клопотання про доручення органу досудового розслідування провести додаткові слідчі дії щодо нібито несанкціонованого доступу до мобільного телефону обвинуваченого, на підставі тверджень свідка. При цьому, вказане клопотання не містило жодних об'єктивних даних, які б підтверджували факт втручання в телефон, а судом було обґрунтовано відхилено як таке, що спрямоване виключно на затягування розгляду справи.

Крім того, захисником було подано клопотання про долучення до матеріалів справи копії подорожнього листа вантажного автомобіля як доказ відсутності обвинуваченого за місцем проживання під час вчинення кримінального правопорушення. Однак зазначений документ не відповідав вимогам належності та допустимості доказів, не був засвідчений та не містив відомостей, які б спростовували доведені обставини справи.

Суд також звертає увагу, що під час досудового розслідування сторона захисту не висловлювала зауважень щодо протоколів огляду мобільних телефонів від 14.10.2022 року та висновків експертів від 09.11.2022 року, підозрюваним та захисником було підписано повідомлення про відсутність додаткових доказів. Однак під час судового розгляду захисником почали подаватися клопотання, зміст яких повторював раніше розглянуті та відхилені, що свідчить про намагання затягнути судовий розгляд.

Крім того, під час проголошення останнього слова обвинуваченим, захисник обвинуваченого безпідставно заявив про нібито ненадання йому права

на репліку, хоча суд переконався у відсутності таких заяв перед початком заключної стадії, що підтверджується звукозаписом судового засідання.

Таким чином, дії захисника обвинуваченого суд оцінює як умисне зловживання процесуальними правами, спрямоване на штучне затягування строків розгляду справи. Такі дії суперечать засадам добросовісності та розумності, порушують принцип розгляду справи у розумні строки, гарантований ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [47].

Зловживання правом на подання клопотань про перенесення судових засідань або інших дій з метою досягнення звільнення від кримінальної відповідальності через закінчення строків давності (ст. 49 КК України) є неприпустимим [189]. Подібні випадки є досить поширеними у судовій практиці, проте, на нашу думку, така поведінка є неприпустимою з погляду етичних принципів.

У межах практичної реалізації функції захисту адвокатом доцільно звернути увагу на предмет захисту, який визначають як «сукупність фактичних обставин справи та їх формулювання у вигляді тез захисту й обвинувачення, з'ясування та доказування або заперечення яких спростовує підозру чи обвинувачення, виключає або пом'якшує кримінальну відповідальність підзахисного» [265, с. 10].

Таким чином, як підозрюваний, обвинувачений, підсудний, так і залучений захисник, виконуючи функцію захисту в кримінальному провадженні, повинні займати активну правову позицію та сприяти її реалізації шляхом використання всіх передбачених законом засобів і способів. До таких належать: участь у слідчих (розшукових) діях; подання скарг на дії, рішення чи бездіяльність органу досудового розслідування, прокуратури чи суду у разі наявності підстав; заявлення клопотань; збирання й подання доказів; застосування захисником науково-технічних засобів; залучення фахівців зі спеціальними знаннями для вирішення питань, що виходять за межі компетенції сторін обвинувачення та захисту; опитування громадян;

оскарження рішень захисника; надання показань підозрюваним, обвинуваченим, підсудним тощо [404, с. 11].

Зазначимо, що саме захисник має здійснювати контроль за діями сторони обвинувачення щодо забезпечення реалізації прав і законних інтересів підозрюваного. Це пояснюється тим, що захисник володіє повною інформацією про обставини справи, включаючи специфіку взаємодії з підзахисним. Цей принцип має поширюватися й на справи, що розглядаються за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого. Пасивність захисника в таких випадках може призвести до подальшого скасування раніше ухваленого судового рішення, що підкреслює важливість активної участі захисника у процесі.

Функція захисту, що реалізується підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, засудженим, а професійно – адвокатом, який виконує роль захисника, передбачає здійснення низки активних дій, спрямованих на обґрунтування необхідності ухвалення уповноваженою посадовою особою одного з таких рішень: закриття кримінального провадження на реабілітуючих підставах; закриття провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; виправдання особи на реабілітуючих підставах; перекваліфікації діяння на менш тяжкий злочин із призначенням більш м'якого покарання, ніж запропоноване прокурором або призначене судом; примирення винного з потерпілим; закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення через відмову потерпілого чи його представника від обвинувачення.

Саме такі процесуальні рішення становлять результат сприятливого вирішення справи для особи, яка діє на стороні захисту. У межах практичної реалізації функції захисту акцентовано на необхідності визначення та обґрунтування правової позиції, яка слугує основою предмета захисту.

Для того, щоб забезпечити подальше врахування позиції захисту під час ухвалення відповідного процесуального рішення, необхідно повною мірою використовувати передбачені законом засоби та способи. До них належать участь у слідчих (розшукових) діях, подання скарг на дії, рішення чи

бездіяльність органів досудового розслідування, прокуратури або суду у випадках, передбачених законом; заявлення клопотань; збирання та подання доказів; застосування науково-технічних засобів (зокрема, захисником); залучення фахівців зі спеціальними знаннями для вирішення питань, які виходять за межі професійної компетенції сторін; опитування громадян; за потреби – оскарження дій інших захисників; а також можливість давати показання тощо [404, с. 11].

Однією з основних гарантій досягнення завдань кримінального провадження є дотримання всіма учасниками процесу належної правової процедури, що передбачає реалізацію правових положень, закріплених у Кримінальному процесуальному кодексі України. Це включає способи, які спрямовані на забезпечення досягнення цілей правового регулювання кримінальних процесуальних відносин, зокрема на етапах досудового розслідування та судового розгляду [134, с. 751].

Належна правова процедура в частині ефективного захисту особи, затриманої за підозрою у кримінальному правопорушенні, передбачає забезпечення такого права, яке дозволяє цій особі безперешкодно та конфіденційно спілкуватися зі своїм захисником. Це право має бути гарантоване на всіх етапах кримінального провадження – як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду, що є важливою умовою для належного здійснення захисту [190].

Щодо практичної реалізації права на конфіденційне спілкування підозрюваного з захисником, то слід зауважити, що в органах Національної поліції України з 2017 р. активно запроваджується система «Custody Records» [124]. У позитивному аспекті автоматизованої системи дій варто відзначити, що вона може сприяти ефективному контролю за діями, які застосовуються до затриманих осіб. Така система допомагає забезпечити прозорість і своєчасність процесів, що відбуваються під час затримання, а також може запобігти можливим зловживанням з боку правоохоронців, забезпечуючи дотримання прав затриманих осіб.

Це, перш за все, стосується унеможливлення та недопущення катування, жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, поводження з затриманими особами. Також важливим є запобігання неналежній поведінці з боку поліцейських, забезпечуючи їх захист від можливих провокацій або наклепів щодо виконання професійних обов'язків. Автоматизована система сприяє контролю за дотриманням цих стандартів, що підвищує рівень довіри до правоохоронних органів і забезпечує ефективніше виконання їхніх обов'язків.

Важливою особливістю цієї системи є те, що вона функціонує через постійний відеонагляд, що дозволяє фіксувати всі обставини перебування затриманої особи у відділі поліції чи ізоляторі тимчасового тримання. Це забезпечує прозорість і контроль за умовами утримання осіб, що, у свою чергу, сприяє запобіганню будь-яким порушенням прав людини, таким як катування чи жорстоке поводження. Крім того, цифрове документування всіх дій підвищує ефективність доказування у разі виникнення суперечок чи скарг [347, с. 102].

При цьому необхідно підкреслити, що зустрічі підозрюваного з його захисником мають проводитися в умовах повної конфіденційності. Використання відеоспостереження у таких випадках дозволене лише за дотримання суворих обмежень, серед яких:

- здійснення відеофіксації виключно відкрито, без прихованих засобів контролю;
- обов'язкове інформування про місця встановлення камер спостереження;
- недопустимість запису або відображення змісту будь-яких документів, якими користуються підозрюваний, обвинувачений чи інші відвідувачі;
- категорична заборона фіксації розмов, а тим більше здійснення аудіозапису під час зустрічей [369].

Національна асоціація адвокатів України звернула увагу на проблему, пов'язану з організацією зустрічей підозрюваних і їх захисників у кімнатах для

побачень зі скляними перегородками, які насправді ускладнюють або повністю позбавляють можливості обміну документами. У контексті цього, Рада адвокатів України, посилаючись на практику ЄСПЛ, звернулася до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо використання інформаційної підсистеми «Custody Records». Метою було припинити порушення гарантій конфіденційного спілкування підозрюваних (обвинувачених) з їх захисниками, що стало актуальним у зв'язку з впровадженням цієї системи у територіальних відділах поліції [292].

Ми поділяємо активну позицію правозахисників у боротьбі за забезпечення прав підозрюваних та реалізацію професійних гарантій адвокатської діяльності. Однак ми також вважаємо, що ситуація, яка склалася, не є настільки критичною, і з урахуванням певних реформ і змін у правовій практиці, можна знайти способи для покращення умов взаємодії між адвокатами та їх клієнтами без значних порушень прав підозрюваних.

По-перше, варто зазначити, що система обмеження безперешкодного словесного контакту та обміну документами не є поширеною на всю практику, а по-друге, адвокат завжди має можливість ініціювати організацію інших умов для конфіденційного спілкування. Крім того, позитивним моментом є те, що дані про момент затримання та повідомлення регіонального центру з надання безоплатної правничої допомоги обов'язково вносяться до Інформаційної підсистеми «Custody Records». Це забезпечує як внутрішній контроль (з боку самих поліцейських), так і зовнішній контроль, оскільки адвокат може звернутися з запитом на отримання відповідної інформації, що сприяє прозорості процесу та захисту прав підозрюваних.

Ми вважаємо, що в контексті забезпечення надання правничої допомоги важливішим завданням є розширене роз'яснення особі її права на захист, зокрема, за рахунок держави. Особливу увагу слід приділити забезпеченню своєчасного залучення захисника органами досудового розслідування, адже це є ключовим елементом для належного захисту прав підозрюваних та забезпечення справедливого кримінального процесу.

Маємо підстави стверджувати, що багаторічний досвід адвокатської діяльності свідчить про те, що багато слідчих використовують тактику умовляння підозрюваних з метою переконати їх відмовитися від реалізації свого права на захист. Це є серйозним порушенням прав людини та гарантій справедливого судочинства, адже кожна особа має право на кваліфіковану юридичну допомогу, особливо у разі кримінального переслідування.

Такі дії, безумовно, порушують основні принципи кримінального судочинства, зокрема засади змагальності та рівності сторін. Переконування підозрюваних у відмові від правничої допомоги та намагання дискредитувати захисників, які надаються через регіональні центри правової допомоги, є неприпустимими. Це створює нерівні умови для захисту прав осіб, які перебувають під слідством, і може призвести до невинуватених порушень прав людини, зокрема права на ефективний захист та справедливий суд.

Абсолютно погоджуюсь. Для забезпечення прав людини на ефективний захист, важливо, щоб процесуальні керівники ретельно перевіряли обставини відмови підозрюваного від правничої допомоги. Вони мають перевіряти, чи не було випадків тиску або маніпуляцій з боку органів досудового слідства, які могли вплинути на рішення особи відмовитися від захисника. Оскільки ЄСПЛ наголошує на важливості забезпечення права на захист, представники прокуратури повинні вживати всіх необхідних заходів для запобігання будь-яким порушенням цього права. Це має бути гарантовано і підлягати контролю на всіх етапах кримінального процесу, щоб уникнути порушень прав людини.

Так, абсолютно вірно. У справі «Боротюк проти України» ЄСПЛ підкреслив, що відмова від захисника має бути чіткою, добровільною та без примусу, а також вона повинна супроводжуватися належними гарантіями, що забезпечують особі можливість усвідомлено і свідомо прийняти таке рішення. Це означає, що відмова повинна бути здійснена в обстановці, де особа має достатню інформацію та можливість отримати консультацію щодо наслідків такого кроку.

Ці гарантії є важливими для того, щоб захист прав людини був

забезпечений на всіх етапах кримінального процесу і щоб відмова від правничої допомоги не ставала результатом зовнішнього тиску чи маніпуляцій [28].

Так, у справі «Талат Тунч проти Туреччини» ЄСПЛ наголосив, що перед тим, як визнати обвинуваченого таким, що відмовився від важливого права, потрібно впевнитися, що він мав змогу зрозуміти наслідки своєї відмови. Суд підкреслив важливість того, щоб особа, що відмовляється від своїх прав, була цілком обізнана і свідомо прийняла таке рішення, усвідомлюючи можливі наслідки для себе.

Це також підтверджує необхідність наявності відповідних гарантій, щоб відмова від прав, зокрема права на захист, була не лише вільною від тиску, але й обґрунтованою, без наслідків, яких особа не могла передбачити. Це забезпечує справедливість процесу та відповідність міжнародним стандартам прав людини [349].

Ми вважаємо, що на етапі досудового розслідування прокурор має здійснити ретельну оцінку обставин, при яких підозрюваний відмовився від реалізації свого права на захист, і перевірити, чи була ця відмова обґрунтованою.

В умовах воєнного стану, особливо в районах активних бойових дій, а також з огляду на постійні загрози ракетних обстрілів, що тривають у всіх регіонах країни, питання дистанційної участі захисників у процесуальних діях та судових засіданнях стало ще більш актуальним. Ми погоджуємося з тим, що в цьому контексті найважливішим є забезпечення безпеки всіх учасників процесу [322, с. 26], життя та здоров'я кожної особи є найвищою соціальною цінністю. Однак, залишається питання щодо ефективності захисту підозрюваного, коли захисник бере участь у процесуальних діях дистанційно. Це стає особливо важливим, коли підозрюваному обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, що значно ускладнює його спілкування з захисником через численні обмеження.

У зв'язку з наявними загрозами життю та здоров'ю особи, а також для мінімізації ризиків безпеки громадян через бойові дії, правники пропонують

три можливі підходи. Перший з них полягає у поданні «заяви про визнання причини неможливості участі в судовому засіданні чи слідчій дії поважною та перенесення дати слухання» [322, с. 26].

Ми вважаємо, що цей підхід має бути винятковим і застосовуватися лише у разових випадках. Якщо захисник змінює місце проживання, наприклад, переїжджає в більш безпечні регіони, то мало ймовірно, що таку можливість можна буде використовувати часто. Особливо, якщо суддя або колегія суддів не виключатиме проведення судового засідання без участі захисника в особистій формі. Щодо другого підходу, то він передбачає можливість участі захисника в судовому засіданні або слідчій дії онлайн [322, с. 27].

Проте важливо враховувати, що за умов блек-аутів або відсутності стабільного зв'язку, реалізація цього варіанту також може стати неможливою. Третій варіант передбачає можливість заміни адвоката або залучення іншого адвоката для участі в окремих процесуальних діях або слідчих діях, якщо наявні обґрунтовані підстави для такого рішення [322, с. 27].

Саме третій підхід, на нашу думку, є найбільш доцільним, особливо за умов, коли адвокат, наприклад, мобілізувався або змінив місце проживання, чи коли є інші обставини, що можуть ускладнити його участь у кримінальному провадженні. Такий підхід дозволяє забезпечити безперервність захисту без порушення принципу «розумності строків» і гарантує ефективний захист прав підозрюваного.

Ще однією значущою проблемою, яка виникає під час ведення кримінального провадження в умовах воєнного стану, є велика кількість випадків безвісного зникнення підозрюваних та обвинувачених. Це явище може стати підставою для проведення спеціального досудового розслідування, яке спрямоване на встановлення місцезнаходження осіб та захист їхніх прав.

Згідно з даними, наданими органами судової влади, у 2021 році слідчими суддями було розглянуто 343 клопотання щодо проведення спеціального досудового розслідування, з яких 269 були задоволені. У 2022 році ця кількість значно зросла до 1067 клопотань, з яких 974 було задоволено. У 2023 році

кількість клопотань досягла 3071, з яких 2938 були задоволені. Ці статистичні дані свідчать про тенденцію до збільшення випадків, коли розглядається питання про здійснення спеціального досудового розслідування [117; 118; 119].

У випадку спеціального досудового розслідування важливо, щоб адвокат був залучений на кожному етапі, коли підозрюваний має право на захист, зокрема, на етапі повідомлення про підозру, коли особа вперше дізнається про підозру і має право на консультації з адвокатом. Також захисник повинен бути залучений під час проведення досудового розслідування, включаючи слідчі дії, допити, обшуки та інші процесуальні заходи, що можуть обмежувати права підозрюваного. Важливою є участь адвоката під час затримання або арешту підозрюваного, а також при зміні запобіжного заходу чи виїзді за кордон. Залучення адвоката на кожному з цих етапів є необхідним для забезпечення законності спеціального досудового розслідування та гарантування прав підозрюваного на захист.

У юридичній літературі висловлюється думка, що є необхідність уточнити зміст частини 2 статті 52 КПК України, зокрема, шляхом уточнення формулювання, яке визначає обов'язкову участь захисника для осіб, які набули статусу підозрюваного заочно. Пропонується визначити, що ця участь повинна забезпечуватися з моменту публікації на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора письмового повідомлення про підозру. Такий підхід дозволить більш чітко визначити момент, з якого особа повинна мати доступ до захисника, навіть якщо вона не може бути безпосередньо присутньою у кримінальному процесі [83].

Ми підтримуємо запропонований підхід, однак вважаємо доцільним внести уточнення у формулювання, запропоноване О. Гурічем. На нашу думку, більш точним буде використання словосполучення «негайно після опублікування письмового повідомлення про підозру на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора, але не пізніше ніж через 24 години». Такий підхід дозволить ефективніше врегулювати питання, пов'язані з часом залучення захисника, і забезпечить більш чітке дотримання гарантій прав

підозрюваних, одночасно дозволяючи уникнути певних юридичних неоднозначностей.

Своєчасне залучення захисника є важливим кроком для забезпечення дотримання засади змагальності сторін, оскільки відсутність захисника може створити умови для порушення цього принципу. Це також допоможе пришвидшити хід розслідування, адже підозрюваний буде мати належний захист на кожному етапі процесу. Крім того, такий підхід сприятиме виконанню міжнародного стандарту права на інформацію, що є необхідним для забезпечення прозорості та справедливості кримінального процесу.

Ще однією проблемою, з якою стикається адвокат у рамках спеціального кримінального провадження, є відсутність необхідної інформації для формування ефективної правової позиції захисту. Зазвичай ключовим етапом для побудови цієї позиції є спілкування захисника з підозрюваним, що дозволяє отримати важливі дані для подальшого захисту. Однак у випадках, коли підозрюваний перебуває у розшуку або не має змоги безпосередньо контактувати з адвокатом, виникають серйозні труднощі у забезпеченні повноцінного захисту.

Подальший розвиток позиції захисту відбувається протягом досудового розслідування та судового розгляду до моменту дебатів, тому вона не є статичною. Однак, на основі нашого аналізу вироків у справах, що розглядалися в порядку спеціального кримінального провадження, ми помітили, що інколи захисники прямо вказують на неможливість сформулювати свою правову позицію у зв'язку з відсутністю доступу до необхідної інформації або можливості контакту з підозрюваним. Це свідчить про серйозні проблеми в забезпеченні ефективного захисту прав осіб, що перебувають під слідством у таких справах.

У більшості випадків під час судових дебатів захисники звертаються до суду з проханням ухвалити рішення, спираючись на встановлені обставини та зібрані докази, забезпечивши їх належну правову оцінку. При визначенні покарання вони залишають це на розсуд суду, враховуючи наявну інформацію

про особу обвинуваченого [57].

На наш погляд, навіть за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого у справі це не може бути причиною для відмови захисника від виконання своїх професійних обов'язків. Дотримання принципів захисту та доступу до правосуддя є базовими умовами здійснення правосуддя, які судові органи повинні забезпечувати незалежно від військово-політичної ситуації.

Здійснення правоохоронної та правозахисної діяльності завжди пов'язане з численними складнощами, зумовленими як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. В умовах правового режиму воєнного стану ці труднощі значно посилюються через додаткові виклики, викликані специфікою воєнно-політичної ситуації.

З огляду на зміни, що відбуваються, традиційний порядок захисту підозрюваного також зазнає трансформацій. Тому під час впровадження європейських стандартів поводження із затриманими та забезпечення правничої допомоги особам, які підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, важливо, щоб законодавчі нововведення враховували не лише перевірений зарубіжний досвід, але й практичні проблеми, які виникають у правозастосовній діяльності.

На нашу думку, актуальними викликами в контексті здійснення захисту осіб та надання правничої допомоги затриманим за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення є забезпечення умов для повноцінної реалізації гарантій професійної діяльності адвоката у кримінальному провадженні.

Зокрема, це стосується забезпечення можливості конфіденційного спілкування адвоката зі своїм клієнтом, а також своєчасного залучення захисника як у провадженнях, де особу затримано в порядку ст. 208 КПК України, так і в справах, розгляд яких здійснюється в порядку спеціального кримінального провадження.

Таким чином, вважаємо, що актуальними залишаються наступні кроки для вдосконалення кримінального процесуального законодавства:

- закріплення правової процедури перевірки процесуальним керівником

обґрунтованості відмови затриманого чи підозрюваного від реалізації свого права на захист із врахуванням правових позицій ЄСПЛ;

- визначення процедури відмови захисника від участі в кримінальному провадженні у зв'язку із життєвими обставинами, обумовленими змінами воєнно-політичної ситуації в державі;
- активізація діяльності адвокатів регіональних центрів з надання безоплатної правничої допомоги у справах, що розглядаються за процедурою «in absentia».

2.2 Теоретико-правові засади реалізації права особи на безоплатну правничу допомогу

Право кожної особи на кваліфіковану правову допомогу належить до фундаментальних конституційних гарантій і поширюється на всіх без винятку – незалежно від громадянства, віку, соціального чи іншого статусу. Воно забезпечує можливість звернутися за юридичною підтримкою для захисту власних прав, свобод та законних інтересів. Це право має надзвичайно важливе суспільне значення, оскільки виконує насамперед профілактичну функцію: сприяє правильному та законному реалізуванню людиною своїх прав і водночас запобігає будь-яким незаконним посяганням чи необґрунтованим обмеженням з боку органів державної влади, місцевого самоврядування, а також їх посадових і службових осіб [309].

Гармонізація положень національного законодавства України із правовими системами держав – членів Європейського Союзу обумовила необхідність не лише формального проголошення права кожної особи на отримання правничої допомоги, а й реального створення умов для його ефективної реалізації.

У своїх працях українські науковці-процесуалісти, серед яких

Є. Ф. Шкребець [403], В. А. Гвоздій [63], В. В. Заборовський разом зі співавторами [110], Є. В. Бережна [19], Ю. О. Загуменна, Е. М. Наджафлі та інші, неодноразово порушували питання нормативного врегулювання діяльності адвокатури. Такі форми адвокатської діяльності, як захист та представництво, були предметом окремих наукових розвідок. Однак, попри значну увагу до загальних аспектів адвокатської діяльності, недостатньо опрацьованими залишаються питання забезпечення права особи на доступ до правничої допомоги у межах системи безоплатної правової допомоги, а також проблеми, що виникають під час її практичного впровадження.

Право на отримання правничої допомоги є фундаментальним міжнародним стандартом у сфері захисту прав людини. Відповідно до положень статті 14 (3)(d) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, кожен, кого притягають до кримінальної відповідальності, має гарантоване право на захист. Це означає можливість представляти свої інтереси особисто або за допомогою обраного адвоката. Якщо ж людина не має можливості самостійно найняти захисника, їй має бути надана безкоштовна правнича допомога, якщо цього вимагають інтереси правосуддя.

Право на отримання правничої допомоги становить одну з ключових міжнародно визнаних гарантій захисту прав людини. Відповідно до статті 14 пункту 3(д) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має беззаперечне право на захист, що передбачає можливість самостійно представляти власні інтереси або залучати для цього обраного ним адвоката. У випадках, коли особа не має фінансової змоги найняти захисника, державою гарантується надання безоплатної правничої допомоги, якщо цього вимагають інтереси справедливого правосуддя [285].

Попри те, що міжнародне право закріплює базові засади права на правничу допомогу, саме європейські нормативні акти та прецедентна практика судів Європи значно ширше та детальніше розкривають механізми його реалізації. Зокрема, існують два ключові підходи, які визначають

обґрунтованість надання безкоштовного захисника особі:

1. Насамперед оцінюється потреба у правничій допомозі, яка є критично важливою для забезпечення справедливості судового розгляду та дотримання принципу рівності сторін.

2. Додатково проводиться аналіз фінансових можливостей особи, з метою встановлення, чи є вона здатною самостійно оплатити послуги адвоката. Водночас сучасні тенденції акцентують на тому, що доступ до професійного захисника виконує не лише функцію гарантії права на захист, а й є важливим превентивним інструментом протидії катуванням та жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню. Цю тезу підтверджують результати емпіричних соціально-правових досліджень і аналітичні дані наукових розвідок, які доводять, що залучення адвоката ще на стадії досудового провадження суттєво знижує ризик порушень прав людини, а також сприяє більш об'єктивному розгляду справи в суді.

Крім того, міжнародні організації вже давно звертають особливу увагу на захист прав осіб із вразливих груп, зокрема дітей, які опинилися у конфлікті із законом. Показовим прикладом є прийняття Генеральною Асамблеєю ООН у 2012 році спеціальних принципів і рекомендацій щодо організації правничої допомоги в кримінальних процесах. У цих документах наголошується на необхідності врахування особливостей правових систем різних країн і підкреслюється, що всі заходи мають бути спрямовані на забезпечення реального, ефективного доступу кожної людини до правосуддя.

Попри те, що міжнародне право закріплює базові засади права на правничу допомогу, саме європейські нормативні акти та прецедентна практика судів Європи значно ширше та детальніше розкривають механізми його реалізації. Зокрема, існують два ключові підходи, які визначають обґрунтованість надання безкоштовного захисника особі:

1. Насамперед оцінюється потреба у правничій допомозі, яка є критично важливою для забезпечення справедливості судового розгляду та дотримання принципу рівності сторін.

2. Додатково проводиться аналіз фінансових можливостей особи, з метою встановлення, чи є вона здатною самостійно оплатити послуги адвоката. Водночас сучасні тенденції акцентують на тому, що доступ до професійного захисника виконує не лише функцію гарантії права на захист, а й є важливим превентивним інструментом протидії катуванням та жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню. Цю тезу підтверджують результати емпіричних соціально-правових досліджень і аналітичні дані наукових розвідок, які доводять, що залучення адвоката ще на стадії досудового провадження суттєво знижує ризик порушень прав людини, а також сприяє більш об'єктивному розгляду справи в суді.

Крім того, міжнародні організації вже давно звертають особливу увагу на захист прав осіб із вразливих груп, зокрема дітей, які опинилися у конфлікті із законом. Показовим прикладом є прийняття Генеральною Асамблеєю ООН у 2012 році спеціальних принципів і рекомендацій щодо організації правничої допомоги в кримінальних процесах. У цих документах наголошується на необхідності врахування особливостей правових систем різних країн і підкреслюється, що всі заходи мають бути спрямовані на забезпечення реального, ефективного доступу кожної людини до правосуддя.

Надання правничої допомоги відіграє ключову роль у забезпеченні справедливості та ефективності правосуддя, виступаючи важливим запобіжником незаконних затримань і арештів, зниження рівня переповненості установ виконання покарань, попередження судових помилок і зменшення повторної злочинності. Варто підкреслити, що правова допомога адресована не лише особам, підозрюваним чи обвинуваченим у кримінальних злочинах, а й потерпілим, свідкам та іншим учасникам провадження. Вона також підвищує правову обізнаність населення і підтримує розвиток альтернативних способів врегулювання правових спорів.

Міжнародні стандарти правничої допомоги відображають загальновизнані принципи, спрямовані на забезпечення права кожної особи на справедливий судовий розгляд та ефективний захист. Ці стандарти закріплені в

низці основоположних міжнародно-правових документів, які мають глобальне або регіональне значення.

Насамперед, Загальна декларація прав людини 1948 року у статті 10 проголошує право кожної особи на справедливий і публічний розгляд її справи незалежним і неупередженим судом. Крім того, стаття 11 гарантує презумпцію невинуватості та передбачає забезпечення всіх необхідних гарантій захисту під час розгляду справи.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року у статті 14 деталізує перелік прав, серед яких право на справедливий та публічний розгляд компетентним, незалежним і неупередженим судом, право на достатній час і можливість для підготовки захисту, право на спілкування та консультацію із захисником за власним вибором, а також право на безоплатну правову допомогу у випадках відсутності фінансових можливостей.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року у статті 6 встановлює мінімальні гарантії для кожного обвинуваченого у кримінальній справі. Зокрема, особа має право бути своєчасно та детально поінформованою про суть обвинувачення, мати достатній час і умови для підготовки захисту, користуватися допомогою адвоката за власним вибором або отримати безоплатну правову допомогу, якщо вона не має достатніх засобів.

Особливої уваги заслуговують Основні принципи ООН щодо ролі юристів, ухвалені в 1990 році, які зобов'язують держави гарантувати кожній особі доступ до адвоката одразу після затримання чи арешту. Ці принципи також передбачають заборону на будь-які втручання чи переслідування адвокатів у зв'язку з виконанням ними професійних обов'язків, а також право на конфіденційне спілкування між адвокатом і клієнтом.

У сфері захисту прав осіб, які можуть піддаватися смертній карі, важливе значення мають Гарантії захисту прав осіб, які підлягають смертній карі, схвалені Економічною і соціальною радою ООН у 1984 році. Вони передбачають обов'язкове забезпечення правової допомоги на всіх етапах

розгляду справи, включно з допитами та судовими слуханнями.

Крім того, Мінімальні стандартні правила поведження з ув'язненими (так звані Правила Мандели) акцентують на необхідності надання доступу до адвоката, гарантують право на конфіденційні зустрічі та можливість отримання юридичної допомоги при розгляді будь-яких скарг або дисциплінарних процедур.

У межах Ради Європи діють також спеціальні документи, зокрема Рекомендація № R(2000)21 Комітету міністрів Ради Європи щодо свободи професії адвоката, яка закріплює гарантії незалежності адвокатів, а також Рекомендація № R(93)1 про ефективний доступ до права і правосуддя для осіб, які не мають достатніх засобів, що передбачає забезпечення безоплатної правової допомоги.

Регіональні акти також містять положення щодо правничої допомоги. Наприклад, Африканська хартія прав людини і народів 1981 року у статті 7 гарантує кожному право на захист, включаючи право обирати захисника. Американська конвенція з прав людини 1969 року у статті 8 також проголошує право на справедливий судовий розгляд і правову допомогу, зокрема безкоштовну, для тих, хто не має фінансових можливостей.

Таким чином, закріплені у міжнародно-правових актах стандарти правничої допомоги передбачають право на захисника, право на безоплатну правову допомогу, право на конфіденційне спілкування з адвокатом, заборону на ототожнення адвоката з клієнтом, а також право на незалежний і неупереджений суд. Усі ці норми спрямовані на реальне забезпечення права на захист та гарантування справедливого правосуддя для кожної особи.

Незважаючи на те, що організаційні та фінансові питання забезпечує держава, адвокат діє автономно та керується професійними і етичними нормами. Держава ж, своєю чергою, зобов'язана гарантувати безперешкодний доступ до правової підтримки на всіх етапах кримінального процесу. Від моменту затримання особі мають роз'яснюватися її права, зокрема право на захисника, а також наслідки відмови від цього права. Інформація про

можливість отримання безоплатної правничої допомоги має бути відкритою та доступною кожному. Крім того, країни повинні забезпечувати високий рівень підготовки юристів, які здійснюють таку діяльність. Це включає обізнаність про специфіку захисту прав жінок, дітей, а також інших уразливих категорій населення. У реалізації цього завдання можуть брати участь професійні адвокатські об'єднання, правозахисні структури, заклади вищої юридичної освіти та інші організації, у тому числі в рамках державно-приватного партнерства.

Отже, безоплатна правнича допомога (БПД) є однією з найважливіших складових системи захисту прав людини, особливо для громадян, які перебувають у вразливому становищі. Серед тих, хто має право на таку допомогу, виокремлюють:

1. Особи з низьким рівнем доходів – громадяни, чий дохід не перевищує двох прожиткових мінімумів, а також люди з інвалідністю, які отримують соціальні виплати або пенсії.
2. Діти – без жодних обмежень щодо видів та обсягу правничої допомоги.
3. Особи, які були затримані чи заарештовані – це стосується як адміністративних затримань, так і кримінально-правових підстав, передбачених КПК України.
4. Особи, які утримуються під вартою або відбувають покарання – в тому числі засуджені до довічного позбавлення волі.
5. Учасники кримінальних проваджень – підозрювані, обвинувачені, або особи, щодо яких здійснюються окремі процесуальні дії за участю адвоката.
6. Біженці, особи без громадянства та іноземці – ті, хто звернувся із запитом про надання статусу біженця, загрожує примусове видворення чи відсутні документи, що посвідчують особу.
7. Внутрішньо переміщені особи – громадяни, які вимушено покинули своє місце проживання через бойові дії або окупацію.
8. Ветерани війни та члени їхніх сімей – включаючи родини загиблих

захисників України.

9. Особи, які зазнали злочинних посягань або порушень прав – жертви домашнього насильства, торгівлі людьми, сексуальних злочинів, катувань та інших форм насильства.

10. Особи, щодо яких розглядаються справи про обмеження дієздатності, примусову психіатричну допомогу чи госпіталізацію.

11. Викривачі корупційних злочинів, а також особи, що надали відомості про активи, на які поширюються санкції.

12. Особи, які були незаконно позбавлені волі внаслідок збройної агресії проти України, а також їхні родичі.

13. Громадяни України, які подають заяви про компенсацію збитків, завданих війною, включаючи питання про визнання юридичних фактів для отримання компенсації за знищене чи пошкоджене майно (відповідно до частини 1 статті 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»).

Основне призначення інституту безоплатної правничої допомоги полягає у забезпеченні можливості доступу до правничих послуг для тих громадян, які не мають достатніх матеріальних ресурсів для самостійної оплати послуг юристів або адвокатів. Проте, незважаючи на вагомі фінансові та організаційні зусилля держави, спрямовані на розбудову та вдосконалення цієї системи, її практичне впровадження супроводжується рядом суттєвих проблем, що негативно впливають на рівень ефективності функціонування механізму БПД.

Серед ключових труднощів функціонування інституту безоплатної правничої допомоги можна виокремити такі:

1. Обмежена доступність у віддалених та проблемних регіонах. Однією з найбільш критичних проблем залишається відсутність доступу до центрів БПД у сільських районах, у малонаселених населених пунктах, а також у регіонах, де тривають бойові дії чи які перебувають під тимчасовою окупацією. Брак адвокатів, готових працювати в умовах підвищеного ризику для особистої безпеки, призводить до фактичної відсутності правової підтримки саме там, де вона потрібна найбільше. Як наслідок, уразливі верстви населення часто

залишаються без належного правового захисту.

2. Низька правова обізнаність населення. Багато громадян не знають про своє право на безоплатну правничу допомогу або не розуміють механізму її отримання. Це є наслідком загальної недостатності правничої культури серед населення та відсутності масштабних інформаційних кампаній. Як результат — навіть у ситуаціях, коли людина гостро потребує правового захисту, вона не звертається по допомогу через брак інформації.

3. Надмірне навантаження на адвокатів. Ще однією суттєвою проблемою є значна кількість справ, які одночасно веде один адвокат системи БПД. Обмежені ресурси та брак часу на кожну конкретну справу призводять до зниження якості надання правничої допомоги. Це негативно впливає на кінцевий результат захисту прав та законних інтересів клієнтів.

4. Фінансова недостатність. Недостатній рівень фінансування з боку держави є серйозною перешкодою для стабільної роботи системи БПД. Через обмежене фінансування часто виникають затримки в оплаті праці адвокатів, скорочується обсяг наданих послуг, а також спостерігається відтік висококваліфікованих кадрів із системи.

5. Брак скоординованої взаємодії між органами влади. Відсутність ефективної координації між структурами БПД, органами судової влади та правоохоронними органами створює додаткові складнощі для своєчасного та якісного надання допомоги. Зайві бюрократичні процедури затягують розгляд справ і ускладнюють доступ громадян до правового захисту, що може негативно впливати на результат розгляду справи.

Крім того, сучасні технології та новітні виклики стимулюють розвиток дистанційних форм правничої підтримки, насамперед надання первинної правової допомоги в онлайн-форматі. Зокрема, сьогодні функціонують різноманітні електронні сервіси, які демонструють високу ефективність та зручність. Водночас варто зазначити, що хоча віддалене консультування є комфортним для багатьох користувачів, воно часто потребує більше часу на розгляд справи та може бути менш ефективним у порівнянні з особистими

зустрічами [139, с. 120–122].

Отже, інститут безоплатної правничої допомоги виконує надзвичайно важливу функцію щодо гарантування рівного доступу всіх громадян до правосуддя та забезпечення можливості реалізації права на захист. Водночас ефективність його функціонування сьогодні обмежується низкою серйозних проблем, серед яких варто виділити недостатнє фінансування, дефіцит адвокатів, обмежену обізнаність населення про свої права та існування надмірних адміністративно-бюрократичних бар'єрів. Для вирішення цих питань необхідне суттєве посилення державної підтримки, впровадження справедливої та своєчасної оплати праці адвокатів, вдосконалення міжвідомчої взаємодії та активізація широких інформаційно-просвітницьких кампаній серед громадськості. Лише комплексна реалізація цих заходів дозволить зробити систему безоплатної правничої допомоги по-справжньому доступною та ефективною, особливо в контексті сучасних викликів та завдань повоєнної відбудови.

Таким чином, право на правничу допомогу невід'ємно пов'язане з правом кожної особи на справедливий суд, будучи фундаментальним елементом доступу до правосуддя. Воно є ключовим чинником забезпечення неупередженості та ефективності функціонування правової системи, яка спирається на принципи верховенства права та рівності всіх перед законом.

Відповідно до положень Конституції України, кожна особа має гарантовану можливість отримувати юридичну підтримку у необхідних формах і обсягах – як у вигляді первинної, так і вторинної правничої допомоги. Особливо важливим є забезпечення безоплатної правничої допомоги для соціально вразливих категорій населення, які через обмежені фінансові можливості не можуть скористатися платними юридичними послугами.

Серед основних викликів у функціонуванні механізму БПД можна виокремити:

- 1) обмежену доступність послуг у віддалених та сільських місцевостях;
- 2) низький рівень правової культури та недостатню поінформованість

населення щодо можливості отримання правничої допомоги;

3) перевантаженість адвокатів великою кількістю справ, що впливає на якість послуг;

4) хронічну нестачу фінансування системи;

5) неузгодженість та слабку взаємодію між різними державними структурами.

Попри те, що розвиток цифрових технологій та виклики сучасності створили можливість для ширшого застосування дистанційних форматів надання первинної правової допомоги, залишається надзвичайно важливим завданням належне технічне оснащення усіх центрів та органів, а також забезпечення безперебійної роботи цифрової інфраструктури. У післявоєнний період це питання набуває ще більшої актуальності, що обумовлює потребу в подальшому глибокому науковому та практичному аналізі, розробленні нових механізмів і впровадженні дієвих рішень [166].

2.3 Надання правничої допомоги цивільному позивачу, цивільному відповідачу

Комплексний аналіз питань, пов'язаних із пред'явленням і розглядом цивільного позову в рамках кримінального провадження, а також із забезпеченням правових гарантій цивільних позивачів і відповідачів, здійснили такі дослідники, як Б. Л. Ващук [35], І. А. Воробйова [63], Я. О. Клименко [149], О. А. Коваленко [151], Н. С. Кравченко [183], О. Р. Мала [209], Л. Л. Нескороджена [238], Ю. В. Циганюк [380] та ін.

Розгляд і вирішення цивільного позову в межах кримінального провадження здійснюється на підставі положень цивільного процесуального права з урахуванням норм кримінального процесуального законодавства. Особа, проти якої заявлено позов (цивільний відповідач), входить до складу

учасників кримінального провадження. Закон забезпечує їй низку процесуальних прав і обов'язків, що спрямовані на реалізацію та захист її процесуального інтересу у справі.

Правовою доктриною передбачено і вчені вказують, що особа, якій злочином завдано матеріальної шкоди, має право під час кримінального провадження пред'явити цивільний позов як безпосередньо підозрюваному, обвинуваченому, так і тим особам, що за законом несуть матеріальну відповідальність за його діяння. Такий позов розглядається судом одночасно з кримінальною справою. Спільний розгляд обумовлений кількома ключовими факторами. Насамперед визначення розміру завданих збитків має значення не лише для вирішення цивільного позову, а й для об'єктивної оцінки кримінальної справи, оскільки у багатьох випадках сума шкоди впливає на кваліфікацію діяння, рівень вини підсудного і міру покарання. Отже, одночасний розгляд цивільного позову та кримінальної справи забезпечує комплексний, всебічний та об'єктивний розгляд як питань обвинувачення, так і цивільно-правових наслідків злочину. Крім того, це дозволяє уникнути дублювання процесів, адже відпадає необхідність двічі досліджувати однакові обставини — спочатку у межах кримінальної справи, а потім у рамках цивільного процесу, тому така практика є доволі поширеною [42; 46].

Інститут представництва у кримінальному судочинстві створений для того, щоб забезпечити ефективний захист прав і законних інтересів цивільних позивачів та відповідачів, які через фізичні або психологічні обмеження, хворобу чи інші обставини не можуть брати участь особисто, а також для тих, хто, навіть беручи участь у процесі, потребує кваліфікованої юридичної допомоги через недостатню обізнаність у правових питаннях. Правова природа такого представництва у кримінальному процесі багато в чому аналогічна представництву у цивільному судочинстві. Тому при аналізі правовідносин між представником і особою, яку він представляє, слід враховувати норми цивільного процесуального законодавства.

Однак у кримінальному провадженні представництво має свою

специфіку: воно існує не лише на стадії судового розгляду, але й на досудовій стадії. Основою добровільного представництва є волевиявлення цивільного позивача або відповідача, підтверджене договором доручення чи, у випадку юридичних осіб, трудовим контрактом (наприклад, участь штатного юрисконсульта). Таким чином, як фізичні, так і юридичні особи можуть скористатися послугами представників, зокрема адвокатів, близьких родичів або співробітників (наприклад, бухгалтера), яким видана відповідна довіреність.

Потерпілий, виступаючи у статусі цивільного позивача, не виконує кримінально-процесуальної функції обвинувачення, а обмежується заявленням вимог про компенсацію шкоди. Він реалізує цивільно-правову функцію, хоча формально залишається стороною кримінального процесу та бере участь у дослідженні доказів. У справах приватного обвинувачення потерпілий виконує функцію обвинувача, має відповідні права і може підтримувати обвинувачення всіма засобами, передбаченими законом. Натомість цивільний позивач або його представник можуть брати участь лише у тих питаннях, що стосуються обґрунтування позову, та не можуть виходити за межі своїх вимог.

У країнах Європи розгляд цивільного позову в межах кримінального провадження є поширеною практикою, яка спрямована на посилення захисту прав потерпілого та забезпечення йому можливості швидко й ефективно відшкодувати завдану злочином шкоду. Такий механізм дозволяє уникати необхідності відкриття окремого цивільного провадження, що позитивно впливає на економію процесуальних ресурсів і скорочує строки відновлення порушених прав.

Більшість європейських держав надають потерпілому право вибору: він може пред'явити цивільний позов у межах кримінального процесу або звернутися до суду з окремою цивільною справою. Водночас у деяких країнах розгляд таких позовів у кримінальному процесі вважається пріоритетним, якщо заподіяна шкода безпосередньо пов'язана зі злочином.

Наприклад, у Франції потерпілий може приєднатися до кримінального

провадження як цивільний позивач на будь-якій стадії досудового чи судового розгляду. У цьому випадку питання про кримінальну відповідальність і відшкодування шкоди вирішуються одночасно. У Німеччині існує інститут адгезійного провадження, який дозволяє розглядати цивільні вимоги разом із кримінальною справою за ініціативою потерпілого, хоча на практиці така можливість використовується рідше, оскільки часто обирають окремий цивільний процес. В Італії потерпілий може виступати як так званий «цивільний позивач» у кримінальному процесі. Якщо обвинувачений визнається винним, суд одночасно ухвалює рішення про компенсацію шкоди.

В Іспанії, якщо потерпілий не заявить про відмову від пред'явлення цивільних вимог у кримінальному провадженні, такі вимоги автоматично розглядаються у межах кримінальної справи. В Австрії потерпілий може подати цивільний позов під час кримінального розгляду та отримати статус цивільного учасника, що надає йому право впливати на хід процесу.

Спільними рисами таких підходів є можливість спрощення процедур, скорочення витрат часу і коштів для потерпілого, а також посилення захисту його прав. При цьому потерпілий отримує розширені процесуальні можливості, зокрема право заявляти клопотання, брати участь у допитах, оскаржувати рішення, а оцінка доказів здійснюється в єдиному провадженні.

Водночас існують і певні відмінності. У низці держав, зокрема в Німеччині, розгляд цивільних позовів у кримінальному процесі застосовується обмежено і вважається радше винятком. У країнах загального права, як-от у Великій Британії, подібна практика відсутня, і цивільні вимоги розглядаються окремо.

Таким чином, у більшості країн Європи можливість пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні є важливим інструментом захисту потерпілих, який дає змогу ефективно відновити порушені права та отримати компенсацію без додаткових процедур. Незважаючи на різні підходи, основна мета залишається спільною: забезпечення справедливого та оперативного відшкодування шкоди, заподіяної злочином.

У національній доктрині визначено, що підставою для відшкодування шкоди у кримінальному процесі є встановлений факт скоєння злочину конкретною особою. При цьому, на відміну від цивільного процесу, позивач у кримінальному провадженні не зобов'язаний вказувати відповідача або визначати розмір позову – це впливає зі специфіки кримінальної юрисдикції. Під час розгляду кримінальної справи встановлюється факт заподіяння шкоди і вирішується питання про її відшкодування. Це підкреслює, що цивільні позивачі та відповідачі, разом зі своїми представниками, діють у межах кримінально-процесуальної, а не цивільної юрисдикції. Саме тому докази, необхідні для встановлення вини підсудного, мають безпосереднє значення і для цивільного позову.

Цивільний позивач зацікавлений у задоволенні позову розуміє, що його вимоги можуть бути виконані лише за умови доведеності обвинувачення. Водночас цивільний відповідач усвідомлює, що недоведеність вини підсудного призведе до відмови у задоволенні позову. Таким чином, вирішення цивільного позову логічно впливає з висновків суду щодо кримінального обвинувачення.

Щодо правової природи заперечень проти позову, вона є аналогічною підтриманню позову. Заперечуючи, цивільний відповідач або його представник можуть аргументувати відсутність складу злочину, шкоди, вини, причинного зв'язку або оскаржувати розмір заявлених вимог. Посилаючись на ці обставини, вони подають фактичні дані, які можуть виступати доказами у справі.

Позов є інструментом захисту права через суд і водночас способом порушення судового розгляду, адже є вираженням волі особи, яка звертається до суду з вимогою захисту порушеного права, підкреслюючи, що така вимога ґрунтується на наявності у позивача суб'єктивного права на позов.

Кожен злочин призводить до порушення суспільних відносин, що охороняються законом, і завдає шкоди як суспільству, так і окремим особам. Це породжує не лише кримінально-правові та кримінально-процесуальні відносини, а й зумовлює виникнення правовідносин у сфері цивільного, трудового та інших галузей права. Внаслідок злочину виникають матеріальні

правовідносини, основою яких є сам факт скоєння злочину як юридичного факту. До їх складу належать зміни в об'єкті правопорушення, які виступають ознаками складу злочину у матеріальних складах.

Поняття «потерпілий» і «цивільний позивач» не є тотожними, хоча іноді можуть збігатися. Не завжди особа, яка постраждала від злочину, подає цивільний позов – наприклад, якщо заподіяна шкода є немайновою або якщо особа не бажає відшкодування в рамках кримінального процесу. У таких випадках особа залишається потерпілим, але не стає цивільним позивачем. Крім того, потерпілим може бути тільки фізична особа, тоді як цивільним позивачем – також і юридична особа. Тому важливо чітко визначати процесуальний статус учасника: чи він лише потерпілий, чи одночасно ще й цивільний позивач [147].

Адвокат, представляючи потерпілого, зобов'язаний сприяти повному відшкодуванню завданої йому шкоди. При цьому закон забороняє адвокату бути представником потерпілого, цивільного позивача чи відповідача, якщо він раніше виконував у справі функції слідчого, прокурора, судді, секретаря судового засідання, експерта або був допитаний як свідок, чи є родичем будь-якої з цих осіб, а також якщо вже надавав правничу допомогу іншій стороні зі суперечливими інтересами. У разі наявності таких обставин адвокат повинен самотійно відмовитися від участі у справі, а за відсутності такої ініціативи – бути відведений уповноваженим органом.

Щодо участі представників, закон дозволяє їм діяти як разом з особою, яку вони представляють, так і замість неї. Це положення підкріплюється також практикою Верховного Суду України, зокрема постановою Пленуму від 02.07.2004 р. № 13, де прямо зазначено, що представник потерпілого має ті ж права, що й сам потерпілий, і може брати участь у процесі самотійно або одночасно з особою, яку представляє.

Для захисту своїх законних інтересів цивільний відповідач також має право залучити представника, проте слід враховувати низку особливостей, як законодавчого, так і практичного характеру. По-перше, науковці справедливо звертають увагу на те, що норми цивільного процесуального законодавства

передбачають ширший перелік осіб, яких можна залучати для представництва цивільного відповідача, у порівнянні з положеннями кримінального процесуального законодавства [2, с. 544]. Ця ситуація, а також низка інших чинників, можуть спричинити переважання інтересів цивільного позивача над інтересами цивільного відповідача. Саме тому особливості представництва цивільного відповідача у кримінальному провадженні потребують детального аналізу та мають стати предметом окремого дослідження.

Свої дослідження аналізу правових засад і напрямів діяльності цивільного відповідача присвятили С. Є. Абламський [2], О. В. Рибалка [305], С. О. Сорока та Г. С. Римарчук [336] та ін., однак ролі представника цивільного відповідача у кримінальному провадженні, уваги авторів приділено недостатньо.

Заподіяння шкоди особі внаслідок кримінального правопорушення чи суспільно небезпечного діяння, а також пред'явлення цивільного позову в рамках кримінального провадження є основними підставами для набуття статусу цивільного відповідача. Незалежно від характеру шкоди – чи то фізичної, майнової, чи моральної – вона повинна бути обґрунтованою, а факт її спричинення підтверджуватися відповідними процесуальними доказами.

Згідно з загальним правилом, статус цивільного відповідача в кримінальному провадженні набуває «фізична або юридична особа, яка відповідно до закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально протиправними діями (або бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, і до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, визначеному цим Кодексом» [190].

Одним із ключових питань, що потребує вирішення під час розгляду проблематики представництва інтересів цивільного відповідача, є визначення належного відповідача.

Відповідачем за цивільним позовом у кримінальному провадженні не завжди є особа, яка вчинила кримінальне правопорушення. При вирішенні цього питання необхідно орієнтуватися на чинні нормативно-правові акти,

застосування яких обґрунтовано суттєвими обставинами справи. Такий підхід узгоджується з рішеннями Великої Палати Верховного Суду, яка підкреслила необхідність відмови у задоволенні позовної заяви, коли вимога адресована неналежному відповідачеві [269; 270; 271].

Наприклад, якщо потерпілому завдано шкоду внаслідок вчинення злочину проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів, зобов'язання щодо її відшкодування виникають у особи, чий протиправний вчинок призвів до ДТП, а також у страховика на підставі положень Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів». У таких випадках наявність договірної зобов'язання між особою і страховою компанією обумовлює можливість залучення страховика до виконання зобов'язань щодо компенсації шкоди.

Окрім того, коли суспільно небезпечне діяння вчинено неосудною особою або обмежено осудною, відповідальність за шкоду, яку вона спричинила, несе її законний представник. Такий підхід поширюється також на випадки, коли кримінальне правопорушення чи суспільно небезпечне діяння вчинено малолітньою особою, за винятком ситуацій, коли шкода не є наслідком несумлінного виконання або ухилення від виконання обов'язків щодо виховання та нагляду за малолітньою особою [376].

Також важливо звернути увагу на необхідність перевірки наявності достатніх підстав для пред'явлення цивільного позову прокурором, що здійснюється в інтересах держави, неповнолітніх осіб, недієздатних або обмежено дієздатних осіб, які не можуть самотійно захищати свої права.

Для обґрунтування достатності підстав для представництва інтересів громадянина або держави в суді, передбачених Законом України «Про прокуратуру», прокурор зобов'язаний надати документи, що підтверджують недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність відповідного громадянина, а також письмову згоду законного представника або органу, який має право захищати права, свободи та інтереси цієї особи, на

здійснення представництва [190].

Таким чином, існує ряд випадків, коли загальне правило щодо визначення особи, що несе цивільно-правову відповідальність, а також особи, уповноваженої на представництво цивільного позивача, має винятки. У таких випадках, якщо відповідач визначений неналежно, його представник має право і повинен подати заперечення.

Представник цивільного відповідача може вступити у справу лише після того, як цьому відповідачу буде вручено цивільний позов, що надає йому відповідний процесуальний статус. Цей момент є відліковим для етапу повноцінної реалізації правосуб'єктності цивільного відповідача, що гарантується законом.

Після отримання цивільного позову цивільний відповідач та його представник отримують реальну можливість для реалізації своїх процесуальних прав та законних інтересів, гарантованих кримінальним, цивільним та цивільним процесуальним законодавством. Погоджуємося з підходом Л. Л. Нескородженої, яка зазначає, що суб'єктивні права та законні інтереси не є ідентичними, але тісно взаємопов'язані [161].

Так, процесуальні права цивільного відповідача є гарантією, наданою законом для захисту його законних інтересів у рамках кримінального провадження. Суб'єктивні права цивільного відповідача відображають можливість його поведінки в межах правових відносин, що визначена нормами права і охороняється державою. Законні інтереси, як зазначає авторка, є тими інтересами особи, які мають бути захищені державою і охороняються законом [238, с. 12]. Саме ці компоненти – процесуальні права, суб'єктивні права та законні інтереси – і складають зміст правового статусу цивільного відповідача у справі, забезпечуючи йому можливість повноцінно брати участь у кримінальному провадженні і захищати свої інтереси.

Для реалізації цих складових правового статусу цивільному відповідачеві та його представникові необхідно ретельно вивчити текст позову, детально оцінити сутність і розмір претензій, зокрема матеріального характеру,

перевірити їх обґрунтованість і відповідність фактичним обставинам справи, а також уважно проаналізувати надані докази, щоб сформулювати правильну правову позицію та забезпечити ефективний захист своїх інтересів.

Правильна оцінка відповідності заявленого цивільного позову вимогам цивільного процесуального законодавства є першочерговим завданням для представника цивільного відповідача у кримінальному провадженні. Це включає перевірку наявності підстав для позову, його правомірності, а також дотримання відповідних процесуальних норм, таких як строки подання позову, повноваження сторін та інші вимоги, що визначені цивільним процесуальним кодексом.

Згідно з ч. 3 ст. 175 ЦПК України, реквізити цивільного позову включають кілька важливих елементів: по-перше, це повинні бути чітко вказані ім'я або найменування відповідача; по-друге, зміст позовних вимог, що включає спосіб чи способи захисту прав або інтересів, які визначені законом або договором, або альтернативні способи, які не суперечать закону і можуть бути визначені судом. У випадку подання позову до кількох відповідачів, необхідно вказати конкретні вимоги до кожного з них окремо. Також слід викласти обставини, які обґрунтовують позов, та навести докази, що підтверджують ці обставини [377].

Згідно з ч. 2 ст. 347 КПК України, судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта. Це означає, що потерпіла особа може подати цивільний позов ще до цього етапу, не порушуючи вимог ст. 128 КПК України. Верховний Суд підтверджує, що пред'явлення цивільного позову до оголошення обвинувального акта не є порушенням, оскільки це передбачено процесуальними нормами, що регулюють порядок подачі позову в рамках кримінального провадження [275].

Вивчення суті позову є важливою складовою в діяльності представника цивільного відповідача, оскільки це дозволяє оцінити правомірність і обґрунтованість вимог позивача, а також підготувати стратегію захисту. На цьому етапі важливо не лише проаналізувати сам зміст позову, але й зібрати всі

можливі докази, які можуть підтвердити невідповідність вимог чи обставин справи. Тому ефективне формування правової позиції цивільного відповідача є необхідною умовою для подальшого успішного захисту його інтересів у судовому процесі.

На підставі розгляду цивільного позову цивільний відповідач має право:

- 1) повністю або частково визнати заявлені вимоги;
- 2) висловити незгоду й подати заперечення проти позову.

До кола осіб, уповноважених заперечувати цивільний позов, належать:

- 1) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- 2) особа, дії якої визнані суспільно небезпечними та які завдали шкоди фізичній чи юридичній особі, а також її захисники або законні представники;
- 3) особа, яка несе юридичну відповідальність за протиправні дії підозрюваного, обвинуваченого чи неосудної особи (або її представник), якщо це передбачено законодавством;
- 4) представник юридичної особи, щодо якої ведеться кримінальне провадження;
- 5) третя особа (або її представник), якщо у справі розглядається питання про накладення арешту на її майно [183, с. 5].

Це важливий момент, оскільки, згідно з кримінальним процесуальним законодавством, подання цивільного позову у рамках кримінального провадження не завжди відбувається на ранніх етапах, зокрема під час досудового розслідування. Залучення особи як цивільного відповідача часто відбувається лише на етапі судового розгляду, коли прокурор чи суд вирішують питання про можливість реалізації цього процесуального права.

Як зазначено у ч. 2 ст. 348 КПК України, запитання до цивільного відповідача щодо визнання позову на судовому засіданні є важливою процедурною складовою, оскільки на цьому етапі можна формулювати свою позицію щодо заявлених вимог і вирішити питання про обґрунтованість позову. Це дає можливість цивільному відповідачу та його представнику активно втручатися у процес, застосовуючи всі передбачені законом засоби захисту

своїх інтересів [190].

У науковій літературі для визначення функціональної спрямованості діяльності цивільного відповідача у кримінальному провадженні використовуються конструкції «заперечення проти позову» та «захист від цивільного позову». Заперечення проти позову полягає у відмові від задоволення позову, коли цивільний відповідач намагається довести відсутність підстав для відшкодування шкоди або заперечує факт її спричинення. Водночас захист від цивільного позову має більш широкий характер і передбачає не лише заперечення, а й обґрунтування обставин, що можуть зменшити відповідальність чи вплинути на рішення суду, наприклад, через зменшення розміру шкоди або доведення форс-мажорних обставин.

Згідно з положеннями ч. 2 та ч. 3 ст. 62 КПК України, функціональна діяльність цивільного відповідача в межах кримінального провадження може бути віднесена до загального поняття захисту. Це дає підстави для того, щоб цивільний відповідач міг виконувати низку дій, спрямованих на відновлення порушеного права потерпілого. Такі дії включають: відшкодування збитків потерпілому або потерпілим, передачу індивідуально визначених речей, компенсацію моральної шкоди, відновлення становища, яке існувало до порушення права потерпілого, а також припинення дій, що порушують право чи створюють загрозу його порушення [184, с. 129].

До основних прав цивільного відповідача слід відносити такі:

- можливість повного чи часткового визнання пред'явленого позову;
- право висловлювати заперечення проти позовних вимог;
- право бути поінформованим про всі процесуальні рішення, які прямо стосуються цивільного позову;
- право отримувати копії процесуальних актів у передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України випадках і порядку, аналогічному тому, що застосовується для інформування підозрюваного або обвинуваченого, у тому числі й шляхом надання копій рішень.

Щодо категорій осіб, які можуть виступати цивільними відповідачами,

науковці здебільшого виділяють дві основні групи:

1) особи, що безпосередньо завдали шкоди внаслідок скоєння кримінального правопорушення;

2) особи, на яких згідно з чинним законодавством України покладено обов'язок матеріально відповідати за протиправні дії інших осіб.

Визначальними умовами, які слід враховувати при з'ясуванні статусу і процесуальної ролі цивільного відповідача під час доведення обставин, пов'язаних із цивільним позовом, є його зв'язок із подією кримінального правопорушення та наявність у нього повної цивільної дієздатності.

При аналізі ролі цивільного відповідача в доказуванні ми спиратимемося на зазначені вище критерії, специфіку предмета доказування, а також на практичні роз'яснення Верховного Суду. Серед них варто назвати: постанову Пленуму від 31 березня 1989 року № 3 «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна»; постанову Пленуму від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»; постанову Пленуму від 7 липня 1995 року № 11 «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування потерпілих від злочинів та судових витрат»; постанову Пленуму від 27 березня 1992 року № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» тощо.

На етапах вивчення суті цивільного позову необхідно оцінити викладені в ньому вимоги та звернути увагу на можливе часткове відшкодування збитків, завданих цивільному позивачеві. Це має важливе значення, оскільки згідно з ч. 1 ст. 127 КПК України підозрюваний, обвинувачений, а також, за його згодою, будь-яка інша фізична чи юридична особа, мають право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді або державі внаслідок кримінального правопорушення [190].

Не рідкісними є випадки, коли потерпілому ще на стадії досудового

розслідування відшкодовується спричинена шкода, однак до моменту судового розгляду обставини справи можуть змінитися, і з'являється новий цивільний позивач, який заявляє позов із рядом нових претензій. Протягом усього досудового розслідування, незалежно від того, чи подано цивільний позов у кримінальному провадженні, сторона обвинувачення може здійснювати комплекс дій, спрямованих на забезпечення позову.

Аналіз слідчої та судової практики свідчить, що найчастіше дії, спрямовані на забезпечення цивільного позову, полягають у накладенні арешту на майно, зокрема на майно, яке має статус тимчасово вилученого.

У цьому контексті погоджуємося, що на цьому етапі роль представника цивільного відповідача має бути спрямована на отримання доказів, що заперечують предмет (підстави, вид і розмір шкоди) пред'явленого цивільного позову повністю або частково, а тому при «вирішенні клопотання про арешт майна слідчому судді, суду необхідно звертати увагу на: 1) грошову оцінку майна; 2) ціну цивільного позову (особливо в разі пред'явлення позову про відшкодування моральної шкоди; 3) співвідношення ціни позову та грошової оцінки майна цивільного відповідача» [2, с. 548–549].

Важливо зазначити, що для обґрунтування цивільного позову необхідно подати належні, достовірні та допустимі докази. Деякі цивільні позивачі можуть вважати, що достатньо використовувати докази, які вже містяться в матеріалах кримінального провадження. Однак на підставі досвіду роботи адвоката, можна стверджувати, що цього зазвичай недостатньо для належного підтвердження вимог позову.

У наукових джерелах підкреслюється, що структура предмета доказування у межах розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні включає такі основні складові:

1. Встановлення факту вчинення злочину, яким завдано шкоди, що і стало підставою для кримінального переслідування; доведення факту заподіяної шкоди, відшкодування якої є предметом позову; обґрунтування причинно-наслідкового зв'язку між самим злочином і шкодою, яка підлягає

компенсації; підтвердження вини особи, що безпосередньо завдала шкоди;

2. Виявлення обставин, що перешкоджають розгляду цивільного позову в конкретній справі;

3. Аналіз поведінки потерпілого, якщо вона вплинула на виникнення чи збільшення розміру завданої злочином шкоди;

4. Визначення точного обсягу заподіяної шкоди, яка має бути компенсована за цивільним позовом;

5. Ідентифікація особи, котрій завдано шкоди злочином, а також визначення особи, яка повинна нести матеріальну відповідальність за цим позовом [35, с. 5–6].

Хоча наведений підхід був сформований на основі положень попереднього Кримінально-процесуального кодексу України, варто підкреслити, що він залишається актуальним і нині. При цьому слід звернути увагу, що перелік обставин, окреслений у пункті №1, здебільшого стосується обставин, пов'язаних безпосередньо із фактом вчинення кримінального правопорушення. Натомість інші пункти відображають більш вузькі й специфічні моменти, які стосуються окремих аспектів цивільного позову.

У контексті участі цивільного відповідача, який водночас є особою, що вчинила злочин, його діяльність у процесі доказування зазвичай зводиться до:

1) доведення обґрунтованості необхідності зменшення розміру позовних вимог, зокрема, з огляду на його фінансовий стан;

2) заперечення проти включення до суми позову додаткових витрат, понесених потерпілим у зв'язку зі злочином, але які не підлягають відшкодуванню цивільним відповідачем.

Наприклад, кошти, добровільно передані потерпілим у вигляді благодійних внесків на рахунок медичного закладу, де він проходив стаціонарне лікування, не підлягають стягненню з обвинуваченого. Такі витрати не можуть розглядатися як процесуальні, а також не входять до складу завданої потерпілому матеріальної шкоди [272; 273].

Варто зазначити, що питання визначення особи, яка має нести цивільну

відповідальність у межах кримінального провадження, залишається предметом активних наукових дискусій. Під час його вирішення необхідно чітко керуватися положеннями чинного законодавства. Зокрема, у випадках, коли шкода заподіюється фізичній чи юридичній особі так званим джерелом підвищеної небезпеки – тобто об'єктом, діяльність якого за своєю природою створює підвищену загрозу для навколишніх осіб, – до кримінального провадження у статусі цивільного відповідача залучається власник такого джерела. Загальне правило передбачає, що саме власник несе обов'язок відшкодування завданої шкоди, якщо він не зможе довести, що шкода була спричинена внаслідок дії непереборної сили або умисних дій потерпілого.

Окрему увагу слід приділити ситуації, коли шкода завдається внаслідок дорожньо-транспортної пригоди або в іншій ситуації, коли особа, керуючи транспортним засобом, який належить третій особі, вчиняє кримінальне правопорушення й завдає шкоди іншій особі. У таких випадках відповідальність покладається безпосередньо на водія незалежно від того, що транспортний засіб був переданий йому третьою особою. Водночас ключовою умовою є законність користування транспортним засобом, тобто підтвердження, що особа використовувала його на законних підставах [294]. З огляду на те, що на практиці досить часто трапляються випадки, коли цивільного відповідача визначають неправильно або помилково, особа, проти якої подано цивільний позов у межах кримінального провадження, повинна ініціювати кроки для заперечення позову. Зокрема, така особа має право подати обґрунтований відзив із відповідними доказами та правовими аргументами на підтримку своєї позиції.

До окремої категорії цивільних відповідачів належать особи, на яких законом прямо покладено обов'язок відповідати за заподіяну шкоду. Однією з найбільш поширених груп серед них є законні представники неповнолітніх підозрюваних або обвинувачених. Вони можуть бути залучені до відповідальності у випадках, коли їхні діти скоїли кримінальне правопорушення. Відповідно до положень статті 1178 Цивільного кодексу

України, за шкоду, завдану особами, які не досягли чотирнадцятирічного віку, матеріальну відповідальність несуть їхні батьки (усиновлювачі), опікуни, а також освітні, виховні чи інші установи, під наглядом яких перебувала дитина. Однак вони можуть бути звільнені від відповідальності, якщо доведуть відсутність своєї вини у заподіянні шкоди [376].

Таким чином, законодавчий підхід до визначення юридичної відповідальності, особливо в аспекті відшкодування заподіяної шкоди, має принципово різну спрямованість залежно від конкретних обставин. Важливим є також положення, що у випадках, коли шкода була заподіяна неповнолітнім після набуття ним повної цивільної дієздатності (наприклад, у результаті укладення трудового договору або вступу в шлюб), відповідальність за її відшкодування покладається безпосередньо на цю особу на загальних підставах.

Проте якщо у такої неповнолітньої особи відсутні достатні майнові ресурси для повного відшкодування завданих збитків, обов'язок компенсувати ту частину шкоди, якої не вистачає, або всю шкоду в повному обсязі, покладається на її батьків (усиновлювачів) чи піклувальників. Це стосується випадків, коли вони дали згоду на набуття нею повної цивільної дієздатності та не можуть довести, що заподіяння шкоди відбулося без їх вини.

Водночас варто зазначити, що обов'язок таких осіб відшкодовувати заподіяну шкоду припиняється від моменту, коли особа, що завдала шкоди, досягає повноліття [376].

Таким чином, цілком обґрунтованою видається позиція Л. Л. Нескородженої, яка підкреслює, що батьки відповідають за шкоду, завдану їхніми дітьми, лише за умови, якщо вони не доведуть відсутність власної вини у заподіянні цієї шкоди [237, с. 103–104].

Проте у цьому контексті постає складне питання щодо того, хто саме з батьків повинен нести відповідальність за дії дитини. Це особливо актуально для сімей, де батьки перебувають у розлученні, і один із них систематично ухиляється від виконання батьківських обов'язків, передбачених Сімейним

кодексом України. Варто звернути увагу, що чинний КПК України не містить чіткої вказівки щодо того, чи мають обидва батьки залучатися до відповідальності. На практиці ж, як правило, до цивільної відповідальності притягують того з батьків, хто бере участь у кримінальному провадженні як законний представник неповнолітнього підозрюваного.

Згідно з ч. 1 ст. 141 Сімейного кодексу України, «батько і мати мають однакові права та обов'язки щодо своїх дітей, причому ця рівність зберігається і після розірвання шлюбу» [327]. Отже, обидва батьки повинні нести відповідальність у рівній мірі. Виходячи з цього, законний представник, який бере участь у кримінальному провадженні, має право заявити про необхідність залучення іншого з батьків неповнолітнього підозрюваного як цивільного відповідача.

Варто також відзначити позицію Верховного Суду щодо визначення обставин, які підлягають встановленню при вирішенні питання про цивільну відповідальність батьків особи, яка через психічні розлади або недоумство не могла усвідомлювати своїх дій чи керувати ними. Зокрема, у постанові Верховного Суду від 25 лютого 2020 року у справі № 594/996/18 підкреслено, що для стягнення шкоди з батьків такої особи суд зобов'язаний дослідити факти, які свідчать про те, чи знали батьки про психічний стан своєї дитини і чи вживали вони достатніх заходів для запобігання заподіяння шкоди іншим особам [274].

Незалежно від того, чи має особа безпосередній зв'язок із кримінальним правопорушенням, під час визначення судом розміру відшкодування обов'язково враховуються принципи розумності та справедливості (чч. 3, 4 ст. 22 ЦК України). У цьому контексті варто навести приклад позиції Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, викладеної у справі № 639/1910/19. Суд підкреслив, що при розгляді цивільного позову у межах кримінального провадження слід ретельно досліджувати всі заявлені вимоги, брати до уваги матеріальне становище особи, яка завдала шкоди, стан її здоров'я та інші фактори, необхідні для досягнення справедливого вирішення

питання [277].

Таким чином, серед обставин, що підлягають доказуванню, особливе значення мають дані про матеріальне становище цивільного відповідача та його стан здоров'я (залежно від обставин конкретної справи). Безперечно, саме цивільний відповідач має надати ці відомості, оскільки він зацікавлений у тому, щоб вони були враховані при визначенні розміру відшкодування [169].

Якщо надаються додаткові докази, представник цивільного відповідача має забезпечити отримання таких доказів, які можуть повністю або частково заперечити предмет цивільного позову, зокрема його підстави, вид та розмір шкоди. Це дозволить ефективно оскаржити позовні вимоги та довести їхнє невинуватене або некоректне обґрунтування.

Отже, цивільний відповідач є одним із учасників кримінального провадження, якому властивий певний обсяг правосуб'єктності. Водночас чинне кримінальне процесуальне законодавство України не надає вичерпного регламентування його правового статусу, що зумовлює виникнення численних запитань під час вирішення спірних та дискусійних питань на практиці. Особливо актуально це в тих випадках, коли правовідносини мають міжгалузевий характер і одночасно регулюються нормами кримінального й цивільного процесуального права.

Загалом, будь-які фактичні дані, на які посилається особа для обґрунтування законності своїх вимог або заперечень, повинні бути доведені саме нею. Це означає, що при відстоюванні своєї позиції цивільний відповідач зобов'язаний надати належні та допустимі докази на підтвердження викладених аргументів.

Щодо обов'язку доказування, який покладається на цивільного відповідача в рамках кримінального провадження у зв'язку із поданим проти нього цивільним позовом, варто зазначити, що якщо особа наполягає на відсутності підстав для визнання її матеріально відповідальною за завдану шкоду, вона повинна надати суду докази на підтвердження цього. У випадках, коли цивільний відповідач вважає, що відповідальність має бути розподілена

між кількома особами (наприклад, коли один із батьків неповнолітнього підозрюваного залучений як цивільний відповідач і він клопоче про долучення іншого батька), такі вимоги мають бути чітко аргументовані та підкріплені доказами.

Аналогічно, оспорювання причинно-наслідкового зв'язку між діянням і заподіяними суспільно небезпечними наслідками потребує докладного обґрунтування та подання відповідних доказів, що також є обов'язком цивільного відповідача.

Крім того, до сфери доказування цивільного відповідача належать усі обставини, які стосуються його майнового стану, стану здоров'я, а також факти, які свідчать про необхідність зменшення розміру відшкодування шкоди, що може бути на нього покладене.

Для забезпечення процесуального інтересу цивільного відповідача, суть якого полягає у досягненні розумного та справедливого вирішення вимог, висунутих цивільним позивачем, законодавством передбачено низку процесуальних можливостей для цього учасника кримінального провадження. Узагальнивши наукові позиції українських дослідників та відповідні правові приписи, можна визначити, що до кола прав цивільного відповідача належать:

- 1) право повністю або частково визнати цивільний позов;
- 2) можливість висловлювати заперечення проти позову та подавати письмовий відзив на нього;
- 3) отримання повідомлень про всі процесуальні рішення, які безпосередньо стосуються цивільного позову;
- 4) право на одержання копій цих рішень;
- 5) надання пояснень і показань щодо суті цивільного позову;
- 6) збір і подання доказів, що мають відношення до позову;
- 7) участь у процесуальних діях;
- 8) під час процесуальних заходів ставити запитання, висловлювати заперечення чи зауваження щодо порядку їх проведення;
- 9) користування технічними засобами під час своєї участі в

процесуальних діях;

10) право заявляти клопотання, що мають зв'язок із цивільним позовом;

11) можливість заявляти відводи та інші процесуальні ініціативи.

Саме ці правомочності, на наш погляд, складають основний інструментарій цивільного відповідача для реалізації покладеного на нього обов'язку доведення обставин, що стосуються цивільного позову [169].

Представник цивільного відповідача стає учасником кримінального провадження лише після пред'явлення цивільного позову. Після того, як буде встановлено, що відповідач є належним, цивільний відповідач може реалізувати своє право на представництво, що дозволяє йому активно захищати свої інтереси та брати участь у процесі.

За загальним правилом статус цивільного відповідача в кримінальному провадженні набуває «фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально протиправними діями». Однак низка законодавчих актів передбачає випадки, коли цивільну відповідальність може нести інша особа, наприклад, законні представники чи страховики в разі, коли діяння вчинене неосудною особою або особою, що не досягла повноліття.

Представник цивільного відповідача виконує кілька ключових завдань: 1) визначає інших співвідповідачів у разі, якщо шкода була завдана не однією особою, а кількома; 2) перевіряє наявність обґрунтованих підстав у представника цивільного позивача для захисту інтересів держави, неповнолітніх, недієздатних або обмежено дієздатних потерпілих; 3) подає заперечення проти позову у разі неналежного визначення відповідача або недостатності підстав для позову; 4) вирішує питання визнання позову повністю або частково після ретельного аналізу тексту позову; 5) оцінює сутність та розмір вимог, перевіряє їх об'єктивність, відповідність обставинам справи, а також достатність і достовірність наданих доказів; 6) з'ясовує, чи було раніше відшкодовано завдану шкоду іншими особами; 7) перевіряє правомірність дій обвинувачення, спрямованих на забезпечення позову.

Зважаючи на ці напрямки діяльності, представник цивільного відповідача реалізує такі функції: інформаційну, забезпечувальну та захисну [161].

2.4 Надання правничої допомоги свідку у кримінальному провадженні

Право на захист є одним із фундаментальних і невід'ємних прав людини, яке визнається ключовим елементом демократичного суспільства. Його нормативне закріплення в законодавствах більшості країн із демократичним устроєм є логічним наслідком поступового розвитку правових систем у напрямі гуманізації кримінального судочинства, розширення правових гарантій учасників кримінального процесу та утвердження засад справедливого, неупередженого правосуддя, орієнтованого на захист прав і законних інтересів кожної особи.

Право на захист традиційно асоціюється з можливістю підозрюваного користуватися всіма передбаченими законом засобами й способами для реалізації своєї правової позиції, що включає формування та втілення відповідної стратегії захисту. Це право гарантує людині можливість відстоювати власні інтереси у кримінальному провадженні. Його нормативне закріплення міститься, зокрема, в статті 59 Конституції України, яка проголошує: «Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав». Ця норма не лише гарантує доступ до правничої допомоги, а й забезпечує людині свободу у виборі захисника, що є ключовим чинником справедливого судового розгляду [174].

З метою реалізації конституційної гарантії права кожного на професійну правничу допомогу, у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплено правові основи функціонування адвокатури як

незалежного самоврядного інституту. Цей закон визначає статус адвокатури, її завдання, принципи діяльності, а також повноваження адвокатів, які є суб'єктами надання професійної правничої допомоги. Саме адвокатура покликана забезпечувати ефективну реалізацію права особи на захист та інші види правничої допомоги в умовах кримінального провадження, виступаючи гарантом справедливого судового розгляду та дотримання прав людини [284].

На сучасному етапі державотворення питання реформування інституту адвокатури набуло особливої актуальності. Це зумовлено передусім стратегічним курсом України на європейську інтеграцію та впровадження загальноєвропейських цінностей у правову систему. Такий вектор розвитку об'єктивно вимагає трансформації всієї системи кримінальної юстиції, удосконалення механізмів захисту прав людини, а також гармонізації національного кримінального процесуального законодавства з міжнародними стандартами. У цьому контексті адвокатура виступає ключовим елементом у забезпеченні ефективного, незалежного та професійного захисту, що відповідає принципам верховенства права та справедливого судочинства.

Разом із цим, обґрунтовані заклики щодо необхідності реформування інституту адвокатури як одного з фундаментальних елементів правової системи України вже протягом тривалого часу активно звучать у науковому середовищі та серед представників правозахисних організацій. Такі ініціативи є логічною відповіддю на виклики сучасного суспільного розвитку та прагнення до утвердження демократичних принципів у діяльності державних інституцій. Посилення ролі адвокатури має принципове значення для подальшої демократизації суспільства, адже саме адвокати відіграють провідну роль у забезпеченні справедливого судочинства, дотриманні прав людини та наданні якісної правничої допомоги в умовах правової держави [215].

Дослідження судової практики, а також аналіз матеріалів засобів масової інформації та соціальних мереж дають підстави стверджувати, що на сьогодні рівень довіри громадян до адвокатів залишається доволі низьким. У деяких випадках цей рівень є навіть нижчим, ніж довіра до представників органів

досудового розслідування або суддів, попри традиційно високий рівень критики на їхню адресу. Така ситуація зумовлена як окремими резонансними випадками порушень адвокатської етики, так і загальними проблемами функціонування правничої спільноти, що свідчить про потребу у відновленні авторитету адвокатури в очах суспільства [278].

В умовах дії правового режиму воєнного стану проблема ефективного функціонування інституту адвокатури набула особливої гостроти, зокрема в частині реалізації права громадян на захист. Обмеження, пов'язані з воєнним станом, додаткові виклики у сфері доступу до правничої допомоги, а також підвищене навантаження на систему правосуддя актуалізували слабкі місця в організації адвокатської діяльності. Усе це стало потужним каталізатором для усвідомлення нагальної потреби якнайшвидшої розробки та впровадження цілісної й ефективної концепції реформування інституту адвокатури, яка б відповідала сучасним викликам і була синхронізована з європейськими стандартами правничої діяльності [162; 165].

Вочевидь, у період збройного конфлікту реалізація права кожної особи на захист суттєво ускладнюється, адже як на рівні Конституції України, так і у профільному законодавстві закріплені положення, які передбачають можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод людини та громадянина. Такі обмеження, хоча й мають правове підґрунтя та обумовлені безпековими потребами держави, водночас створюють додаткові бар'єри для ефективного здійснення захисту, зокрема через ускладнений доступ до адвоката, обмеження у спілкуванні з ним, затримки в розгляді справ та інші процедурні труднощі.

Серед багатьох наслідків такого становища особливу увагу заслуговує саме проблема вдосконалення механізмів надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні. Цей інститут посідає ключове місце в системі кримінального процесу, оскільки безпосередньо пов'язаний із гарантуванням прав особи, яка нерідко в ході провадження переходить до статусу підозрюваної. Така трансформація статусу має істотні юридичні наслідки,

зокрема в аспекті процесуальних прав і обов'язків, а також у контексті подальшого забезпечення справедливого судового розгляду. Саме тому питання ефективного правового захисту свідка набуває особливого значення.

Чинне законодавство недостатньо чітко регламентує права свідка, зокрема в частині реалізації права на отримання правничої допомоги. Такий прогалини в нормативному регулюванні створюють передумови для порушення прав учасників кримінального провадження та можуть мати негативні наслідки для законності й об'єктивності досудового розслідування. У зв'язку з цим вважаємо, що вирішення цієї проблеми потребує нагальної уваги як з боку фахівців-практиків, так і науковців, оскільки мова йде про один із ключових аспектів забезпечення справедливого правосуддя в демократичному суспільстві.

Концептуально визнаючи необхідність реформування інституту адвокатури в українському суспільстві, а також удосконалення законодавства, що регулює адвокатську діяльність і створює її правове підґрунтя [437], а також беззаперечно підтримуючи аксіоматичне положення про те, що саме система адвокатури виступає гарантом реалізації принципів верховенства права в демократичній державі [451], – вважаємо за необхідне визначити основні орієнтири щодо посилення правового захисту свідків у кримінальному провадженні. Особливу увагу приділимо аналізу організаційних і правових аспектів надання правничої допомоги свідкам у цьому процесі.

Функції адвокатури, а також питання співвідношення правових концептів «правнича допомога» та «функція захисту» були предметом дослідження таких учених, як. І. Гловюк [70], В. Меркулова [223], В. Тertiшник [352] та ін.

Надання правничої допомоги як один із різновидів адвокатської діяльності було предметом монографічних досліджень В. Карпенка [141], О. Мартовицької [219], К. Стоянова [346] та ін.

Системний аналіз положень кримінального процесуального законодавства щодо визначення складових правового статусу адвоката, залученого для надання правничої допомоги свідкові, провели

В. Заборовський [108], Т. Корчева [180], О. Панчук [256], С. Рокунь [311], О. Скрябін [330], О. Чепель та А. Габрелян [383] та ін.

С. Рокунь запропонував вирішити питання правового регулювання статусу адвоката, залученого як представника свідка, шляхом внесення змін і доповнень до окремих положень кримінального процесуального законодавства. Розвиваючи цю ідею, Т. Корчева сформулювала пропозиції щодо вдосконалення норм чинного КПК України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Однією з таких пропозицій є уточнення редакції пункту 2 частини 1 статті 66 КПК України, яка, за її пропозицією, має бути викладена таким чином: «Користуватися під час кримінального провадження професійною правничою допомогою адвоката – представника, повноваження якого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються документами, передбаченими статтею 50 цього Кодексу, якщо представником свідка є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні» [180].

Окремі процесуальні аспекти надання правничої допомоги свідкові розкрито у працях О. Кучинської та Ю. Циганюка [200], О. Баїк [13] та ін.

Увага науковців до проблем надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні свідчить про значну актуальність цієї теми, водночас аналіз правових норм виявляє наявність певних дискусійних положень у межах порушеної проблематики.

Вважаємо, що ці питання й надалі залишатимуться пріоритетними для наукових досліджень, з огляду на розвиток міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, їх інтеграцію в національну практику правоохоронних органів, а також у контексті соціально-політичних змін і динамічного розвитку суспільства, що додатково підкреслює актуальність порушеної проблематики.

Конституційні норми гарантують кожній особі право на самозахист, а за необхідності – на звернення по професійну правничу допомогу [174].

Не є винятком із цього правила і особа, яка отримала статус свідка у кримінальному провадженні. Свідком визнається учасник кримінального процесу, яким може бути виключно фізична особа, що володіє або потенційно

може володіти інформацією про обставини, пов'язані з кримінальним правопорушенням, і яка викликається для надання показань у межах досудового розслідування чи судового розгляду [190].

Варто звернути увагу на те, що законодавець визначає набуття статусу свідка особою, яка викликана для надання показань. Водночас правозастосовна практика свідчить, що участь свідків у кримінальному провадженні не обмежується лише допитом. Свідки також залучаються до проведення оглядів, слідчих експериментів, пред'явлення для впізнання, а в окремих випадках – навіть до процедури відібрання зразків для проведення експертизи.

Аналогічний підхід, що обмежує правоздатність свідка, законодавець застосував і при визначенні його прав та обов'язків, закріплених у статті 66 Кримінального процесуального кодексу України [190], що, на нашу думку, має негативний вплив на встановлення правових меж взаємодії сторони обвинувачення зі свідком як учасником кримінального провадження в процесі досудового розслідування.

Правова гарантія права свідка на залучення адвоката закріплена в пункті 2 частини 1 статті 66 КПК, відповідно до якого свідок має право «користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями статті 50 цього Кодексу» [190], тобто адвокатом, який надає правничу допомогу свідкові, може бути лише особа, відомості про яку внесені регіональною радою адвокатів до Єдиного реєстру адвокатів України та діяльність якої не зупинена й не припинено Радою адвокатів регіону, до якого вона належить. Водночас, на момент залучення до процесуальної дії, що проводиться із його клієнтом, адвокат зобов'язаний надати свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, а також один із таких документів: ордер, договір із клієнтом або доручення органу (установи), уповноваженого(-ої) законом на надання безоплатної правничої допомоги.

Текстуальний аналіз положень статей 65–67 КПК України, які

визначають межі правового статусу свідка, дозволяє узагальнити його основні права. Свідок має право:

- бути поінформованим про кримінальне провадження, у якому він бере участь, та підстави його залучення;
- користуватися правничою допомогою під час усіх процесуальних дій, до яких його залучено;
- отримати гарантії безпеки відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»;
- ознайомлюватися з протоколом допиту, подавати клопотання про внесення змін, доповнень і зауважень, а також самостійно вносити відповідні уточнення;
- використовувати нотатки та документи під час надання показань за необхідності;
- претендувати на відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для дачі показань [190].

Проблема чинного КПК України полягає не лише в обмеженому тлумаченні правового статусу особи, залученої як свідок у кримінальному провадженні, а й у відсутності нормативного закріплення правового статусу адвоката, якого свідок залучив для надання правничої допомоги. Це створює правову невизначеність щодо обсягу повноважень такого адвоката, механізмів його участі у процесуальних діях, а також гарантій реалізації свідком свого права на професійну правничу допомогу [159, с. 72].

У науковій літературі деякі дослідники пропонують розглядати адвоката свідка як самостійного учасника кримінального провадження. Зокрема, В. Заборовський аргументує цю позицію тим, що інтереси свідка суттєво відрізняються від інтересів сторін та інших учасників провадження, яких представляють або захищають адвокати. На відміну від обвинуваченого чи потерпілого, свідок не має юридичної зацікавленості в результатах справи, а виконує допоміжну функцію, сприяючи повному, всебічному та справедливому здійсненню правосуддя. На думку дослідника, ця обставина суперечить

можливості розглядати адвоката свідка як його представника у кримінальному судочинстві. Оскільки свідок не є стороною процесу й не має юридичної зацікавленості у його результатах, адвокат, який надає йому правничу допомогу, не може здійснювати представництво у традиційному розумінні цього терміна [108, с. 170–171]. Позиція автора має певну підтримку в науковій спільноті, однак зустрічаються й діаметрально протилежні погляди.

Деякі вчені вважають, що адвокат свідка може виступати в ролі представника, оскільки його функція полягає у захисті прав свідка, забезпеченні належного дотримання процесуальних гарантій та правового захисту під час виконання ним своїх обов'язків у кримінальному провадженні. Вони вважають, що адвокат має право здійснювати представництво інтересів свідка, навіть якщо він не є стороною справи.

Наприклад, І. Гловюк вважає, що у випадку, коли свідка фактично переслідують в рамках кримінального розслідування (наприклад, до моменту повідомлення про підозру – якщо особу допитують як свідка, маючи підстави вважати, що вона могла вчинити злочин, але недостатньо доказів для повідомлення про підозру, або якщо слідчий навмисно затягує це повідомлення), свідок фактично виконує функцію захисту від кримінального переслідування. Авторка дійшла висновку, що у разі наявності власного інтересу свідка у справі можна говорити про договірну форму представництва його інтересів, що дозволяє адвокату свідка виступати як його представник у кримінальному провадженні [70, с. 17].

О. Шило правильно акцентує увагу не на зацікавленості особи в кримінальному провадженні, а на наявності у неї законних інтересів, які безпосередньо пов'язані з проведенням цього провадження. Наприклад, свідок, який захворів, має законний інтерес у тому, щоб бути допитаним за місцем перебування. Також його законний інтерес виявляється в прагненні забезпечити свою безпеку та безпеку своїх близьких родичів через участь у провадженні. Законний інтерес осіб, у яких проводиться слідча дія в їхньому житлі чи іншому володінні, полягає в тому, щоб дані їхнього приватного життя не стали

відомі стороннім особам [400, с. 137–138].

Отже, не є доцільним спиратися лише на зацікавленість особи в результатах кримінального провадження як основну характеристику, що визначає її потребу в правничій допомозі. Особа звертається до адвоката для захисту своїх законних процесуальних інтересів, щоб уникнути свавільних дій з боку представників правоохоронних органів та уникнути притягнення невинної особи до відповідальності. Адвокат також потрібен для забезпечення прав людини на свободу від самовикриття, запобігання застосуванню психологічного тиску, фальсифікації доказів або виготовлення неправдивих відомостей, речей і документів. Отже, залучення адвоката для надання правничої допомоги свідкові сприяє виконанню численних завдань, основною з яких є захист процесуальних інтересів свідка та забезпечення реалізації його законних прав [59, с. 73].

Щодо сутності допомоги, яку надає адвокат, залучений свідкові у кримінальному провадженні, існують різні думки. Зокрема, Р. Ємельянов зазначає, що «адвокат, який надає правничу допомогу потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу, свідку, третій особі, щодо майна якої вирішується питання про арешт, є представником, що здійснює представництво, яке є окремим від захисту видом адвокатської діяльності та не має процесуального зв'язку із забезпеченням права на захист підозрюваного». Адвокат, який здійснює захист підозрюваного, тобто захисник, не має бути залучений до надання правничої допомоги потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу чи свідку. Адвокат – це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність відповідно до Закону про адвокатуру. Однак захисник і представник є різними суб'єктами кримінального провадження, і вони здійснюють різні процесуальні функції, надаючи правничу допомогу іншим учасникам кримінального провадження в межах своїх повноважень [101].

Так, автор у певному сенсі ототожнює свідка з іншими учасниками кримінального провадження, такими як потерпілий чи цивільний позивач, оскільки він вважає, що адвокат, який надає правничу допомогу свідкові,

виконує функцію представництва, що відрізняється від захисту підозрюваного. Водночас, за його думкою, кожен із цих учасників має свій власний процесуальний статус, і правничу допомогу, яку надає адвокат, слід розглядати в контексті представництва, а не захисту, що підкреслює різницю між захисником і представником у кримінальному процесі.

На наш погляд, при вирішенні питання щодо сутності послуг, які надає адвокат свідкові, доцільно орієнтуватися на положення Закону про адвокатуру. Згідно зі статтею 1 цього Закону, адвокатська діяльність полягає в наданні таких видів правничої допомоги, як захист, представництво та інші форми допомоги клієнту. Таким чином, навіть якщо свідок не є обвинуваченим чи потерпілим, він все одно може скористатися послугами адвоката для захисту своїх прав та інтересів у рамках кримінального провадження, зокрема в процесі допиту, проведення слідчих (розшукових) дій або у разі порушення його прав [284].

Захист у кримінальному провадженні полягає в забезпеченні прав, свобод і законних інтересів особи. Це включає представництво інтересів таких осіб, як підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений або виправданий, а також тих, щодо яких передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування. До того ж, захист може стосуватися осіб, яких розглядають для екстрадиції до іноземної держави або які притягуються до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Представництво є важливою формою адвокатської діяльності, що спрямована на забезпечення реалізації прав та виконання обов'язків клієнта в різних галузях судочинства, зокрема в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному. Крім того, представництво включає співпрацю з державними органами, фізичними та юридичними особами. Воно охоплює також захист прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також забезпечення інтересів потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача у кримінальному

провадженні [284].

Так, справді, законодавець не включив свідка до переліку основних учасників кримінального провадження, як це зроблено для підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача та інших. Це може свідчити про певну специфіку правового статусу свідка в кримінальному процесі, адже його роль полягає не в захисті чи представництві інтересів, а в наданні інформації, яка має значення для встановлення обставин справи. Водночас, надання правничої допомоги свідкові є важливим елементом для захисту його прав і законних інтересів, зокрема, у разі, коли його показання можуть вплинути на результат справи чи бути використані проти нього.

Інші види правничої допомоги, такі як надання правової інформації, консультацій та роз'яснень, правовий супровід діяльності клієнта, а також підготовка заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямовані на забезпечення ефективної реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта. Ці види допомоги мають за мету запобігання порушенню прав клієнта та сприяння їх відновленню у разі порушення [159].

Отже, надання правничої допомоги свідкові є окремим видом правничої допомоги, який спрямований на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів свідка. Це включає запобігання порушенню цих прав і сприяння їх відновленню у випадку порушення [284].

Так, у п/п. 4 п. 1 ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» справді визначено, що одним з видів адвокатської діяльності є «надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні». Це підтверджує важливість правничої допомоги, яку адвокат надає свідкові, та визнає її як окрему категорію в межах адвокатської практики [284].

У Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» чітко відокремлено діяльність адвоката, що полягає в наданні правничої допомоги свідкові, від захисту та представництва. Це підкреслює окрему роль адвоката, який не тільки захищає права підозрюваних чи обвинувачених, але й забезпечує захист прав свідків у кримінальному процесі, сприяючи їхній реалізації без порушення

процесуальних норм.

Ще одним важливим аспектом розглядуваної проблеми є правовий статус адвоката, який залучається свідком з метою забезпечення його інтересів, запобігання їх порушенню та відновлення в разі необхідності.

Науковці, розв'язуючи це питання, зазвичай спираються на підхід законодавця, який дозволяє захисникові та представникові особи в кримінальному провадженні користуватися правами, гарантованими підозрюваному та потерпілому відповідно, застосовуючи принцип аналогії.

Зокрема, В. Карпенко дійшов висновку, що процесуальні повноваження свідка та адвоката свідка можна поділити на дві основні групи:

1. Права свідка, які він реалізує безпосередньо під час допиту або інших процесуальних дій. Права адвоката свідка в такому випадку обумовлені гарантуванням належної реалізації прав свідка під час процесуальної дії. До цієї групи відносяться ті права, що забезпечують належне проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій із участю свідка, серед яких:

- право бути присутнім під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, в яких бере участь особа, яка отримує правову допомогу;
- право роз'яснювати свідкові його право відмовитися від надання показань щодо себе, близьких родичів і членів родини, а також щодо інформації, яка не підлягає розголошенню;
- право ставити свідкові запитання та висловлювати зауваження за дозволом слідчого, детектива або прокурора.

Ці права адвоката сприяють належному здійсненню законних прав свідка, зокрема, права відмовитися від надання показань щодо себе, близьких родичів і членів родини, а також права давати показання рідною або іншою мовою, якою свідок вільно володіє. Така допомога адвоката забезпечує свідкові можливість ефективно користуватися своїми правами та запобігає їх порушенню під час участі у кримінальному провадженні [141];

2) Права свідка, реалізацію яких можна доручати адвокату (адвокат

виконує їх через представництво інтересів свідка), включають:

- отримання інформації про причини виклику свідка та кримінальне провадження, в рамках якого проводиться його допит;
- заперечення проти незаконних дій слідчого, детектива, дізнавача або прокурора та вимога фіксування цих заперечень у відповідному протоколі;
- ознайомлення з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, проведених за участю свідка, а також подання клопотань про внесення до них змін, доповнень і зауважень;
- заявлення відведення перекладачеві, залученому до допиту свідка;
- ініціювання застосування заходів безпеки до свідка та подання інших клопотань, передбачених законодавством;
- складання від імені свідка письмових заяв, скарг, клопотань та інших правових документів;
- оскарження рішень, дій або бездіяльності слідчого, детектива, дізнавача, прокурора, слідчого судді чи суду в інтересах свідка. Ці права дозволяють адвокату ефективно захищати інтереси свідка, забезпечуючи належну реалізацію його прав у процесі кримінального провадження [141, с. 143–144].

На нашу думку, цей підхід надмірно ускладнений численними повноваженнями, які навіть не завжди відповідають статусу адвоката. Зокрема, обов'язок роз'яснення свідкові його права на відмову від давання показань щодо себе, близьких родичів і членів родини, а також щодо інформації, яка не підлягає розголошенню, згідно з чинним законодавством, покладається на особу, яка проводить допит чи іншу слідчу (розшукову) дію. Виходячи з цієї позиції, доцільніше звертати увагу на положення Закону про адвокатуру, які визначають права адвоката, зокрема у контексті його участі в кримінальному процесі.

О. Чепель та А. Габрелян пропонують визначити низку прав для адвоката, залученого свідком, серед яких:

1. Мати можливість побачення зі свідком до першого допиту, з

дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування.

2. Надавати короткі консультації свідку під час проведення допиту та інших процесуальних дій.

3. Задавати питання учасникам процесуальних дій за дозволом слідчого, прокурора, слідчого судді або суду.

4. Складати від імені свідка заяви, скарги, клопотання та інші правові документи.

5. Оскаржувати процесуальні рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді або суду.

6. Робити письмові зауваження щодо правильності та повноти записів у протоколі допиту та інших процесуальних дій.

7. Знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються прав та законних інтересів свідка. Ці пропозиції чітко визначають роль адвоката свідка як учасника процесу, сприяючи належній реалізації прав свідка під час кримінального провадження [383, с. 135].

Перелік осіб, які мають право на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, є винятковим, а також визначені конкретні процесуальні рішення та дії (чи бездіяльність), які можуть бути оскаржені. Наприклад, питання, що стосуються оскарження процесуальних рішень під час досудового розслідування, чітко визначені в ст. 303 КПК, яка регулює цей процес [190].

Текстуальний аналіз ст. 303 КПК дозволяє зробити висновок, що жодне з її положень не відноситься до прав свідка, а тим більше – до особи, яка надає свідкові правничу допомогу. Виходячи з цього, можна стверджувати, що права адвоката у такому контексті визначаються характером процесуальної дії, в якій він бере участь разом зі свідком, а також нормами Закону про адвокатуру.

Нормативна невизначеність правового статусу адвоката, який надає правничу допомогу свідкові у кримінальному провадженні, призвела до появи кількох різних підходів у науковому середовищі щодо вирішення цієї

проблеми. Наприклад, І. Дубівка пропонує внести до чинного КПК нову статтю 66-1 «Адвокат, який надає правову допомогу свідку», що передбачатиме такі положення:

1. Адвокат, який надає правову допомогу свідку, є особою, чії повноваження підтверджені відповідно до статті 50 цього Кодексу.

2. Адвокат має право:

1) бути присутнім і брати участь у проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, що проводяться за участю свідка;

2) ознайомлюватися з протоколами слідчих (розшукових) дій, які проводились за участю свідка, та подавати письмові зауваження;

3) складати від імені свідка письмові заяви, скарги, клопотання та інші документи правового характеру;

4) подавати клопотання про застосування заходів безпеки до свідка;

5) подавати скарги на рішення, дії, бездіяльність слідчого, прокурора, що стосуються інтересів свідка.

3. Адвокат може бути запрошений свідком або іншими особами на його прохання або в його інтересах [95, с. 13–14].

Пропозиція І. Дубівки, на наш погляд, є цілком обґрунтованою і заслуговує на підтримку. Закріплення цих положень у законодавстві дозволить чітко визначити межі повноважень адвоката, залученого до надання правничої допомоги свідкові. Така законодавча новела могла б суттєво покращити процесуальну практику, оскільки на сьогодні подання адвокатами заяв і клопотань на етапі правничої допомоги свідкові часто супроводжується діями, які не мають достатніх процесуальних підстав і не сприяють покращенню якості слідчих (розшукових) дій. Крім того, ці дії іноді не дають жодних позитивних результатів у забезпеченні інтересів клієнта, що підкреслює необхідність правового врегулювання даного питання.

Таке процесуальне поводження може призвести до значних затримок у проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, що, в свою чергу, виснажує учасників провадження і дає клієнту хибне уявлення про якість

наданих правничих послуг. Це також підвищує ризик втрати важливого свідка, що є критичним для вирішення справи та досягнення цілей кримінального провадження. Більше того, подібні дії можуть створити умови для притягнення свідка до кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, що передбачено ст. 384 Кримінального кодексу України [189] тощо.

В. Карпенко пропонує доповнити чинний Кримінальний процесуальний кодекс України статтею 67-2 «Правничий консультант свідка», яка визначатиме перелік прав та обов'язків цієї особи. Зокрема, серед прав, що надаються правничому консультанту, він виділяє такі:

1. Бути присутнім під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій за участю свідка – це право забезпечує можливість контролювати процес дій та гарантувати їх законність.

2. Роз'яснювати свідку право на відмову від давання показань щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, а також щодо відомостей, які не підлягають розголошенню – правничий консультант має забезпечити свідку належне розуміння його прав.

3. З дозволу слідчого, детектива, дізнавача чи прокурора звертатися до свідка з питаннями та зауваженнями – ця норма дозволяє консультанту втручатися в процес і допомогти свідку під час допиту.

4. Знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні викликаний свідок – це необхідно для забезпечення правильності надання консультацій та захисту інтересів свідка.

5. Заперечувати проти незаконних дій слідчого, детектива, дізнавача чи прокурора та вимагати внесення заперечень у відповідний протокол – консультант має право захищати інтереси свідка від порушень під час процесуальних дій.

6. Ознайомлюватися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, проведених за його участі, та заявляти клопотання про внесення до них змін, доповнень і зауважень – це забезпечує коректність

фіксації дій та даних, що стосуються свідка.

7. Заявляти відвід перекладачу, який бере участь у допиті свідка – у разі необхідності, правничий консультант може діяти в інтересах свідка щодо мовних бар'єрів.

8. Заявляти клопотання про застосування заходів безпеки до свідка та подавати інші клопотання, передбачені цим Кодексом – це право забезпечує захист свідка в разі реальної загрози його безпеці.

9. Складати від імені свідка письмові заяви, скарги, клопотання та інші документи правового характеру – консультант може діяти від імені свідка в процесі підготовки документів.

10. Оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, детектива, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду в інтересах свідка – це забезпечує можливість захисту прав свідка через процесуальні скарги.

Ці зміни дозволяють чітко визначити обов'язки та права правничого консультанта свідка, забезпечуючи таким чином більший рівень захисту прав свідка, а також створюють умови для кращого контролю за дотриманням закону під час кримінальних процесів [141, с. 155–156].

Позитивно оцінюючи спроби дослідника, варто зауважити, що реалізація такої пропозиції вимагає значних змін не лише в кримінальному процесуальному законодавстві, але й у рамках профільного Закону про адвокатуру. Це зумовлюється тим, що на сьогоднішній день роль правничого консультанта або правничого повіреного, особливо в контексті його участі в кримінальному провадженні, не врегульована належним чином. Зміни потребують не лише уточнення прав та обов'язків адвоката або правничого консультанта, але й створення правової основи для таких спеціалізованих правників, що працюють в інтересах свідків.

Цей підхід базується на концепції В. Тertiшника, який пропонує введення до процесу так званого правничого повіреного (або процесуального юрисконсульта). Така особа повинна надавати професійну правничу допомогу свідкові в кримінальному провадженні. Вона забезпечує не лише

консультування, а й можливість здійснювати правову допомогу на всіх етапах процесу, надаючи свідку підтримку щодо його прав та обов'язків. Водночас це могло б сприяти більш ефективному захисту інтересів свідка, зменшити ймовірність порушень його прав та забезпечити кращу організацію досудового слідства та судового процесу [352, с. 134].

Текстуальний аналіз сформульованих науковцем положень дозволяє зробити висновок про розширене тлумачення ролі учасника процесу, що надає правничу допомогу свідкові. Однак це розширення має свої негативні аспекти, оскільки суперечить низці конституційних засад та основним принципам правової системи. Зокрема, автор пропонує, що правничим повіреним може бути не лише адвокат, але й його помічник, а також інші фахівці в галузі права. Це становить певну загрозу для забезпечення ефективного захисту прав свідка, адже для виконання цієї ролі потрібна чітка кваліфікація та досвід, які характерні саме для адвокатів.

Законодавство України зазвичай чітко визначає, що роль адвоката є спеціалізованою, і надає особливі права, пов'язані з цією професією, що не можна безпосередньо перенести на інших осіб, навіть якщо вони мають правничу освіту. Тому розширення кола осіб, які можуть бути правничими повіреними свідка, без належної правової основи може призвести до порушення правових гарантій, закріплених у Конституції, а також знизити якість наданої правничої допомоги [352, с. 134–135]. Запровадження цієї концепції вимагатиме значних змін у законодавстві, зокрема в області кримінального процесу та адвокатури, а також вимагає внесення коректив до конституційних засад. Враховуючи можливі правові й практичні наслідки таких змін, можна стверджувати, що витрачені зусилля на реформу не завжди можуть виправдатися. Оскільки запропоноване розширення кола осіб, які можуть виконувати функції правничого повіреного, потенційно створює ризики для правової визначеності та ефективності захисту прав свідків, доцільніше зберегти чітко визначену роль адвокатів у цьому процесі. Тому, на нашу думку, доцільно зосередитися на удосконаленні існуючих механізмів правничої

допомоги свідкам без значних змін у законодавчій основі.

Адвокат, залучений до надання правової допомоги свідкові, дійсно має певні права, які випливають із загальних принципів кримінального процесу. Ці права гарантують йому участь у процесуальних діях з дотриманням правових стандартів та процедур, що регулюють кримінальний процес. Зокрема, адвокат має право на участь у слідчих (розшукових) діях, на захист інтересів свідка, на подання клопотань і заперечень щодо порушень процесуальних норм, а також на забезпечення належного фіксування процесуальних дій.

Такі гарантії, зокрема, забезпечують адвокату можливість забезпечити законність, справедливість і належний рівень правової допомоги для свідка, а також запобігають порушенням прав свідка в процесі його взаємодії з органами слідства чи прокуратури. Важливо, що ці права адвоката не є окремими чи додатковими, а є складовою частиною загального процесуального механізму, що сприяє рівновазі інтересів усіх учасників кримінального провадження.

Ці права є важливими для забезпечення ефективної участі адвоката в кримінальному процесі, оскільки вони гарантують його обізнаність щодо контексту справи та дозволяють йому активно захищати інтереси свідка. Зокрема, право бути обізнаним щодо причин залучення до процесуальних дій, а також щодо кримінального провадження, в межах якого ці дії здійснюються, є основою для виконання адвокатом своїх функцій.

Ознайомлення з протоколами слідчих та розшукових дій дозволяє адвокату забезпечити дотримання прав свідка, а також звертати увагу на будь-які порушення або неточності в документації, що може вплинути на правовий статус свідка або хід кримінального провадження в цілому. Заява клопотань щодо змін або доповнень до протоколів є важливим інструментом для захисту прав свідка, оскільки вона дозволяє враховувати всі важливі аспекти і деталі процесуальної дії.

Заявлення відводу перекладачеві, якщо той має участь у допиті свідка, є додатковим механізмом для забезпечення прав свідка, адже важливо, щоб всі комунікації були здійснені коректно, без непорозумінь, які можуть виникнути

через неправильне тлумачення або переклад. Усі ці елементи забезпечують баланс прав і гарантій, що є необхідними для чесного та прозорого кримінального процесу.

Ці повноваження, закріплені в Законі про адвокатуру, підтверджують важливу роль адвоката як професіонала, що бере участь у кримінальному процесі, зокрема в наданні правової допомоги свідкові. Зокрема, можливість звертатися з адвокатськими запитами дозволяє адвокату отримувати необхідну інформацію для належного виконання своїх обов'язків, зокрема щодо документів, що стосуються справи або прав свідка.

Право складати правові документи – заяви, скарги, клопотання – та подавати їх у встановленому законом порядку надає адвокату ефективні інструменти для захисту прав свідка, у тому числі в процесуальних питаннях, таких як оскарження дій слідчого, прокурора чи інших учасників процесу, а також внесення змін до протоколів процесуальних дій.

Застосування технічних засобів, зокрема для копіювання матеріалів справи або фіксації процесуальних дій, є ще одним важливим інструментом, який адвокат може використовувати для забезпечення прав свідка, а також для документування тих обставин, що можуть вплинути на подальший хід розслідування чи судового розгляду. Це дає змогу зберегти повну і точну інформацію про процесуальні дії та дії органів досудового слідства чи суду, що має значення для забезпечення правової захищеності всіх учасників процесу [285].

Правовий статус адвоката, залученого для надання правової допомоги свідкові, досі не має чіткого нормативного визначення, подібно до правового статусу захисника та представника у кримінальному провадженні. Це породжує різноманітні дискусії в наукових колах і створює труднощі в практичній діяльності. Дослідники по-різному тлумачать цю специфічну форму адвокатської діяльності, яку адвокат здійснює під час взаємодії зі свідком, а також різняться у визначенні його повноважень у цьому контексті.

На основі аналізу положень кримінального процесуального законодавства

та Закону про адвокатуру встановлено, що адвокат, залучений для надання правової допомоги свідкові, не виконує функцій захисника чи представника. Тому цю діяльність слід розглядати як окремий вид адвокатської практики. Це також означає, що адвокат не отримує похідного процесуального статусу від свідка і не набуває його прав.

Одночасно адвокат забезпечує захист прав свідка, виступаючи гарантом недопущення порушень з боку представників силових структур, таких як свавілля або перевищення повноважень. Він сприяє реалізації процесуальних інтересів свідка, захищає його право на свободу від самовикриття, недопущення неправомірного притягнення до відповідальності, застосування психологічного тиску або фальсифікацію матеріалів справи. Отже, основною функцією залученого адвоката є забезпечення захисту процесуальних прав свідка та реалізація його прав у межах кримінального провадження.

Адвокат, залучений для надання правничої допомоги свідкові, має права, які ґрунтуються на загальних засадах кримінального провадження, та гарантії, поширювані на нього як на учасника процесуальної дії. Він також має повноваження, передбачені Законом про адвокатуру. Попри підтримку ідеї щодо нормативного закріплення правового статусу адвоката, залученого до надання правничої допомоги свідкові, спростовується доцільність введення до кримінального провадження особи правничого консультанта свідка (правничого повіреного або процесуального юрисконсульта), оскільки це суперечить конституційним правам [159, с. 78–79].

Висновки до розділу 2

Системний аналіз теоретичних засад здійснення захисту особи в кримінальному провадженні, аналіз окремих форм надання правничої допомоги у кримінальному провадженні дозволив розширити розуміння функції захисту

як системної категорії кримінального процесу. На підставі комплексного аналізу теоретичних підходів та чинного законодавства обґрунтовано, що функція захисту не обмежується лише формальною діяльністю адвоката, а є складною багатогранною категорією, що об'єднує матеріально-правові та процесуальні аспекти, духовно-моральні засади, а також відображає баланс між публічними й приватними інтересами у кримінальному провадженні. До основних сформульованих положень ми відносимо такі:

1. Обґрунтовано новий підхід до трактування правового статусу адвоката-захисника. Запропоновано розглядати професійний статус адвоката як динамічний, у якому поєднуються професійні та індивідуально-правові складові. Аргументовано, що реалізація цього статусу можлива лише за умови належного процесуального оформлення повноважень і взаємодії з підзахисним на всіх етапах кримінального процесу. Обґрунтовано, що право кожної особи на правничу допомогу є однією з фундаментальних конституційних гарантій, яка забезпечує доступ до правосуддя та реальну можливість захисту прав і свобод. Розкрито роль цього права не лише як процесуальної гарантії, але й як превентивного інструменту запобігання порушенням прав людини.

2. Системно визначено проблеми реалізації функції захисту в умовах воєнного стану. Установлено, що загрози життю та здоров'ю учасників кримінального процесу, а також обмеження, пов'язані з дистанційною участю захисника, суттєво впливають на ефективність реалізації права на захист. Науково обґрунтовано доцільність запровадження гнучких механізмів зміни захисника та підвищення гарантій конфіденційності комунікації між захисником і підзахисним.

3. Комплексно проаналізовано виклики, що виникають під час спеціального досудового розслідування. Запропоновано уточнити момент набуття права на захисника для підозрюваних заочно, включаючи формулювання «негайно після опублікування письмового повідомлення про підозру, але не пізніше ніж через 24 години». Це забезпечує чіткість правового регулювання і запобігає обмеженню права на захист.

Доведено необхідність деталізації порядку перевірки добровільності відмови від захисника. Вперше запропоновано закріпити у кримінальному процесуальному законодавстві обов'язок процесуального керівника перевіряти обґрунтованість і добровільність відмови від правничої допомоги з урахуванням практики ЄСПЛ (зокрема справ «Боротюк проти України», «Талат Тунч проти Туреччини»), що дозволить посилити гарантії дотримання права на захист.

4. На підставі аналізу практики функціонування системи «Custody Records» запропоновано комплекс заходів щодо усунення порушень права на конфіденційність, зокрема шляхом запровадження спеціальних умов для обміну документами та інформацією між адвокатом і підозрюваним навіть у закритих просторах під контролем відеоспостереження.

5. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства. Зокрема, визначено необхідність нормативного закріплення: 1) процедури перевірки обґрунтованості відмови від захисника; 2) правил заміни захисника у випадку об'єктивної неможливості виконання ним своїх обов'язків; 3) особливостей залучення захисників у справах *in absentia*; 4) механізмів підвищення прозорості та контролю за дотриманням права на захист.

6. Обґрунтовано значення активної правової позиції захисника як умови досягнення ідеального результату кримінального провадження. Констатовано, що реалізація функції захисту передбачає не пасивне спостереження, а використання всіх доступних процесуальних засобів і тактик для доведення невинуватості підзахисного або пом'якшення його відповідальності.

7. Комплексно проаналізовано проблеми практичного функціонування інституту безоплатної правничої допомоги (БПД) в Україні в умовах сучасних викликів, зокрема під час повоєнної відбудови. Наукова новизна проявляється у систематизації чинників, що обмежують ефективність БПД (обмежена доступність, низька правова обізнаність, перевантаженість адвокатів, фінансова нестача, відсутність координації), та в обґрунтуванні шляхів їх комплексного

подолання.

8. Обґрунтовано, що розвиток цифрових технологій створює нові можливості для розширення доступу до первинної правничої допомоги, однак водночас потребує відповідного технічного забезпечення та підготовки кадрів. Наукова новизна полягає у формулюванні пропозицій щодо розвитку онлайн-форм правової допомоги як інноваційного підходу до підвищення доступності правосуддя.

9. На підставі міжнародних стандартів і практики Європейського суду з прав людини детально визначено критерії надання безоплатної правничої допомоги в контексті дотримання принципу справедливого суду та недопущення катувань чи нелюдського поводження. Ця позиція становить наукову новизну дослідження, оскільки розширює розуміння функціональної природи права на захист. Запропоновано впровадити концепцію інтегрованих комунікаційних стратегій для популяризації БПД серед соціально вразливих груп, а також авторську модель удосконалення інституту БПД, що передбачає посилення фінансування, справедливу оплату праці адвокатів, удосконалення міжвідомчої взаємодії та розвиток державно-приватного партнерства. Такий підхід визначено, як інструмент практичної імплементації міжнародних стандартів на національному рівні.

10. На підставі системного аналізу норм кримінального та цивільного процесуального законодавства обґрунтовано концепцію комплексного захисту прав цивільного відповідача у кримінальному провадженні, яка враховує специфіку міжгалузевих правовідносин і потребує чіткого визначення процесуального статусу цієї особи, її суб'єктивних прав і законних інтересів. Запропоновано деталізований підхід до розмежування понять «заперечення проти позову» та «захист від цивільного позову», розкрито їх функціональну відмінність та значення у формуванні правової позиції цивільного відповідача.

11. Доведено доцільність удосконалення нормативного регулювання визначення належного цивільного відповідача у кримінальному провадженні, що дає змогу уникати процесуальних помилок і підвищити ефективність

судового захисту. Запропоновано авторське обґрунтування необхідності розширення процесуальних прав представника цивільного відповідача, зокрема у питаннях заявлення заперечень, збирання та подання доказів, а також визначення співвідповідачів.

Комплексно проаналізовано правову природу обов'язку доказування, який покладається на цивільного відповідача під час розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні, і визначено конкретні межі його реалізації. Розроблено авторську класифікацію прав цивільного відповідача в кримінальному провадженні, яка враховує їх процесуальну функцію, зміст та спрямованість на забезпечення правового захисту.

12. Обґрунтовано потребу нормативного закріплення спеціального статусу адвоката, який надає правничу допомогу свідкові, а також визначено межі та обсяг його процесуальних прав і обов'язків. Розвинуто концепцію правничої допомоги свідкові як окремого виду адвокатської діяльності, що має відмінну від захисту та представництва правову природу і спрямоване на запобігання порушенню прав свідка, забезпечення процесуальних гарантій та збереження балансу інтересів під час кримінального провадження.

Запропоновано конкретні законодавчі зміни до КПК України щодо чіткого регулювання статусу адвоката свідка (у вигляді окремої статті або окремого розділу), що усуне прогалини та підвищить ефективність захисту прав свідків. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення механізмів залучення правничої допомоги свідкові, включно із закріпленням правомірності надання консультацій під час допиту та можливості формувати письмові заяви й клопотання від імені свідка.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАХИСНИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЙОГО ПОВНОВАЖЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1 Особливості статусу та гарантії діяльності захисника у кримінальному провадженні

Кожна особа може самостійно обирати захисника (отже, і представника) своїх прав [174]. Адвокатура є єдиним професійним органом, на який покладається реалізація цього нормативного припису. Професійна діяльність учасників правових відносин регламентується законодавчими актами, тому під час її здійснення необхідно суворо дотримуватися визначених правових принципів і сформованих практикою засад. Для того щоб адвокатура могла ефективно виконувати покладені на неї функції, держава впровадила комплекс норм, що визначають права, обов'язки та гарантії діяльності, покликані забезпечити належні умови діяльності правників [174].

Процесуальна самостійність адвоката, на відміну від його незалежності, не має абсолютного характеру й завжди залишається відносною. Це пояснюється, насамперед, тим, що повноваження адвоката виникають не самостійно, а як похідні від наданих йому прав клієнта. Крім того, діяльність адвоката має бути підпорядкована пріоритету захисту інтересів клієнта, проте варто пам'ятати, що у своїй професійній діяльності адвокат зобов'язаний дотримуватися закону та етичних стандартів, які завжди повинні переважати над волею клієнта. Водночас адвокату надано право самостійно обирати шляхи й методи правничої допомоги, але при цьому йому заборонено формувати позицію у справі всупереч волевиявленню клієнта, за винятком випадків, коли адвокат упевнений у самообмові свого підзахисного. Це засвідчує, що процесуальна самостійність адвоката має певні обмеження, які не варто

ототожнювати з обмеженням його професійної незалежності. Остання є абсолютною та недоторканною як у зовнішньому, так і у внутрішньому вимірі. При цьому варто підкреслити, що самостійність та незалежність адвоката не є прямо взаємозалежними: розширення одного не передбачає автоматичного посилення іншого.

Юридичний статус адвоката являє собою багатогранне явище, що відображає його роль та положення у суспільстві. Він складається із закріпленої законом сукупності прав, обов'язків, гарантій і відповідальності, необхідних для надання фахової правничої допомоги з дотриманням принципу повної незалежності. Цей статус акумулює всі правові відносини адвоката та відтворює не лише фактичне правове становище у суспільстві, а й створює фундамент для здійснення його професійної діяльності. Саме завдяки цій комплексності статус адвоката відмежовується від статусу інших учасників правовідносин.

У структурі правового статусу адвоката, окрім базових прав і обов'язків, невід'ємними елементами виступають гарантії та юридична відповідальність. Тільки така повна комбінація забезпечує ефективність, цілісність та стабільність цієї категорії. Решта правових понять (як-от правосуб'єктність, громадянство, законні інтереси тощо) розглядаються лише як передумови для набуття статусу адвоката або умови, що сприяють його реалізації (наприклад, принципи, завдання, функції, правові норми тощо).

Найбільш логічною є класифікація правового статусу адвоката за змістом. Вона дозволяє виділити: загальний (конституційний) статус адвоката як фізичної особи; спеціальний, тобто професійний статус адвоката, що включає комплекс його прав, обов'язків, гарантій і відповідальності; а також індивідуальний статус адвоката, який визначає його правове положення під час надання певного виду професійної допомоги. Індивідуальний статус відображає поділ на процесуальну та непроцесуальну форми діяльності адвоката. Хоча центральне значення, безумовно, належить процесуальній діяльності, однак не можна недооцінювати й важливість непроцесуальної форми, яка часто є

підготовчим або супровідним етапом процесуальної роботи. Лише комплексне розуміння обох форм дозволяє об'єктивно оцінити ефективність адвокатської діяльності. Саме тому доцільно використовувати терміни «процесуальна та непроцесуальна форми діяльності адвоката», а не говорити про процесуальний чи непроцесуальний статус окремо [107].

Змістовним компонентом правового статусу захисника є гарантії його професійної діяльності. У широкому розумінні гарантія означає своєрідне запевнення або запоруку чогось, тобто створення умов, що сприяють досягненню певної мети. Наразі в українській правовій науці не існує єдиної усталеної позиції щодо систематизації гарантій реалізації прав і свобод людини та громадянина. Дослідники найчастіше поділяють гарантії на загальні та спеціальні. Під загальними гарантіями, зазвичай, розуміють сукупність об'єктивних передумов і суб'єктивних факторів, які сприяють ефективному здійсненню прав і свобод, запобігають їх порушенню чи обмеженню та забезпечують належний рівень їх охорони. Натомість спеціальні (юридичні) гарантії в літературі визначають як систему правових засобів, за допомогою яких реалізуються, захищаються та поновлюються порушені права людини. Вони включають як матеріально-правові, так і процесуальні механізми, що слугують інструментами правового захисту та засобами усунення порушень [14, с. 132; 250, с. 2].

Стосовно професійних гарантій діяльності правників, то переважно вони закріплені в спеціалізованих нормативних актах. Зокрема, правові гарантії, що стосуються адвокатів, закріплені в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [284]. При цьому актуальною залишається дискусія щодо того, чи зазнають змін процесуальні гарантії адвоката, який виступає як захисник у кримінальному провадженні, а також чи обмежуються в такому разі загальні гарантії, встановлені для адвокатської діяльності.

Посилена увага до цієї теми пояснюється тим, що чинне кримінальне процесуальне законодавство містить суттєвий недолік: відсутність окремої правової норми, яка б комплексно регламентувала права, обов'язки та гарантії

захисника під час кримінального провадження.

На нашу думку, для забезпечення права особи на захист і надання правничої допомоги особі, яка може отримати статус підозрюваного у кримінальному процесі, під час розгляду справи по суті в суді, а також для представництва її інтересів у взаєминах з іншими державними органами, необхідно чітко визначити гарантії захисника у кримінальному провадженні.

Усі правові гарантії, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», поширюються також на захисника у кримінальному провадженні [284]. Водночас здійснення функції захисту в цьому процесі відбувається з урахуванням специфічних галузевих принципів, закріплених у кримінальному процесуальному законодавстві. Саме тому науковці підходять до вивчення цієї проблематики або з міждисциплінарної перспективи, або, навпаки, керуючись суто галузевим підходом.

У загальному розумінні правові гарантії професійної діяльності адвокатів детально проаналізовано у працях В. Заборовського [107], В. Меркулової [223], С. Савицької [314] та багатьох інших дослідників. Питання кримінально-процесуальних гарантій діяльності захисника розкриваються у наукових напрацюваннях А. А. Каткової [144], В. Єрохіна й О. Юхна [104], А. Хитра й І. Татарина [373], О. Старенького [341] та ін. Залежно від авторської позиції, акценти робляться на різних аспектах.

Так, В. Юсупов і К. Юсупова звертають увагу на те, що норми статей 397–400 Кримінального кодексу України, які передбачають кримінальну відповідальність за незаконне втручання у діяльність захисника, фактично виступають правовими гарантіями адвокатської діяльності. Проте науковці зазначають, що на практиці часто спостерігається закриття таких кримінальних проваджень і фактична безкарність осіб, які перешкоджають роботі адвоката. Вони підкреслюють важливість всебічного й об'єктивного розслідування таких злочинів, належного збору, аналізу та оцінки доказів, що дозволить забезпечити ефективність захисту та неупередженість правосуддя [412].

В. Г. Гончаренко у своїх дослідженнях зосередився на особливостях

гарантій професійної діяльності іноземних адвокатів в Україні, зауваживши, що інститут іноземного адвоката залишається малопоширеним [76]. Це він пояснює наявністю низки обмежень щодо допуску іноземних правників до здійснення адвокатської діяльності в Україні. У зв'язку з цим В. Г. Гончаренко наголошує на необхідності доповнення статті 61 Закону про адвокатуру [284] положенням, яке б передбачало рівний захист професійних прав і гарантій діяльності адвокатів іноземних держав на рівні з українськими адвокатами [76, с. 126].

З урахуванням співвідношення професійних гарантій адвоката та гарантій захисника у кримінальному провадженні видається доцільним розглядати їх у форматі відносин загального і часткового: професійні гарантії адвоката становлять загальну основу, тоді як гарантії захисника виступають спеціалізованим проявом цих загальних засад. Водночас залишається відкритим питання, чи дотримується таке співвідношення на практиці.

Аналіз наукових джерел дозволяє виокремити кілька ключових проблемних аспектів, які негативно впливають на правове регулювання статусу захисника в кримінальному процесі. По-перше, спостерігається розбіжність між національними гарантіями для захисників і міжнародними стандартами адвокатської діяльності. По-друге, відсутня належна узгодженість між статусом іноземних адвокатів та українських адвокатів. По-третє, існують колізії між положеннями Кримінального процесуального кодексу України та Законом про адвокатуру.

Отже, наведені проблеми є надзвичайно актуальними та потребують законодавчого врегулювання. Лише через чітке унормування правового статусу кожного учасника кримінального процесу можна забезпечити належне застосування принципів верховенства права, рівності сторін, а також створити належні гарантії правового захисту в кримінальному провадженні.

Загалом учені вказують, що існуюча в Україні система правових і організаційних гарантій адвокатської діяльності загалом відповідає міжнародним стандартам, закріпленим у міжнародних актах і документах, а

також практиці розвинених зарубіжних країн. Проте на практиці вона має низку істотних недоліків і прогалин. Насамперед це проявляється у відсутності чітко прописаних процедур реалізації цих гарантій, наявності правових колізій і суперечностей між положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і нормами інших нормативно-правових актів, зокрема Кримінального процесуального кодексу України. Подібна неврегульованість та нечіткість правових механізмів перешкоджають ефективному забезпеченню професійної діяльності адвокатів і ускладнюють практичне дотримання таких фундаментальних засад адвокатури, як принцип незалежності правничої діяльності та принцип конфіденційності відносин між адвокатом і клієнтом. Усе це свідчить про нагальну потребу суттєво посилити рівень правового захисту професійної діяльності адвокатів, створити гарантовані ї дієві умови для її здійснення, що, своєю чергою, забезпечить належну реалізацію основоположних засад демократичного правосуддя й утвердження верховенства права в державі [110]. Ураховуючи такі підходи, вважаємо за потрібне дослідити гарантії захисника у кримінальному провадженні більш детально.

Незалежність, гідність і права адвоката закріплені на конституційному рівні, а також деталізовані в спеціальному законодавстві й інших нормативно-правових актах. Зокрема, стаття 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає ключові гарантії, що забезпечують правовий статус адвоката.

По-перше, суворо заборонено будь-яке перешкоджання виконанню адвокатської діяльності – органи державної влади та інші суб'єкти не мають права втручатися чи впливати на здійснення адвокатом його законних повноважень.

По-друге, адвокатська таємниця є непорушною: забороняється вимагати її розголошення від адвоката, його помічників, стажистів або працівників бюро без письмової згоди клієнта. Це положення підкріплено позицією Європейського суду з прав людини, який у справі *Niemietz v. Germany* (1992)

зазначив, що обшук у приміщенні адвоката, який відкриває доступ до конфіденційної інформації, порушує статтю 8 Європейської конвенції про захист прав людини, яка гарантує право на приватне життя та недоторканність кореспонденції [424].

По-третє, проведення будь-яких процесуальних дій стосовно адвоката потребує особливого порядку: оперативно-розшукові або слідчі дії можуть проводитися виключно на підставі судового рішення за клопотанням уповноважених високопосадовців прокуратури.

По-четверте, документи, що стосуються професійної діяльності адвоката, не підлягають огляду, вилученню або розголошенню, за винятком випадків, прямо визначених законом.

По-п'яте, адвокати користуються рівними правами в судовому процесі, що передбачає дотримання принципів змагальності, рівності сторін і свободи у відстоюванні своєї правової позиції.

По-шосте, закон забезпечує захист життя, здоров'я, репутації та майна адвоката і його близьких родичів. Будь-які посягання тягнуть за собою кримінальну чи іншу юридичну відповідальність.

По-сьоме, безпека адвоката під час участі в кримінальному процесі гарантується державою, у тому числі через застосування спеціальних заходів захисту.

По-восьме, адвокат не може бути залучений до негласної співпраці з правоохоронними органами, якщо це суперечить принципу конфіденційності або призводить до розкриття адвокатської таємниці.

По-дев'яте, приватне спілкування адвоката з клієнтом є захищеним і будь-яке втручання в нього суворо заборонено.

По-десяте, правова позиція, висловлена адвокатом, не може бути підставою для тиску чи прокурорського оскарження, а також не повинна слугувати підставою для будь-яких рішень або реакцій, спрямованих на вплив на адвоката.

По-одинадцяте, незалежно від того, чи суперечить правова позиція

адвоката інтересам опонентів або сторони обвинувачення, вона захищена від будь-яких зовнішніх впливів.

По-дванадцяте, у разі затримання адвоката або обрання щодо нього запобіжного заходу відповідну регіональну раду адвокатів необхідно поінформувати негайно.

По-тринадцяте, повідомлення про підозру адвокату може вручатися лише визначеним колом високопосадових прокурорів, зокрема Генеральним прокурором, його заступниками або прокурорами обласного рівня, Автономної Республіки Крим, міст Києва чи Севастополя.

По-чотирнадцяте, притягнення адвоката до кримінальної чи іншої юридичної відповідальності у зв'язку з виконанням професійних обов'язків неприпустиме, крім випадків, чітко передбачених законом.

По-п'ятнадцяте, дії адвоката, включаючи публічні заяви в інтересах клієнта, не можуть бути підставою для юридичної відповідальності, якщо не порушено норм адвокатської етики.

По-шістнадцяте, адвокат не може ототожнюватися з клієнтом або відповідати за його дії чи погляди.

По-сімнадцяте, дисциплінарне провадження щодо адвоката здійснюється за спеціальною процедурою, яка гарантує дотримання його прав і професійних свобод.

Таким чином, зазначені гарантії комплексно забезпечують незалежність і безпеку адвокатської діяльності, створюючи умови для ефективного та неупередженого здійснення захисту й представництва інтересів клієнтів [284].

Попри детальне законодавче закріплення загальних гарантій адвокатської діяльності, варто зазначити, що кримінальне провадження завжди відзначається наявністю конфлікту інтересів між стороною обвинувачення та стороною захисту. Кожна із цих сторін, реалізуючи власну процесуальну мету, застосовує комплекс правових та фактичних заходів, спрямованих на досягнення бажаного процесуального результату, що відповідає її позиції та інтересам.

Аналізуючи відповідність гарантій, наданих захисникові у кримінальному

провадженні, міжнародно-правовим стандартам, варто відзначити значну увагу міжнародної спільноти до цього питання. Так, згідно з Основними положеннями про роль адвокатів, затвердженими на 8-му Конгресі ООН з питань запобігання злочинності та кримінального правосуддя, адвокат наділений правом:

- своєчасного та безперешкодного доступу до матеріалів справи, документів і інформації;
- збереження конфіденційності у спілкуванні з клієнтом, що охоплює зміст усіх консультацій і комунікацій;
- захисту власної безпеки у разі загрози через виконання професійних обов'язків;
- свободи пересування та можливості консультувати клієнтів як на території держави, так і за її межами [422].

Додатково, у 1990 році Міжнародна асоціація адвокатів затвердила «Міжнародні принципи поведінки адвокатів», спрямовані на зміцнення незалежності юридичної професії, захист професійних прав адвокатів і встановлення універсальних етичних стандартів. Відповідно до цих принципів, органи державної влади повинні гарантувати:

- 1) повну незалежність адвокатів від державних структур, політичного впливу та будь-яких зовнішніх чинників, а втручання в їхню діяльність є недопустимим;
- 2) свободу вибору клієнтів, за винятком випадків, коли відмова суперечить законодавству або професійним етичним нормам;
- 3) безумовне дотримання принципу конфіденційності, адже інформація, отримана адвокатом під час виконання професійних обов'язків, становить адвокатську таємницю, а її розголошення розцінюється як серйозне порушення етики;
- 4) лояльність до клієнта, що означає необхідність діяти виключно в його інтересах, дотримуючись закону і моральних засад; при цьому конфлікт інтересів є підставою для відмови від участі у справі;

5) дотримання високих моральних і етичних стандартів незалежно від юрисдикції;

6) підтримку самоврядності адвокатських органів, які встановлюють правила професійної діяльності та здійснюють контроль за їх дотриманням;

7) захист адвокатів від будь-яких переслідувань за дії, що вчинені в рамках законної професійної діяльності [434].

Ці фундаментальні положення також знайшли відображення у Рекомендаціях R (2000) 21 Комітету Міністрів Ради Європи. Хоча цей документ не носить обов'язкового характеру, він визначає орієнтири, яких повинні дотримуватися держави-члени Ради Європи, серед яких і Україна, для гарантування незалежності, захищеності та ефективності адвокатської діяльності [303].

У наукових дослідженнях кримінального процесу запропоновано визначати кримінально-процесуальні гарантії діяльності захисника як учасника доказування на стадії досудового розслідування. Ці гарантії умовно поділяються на різні групи залежно від певних класифікаційних критеріїв. Ґрунтовну спробу систематизації запропонував О. Старенький, який виділив такі підходи до класифікації:

1. За джерелами правового регулювання:

міжнародні – закріплені в міжнародних договорах та стандартах;

національні – закладені у вітчизняному законодавстві.

2. Залежно від змісту правового статусу захисника:

спрямовані на гарантування реалізації процесуальних прав адвоката під час доказування;

ті, що забезпечують належне виконання захисником своїх обов'язків у межах повноважень, пов'язаних із доказуванням.

3. За стадіями реалізації права на доказування:

діють під час безпосереднього збору доказів захисником;

забезпечують використання отриманих матеріалів для формування правової позиції сторони захисту.

4. За способами отримання доказів:

під час участі захисника в слідчих (розшукових) діях (С(Р)Д);

під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НС(Р)Д);

у процесі витребування документів;

при отриманні речей і документів;

під час опитування учасників або інших осіб;

при залученні експерта за ініціативою адвоката.

5. За цільовим призначенням процесуальних дій:

гарантії, що сприяють збору доказів;

механізми для перевірки достовірності отриманих матеріалів.

6. За характером доказів, із якими працює захисник:

щодо речових доказів;

стосовно документів;

у роботі з висновками експертів;

під час роботи з показаннями.

7. За суб'єктом, який забезпечує реалізацію права на доказування:

прокурор;

керівник органу досудового розслідування;

слідчий;

детектив;

слідчий суддя;

представник регіональної ради адвокатів [340].

Що стосується гарантій участі захисника під час С(Р)Д і НС(Р)Д на стадії досудового розслідування, у літературі виділяють такі ключові положення:

1) право адвоката звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення С(Р)Д;

2) можливість надавати підозрюваному короткі юридичні консультації під час проведення таких дій – як за власною ініціативою, так і на прохання підзахисного;

3) обов'язок слідчого чи прокурора забезпечити присутність захисника

під час обшуку приміщення, якщо це здійснюється за клопотанням особи, яка там перебуває;

4) чіткі вимоги до складання протоколу С(Р)Д, серед яких зазначення дати, часу початку та завершення дій, опис додатків, а також фіксування роз'яснення прав і обов'язків учасників;

5) заборона використання доказів, отриманих із грубими порушеннями порядку проведення С(Р)Д;

6) право захисника ініціювати проведення НС(Р)Д шляхом подання відповідного клопотання слідчому судді;

7) необхідність отримання від адвоката письмового зобов'язання про нерозголошення факту проведення НС(Р)Д, якщо ініціатором таких дій виступає сам адвокат;

8) гарантії ознайомлення захисника з результатами НС(Р)Д, здійснених за його ініціативою;

9) обов'язкове скасування грифу секретності з клопотань, процесуальних рішень і супровідних матеріалів після завершення НС(Р)Д або на етапі відкриття матеріалів іншій стороні [157]. Таким чином, детальна класифікація гарантій участі захисника у кримінальному провадженні дозволяє системно забезпечувати його процесуальні права та функціональну незалежність у межах досудового доказування.

Щодо інших процесуальних заходів у межах досудового розслідування, гарантії участі захисника як суб'єкта доказування передбачають низку важливих правомочностей. Зокрема, адвокат наділений правом витребувати документи (як оригінали, так і належним чином завірені копії), за винятком матеріалів, що містять державну чи службову таємницю, шляхом подання адвокатського запиту відповідно до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Крім того, адвокат має можливість звертатися із запитами не тільки до державних органів та юридичних осіб, але й безпосередньо до фізичних осіб. За безпідставну відмову у наданні відповіді на адвокатський запит передбачена

юридична відповідальність.

Захиснику дозволяється складати протоколи про отримання речей і документів – як за згодою учасників провадження або інших осіб, так і у випадках самотійного виявлення таких предметів. Порядок зберігання речових доказів адвокатом також чітко регламентується законодавством.

Окрім цього, адвокат має право на тимчасовий доступ до речей і документів, навіть якщо вони містять відомості, що становлять державну таємницю. Під час реалізації цього права він уповноважений складати протоколи про вилучення речей чи документів, а відмова у наданні доступу може тягнути за собою відповідальність.

Варто згадати також про намагання закріпити інститут приватної детективної діяльності як допоміжного механізму збору доказів.

Реалізація принципів рівності сторін та змагальності у кримінальному провадженні є одним із найбільш дискусійних питань сучасної правозастосовної практики. У науковій літературі часто підкреслюють, що обсяг прав сторони захисту значно поступається можливостям сторони обвинувачення. Особливий інтерес викликають практичні аспекти, пов'язані з ініціюванням захисником проведення експертизи у кримінальних справах та отриманням доступу до експертних висновків, залучених обвинуваченням.

Передусім варто відзначити, що на стадії досудового розслідування захисник може лише ініціювати проведення експертизи, звертаючись із клопотанням до сторони обвинувачення, або ж самотійно залучати експерта на договірній основі. Необхідно враховувати, що процедура залучення експертів захисником на цьому етапі неодноразово зазнавала змін у законодавстві. Відповідно до чинного КПК України, обидві сторони кримінального провадження мають право залучати експертів для проведення експертиз або доручати їх виконання спеціалізованим установам. Статті 242–244 КПК регулюють питання проведення експертиз, а також загальні правила збирання доказів під час досудового розслідування.

Згідно з частиною 3 статті 93 КПК України, захисник має право збирати

докази шляхом звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій. До таких доказів можуть належати копії документів, довідки, висновки експертів, ревізійні акти та акти перевірок. Стаття 243 КПК України прямо передбачає право сторони захисту залучати експертів на договірній основі. Ці положення корелюють із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який дає адвокату право самостійно збирати фактичні дані, що можуть використовуватися як докази, надсилати запити, отримувати і витребувати документи, а також опитувати осіб за їх згодою. Окрім того, закон дозволяє отримувати письмові висновки не лише від експертів, але й від інших фахівців, які володіють спеціальними знаннями у відповідних сферах.

Законодавець, використовуючи терміни «висновок експерта» та «висновок спеціаліста», свідомо розширює коло осіб, які можуть надавати фахові висновки чи консультації. Це дає змогу стороні захисту залучати не тільки атестованих експертів, але й інших кваліфікованих спеціалістів як під час досудового розслідування, так і в судовому провадженні. Проте варто критично оцінювати можливість використання таких висновків як доказів. Здебільшого суди визнають належним, допустимим і достовірним доказом лише експертні висновки, отримані у порядку, чітко передбаченому законом.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», підставою для проведення експертизи може бути як рішення суду чи органу досудового розслідування, так і договірне замовлення, ініційоване приватними особами. У другому випадку передбачається укладення договору із експертом або спеціалізованою установою, що дає стороні захисту право самостійно замовити експертизу. Це сприяє більш об'єктивному аналізу доказів та дозволяє забезпечити принцип процесуальної рівності. Укладення договору є юридичною основою проведення такої експертизи та надає стороні захисту можливість активно впливати на процес доказування.

Ще одним шляхом отримання експертного висновку є подання захисником клопотання про проведення експертизи відповідно до ст. 220 КПК

України. Це дає змогу звернутися до слідчого чи прокурора з пропозицією про її призначення. Якщо таке клопотання відхиляється, захисник має право оскаржити відмову в судовому порядку, що додатково гарантує дотримання принципів справедливого розгляду [445].

Проте на практиці часто трапляються випадки відмови органів досудового розслідування у задоволенні таких клопотань. У таких ситуаціях необхідно готувати обґрунтовану скаргу, детально аналізуючи слабкі місця мотивації відмови та акцентуючи увагу на неможливості залучення експерта на договірних умовах. Скарга має базуватися на фактичних обставинах, що підтверджують потребу у незалежному експертному висновку. Це дозволяє посилити гарантії права на захист та підвищити ефективність як досудового розслідування, так і судового розгляду.

Судова практика свідчить про те, що суди звертають увагу на право захисту залучати експертів самостійно. Проте така можливість часто залишається формальною через високу вартість експертиз, що робить їх недоступними для багатьох обвинувачених [450].

Крім того, існують об'єктивні труднощі із призначенням експертизи захисником під час досудового розслідування, пов'язані з відсутністю об'єктів дослідження або необхідних зразків для порівняння. Якщо йдеться про документи, адвокат може подати клопотання про доступ до них або направити адвокатський запит відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Що ж до біологічних зразків, почерку чи голосу, то їхнє отримання передбачає проведення слідчої (розшукової) дії, яку адвокат чи підозрюваний не можуть здійснити самостійно.

Щодо ознайомлення з експертними висновками, то фактично сторона обвинувачення отримує доступ до них після завершення досудового розслідування, під час відкриття матеріалів відповідно до ст. 290 КПК України. Іноді не всі висновки долучаються одразу, їх можуть додати вже під час судового розгляду. Це означає, що захист має змогу ознайомитися з постановою про призначення експертизи, а свою правову позицію формує вже

на стадії судового розгляду.

Бувають випадки, коли деякі висновки експертів взагалі не включаються до матеріалів провадження, що породжує сумніви щодо об'єктивності дій сторони обвинувачення. Зокрема, йдеться про висновки, які є невідгідними для обвинувачення, наприклад, категоричні висновки про неможливість відповісти на поставлені запитання. У таких обставинах захисники змушені самостійно розшукувати та витребувати ці висновки для з'ясування суті проведених досліджень і запобігання можливому втручання у роботу експертів.

Отже, передбачені законодавством можливості ініціювання експертизи стороною захисту здебільшого мають декларативний характер, оскільки закон формально не забороняє залучення експерта на договірній основі, однак на практиці ця процедура є складною і фінансово обтяжливою. Аналогічні проблеми стосуються ознайомлення з експертними висновками, що безпосередньо впливає на формування захисної позиції. Вважаємо, що підняті проблеми є надзвичайно актуальними і потребують глибокого наукового осмислення та подальшого комплексного дослідження.

Захиснику надано право опитувати учасників процесу або інших осіб і складати відповідні протоколи. Окрім того, адвокат повинен мати можливість підготувати запитання до експерта, а після отримання висновку – отримати його завірену копію не пізніше трьох днів.

Захиснику надано право отримувати зразки для експертизи за згодою відповідної особи або виявляти їх самостійно, обов'язково оформлюючи це протоколом. Законодавством також передбачено право залучати експертів для проведення додаткових або повторних експертиз [340].

Попри цінність такої деталізації прав адвоката в теоретичних напрацюваннях, варто наголосити на певних розбіжностях із чинною правозастосовною практикою. Зокрема, відповідно до положень КПК України, слідчий чи прокурор не зобов'язані повідомляти захисника про залучення експерта, не повинні надавати час для підготовки експертних запитань або передавати завірену копію висновку експерта у визначений строк.

Крім того, право захисника на залучення експерта для проведення додаткової чи повторної експертизи прямо не передбачене. Адвокат може ініціювати таку експертизу лише за власною ініціативою і на підставі цивільно-правових відносин із експертними установами або експертами, які не працюють у державних установах.

Ще однією гарантією є визнання доказами пояснень, отриманих адвокатом від учасників кримінального провадження чи інших осіб за їхньою згодою.

Ще одним невирішеним аспектом є відсутність законодавчого визнання приватної детективної діяльності як офіційного способу збирання доказів. Усі дії адвоката, пов'язані зі збиранням доказів, здійснюються відповідно до частини другої статті 93 КПК України та положень профільного Закону про адвокатуру [314]. Таким чином, хоча науковці пропонують розширене трактування та деталізацію процесуальних гарантій захисника, реальна практика залишається обмеженою чинними нормами українського кримінального процесуального законодавства.

Твердження про існування «законодавчого регулювання порядку зберігання речових доказів адвокатом» видається суто декларативним. Згідно з частиною 2 статті 100 Кримінального процесуального кодексу України, хоча обидві сторони провадження зобов'язані зберігати речові докази у стані, придатному для їх подальшого використання, детально прописаною є лише процедура, яка стосується сторони обвинувачення. Таким чином, нормативна конкретизація відповідного обов'язку захисника фактично відсутня.

Усі вищезгадані гарантії, які стосуються участі захисника у процесі доказування, насправді є результатом узагальнення розпорошених норм КПК України, а також витікають із логіки правового принципу, що закріплений у статті 46 КПК: захисник має майже всі ті самі права, що й особа, яку він представляє, за винятком прав, які можуть бути реалізовані лише особисто [190; 268]. Водночас не можна ототожнювати обсяг прав підозрюваного чи обвинуваченого і прав захисника, оскільки останній діє як

окремий суб'єкт кримінального процесу, який має власні повноваження та процесуальну автономію. Це створює окремі правовідносини як між ним і клієнтом, так і з іншими учасниками провадження.

Процесуальні засади участі захисника у кримінальному провадженні визначаються статтею 46 КПК України, яка окреслює його основні функції [190]. Водночас частина перша цієї ж статті встановлює певні обмеження: адвокат не може представляти особу, якщо це може суперечити інтересам іншої особи, якій він надає або раніше надавав правову допомогу [190]. Однак відсутність чіткого визначення поняття «інтереси» залишає простір для довільного тлумачення у кожній конкретній ситуації. Загалом же процесуальний статус захисника визначається через інтереси особи, яку він представляє, оскільки саме забезпечення цих інтересів є ціллю його професійної участі у кримінальному процесі [373].

Попри те, що КПК гарантує захисникові право брати участь у слідчих (розшукових) діях, які проводяться за участю підозрюваного, на практиці реалізація цього права часто обмежується. Одним із яскравих прикладів є участь у слідчому експерименті, де процесуальна роль адвоката виявляється мінімізованою. Так, він фактично позбавлений можливості впливати на організацію, порядок або спосіб проведення цієї дії, включно з визначенням методики чи послідовності дій. Повна дискреція у цьому питанні належить слідчому, що може призвести до ігнорування важливих для сторони захисту обставин, спотворення перебігу подій та необ'єктивної їх реконструкції [369, с. 153–154].

Ще однією проблемною зоною є процес фіксації результатів слідчого експерименту. У випадках порушення процедури документування або через технічні неточності може бути викривлено зміст зафіксованих даних. І хоча захисник має право бути присутнім під час проведення таких слідчих дій, він не наділений процесуальними інструментами для впливу на спосіб фіксації результатів, оскільки ця функція належить виключно органам досудового розслідування. Це створює додаткові ризики однобічного висвітлення подій,

зневажання позиції підзахисного і зниження ефективності захисту.

Досить часто захисник змушений діяти в умовах обмеженого часу. Повідомлення про проведення слідчого експерименту нерідко надходить із затримкою або взагалі без дотримання розумного строку, що позбавляє адвоката можливості повноцінно ознайомитися з матеріалами справи, підготувати обґрунтовану правову позицію чи вчасно подати необхідні клопотання. Це істотно підриває ефективність представництва інтересів підзахисного в кримінальному процесі.

Крім того, існують ризики обмеження доступу адвоката до незалежних експертів, яких він може залучити для проведення альтернативного дослідження слідів, доказів та інших даних.

Слідчий часто відмовляє в задоволенні клопотання про залучення іншого експерта, аргументуючи це тим, що відповідне дослідження вже проведене або зібраних доказів достатньо. Такий підхід фактично позбавляє сторону захисту можливості зміцнити правову позицію шляхом надання додаткових експертних висновків.

Таким чином, хоча на нормативному рівні кримінальне процесуальне законодавство формально гарантує участь захисника у проведенні слідчих (розшукових) дій, на практиці ці гарантії часто реалізуються поверхово або носять декларативний характер. Це потребує суттєвого переосмислення чинних правових норм і перегляду практики їх застосування задля забезпечення реального балансу між обвинуваченням і захистом.

Щоб чітко проілюструвати динаміку порушень прав адвокатів, Ю. В. Циганюк проаналізувала дані. До емпіричної бази навмисно включено «довоєнний» 2021 рік, аби показати, як змінилися статистичні показники під час дії воєнного стану. У 2021 р., ще до початку широкомасштабної агресії росії проти України, до Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності при Національній асоціації адвокатів України надійшло понад 150 повідомлень про порушення професійних прав адвокатів. Серед них були: випадки умисного пошкодження або знищення майна адвокатів (8), отримання

погроз (26), фізичні напади (14), проведення негласних слідчих заходів (7), кримінальні переслідування (11), обшуки в офісах і приміщеннях адвокатів (16), порушення процесуальних прав (43), а також поодинокі випадки наклепу (2) і викликів на допит (1). Інцидентів замаху на вбивство чи вбивства зафіксовано не було. У відповідь на ці звернення Комітет надіслав 145 листів, з яких 80 були спрямовані керівникам правоохоронних органів із вимогою зупинити порушення та провести службові перевірки для притягнення винних до дисциплінарної відповідальності. Згідно зі звітами рад адвокатів регіонів, у 2021 році зафіксовано 322 повідомлення про обшуки або затримання адвокатів, здійснено 391 виїзд представників рад на відповідні процесуальні дії, зареєстровано 87 випадків проведення обшуків без повідомлення рад, а також 124 скарги адвокатів на порушення прав і гарантій. У 2022 році, за даними Комітету, кількість звернень адвокатів про порушення їхніх прав скоротилася до 59. Відповідей було направлено 56, з них 25 – безпосередньо керівництву правоохоронних органів із закликом припинити протиправні дії. У 2022 році статистика ради адвокатів регіонів зафіксувала 143 повідомлення про обшуки та затримання адвокатів, 154 виїзди представників рад на такі події, 24 випадки без попереднього повідомлення, а також 46 заяв адвокатів щодо дотримання їхніх професійних гарантій. Протягом 2023 року до Комітету надійшло вже 98 скарг на порушення професійних прав. Комітет відреагував 77 відповідями та підготував 78 офіційних листів, серед яких 45 були адресовані правоохоронним органам із вимогою зупинити тиск і провести внутрішні розслідування.

За даними ради адвокатів регіонів, у I кварталі 2023 року було зафіксовано 74 повідомлення про обшуки та затримання, 70 виїздів на місце подій, 11 випадків проведення обшуків без попередження рад, а також 14 скарг адвокатів на порушення гарантій. У II кварталі 2023 року кількість повідомлень про обшуки й затримання збільшилася до 132, виїздів – до 129, випадків без повідомлення – до 21, скарг адвокатів – 23. Протягом III кварталу того ж року зафіксовано 97 повідомлень про обшуки й затримання, 112 виїздів рад, 14

випадків без повідомлення та 11 скарг адвокатів.

Загалом за три квартали 2023 року: 303 повідомлення про обшуки й затримання, 311 виїздів, 46 випадків без повідомлення рад і 48 скарг адвокатів. При цьому, на офіційному сайті Національної асоціації адвокатів України відсутній консолідований звіт за весь 2023 рік чи за будь-який інший період 2014 року.

Отже, порівняльний аналіз показує: у 2021 році кількість звернень до Комітету була значно більшою, ніж у 2022-му, проте в 2023 році знову спостерігається зростання. Зниження кількості звернень у 2022 році, імовірно, пов'язане з масштабними бойовими діями та окупацією значної частини територій. При цьому вже за дев'ять місяців 2023 року кількість повідомлень про обшуки та затримання адвокатів перевищила річні показники попередніх років. Це пояснюється воєнним станом, частковою окупацією, виїздом адвокатів за кордон, зупиненням діяльності деяких адвокатів через службу у Збройних Силах України тощо. Саме тому в умовах обшуків та затримань особливо важливо гарантувати дотримання професійних прав адвокатів.

Серед ключових проблем реалізації адвокатських гарантій можна виділити кілька поширених порушень. По-перше, вручення адвокатам повісток безпосередньо під час слідчих дій чи судових засідань, щоб нейтралізувати активних захисників. Цей аспект було підкреслено під час виступу представниці Національної асоціації адвокатів України Ганни Лазарчук на міжнародній конференції в Молдові. По-друге, незаконне вилучення носіїв інформації з адвокатською таємницею без відповідного судового дозволу, про що йдеться в ухвалі Апеляційної палати ВАКС від 27.07.2023 р. (справа № 991/5681/23). По-третє, психологічний чи фізичний тиск під час обшуку або затримання, спрямований на примус адвоката до розголошення адвокатської таємниці. Четвертою проблемою є ототожнення адвоката з його клієнтом, особливо у справах, що стосуються збройної агресії, що активно підхоплюють медіа та соцмережі. П'яте порушення – дисциплінарне переслідування адвокатів за неможливість прибути на засідання через наслідки воєнних дій

(повітряні тривоги, відсутність транспорту, обстріли, окупація тощо), про що йдеться у рішенні Ради адвокатів України № 148 від 16–17 листопада 2022 року. Шостим є загрози життю, здоров'ю або майну адвоката і його близьких, що підтверджено звітами Комітету та офіційними повідомленнями. Сьома проблема – заборона адвокатам здійснювати фото- чи відеофіксацію під час слідчих дій, особливо обшуків, навіть невідкладних, що зазначено у рішенні Ради адвокатів України від 11–12.08.2023 № 87. Восьме – недопуск адвоката до місця обшуку, включно із застосуванням фізичного перешкоджання. Дев'яте – обмеження права на надання правової допомоги під час комендантської години через відсутність спеціального дозволу на пересування. Такі випадки порушень створюють низку негативних наслідків: вони не тільки підривають діяльність конкретного адвоката, а й завдають шкоди репутації адвокатури в цілому, посилюючи соціальну небезпеку.

Багато з перелічених порушень можуть бути усунені або пом'якшені завдяки існуючим правовим механізмам, що становлять «другий рівень» гарантій, активізований у разі недотримання «першого рівня» – наприклад, присутність представника ради адвокатів регіонів під час обшуку. Якщо ж таку присутність незаконно обмежують, починають діяти додаткові гарантії.

Нарешті, вирішення проблеми дотримання гарантій адвокатської діяльності у воєнний час безпосередньо залежить від ставлення державних органів і суспільства до адвокатури. Закріплені законом норми, як-от ч. 2 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», прямо вимагають захисту адвокатських прав під час обшуків і доступу до документів, а також забороняють ототожнення адвоката з клієнтом [378, с. 1119–1120].

Окрім цього, реформування кримінального процесуального законодавства України актуалізувало необхідність перегляду усталених підходів до реалізації правозахисної діяльності. Однією з ключових новацій стало запровадження висновку спеціаліста як самостійного джерела доказів у кримінальному провадженні, особливо у справах, що стосуються кримінальних проступків. Раніше, відповідно до статті 84 КПК України, джерелами доказів

визнавалися, зокрема, висновки експертів. Проте наразі, згідно з пунктом 3 частини 3 статті 214 КПК України, висновок спеціаліста може бути отриманий ще до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і визнаватися джерелом доказу. Така законодавча зміна відкрила нові можливості для його застосування, передусім у спрощених провадженнях щодо кримінальних проступків.

Оскільки кримінальні проступки відзначаються меншою суспільною небезпечністю, законодавець передбачив скорочені процесуальні строки та спрощену процедуру розгляду. Використання висновку спеціаліста замість повноцінної експертизи дозволяє:

- оперативно отримати професійну думку без формального призначення судової експертизи, яка потребує більше часу та ресурсів;
- знизити навантаження на державні експертні установи, що часто функціонують на межі перевантаження;
- прискорити ухвалення рішень органами досудового розслідування.

Особливістю є те, що спеціаліст може залучатися на будь-якому етапі досудового розслідування без потреби у винесенні окремої постанови про призначення дослідження чи формального оформлення залучення спеціаліста. Такий підхід значно розширює інструментарій слідчого або дізнавача, особливо у справах, де достатньо технічної або вузькоспеціалізованої консультації (наприклад, легкі тілесні ушкодження, дрібні матеріальні пошкодження тощо).

Завдяки меншій процедурній складності висновок спеціаліста потребує менше часу та витрат, що дозволяє оптимізувати ресурси держави й зменшити навантаження на правоохоронні органи. Однак поряд із перевагами існують і суттєві ризики:

1. Менший рівень об'єктивності та стандартизації порівняно з судовою експертизою.
2. Вірогідність упередженого підбору спеціаліста, особливо за відсутності ефективних гарантій його незалежності.
3. Зменшена можливість для детального повторного контролю чи

перегляду висновку під час судового розгляду.

Таким чином, включення висновку спеціаліста до переліку джерел доказів призвело до помітної трансформації порядку розслідування кримінальних проступків, сприявши: спрощенню та прискоренню провадження, забезпеченню більшої гнучкості у використанні спеціальних знань, раціоналізації витрат і розширенню доступу до правосуддя. Разом із тим виникла необхідність впровадження чітких процесуальних запобіжників для недопущення помилок та зловживань.

На жаль, рівень нормативного врегулювання цієї форми залучення спеціальних знань досі залишається недостатнім. Чинний КПК України не містить чіткого визначення поняття «висновок спеціаліста», не деталізує його зміст, не встановлює вимог до особи спеціаліста, яка має право готувати такий документ, і не регламентує належним чином порядок його оформлення, подання та використання у кримінальному процесі. Відсутність нормативної конкретизації викликала переважно критичну оцінку з боку наукової спільноти України, яка наголошує на потенційних ризиках, правових прогалинах та можливостях для маніпуляцій [195; 363; 392].

Попри скептичне ставлення науковців, органи досудового розслідування та суди вже адаптували цю інновацію та активно застосовують висновки спеціалістів як додатковий доказовий інструмент, що дозволяє підтримати обґрунтованість позицій сторін.

Щодо діяльності захисника, використання висновку спеціаліста впливає багатогранно:

1. Необхідність активної доказової роботи. Використання висновків спеціалістів значно розширило можливості сторони обвинувачення. Внаслідок цього захисник змушений:

- детально аналізувати підстави залучення спеціаліста;
- ретельно оцінювати його кваліфікацію та доброчесність;
- перевіряти обґрунтованість висновків, включаючи методики досліджень та достовірність вихідних даних.

2. Ускладненість процесуального оскарження. На відміну від експертизи, висновок спеціаліста менш формалізований: не потребує залучення сторін до процесу, попереднього погодження об'єктів чи складання детальної постанови. Це обмежує можливості захисника оскаржувати такі висновки ще на досудовій стадії, змушуючи ініціювати додаткові експертизи або викликати спеціаліста для допиту під час судового розгляду.

3. Підвищення значення власних спеціалістів і експертів. Для спростування потенційно упереджених висновків захисники дедалі частіше залучають незалежних спеціалістів, приватні експертні установи або експертів на договірній основі. Це підсилює роль захисника як активного учасника доказового процесу (ч. 2 ст. 93 КПК України).

4. Необхідність високого рівня професійної підготовки. Захисник має володіти знаннями щодо застосованих методів досліджень (наприклад, трасологічних, судово-медичних тощо), що зумовлює потребу постійної співпраці з консультантами або підвищення особистої фахової компетенції.

5. Розширення прав на власну ініціативу. Захисник отримав право самостійно ініціювати залучення спеціалістів (ч. 2 ст. 93 КПК України) та подавати їхні висновки для захисту інтересів підзахисного, формуючи альтернативну версію подій.

Таким чином, введення висновку спеціаліста як джерела доказів має двоякий вплив на захисника: з одного боку, розширює можливості для формування власної доказової позиції, ініціювання власних досліджень і посилення якості правничої допомоги; з іншого – вимагає підвищеної обережності, постійного аналізу доказів та підготовки до протидії можливому використанню висновків спеціалістів для поспішного висунення підозри чи закриття провадження без належної глибини дослідження.

Отже, гарантії професійної діяльності адвоката (захисника) у кримінальному процесі складаються з комплексу національних і міжнародних норм, які визначають права та обов'язки адвоката під час здійснення захисту підозрюваного (обвинуваченого, підсудного чи засудженого). Основними

джерелами цих гарантій виступають Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також підзаконні нормативно-правові акти.

Ці правові гарантії формують основу для реалізації права на захист і справедливий судовий розгляд, слугують підґрунтям для отримання та використання доказів, обґрунтування правової позиції та оскарження процесуальних рішень.

Система гарантій захисника у кримінальному провадженні включає:

1. Конституційні та кримінально-правові норми, що передбачають відповідальність за порушення права на захист і за будь-які незаконні впливи на діяльність адвоката (статті 397–400 Кримінального кодексу України);
2. Загальні гарантії, закріплені в Законі про адвокатуру, міжнародно-правових актах і підтверджені практикою Європейського суду з прав людини;
3. Кримінально-процесуальні гарантії, які забезпечують право захисника представляти інтереси клієнта, брати участь у процесуальних діях, подавати клопотання та скарги;
4. Спеціальні гарантії, що стосуються вузькопрофільних питань, наприклад, права адвоката ініціювати проведення експертизи на договірній основі [157].

3.2 Надання правничої допомоги неповнолітньому підозрюваному, обвинуваченому

Захист прав неповнолітніх підозрюваних є важливим аспектом правової системи, особливо в умовах державотворення та воєнного стану. Це питання набуває актуальності в контексті забезпечення прав і свобод громадян, незважаючи на можливі обмеження в умовах надзвичайних обставин. Важливим є створення ефективних механізмів для захисту неповнолітніх, які

стали учасниками кримінального процесу, враховуючи їх особливості та потребу у спеціалізованому підході до правосуддя для цієї категорії осіб.

Постійні зміни національного законодавства, пов'язані з процесами євроінтеграції, вимагають швидкого й ефективного впровадження нових норм у правозастосовну практику. Цей процес вимагає ідентифікації проблемних питань, які виникають у роботі правоохоронних органів, та розробки рекомендацій для їх вирішення. Особливу увагу слід приділяти усуненню типових помилок, що можуть виникати під час кримінальної процесуальної діяльності, з метою підвищення якості правозастосування та забезпечення справедливості.

Окремим аспектам здійснення кримінального провадження, коли підозра пред'явлена неповнолітній особі, неодноразово приділялася увага в науковій літературі як представниками академічної спільноти, так і практикуючими юристами. Визначний внесок у дослідження цієї проблеми зробив М. О. Карпенко, який здійснив комплексний аналіз аспектів кримінального процесу стосовно неповнолітніх, зокрема, щодо специфіки їх правового статусу та особливостей ведення таких справ. Учений свого часу провів глибокий науковий аналіз питань, які виникали як у теоретичних дослідженнях, так і під час практичної діяльності, стосовно ведення кримінальних справ щодо неповнолітніх. Він також визначив можливі шляхи вдосконалення та підвищення ефективності судочинства у цій категорії справ, враховуючи міжнародно-правові стандарти та новели законодавства в правовій системі України [143].

А. Є. Голубов також приділив ґрунтовну увагу процесуальному становищу неповнолітнього у кримінальному провадженні, який вчинив злочин або суспільно небезпечне діяння. Його дослідження охоплюють ключові аспекти правового статусу неповнолітніх у кримінальному процесі та визначають специфічні підходи до їхнього захисту в рамках кримінальної юстиції [74].

Є. М. Гідулянова представила можливі способи вирішення проблемних

питань, що виникають під час здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Вона акцентувала увагу на важливості врахування специфіки неповнолітніх осіб у правовій практиці та пропонувала шляхи вдосконалення кримінального процесу з урахуванням психологічних, соціальних і правових аспектів, що мають значення для забезпечення справедливого та ефективного судочинства у справах щодо неповнолітніх правопорушників [64].

Віддаючи належне внеску цих авторів, слід зауважити, що окреслені розробки були проведені в рамках положень застарілого законодавства. Оскільки в останні роки в Україні відбулися значні зміни в кримінальному праві та процесуальному законодавстві, необхідно здійснити актуалізацію цих підходів із врахуванням нових норм та стандартів, що були інтегровані в національну правову систему, а також з огляду на вимоги міжнародного права щодо прав неповнолітніх.

З огляду на реформування кримінального процесуального законодавства, комплексне дослідження теоретичних і практичних проблем кримінального провадження щодо неповнолітніх відповідно до чинних правових засад першим здійснив В. В. Романюк. Важливим внеском автора в розвиток цієї проблематики стало визначення деяких дискусійних аспектів забезпечення прав, свобод і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого, що дало змогу краще адаптувати кримінальний процес до особливостей неповнолітніх учасників кримінального провадження, враховуючи новітні вимоги та міжнародні стандарти правосуддя [312].

Суміжні проблеми, які були досліджені В. В. Романюком, також отримали висвітлення в роботі О. Ф. Вакуленка. Останній акцентував увагу на важливості застосування спеціальних процедур і заходів для належного захисту прав неповнолітніх у кримінальному процесі, підкреслюючи необхідність врахування психологічних і соціальних аспектів під час проведення слідчих дій з неповнолітніми. Його дослідження вносить важливі доповнення в питання забезпечення ефективного правового захисту неповнолітніх учасників кримінального процесу в сучасних правових умовах [33].

Серед останніх монографічних досліджень, що відповідають актуальним положенням кримінального процесуального законодавства, варто виокремити дисертаційне дослідження О. Г. Бабенко. Це дослідження робить вагомий внесок у розуміння специфіки кримінального провадження щодо неповнолітніх, зокрема щодо правового статусу неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених, а також аналізує застосування процесуальних гарантій їхнього захисту [8].

К. О. Юсупова у своїх наукових працях детально окреслила кримінально-процесуальні та криміналістичні засади діяльності захисника у кримінальних провадженнях стосовно неповнолітніх осіб [414]. Питання організації дізнання, включно з особливостями розслідування кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, стали предметом монографічних досліджень О. Л. Камінської [138], А. С. Кашпура [145] та інших авторів. Крім того, окремі питання, що стосуються специфіки провадження у справах із участю неповнолітніх, розглядалися у наукових розвідках І. О. Бандурки [16], М. О. Карпенка [142], О. В. Крикунова [186], Я. О. Куца [198], О. Г. Литвиненко [203] та багатьох інших.

Велика кількість наукових досліджень свідчить про значну актуальність цієї проблеми, а також підтверджує, що окремі питання, що стосуються дізнання, досудового слідства та судового розгляду стосовно неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого, залишаються дискусійними та невирішеними. Водночас, представники юридичної спільноти часто не фокусуються на необхідності дослідження правових засад захисту прав неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого, а також на проблемах реалізації цих засад у практиці правозастосовних органів.

Крім того, важливою є актуалізація дослідження правових принципів захисту підозрюваного, зокрема в контексті євроінтеграційних процесів, для забезпечення реалізації та дотримання міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини. Це також включає врахування специфіки проведення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Ключовими нормативно-правовими актами, які закріплюють право кожної особи на захист, зокрема й право на захист неповнолітніх підозрюваних, виступають: Конституція України (частина друга статті 63) [174]; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (підпункт «с» пункту 3 статті 6) [171]; Конвенція про права дитини (абзац другий підпункту «b» частини другої статті 40) [172]; Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (так звані «Пекінські правила») (правило 15.1) [227]; Кримінальний процесуальний кодекс України (підпункти 1, 2 частини першої статті 52) [190]; Закон України «Про охорону дитинства» [293]. Крім того, відповідні правові позиції неодноразово підтверджувалися в практиці Європейського суду з прав людини, зокрема у рішеннях у справах «Адамкевич проти Польщі» [439], «Т. та В. проти Об'єднаного Королівства» [440] та інших.

Зокрема, «Мінімальними стандартними правилами ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх» (ст. 7.1), прийнятими у 1984 році, визначено основні процесуальні гарантії. До них належать право на адвоката, право на присутність батьків чи опікуна, які повинні бути гарантовані на всіх етапах досудового та судового розгляду [227].

З огляду на це, а також гарантування цих прав відповідно до положень чинного кримінального процесуального законодавства, кожному неповнолітньому підозрюваному надано можливість подвійного представництва його інтересів. Як слушно зазначив М. О. Карпенко, це передбачає одночасну участь у справі як захисника, так і законного представника [143, с. 9].

Ці законодавчі положення відповідають загальній засаді здійснення кримінального провадження, а саме рівності перед законом і судом. Згідно з цією засадою, у випадках і порядку, визначених КПК України, неповнолітні особи користуються додатковими гарантіями для захисту своїх прав [190].

Отже, принцип подвійного представництва неповнолітнього підозрюваного є важливою додатковою гарантією його прав, що забезпечується

як міжнародно-правовими актами, так і нормами національного законодавства.

Щодо реалізації принципу подвійного представництва неповнолітнього підозрюваного, слід зазначити, що право на отримання професійної правничої допомоги гарантовано кожному підозрюваному. У випадку, коли підозрюваним є неповнолітня особа (тобто особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці до 18 років), участь захисника в таких провадженнях є обов'язковою [190].

Обов'язок забезпечити неповнолітньому підозрюваному участь захисника у кримінальному провадженні покладено на сторону обвинувачення. У цьому контексті слід підкреслити, що така процесуальна дія, як повідомлення про підозру особі, факт неповноліття якої встановлено, повинна здійснюватися виключно за участі захисника.

Неприпустимо, щоб слідчий або дізнавач, зловживаючи своїм становищем, ігнорували права неповнолітнього підозрюваного. Участь захисника є обов'язковою, оскільки саме на етапі повідомлення особі про підозру їй вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки, що відповідають її новому процесуальному статусу в справі.

На практиці ця дія часто зводиться до простого вручення роздруківки відповідних статей КПК України, без належного роз'яснення їх змісту. Такий підхід негативно впливає на можливість реалізації прав неповнолітнього підозрюваного на цьому етапі розслідування. Якщо ж роз'яснення не буде здійснене і захисником, це може мати негативний вплив на весь процес кримінального судочинства.

З огляду на це, важливо не обмежуватися лише врученням пам'ятки, а забезпечити належне роз'яснення неповнолітньому підозрюваному його прав і обов'язків, а також переконатися, що він дійсно їх зрозумів.

Правові засади щодо своєчасного залучення захисника для неповнолітнього підозрюваного доволі часто порушуються у правозастосовній практиці правоохоронних органів.

Схожа ситуація трапилася у справі №127/15271/19, яку розглядав Вінницький міський суд Вінницької області. Згідно з обставинами справи,

неповнолітній підозрюваний брав участь у невідкладній слідчій (розшуковій) дії – огляді місця події. Після завершення цієї дії його затримали відповідно до ст. 208 КПК України. Попри те, що сторона обвинувачення достеменно знала про вік учасника огляду, який повідомив свої анкетні дані, не було вжито заходів щодо залучення до цієї слідчої (розшукової) дії ані законного представника неповнолітнього, ані захисника. Захисника залучили лише пізніше цього ж дня, коли затриманому роз'яснили його право на захист.

Водночас, після ознайомлення із зібраними у справі доказами, заслуховування свідків і обвинуваченого, суд дійшов висновку, що сторона обвинувачення не виконала свого обов'язку щодо забезпечення участі захисника для затриманого. У зв'язку з істотним порушенням прав і свобод людини, зокрема права на захист, протокол огляду місця події було визнано недопустимим доказом, оскільки ця процесуальна дія проводилася за відсутності законного представника та захисника підозрюваного [40].

Подібна ситуація мала місце у справі № 305/2054/19, яку розглядав Рахівський районний суд Закарпатської області. Установлено, що 21.10.2019 р. на підставі заяви потерпілого було розпочато досудове розслідування, а в той же день проведено огляд місця події. Наступного дня в межах досудового розслідування було допитано потерпілого. Крім того, 28 жовтня 2019 р. слідчою винесено постанову про призначення експертизи, після чого того ж дня долучено висновок експерта, складений за результатами проведеного експертного дослідження.

Крім того, у період до 30 жовтня 2019 р. за участю неповнолітнього учасника справи було проведено низку процесуальних дій, зокрема огляд місця події, а також відібрано заяву про видачу майна, яке згодом долучено до матеріалів справи як речовий доказ. Доручення до регіонального центру надання безоплатної правової допомоги було направлено лише 30.10.2019 р., а вже наступного дня, 31.10.2019 р., неповнолітньому повідомлено про підозру, ознайомлено з матеріалами справи та вручено обвинувальний акт.

Суд оцінив такі дії як надмірну активність у розслідуванні цього

кримінального провадження. Зважаючи на відсутність належних і допустимих доказів у справі, суд дійшов висновку щодо наявності обґрунтованих сумнівів у доведеності обвинувачення, що повинно трактуватися на користь обвинуваченого. Це стало підставою для виправдання неповнолітнього підозрюваного [52].

Отже, можна стверджувати, що залучення до участі в кримінальному провадженні як законного представника неповнолітнього підозрюваного, так і захисника є необхідною умовою, що гарантує дотримання принципу права на захист, рівності перед законом і судом, а також змагальності сторін у поданні доказів і доведенні їх переконливості.

Залучення законного представника має бути обов'язковим під час проведення будь-якої слідчої (розшукової) або процесуальної дії за участю неповнолітнього, у той час як захисник має бути залучений вже на етапі повідомлення неповнолітньому про підозру у вчиненні ним кримінального правопорушення.

Таке залучення гарантуватиме, що підозрюваний усвідомлює свої права та обов'язки в процесі, а також межі власної правосуб'єктності. Це дозволить забезпечити дотримання належної правової процедури та сприятиме формуванню позиції захисту, що є важливим для справедливого розгляду справи. Такі випадки потребують детальної перевірки, оскільки зміна процесуального статусу особи без належного дотримання її прав може призвести до порушення права на захист. Необхідно враховувати, чи було забезпечено неповнолітньому підозрюваному своєчасне та правильне залучення захисника, а також чи мали місце будь-які обмеження її прав, що могли б вплинути на ефективність її захисту та рівність у процесі.

Ці додаткові учасники процесу, як захисник, законний представник, психолог, педагог та лікар, виконують важливу роль у забезпеченні прав неповнолітнього. Вони сприяють не тільки захисту прав підозрюваного або обвинуваченого, а й допомагають враховувати психологічні та соціальні особливості неповнолітнього, що може суттєво вплинути на хід кримінального

провадження та забезпечення справедливості [312, с. 16]. Цей підхід є цілком обґрунтованим, оскільки, як вказують дослідники, проведення слідчих і процесуальних дій із неповнолітніми вимагає особливого підходу, враховуючи їх вразливий стан, соціальну незрілість і ризик порушення їхніх прав та свобод. Залучення додаткових учасників, таких як психологи, педагоги чи лікарі, дозволяє забезпечити відповідний рівень підтримки та запобігти можливим порушенням прав дитини під час кримінального провадження [8, с. 89].

Важливо зауважити, що в процесі розслідування та притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності, чи при застосуванні примусових виховних заходів, основною метою має бути не лише покарання, а й пошук шляхів для виправлення та перевиховання неповнолітніх [65, с. 18–19].

Доволі часто захисники також із метою забезпечення найкращих інтересів дитини ініціюють укладення угод, передбачених КПК України. Наприклад у справі, розглянутій Ємільчинським районним судом Житомирської області, встановлено, що неповнолітній обвинувачений, перебуваючи в торговому залі магазину, вирішив незаконно заволодіти чужим майном. Діючи відповідно до свого злочинного наміру, керуючись корисливим мотивом, усвідомлюючи протиправність своїх дій та прагнучи незаконного особистого збагачення за рахунок чужого майна, своїми умисними діями, які полягали у таємному викраденні чужого майна (крадіжці), вчиненому в умовах воєнного стану, неповнолітній вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 185 КК України. У підготовчому судовому засіданні прокурор повідомила, що 29.01.2024 року між нею та неповнолітнім обвинуваченим за участю захисника неповнолітнього – адвоката та законного представника неповнолітнього обвинуваченого укладено угоду про визнання винуватості. Відповідно до укладеної угоди сторони дійшли згоди, що підозрюваний повністю визнає свою винуватість у межах пред'явленої підозри у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 185 КК України, та зобов'язується підтвердити це у судовому провадженні.

Неповнолітній обвинувачений вчинив тяжкий злочин, водночас за місцем

проживання та навчання характеризується позитивно, усвідомив протиправність своїх дій, щиро розкався у вчиненому та добровільно відшкодував завдані збитки. З огляду на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного, наявність обставин, що пом'якшують покарання, та відсутність обставин, які його обтяжують, сторони дійшли висновку про можливість застосування положень ст. 69 КК України та погодилися на призначення обвинуваченому більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією ч. 4 ст. 185 КК України. Сторони визнали, що таке покарання є необхідним і достатнім для виправлення обвинуваченого та запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень, а саме покарання у вигляді громадських робіт. Прокурор звернулася до суду з проханням затвердити угоду про визнання винуватості та призначити неповнолітньому узгоджене покарання.

Неповнолітній обвинувачений, його законний представник та захисник у підготовчому судовому засіданні також підтримали клопотання про затвердження угоди та призначення узгодженого покарання. Потерпілий у підготовчому судовому засіданні не з'явився, проте надав суду письмову заяву, в якій висловив згоду на укладення угоди про визнання винуватості та просив розглядати кримінальне провадження без його участі.

Розглядаючи питання щодо затвердження угоди, суд виходив із таких положень. Згідно з п. 1 ч. 3 ст. 314 КПК України, у підготовчому судовому засіданні суд уповноважений затвердити угоду або відмовити у її затвердженні та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому ст.ст. 468–475 КПК України.

Відповідно до ч. 4 ст. 469 КПК України, угода про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим може укладатися щодо кримінальних проступків, нетяжких або тяжких злочинів. Кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачений визнав свою вину, віднесено до категорії тяжких злочинів.

Суд переконався, що обвинувачений повністю усвідомлює свої права, передбачені ч. 4 ст. 474 КПК України, а також погоджується на призначення узгодженого покарання. Суд встановив, що угода укладена добровільно, без застосування насильства, примусу, погроз, а також без впливу будь-яких обіцянок або інших обставин, окрім тих, що прямо передбачені в угоді. Сторони розуміють правові наслідки укладення та затвердження цієї угоди, визначені ст. 473 КПК України, а також наслідки її невиконання, передбачені ст. 476 КПК України.

Обставинами, що пом'якшують покарання неповнолітнього обвинуваченого, суд визнав щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, добровільне відшкодування завданих збитків та той факт, що кримінальне правопорушення було вчинене особою, яка не досягла повноліття. Обставин, що обтяжують покарання неповнолітнього обвинуваченого, судом не встановлено. Відтак, ухвалюючи вирок на підставі об'єктивно встановлених обставин, суд дійшов висновку, що мав місце факт вчинення діяння, у якому обвинувачується неповнолітній обвинувачений. Узгоджене сторонами покарання відповідає загальним засадам призначення покарань, передбаченим КК України [43].

Також апробованою є й інша практика діяльності захисників неповнолітніх обвинувачених. Наприклад, вони можуть ініціювати питання щодо звільнення обвинувачених від сплати процесуальних витрат. Так, у справі, розглянутій Тарутинським районним судом Одеської області встановлено, що обвинувачений, достовірно знаючи, що власник відсутній за місцем проживання, діючи з умислом, спрямованим на таємне заволодіння чужим майном, проник на територію вказаного домоволодіння через незачинену хвіртку огорожі і вчинив крадіжку майна потерпілого.

Між прокурором Болградської окружної прокуратури та неповнолітнім обвинуваченим, за участю законного представника неповнолітнього і захисника адвоката, а також за добровільною згодою потерпілого, укладена угода про визнання винуватості відповідно до ст. 472 КПК України.

Відповідно до змісту цієї угоди сторони погодили правову кваліфікацію дій обвинуваченого за ч. 3 ст. 185 КК України, визначили істотні обставини провадження, а обвинувачений беззаперечно визнав свою винуватість у вчиненому кримінальному правопорушенні.

Також угодою передбачено призначення обвинуваченому покарання у вигляді 3 років позбавлення волі, з подальшим звільненням від його відбування на підставі ст. 75 КК України із встановленням іспитового строку.

Відповідно до ст. 76 КК України на обвинуваченого покладено обов'язки:

- періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;
- повідомляти уповноважений орган про зміну місця проживання, роботи або навчання.

У підготовчому судовому засіданні обвинувачений беззастережно визнав свою винуватість, погодився із запропонованим видом та розміром покарання у разі затвердження угоди, просив суд затвердити угоду та призначити погоджене покарання.

Законний представник обвинуваченого у підготовчому засіданні не заперечував проти затвердження угоди. Потерпілий також погодився на затвердження угоди. Захисник обвинуваченого підтримав клопотання про затвердження угоди та просив звільнити його підзахисного від оплати процесуальних витрат у зв'язку з тим, що останній є неповнолітнім, навчається, не має постійного доходу та виховується у багатодітній родині.

Прокурор у судовому засіданні зазначив, що угода про визнання винуватості укладена з дотриманням вимог КПК України та КК України, просив її затвердити та призначити погоджене покарання. Суд переконався, що обвинувачений усвідомлює свої права, зміст обвинувачення, вид покарання та розуміє наслідки укладення й затвердження угоди, передбачені ч. 2 ст. 473 КПК України. Суд дійшов висновку, що угода укладена добровільно, без будь-якого насильства, примусу чи погроз, а також без впливу обіцянок або інших обставин, окрім зазначених в угоді. Встановлено, що умови угоди відповідають

вимогам Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України. Ураховавши викладене, суд дійшов висновку про можливість затвердження угоди, укладеної між прокурором Болградської окружної прокуратури та неповнолітнім обвинуваченим, за участю законного представника, захисника адвоката та за добровільною згодою потерпілого, і призначення узгодженого сторонами покарання.

Відповідно до ч. 1 ст. 119 КПК України суд, врахувавши майновий стан обвинуваченого, його вік, відсутність доходу, факт навчання та виховання у багатодітній родині, дійшов висновку про необхідність звільнення його від оплати процесуальних витрат, пов'язаних із залученням експерта [53].

Отже, ми вважаємо, що участь зазначених суб'єктів не повинна бути формальною та обмежуватися лише виконанням приписів законодавства. Ювенальний прокурор, здійснюючи контроль за їх дотриманням, повинен також оцінювати ефективність їх участі в кримінальному провадженні. Якщо ж виявляється, що така участь є неефективною, то на етапі досудового розслідування захисник має подати клопотання про залучення іншого психолога, педагога чи навіть законного представника для забезпечення належних умов для захисту прав неповнолітнього.

Згідно з ч. 4 ст. 44 КПК України, слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд мають повноваження замінити законного представника неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого у випадку, якщо його дії чи інтереси суперечать інтересам цієї особи. Цей підхід також відповідає приписам ч. 3 ст. 227 КПК України, згідно з якими, у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого, слідчий або прокурор мають право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі в кримінальному провадженні та залучити іншого законного представника [190].

Ураховуючи існуючу невизначеність щодо права підозрюваного чи обвинуваченого на заміну або залучення іншого законного представника,

психолога, педагога чи лікаря, вважаємо за необхідне внести зміни до ч. 3 ст. 42 КПК України. Зокрема, в цей розділ доцільно додати пункт 19, який мав би передбачати право підозрюваного чи обвинуваченого на подання клопотання про заміну або залучення іншого законного представника, психолога, педагога чи лікаря, а також на усунення поточного учасника від виконання окремих процесуальних дій і залучення, натомість, іншого представника.

Зважаючи на те, що захисник користується процесуальними правами підозрюваного чи обвинуваченого, яких він представляє, його роль полягає не лише в реалізації процесуальних прав, що безпосередньо належать підозрюваному чи обвинуваченому, але й у здійсненні захисту, що передбачає використання цих прав від імені клієнта [190]. На нашу думку, внесення запропонованих змін до КПК України буде достатнім для гармонізації правових норм та належного забезпечення реалізації прав підозрюваного.

Керуючись цими законодавчими нормами, при складанні клопотання про залучення іншого законного представника для неповнолітнього підозрюваного, яке подається на розгляд слідчого, прокурора чи суду, важливо детально обґрунтувати доводи, які підтверджують існування конфлікту інтересів між неповнолітнім підозрюваним і його законним представником, а також навести приклади дій, які свідчать про це або викликають сумніви щодо цього.

При поданні клопотання про залучення іншого законного представника для неповнолітнього підозрюваного, яке передається слідчому, прокурору або суду, необхідно ретельно обґрунтувати підстави, що підтверджують наявність конфлікту інтересів між неповнолітнім підозрюваним і його законним представником, а також надати конкретні приклади дій, які вказують на цей конфлікт або викликають сумніви щодо нього.

Щодо інших учасників, таких як психолог, педагог чи лікар, які залучаються до участі в слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітнього, захисник повинен приділяти увагу не лише індивідуальним та професійним характеристикам цих осіб, а й їх поведінці та рівню залученості до справи. Це дозволяє забезпечити, щоб ці спеціалісти дійсно виконували свою роль

належним чином, сприяючи захисту прав неповнолітнього.

Під залученістю в цьому контексті розуміється активна позиція цих спеціалістів, яка включає використання їхніх повноважень для встановлення обставин справи відповідно до положень кримінального процесуального законодавства. Це зокрема передбачає право заперечувати постановку певних запитань неповнолітньому підозрюваному, а також можливість ставити власні додаткові запитання для забезпечення належного захисту прав підозрюваного.

Нерідко зустрічаються випадки, зокрема в невеликих населених пунктах та територіальних громадах, коли слідчий або дізнавач залучає штатного працівника поліції як психолога лише на підставі наявності у нього диплома про вищу освіту за спеціальністю «Психологія», без урахування інших важливих критеріїв, таких як досвід роботи або спеціалізація в галузі кримінальної психології.

Зважаючи на відсутність практичного досвіду роботи за спеціалізацією, а також на те, що цей працівник є частиною правоохоронної системи, важко беззаперечно стверджувати, що таке залучення матиме будь-яке позитивне вплив на подальше розслідування.

На нашу думку, у подібних ситуаціях позиція захисника повинна бути чіткою: він зобов'язаний подати клопотання слідчому або дізнавачу, а в окремих випадках – прокурору, про заміну цього психолога на кваліфікованого спеціаліста, який має відповідні знання та досвід у галузі спеціальних психологічних практик.

Це є надзвичайно важливо, оскільки лише кваліфікований фахівець, на основі безпосередньої взаємодії з неповнолітнім підозрюваним, може визначити наявність затримок у розвитку, відчуття страху, недовіри до законного представника, а також схильність до фантазування чи впливу, що можуть суттєво впливати на процесуальні дії і оцінку показань.

Тому ми підтримуємо думку О. В. Пчеліної, яка зазначила, що, незважаючи на існування розроблених рекомендацій у криміналістиці, слідчі часто або ігнорують їх, або виконують їх формально, не враховуючи

спеціалізацію залучених психологів та їх досвід роботи з конкретними категоріями осіб, що, безумовно, може негативно вплинути на ефективність розслідування [298, с. 368].

Одним із суттєвих недоліків слідчої практики є недостатня ефективність пізнавальної діяльності слідчого щодо з'ясування обставин, які мають бути доведені в кримінальному провадженні та стосуються особи неповнолітнього підозрюваного. Це стосується так званого локального предмета доказування, зокрема в контексті особливого порядку кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Як правило, слідчі та дізнавачі часто не приділяють достатньої уваги обставинам, які стосуються соціально-психологічних характеристик неповнолітнього, умов його життя та виховання, а також можливого впливу дорослих підбурювачів або інших співучасників кримінального правопорушення [190].

З огляду на чинні законодавчі норми, для з'ясування соціально-психологічних характеристик неповнолітнього підозрюваного необхідне застосування спеціальних знань у галузі психології. Це можна здійснити через залучення експерта для проведення психологічної експертизи або, в окремих випадках, комплексної психолого-психіатричної експертизи, що передбачено статтею 486 КПК України [190].

Нехтування вимогами закону щодо доказування обставин, що стосуються соціально-психологічних рис неповнолітнього підозрюваного, може мати серйозні негативні наслідки. Це може призвести до неповного врахування специфіки й особливостей неповнолітніх осіб, що, в свою чергу, ускладнить створення належних умов для захисту інтересів дитини під час судового розгляду справи та за його результатами.

Тому, ми вважаємо, що у разі неналежного виконання стороною обвинувачення зазначеного обов'язку, виконання цього обов'язку повинно бути забезпечене стороною захисту. Як правильно зазначила К. О. Юсупова, участь захисника в цьому процесі є важливою додатковою гарантією, що сприяє

залученню належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів у справу.

Якщо захисник вважає, що в провадженні використовуються недопустимі докази, що можуть призвести до незаконного притягнення підзахисного до кримінальної відповідальності або іншого порушення його прав чи законних інтересів, він зобов'язаний звернутися з відповідними клопотаннями до компетентних органів кримінальної юстиції та їх посадових осіб і наполягати на визнанні таких доказів недопустимими [413, с. 443].

Неодмінною умовою проведення кримінального провадження щодо неповнолітнього підозрюваного є дотримання міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини. Одним із ключових таких стандартів є спеціалізація слідчого та судді у справах, пов'язаних із неповнолітніми підозрюваними або обвинуваченими. Водночас, у контексті тривалого воєнного стану, кримінальне процесуальне законодавство зазнало суттєвих змін, що впливають на порядок реалізації цього стандарту.

Серед змін, внесених у кримінальне процесуальне законодавство, з'явилася така новела, як можливість невиконання правових приписів, закріплених у ч. 14 ст. 31 та ч. 2 ст. 484 КПК України, під час дії правового режиму воєнного стану. Це стосується випадків, коли виникають або існують обставини, що унеможливають участь дізнавача, слідчого чи судді, які мають спеціальну підготовку для здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. На сьогодні прецеденти оскарження таких випадків відсутні. Проте ми переконані, що кожна така ситуація повинна піддаватися ретельній перевірці з метою встановлення наявності реальних і обґрунтованих підстав для обмеженого виконання відповідних міжнародних стандартів.

Міжнародні стандарти кримінального провадження щодо неповнолітніх умовно поділяють на дві основні групи. Перша група охоплює універсальні стандарти, які поширюються на всіх неповнолітніх незалежно від їхнього процесуального статусу та діють на всіх етапах кримінального провадження. До них належить право на доступ до правосуддя та на справедливий, законний і мотивований судовий розгляд, який передбачає проведення всебічного

розслідування справи, функціонування спеціалізованих органів слідства й суду, здатних розглядати справи неповнолітніх без упередженості, з високим професіоналізмом і в розумні строки. Також передбачається недопущення затягування процесу під час досудового розслідування та в суді, обов'язкове забезпечення права неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого на кваліфіковану правову допомогу, яку надають органи безоплатної вторинної правової допомоги. Неповнолітні повинні бути належно поінформовані про підготовку та проведення кожної процесуальної дії, свої права й обов'язки, а також мати можливість висловити власну позицію. Окремо підкреслюється важливість поваги до гідності дитини, можливості оскарження судових рішень у вищих інстанціях, гарантування права на свободу та особисту недоторканність, а також забезпечення безпеки на всіх стадіях провадження.

Друга група включає спеціалізовані стандарти, які застосовуються залежно від процесуального статусу неповнолітньої особи та конкретних обставин її участі у кримінальному процесі. Це, зокрема, додержання прав підлітків, які виступають у ролі підозрюваних або обвинувачених, із урахуванням індивідуальних характеристик та особливостей їхньої особистості. Пріоритет надається профілактичним заходам, спрямованим на запобігання конфліктам із законом та мінімізацію залучення неповнолітніх до кримінальної відповідальності. Також держава має гарантувати комплексну систему запобігання правопорушенням за участю дітей.

Для України залишається актуальним завдання створення спеціалізованих дитячих судових установ, а також забезпечення ефективного функціонування системи дитячого правосуддя, яка має бути укомплектована достатніми людськими, технічними та фінансовими ресурсами.

Водночас вважаємо, що адвокати, які співпрацюють із регіональними центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, повинні проходити спеціальну підготовку, спрямовану на забезпечення справедливого та компетентного правосуддя стосовно дітей. Це означає, що вони мають отримувати відповідну спеціалізацію, яка дозволить їм належним чином

забезпечувати захист прав і законних інтересів неповнолітніх.

Такий підхід сприятиме інтеграції міжнародних стандартів забезпечення правосуддя, дружнього до дитини, у національну практику. Після впровадження цих змін у практичну діяльність важливо, щоб Регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги надавали доручення на здійснення захисту або участь у проведенні окремих процесуальних дій за участю неповнолітньої особи виключно тим адвокатам, які пройшли відповідну спеціальну підготовку. Це забезпечить якісний захист прав дитини і відповідність процедури міжнародним стандартам.

Поряд із загальними гарантіями права на захист у кримінальному провадженні, неповнолітня особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, наділяється додатковими правовими гарантіями. Їх мета – забезпечити реалізацію принципів справедливого та компетентного правосуддя, що має здійснюватися незалежним і безстороннім судом, як це передбачено статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

З огляду на міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та положення національного законодавства, до правових засад захисту неповнолітнього підозрюваного в кримінальному провадженні належать:

1. Принцип подвійного представництва – обов'язкове й своєчасне залучення до кримінального провадження законного представника неповнолітнього підозрюваного, а також захисника, які мають діяти в його інтересах.

2. Засада неупередженості, фаховості та компетентності, що стосується всіх учасників кримінального провадження щодо неповнолітніх, та передбачає:

3. Дії захисника, законного представника, психолога, педагога та інших учасників виключно в інтересах неповнолітнього підозрюваного.

4. Обов'язкове спеціальне уповноваження слідчого, дізнавача чи прокурора керівником органу досудового розслідування для здійснення проваджень щодо неповнолітніх. У разі дії правового режиму воєнного стану, неможливість такого уповноваження має бути обґрунтована достатніми

підставами.

5. Недопущення формальної участі педагогів, психологів, лікарів, а також захисників під час окремих процесуальних дій або провадження в цілому.

6. Заборону залучення штатних працівників правоохоронних органів як психологів або педагогів у провадженнях щодо неповнолітніх.

7. Засада об'єктивності та повноти – гарантія дотримання всіх законодавчих вимог, передбачених главою 38 КПК України, зокрема повного з'ясування локального предмета доказування у справах, що стосуються неповнолітніх, шляхом проведення необхідних процесуальних заходів.

8. Засада обізнаності неповнолітнього підозрюваного – забезпечення повного інформування про підозру, а також роз'яснення прав та обов'язків, пов'язаних із процесуальним статусом підозрюваного. Це включає обов'язок інформувати про всі аспекти його правового статусу в провадженні. Такий підхід забезпечує всебічну реалізацію принципів справедливого правосуддя для дітей відповідно до національного та міжнародного законодавства.

Вважаємо, що недотримання будь-якої із зазначених засад сторонами кримінального провадження слід розглядати як порушення належної правової процедури та загальних засад кримінального провадження. Зокрема, це стосується таких фундаментальних принципів, як право на захист, рівність перед судом, змагальність сторін тощо. Подібні порушення можуть негативно впливати на справедливість провадження, ставити під сумнів його результати та порушувати права неповнолітнього підозрюваного.

У випадках виявлення стороною захисту фактів порушення зазначених засад, особливо тих, виконання яких є обов'язком сторони обвинувачення, захисник неповнолітнього підозрюваного зобов'язаний вжити передбачених законом заходів для припинення таких порушень та мінімізації їхнього негативного впливу на реалізацію прав і свобод його підзахисного. Це може бути досягнуто, зокрема, шляхом подання відповідних клопотань чи скарг на розгляд слідчого судді у порядку, передбаченому статтями 303 та 304 КПК

України.

Для узгодження законодавчих приписів та забезпечення реалізації прав підозрюваного й обвинуваченого пропонується доповнити частину 3 статті 42 КПК України новим пунктом 19 такого змісту:

«заявляти клопотання про залучення іншого законного представника, психолога, педагога чи лікаря або усунення його від участі в окремих процесуальних діях та залучення, замість нього, іншого».

3.3 Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні

Техніко-криміналістичне забезпечення правоохоронних органів є важливим елементом кримінальної процесуальної діяльності, що зумовлює необхідність його дослідження як з наукової, так і з практичної точки зору. Вчені та практики активно займаються визначенням ключових компонентів цього напрямку, розробленням ефективних методів його реалізації та вирішенням проблемних питань, які виникають у процесі практичного застосування.

Особливий інтерес викликає питання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування діяльності захисника у кримінальному провадженні, оскільки він є однією з ключових сторін цього процесу. Враховуючи його роль, важливо дослідити методи та засоби, що використовуються для аналізу й оцінки його дій у межах кримінального провадження, а також визначити межі правомірного застосування криміналістичних інструментів стосовно захисника.

З урахуванням загальних засад кримінального провадження, можливості захисника у збиранні доказів, їх поданні до суду та вирішенні інших процесуальних питань мають бути співмірними з можливостями сторони

обвинувачення. Тому вважаємо за доцільне зосередити увагу на дослідженні цієї проблематики, щоб визначити, наскільки техніко-криміналістичне забезпечення сприяє реалізації принципу змагальності та забезпечує рівність сторін у кримінальному провадженні.

Окремі аспекти проблематика техніко-криміналістичного забезпечення вже висвітлювалися в наукових доробках В. О. Гусєвої [84], О. Л. Дульського [98], Р. Б. Єзерського [100], В. В. Кікінчука [148], Н. В. Павлюк [254], С. І. Перліна [258], Ю. М. Чорноус [388], В. Ю. Шепітька зі співавторами [123] та ін.

Аналіз наукових праць свідчить, що дослідники переважно зосереджуються на визначенні поняття, змісту та сутності техніко-криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, водночас залишаючи поза увагою ці аспекти у контексті діяльності захисника, який також є ключовою стороною у кримінальному провадженні.

Чинне законодавство загалом не забороняє захисникові використовувати техніко-криміналістичні засоби під час його участі в слідчих (розшукових) і процесуальних діях, проте він зобов'язаний попередити всіх учасників такого заходу про їх застосування. Водночас сторона обвинувачення, якщо для цього існують об'єктивні підстави, має право заборонити використання таких засобів, однак лише на підставі вмотивованої постанови, а слідчий суддя чи суд – шляхом винесення відповідної ухвали. Окрему увагу приділено питанням застосування технічних засобів у процесі збирання доказів.

Техніко-криміналістичне забезпечення становить важливу складову криміналістичного забезпечення, яке в практичному вимірі фактично проявляється у діяльності, спрямованій на розроблення та застосування криміналістичних рекомендацій. Ці рекомендації, засновані на теоретичних засадах криміналістики, покликані сприяти ефективному розслідуванню злочинів [387, с. 49–50].

У сучасній науковій літературі широко використовується поняття техніко-криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, що пояснюється

орієнтацією криміналістичних рекомендацій переважно на досудове розслідування. Така спрямованість сформувалася історично внаслідок запозичення Україною моделі криміналістики, зосередженої на розслідуванні злочинів.

Приблизно наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX століття вчені почали ототожнювати криміналістичну техніку та техніко-криміналістичні засоби із забезпеченням процесу розкриття та розслідування злочинів. Незважаючи на те, що ці питання активно досліджувалися протягом наступних років, уніфіковане визначення цього поняття так і не було сформовано. Погоджуємося з думкою науковців, які зазначають, що в криміналістичній науці техніко-криміналістичне забезпечення розглядається як складна система. Вона включає науково обґрунтовані методи, що спрямовані на застосування технічних засобів під час розкриття злочинів. Також до цієї системи входять прийоми, які дозволяють ефективно використовувати спеціальні наукові знання у процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень. Крім того, важливе місце займають засоби, що застосовуються для виявлення, фіксації, дослідження та оцінки доказової інформації, яка має значення для кримінального провадження. Окремо варто зазначити рекомендації, що розробляються з метою підвищення ефективності слідчої діяльності та сприяння реалізації завдань кримінального судочинства. Таким чином, техніко-криміналістичне забезпечення охоплює не лише матеріально-технічні засоби, але й методологічні підходи, які дозволяють якісно здійснювати процедури доказування та забезпечувати законність їх проведення [258].

Більшість учених пропонують розглядати техніко-криміналістичне забезпечення слідчої діяльності як «систему наукових, правових, організаційних положень і прикладних заходів, спрямованих на розроблення, впровадження та практичне використання техніко-криміналістичних засобів». Метою цього забезпечення є не лише успішне виявлення, розкриття та розслідування злочинів, але й ефективне запобігання їм. До цієї системи входять нормативно закріплені положення, які регулюють застосування

технічних засобів у кримінальному провадженні, а також організаційні механізми, що забезпечують їхню ефективну реалізацію. Крім того, вона охоплює методологічні основи використання спеціальних знань і техніко-криміналістичних засобів у процесі слідчої діяльності, спрямованої на збір, дослідження та аналіз доказової інформації [387, с. 125; 388, с. 216]. Такий підхід є нам близьким, і ми його підтримуємо. Однак наведене визначення не дає відповіді на питання щодо з'ясування сутності техніко-криміналістичного забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні. З огляду на це, вважаємо необхідним звернутися до нормативно-правових джерел, які регламентують можливості, засоби та межі застосування техніко-криміналістичних засобів у процесі здійснення захисту. Зокрема, слід проаналізувати положення кримінального процесуального законодавства, а також інші нормативні акти, які визначають допустимі методи і засоби роботи захисника при зборі доказів, оцінці доказової інформації та їхньому використанні у процесі кримінального судочинства.

Правові основи діяльності захисника як учасника кримінального провадження закріплені в Конституції України, кримінальному процесуальному законодавстві, а також у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». При цьому положення зазначеного Закону, що регламентують порядок надання адвокатами правничої допомоги в кримінальному провадженні, зокрема щодо здійснення захисту прав та інтересів підозрюваного, обвинуваченого та підсудного, є складовою частиною національного кримінального процесуального законодавства. Це підтверджує важливість адвокатської діяльності у сфері кримінального судочинства та підкреслює необхідність чіткого визначення правових, організаційних та процесуальних засад, які забезпечують ефективний захист особи від кримінального переслідування [284].

Відповідно до норм кримінального процесуального законодавства, адвокат, який здійснює захист особи у кримінальному провадженні, має право користуватися всіма її процесуальними правами. Виняток становлять лише ті

права, що можуть бути реалізовані виключно самою особою особисто. Це положення підкреслює важливість ролі адвоката у забезпеченні ефективного захисту, водночас залишаючи за підозрюваним, обвинуваченим або підсудним можливість самостійного здійснення визначених процесуальних дій, які не можуть бути передані представнику. Згідно з пунктом 11 частини 3 статті 42 КПК України, підозрюваний або обвинувачений має право застосовувати технічні засоби під час проведення процесуальних дій, у яких він бере участь. Водночас реалізація цього права можлива лише за умови дотримання вимог, встановлених цим Кодексом. Ця норма забезпечує можливість фіксації процесуальних дій, що сприяє дотриманню прав учасників провадження, проте її застосування має відповідати законодавчим обмеженням та вимогам щодо використання технічних засобів. Однак слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд мають право заборонити застосування технічних засобів під час певної процесуальної дії або на певному етапі кримінального провадження, якщо це необхідно для нерозголошення інформації, що містить таємницю, захищену законом, або стосується особистого життя особи. Таке рішення оформлюється вмотивованою постановою або ухвалою [190].

Таким чином, адвокат, який набув статусу захисника підозрюваного чи обвинуваченого, має право використовувати технічні засоби під час проведення процесуальних дій, реалізуючи права свого підзахисного. Однак це право може бути обмежене у випадку, якщо слідчий винесе постанову про заборону застосування технічних засобів. Така заборона має ґрунтуватися на законних підставах і бути обґрунтованою відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України [88; 167].

Крім того, згідно з пунктом 8 частини першої статті 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат у межах своєї професійної діяльності має право вчиняти будь-які дії, що не суперечать законодавству, правилам адвокатської етики й умовам договору про надання правничої допомоги, якщо це необхідно для належного виконання взятих на себе зобов'язань. Це стосується і застосування технічних засобів для копіювання

матеріалів справи, у межах якої адвокат здійснює захист чи надає інші правничі послуги. Крім того, він має право фіксувати процесуальні дії та перебіг судових засідань відповідно до вимог чинного законодавства [284].

Відповідно до ст. 25 Правил адвокатської етики, адвокатам категорично заборонено застосовувати під час виконання доручення клієнта незаконні чи неетичні засоби, а також використовувати будь-які інші методи, що суперечать чинному законодавству або зазначеним Правилам. Водночас, за загальним правилом, адвокат має право самостійно залучати технічні засоби, що належать йому або іншим особам (за їхньою згодою), якщо вони використовуються виключно для надання правничої допомоги.

Згідно зі статтею 25 Правил адвокатської етики, затверджених 09 червня 2017 року Звітно-виборним з'їздом адвокатів України (із змінами), адвокатам категорично заборонено застосовувати незаконні чи неетичні методи під час виконання доручення клієнта, а також використовувати будь-які інші засоби, що суперечать чинному законодавству або зазначеним Правилам.

Отже, адвокати за загальним правилом мають право використовувати технічні засоби, які вони самостійно залучили або отримали у користування від інших осіб за їхньою згодою, за умови, що такі засоби застосовуються виключно в межах надання правничої допомоги [281].

Таким чином, чинне законодавство загалом не містить заборони для захисника щодо використання техніко-криміналістичних засобів під час слідчих (розшукових) і процесуальних дій. Водночас він зобов'язаний завчасно повідомити всіх учасників таких заходів про їх застосування. Сторона обвинувачення, за наявності об'єктивних підстав, може заборонити використання таких засобів, але виключно на підставі вмотивованої постанови, а слідчий суддя чи суд – шляхом ухвалення відповідної ухвали.

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що захисники найчастіше використовують як технічні засоби, мобільні телефони для фото- та відеофіксації, створення фотокопій процесуальних документів і речових доказів, а також фіксації порядку проведення процесуальних дій. Фотоапарати

застосовуються для виготовлення копій процесуальних документів, зокрема під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Відеокамери використовуються для фіксації порядку проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Комп'ютерні засоби дозволяють здійснювати огляд і копіювання цифрових слідів і доказів, ознайомлення з матеріалами справи в системі «Електронний суд» та забезпечення електронного документообігу.

Найбільш складною та найменш дослідженою залишається проблематика цифрових доказів. У науковій літературі слушно зазначається, що основними завданнями криміналістичного дослідження цифрових (електронних) слідів на сучасному етапі є вивчення закономірностей їх утворення, зокрема нових видів, що виникають із розвитком комп'ютерних технологій, впровадження та адаптація досягнень комп'ютерно-технічних наук для використання в правоохоронній діяльності, розроблення методів, прийомів і науково-технічних засобів для виявлення, вилучення та дослідження цифрових слідів, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями. Також важливим завданням є формулювання практичних рекомендацій щодо закріплення процесуальних доказів і надання цифровим слідам юридичного значення, а також створення методів їх використання й аналізу інформаційного змісту під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень [187, с. 112].

Тема цифрових доказів залишається однією з найскладніших і найменш досліджених у криміналістиці. Науковці зазначають, що основними завданнями їх дослідження є аналіз закономірностей утворення цифрових (електронних) слідів, зокрема нових видів, які з'являються внаслідок розвитку комп'ютерних технологій, а також впровадження та адаптація досягнень комп'ютерно-технічних наук для потреб правоохоронної діяльності. Важливими аспектами є розробка методів, прийомів і технічних засобів для виявлення, вилучення та аналізу цифрових слідів, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями, формулювання практичних рекомендацій щодо їх процесуального закріплення та надання їм юридичного значення, а також створення методик використання цифрових слідів у процесі розкриття й розслідування злочинів [187, с. 112].

Якщо процесуальний порядок використання технічних засобів для фіксації цифрових доказів стороною обвинувачення є чітко визначеним і зрозумілим, то щодо діяльності захисника залишаються питання. Особливо це актуально з огляду на особливі характеристики електронних доказів, серед яких нестійкість, що зумовлюється можливістю втрати чи зміни інформації через зовнішні фактори, бездоганне копіювання, яке дозволяє створювати ідентичні копії без втрати якості, а також специфіка їхнього походження, оскільки вони можуть бути як результатом дій людини, так і автоматично створеними системними файлами або журналами подій. Крім того, електронні докази потребують специфічних методів збору, перевірки та обробки для забезпечення їх достовірності та цілісності, можуть існувати незалежно від матеріального носія й передаватися миттєво через мережі, а також є невидимими для людського ока, що ускладнює їх ідентифікацію без спеціальних технічних засобів і відповідних знань. Усі ці особливості роблять електронні докази цінними у правозастосуванні, але водночас вимагають чітких процедур їхнього збору та обробки для гарантування їхньої доказової сили.

Таким чином, захисник має право використовувати технічні засоби для ознайомлення, огляду та фіксації цифрових доказів. Алгоритм його дій полягає у виконанні однієї з альтернативних процедур:

1. Самостійної фіксації адвокатом. Згідно з п. 7 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат має право фіксувати зміст веб-сторінок, зберігати їх вигляд на електронних носіях і складати протокол огляду веб-сторінок. Це дозволяє захиснику збирати відомості, які можуть бути використані як докази в межах кримінального провадження [284]

2. Звернення до ДП «Центр компетенції адресного простору мережі Інтернет» є важливим для забезпечення належної фіксації змісту веб-сторінок у правовому контексті. Використання сервісу «WEB-FIX», наданого консорціумом «Український центр підтримки номерів і адрес», дає можливість зафіксувати вміст веб-ресурсів з наданням експертного висновку. Це надає офіційного статусу зібраним даним, що в свою чергу знижує ризики їх

оскарження щодо автентичності під час судового розгляду або інших процесуальних дій.

3. Використання сервісу archive.org для фіксації змісту веб-сторінок є ще одним ефективним методом забезпечення цифрових доказів. Цей веб-сайт дозволяє замовити архівацію веб-сторінок, що дає можливість зберігати та отримувати доступ до їх зафіксованих версій у майбутньому. Завдяки підтвердженню часу збереження, така фіксація може слугувати важливим доказом у правовому процесі, оскільки гарантує наявність достовірної та незмінної версії веб-сторінки на момент її архівації.

4. Фіксація за участю спеціаліста є ще одним важливим етапом у зборі цифрових доказів. Захисник може ініціювати проведення експертизи веб-сторінок на договірних засадах, звернувшись до відповідної експертної установи. Такий підхід забезпечує офіційний статус отриманим доказам, оскільки висновок експерта, який має відповідну кваліфікацію, може бути визнаний судом як обґрунтований і допустимий доказ. Цей процес не лише підвищує достовірність зібраних даних, але й дозволяє уникнути можливих сумнівів щодо автентичності веб-сторінок у кримінальному провадженні[249].

Також зауважимо, що Динамічний розвиток цифрових технологій у різних сферах суспільного життя обумовив нагальну потребу формування комплексної системи техніко-криміналістичного забезпечення діяльності адвокатів. Особливої актуальності ця тема набуває в умовах сучасних трансформацій, коли виділяють три ключові рівні інтеграції цифрових технологій у діяльність адвокатів:

1. Автоматизація юридичної діяльності адвокатів – передбачає впровадження спеціалізованих ІТ-платформ та електронних сервісів, спрямованих на оптимізацію процесів надання правничої допомоги. Це включає створення правових інформаційних систем, чат-ботів для юридичних консультацій, аналітичних платформ для дослідження судової практики тощо. Використання таких технологій значно спрощує повсякденну роботу адвокатів і робить юридичні послуги доступнішими для широкого кола громадян.

2. Інформатизація адвокатської діяльності – зводиться до розбудови телекомунікаційної інфраструктури та формування єдиного інформаційного середовища, що забезпечує організаційно-методичну підтримку діяльності адвокатів і сприяє реалізації їхніх професійних прав і обов'язків.

3. Цифровізація системи адвокатського самоврядування – охоплює створення інфраструктурних рішень для модернізації роботи органів адвокатського самоврядування та Національної асоціації адвокатів України [170, с. 244–245; 194, с. 63–64], завдяки чому підвищується ефективність управління та поглиблюється взаємодія всередині адвокатської спільноти.

Разом із тим функція захисту в кримінальному процесі безпосередньо пов'язана із застосуванням техніко-криміналістичних засобів, однак цей напрямок є специфічним і потребує окремого наукового дослідження.

Найбільш поширеною є практика застосування адвокатами (як захисниками підозрюваних чи обвинувачених) технічних засобів для документування ходу слідчих (розшукових) і процесуальних дій. Відповідно до сучасної доктрини кримінального процесу, адвокат реалізує ці права самостійно, якщо вони не обмежені відповідною ухвалою сторони обвинувачення у передбаченому законом порядку.

Ще одним важливим аспектом є залучення техніко-криміналістичних засобів для збору й аналізу цифрових доказів. Ця діяльність має здійснюватися в чітких межах законодавчих вимог, а отримані матеріали повинні відповідати критеріям достовірності, достатності, належності та допустимості.

Ураховуючи специфіку роботи захисників із техніко-криміналістичними засобами, можемо виокремити низку основних вимог до таких засобів, аби уникнути сумнівів щодо можливості використання зібраної інформації як доказів у суді:

1) забезпечення конфіденційності та захисту отриманих даних, а також наявність механізмів безпечного обміну інформацією;

2) чітка ідентифікація технічних параметрів і характеристик застосованого обладнання;

3) гарантія якісної комунікації із клієнтами, органами державної влади, установами та організаціями (належна якість зображення й звуку, інформаційна безпека тощо);

4) оптимізація процесів управління інформаційними системами;

5) наукова обґрунтованість використаних методів і відсутність антинаукових підходів, що суперечать принципам кримінального процесу;

6) можливість повторного відтворення отриманих даних для підтвердження їхньої автентичності [156].

Крім того, для надання доказового статусу результатам, отриманим за допомогою технічних засобів, необхідно дотримуватися певних процедурних вимог під час оформлення матеріалів. Зокрема:

1. Має бути чітко встановлений причинно-наслідковий зв'язок між зібраними фактами та відповідними слідчими (розшуковими) діями, що гарантує їхню достовірність.

2. Усі учасники процесу повинні засвідчити своїми підписами автентичність поданих матеріалів, підтверджуючи відповідність відображених подій реальності.

3. Необхідно передбачити механізми захисту документів від фальсифікації, що підвищує рівень довіри до їхнього змісту.

4. До матеріалів слід додавати пояснювальні підписи, які розкривають зміст та значення документів у контексті кримінального провадження [188].

Отже, цифровізація адвокатської діяльності сприяє істотному підвищенню якості правничих послуг, оптимізації документообігу та удосконаленню організації адвокатської роботи, особливо в частині реалізації захисної функції. Вона дозволяє прискорити проведення багатьох процесуальних процедур, розширює доступ до правосуддя та підвищує рівень захисту прав громадян. Водночас цифрова трансформація створює нові ризики – зокрема, загрозу кібербезпеці, несанкціонованого доступу до чутливих даних та зменшення особистої комунікації між адвокатом і клієнтом.

Що стосується техніко-криміналістичних засобів, які використовуються

адвокатами у кримінальному провадженні, важливо, щоб вони відповідали комплексу вимог, а отримані за їх допомогою результати могли бути перевірені за чітко визначеними критеріями. На сьогодні напрямок техніко-криміналістичного забезпечення адвокатської діяльності перебуває на стадії становлення, а тому потребує поглибленого комплексного дослідження та вдосконалення.

Таким чином, техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні являє собою комплекс правових, організаційних та науково-технічних заходів, спрямованих на розробку, впровадження та ефективне використання технічних засобів для досягнення цілей захисту. Це включає участь у слідчих (розшукових) та процесуальних діях, а також огляд і фіксацію цифрових доказів з метою забезпечення належного правового процесу та гарантування прав клієнта.

Отже, під техніко-криміналістичним забезпеченням діяльності захисника у кримінальному провадженні слід розуміти систему правових, організаційних, науково-технічних положень і прикладних заходів, що охоплюють розробку, впровадження та використання технічних засобів для забезпечення здійснення захисту, досягнення цілей слідчих та процесуальних дій, а також огляд і фіксацію цифрових доказів у межах кримінального провадження.

Встановлено, що відповідно до чинного законодавства, загалом не існує заборон на використання захисником техніко-криміналістичних засобів під час участі в слідчих, розшукових та процесуальних діях. Проте, захисник зобов'язаний повідомити усіх учасників такого заходу про застосування технічних засобів. Сторона обвинувачення, за наявності об'єктивних підстав, має право заборонити використання таких засобів, але це можливо лише за умови наявності вмотивованої постанови слідчого, слідчого судді або ухвали суду.

Захисник має право самостійно обирати технічні засоби для досягнення цілей захисту, однак аналіз правозастосовної практики показує, що найбільш типовими засобами, що використовуються в таких випадках, є мобільні

телефони для фото- та відеофіксації, фотокопіювання процесуальних документів і речових доказів, а також для фіксації процесуальних дій. Крім того, широко застосовуються фотоапарати для копіювання процесуальних документів, зокрема під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, відеокамери для запису порядку проведення слідчих і процесуальних дій, а також комп'ютерні засоби для огляду і копіювання цифрових слідів та доказів, а також для роботи з матеріалами справи в системі «Електронний суд». Перспективи майбутніх досліджень полягають у визначенні практичних рекомендацій щодо збирання доказів захисником, враховуючи специфіку об'єктів доказування.

3.4 Залучення стороною захисту експерта для проведення експертизи

Рівність сторін кримінального провадження досягається через пропорційний розподіл прав і обов'язків, які в сукупності формують правовий статус кожної зі сторін. Важливим аспектом цього є забезпечення рівномірності в процесуальних діях і засобах, на проведення та застосування яких уповноважені слідчі, прокурори, а також ініціативи, які можуть бути здійснені підозрюваним чи його захисником.

Процесуальні положення, що забезпечують права та законні інтереси учасників кримінального провадження, повинні бути рівними для кожної сторони. В іншому випадку не можна буде говорити про дотримання засади змагальності та свободи в поданні сторонами своїх доказів і у доведенні їх переконливості, що гарантується Конституцією України та Кримінальним процесуальним кодексом України. Одним із суперечливих питань у юридичній літературі є можливість залучення стороною захисту експерта на стадії досудового розслідування, оскільки деякі автори вважають, що такі процесуальні гарантії мають суто декларативний характер [409, с. 146].

Це зумовлено різними чинниками. Враховуючи неоднозначність цього питання, ми вважаємо, що воно потребує детального аналізу та вирішення, щоб забезпечити відповідність змісту і форми кожного кримінального провадження його загальним принципам.

Деякі аспекти залучення експерта стороною захисту вже неодноразово були предметом дослідження українських науковців. Зокрема, правові та організаційні основи такої діяльності сторони захисту аналізували О. В. Кравчук, Ю. В. Циганюк та С. А. Крушинський [381], І. В. Гора [77], І. М. Тимошок та О. В. Косякова [355], Ю. Ю. Ярослав [420], В. В. Бажанюк [12], А. Ф. Волобуєв та С. В. Чуйко [60] та ін. Крім того, у юридичній літературі розглядалися питання залучення судово-медичного експерта стороною захисту, особливості отримання порівняльних зразків, що містяться у матеріалах кримінального провадження, для експертного дослідження, а також гарантування прав сторони захисту під час проведення судової експертизи тощо [131; 202; 324] та ін. Однак, незважаючи на значні досягнення вчених, ряд питань все ще залишаються в категорії «дискусійних», що продовжує привертати увагу як теоретиків, так і практиків.

Згідно з положеннями міжнародно-правових актів, кожній особі гарантується право на розгляд її справи компетентним судом [112; 226].

Безсумнівно, вимоги щодо професійної компетентності стосуються не лише суду, а й представників сторони обвинувачення, захисту та інших учасників кримінального провадження, зокрема експерта та спеціаліста. Однак, не заглиблюючись у детальне дослідження проблематики професійної компетентності учасників процесу, вважаємо більш актуальним питання процесуального механізму залучення експерта, зокрема підстав і порядку цього процесу, тому зосередимося на його висвітленні.

Основною підставою залучення експерта до участі в кримінальному провадженні є потреба вирішення запитань, для розв'язання яких необхідні спеціальні знання. У більш широкому сенсі це забезпечення правосуддя в Україні за допомогою незалежної, кваліфікованої та об'єктивної експертизи,

яка орієнтована на максимальне використання досягнень науки та техніки [190].

Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту на стадії досудового розслідування неодноразово змінювався законодавцем. Відповідно до чинних положень кримінального процесуального законодавства, сторонам кримінального провадження гарантовано право залучати експерта або експертів для проведення експертизи чи доручати її виконання експертній установі. Цей порядок регламентовано статтями 242-244 КПК України, які також містять інші положення, спрямовані на врегулювання збору доказів під час досудового розслідування.

Згідно з ч. 3 ст. 93 КПК України, сторона захисту має право збирати докази через їх витребування та отримання від органів публічного адміністрування, органів місцевого самоврядування, а також від підприємств, установ і організацій. Серед таких матеріалів законодавець визначає копії документів, відомості, висновки експертів, висновки ревізій та акти перевірок.

Цією ж статтею передбачено можливість ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. Водночас важливо зазначити, що порядок призначення експертизи на стадії досудового розслідування регулюється главою 20 КПК України «Слідчі (розшукові) дії». Тому важливо звернути увагу й на ці норми для повного розуміння процедури.

Сторона захисту має право залучати експерта на договірних умовах, у тому числі обов'язкової [190]. Кореспондують з наведеними положеннями і норми Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до яких адвокат, для належного виконання своїх обов'язків, має право збирати відомості про факти, які можуть бути використані як докази, запитувати, отримувати та вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою. Крім того, адвокат має право отримувати письмові висновки фахівців та експертів з питань, що потребують спеціальних знань [284].

Використання термінології «висновки фахівців, експертів» замість конкретного терміну «висновок експерта» може свідчити про намагання законодавця розширити коло осіб, які можуть надати експертні висновки або консультації. Це може включати не лише офіційно атестованих експертів, а й інших фахівців із відповідними знаннями у певних галузях, що дозволяє стороні захисту залучати більш широкий спектр спеціалістів для отримання необхідних висновків у процесі досудового розслідування чи судового провадження [284].

Відсутність можливості самостійного проведення слідчих (розшукових) дій стороною захисту, при тому що вона може ініціювати їх, створює правову неузгодженість між нормами ст. 93 та ст. 243 КПК України. Така невідповідність може призводити до складнощів у реалізації процесуальних прав захисту на практиці, оскільки ініціація дій без права на їх безпосереднє проведення фактично обмежує можливості сторони захисту для повноцінного збирання доказів. Враховуючи це, в юридичній практиці є підстави для перегляду або уточнення цих норм, щоб вони більш точно відображали реальні можливості сторін кримінального провадження [60, с. 312].

Ще однією складністю на шляху забезпечення проведення експертизи є неможливість самостійного збирання порівняльних зразків створює залежність від органів досудового розслідування або суду для проведення певних процесуальних дій, що, своєю чергою, обмежує ефективність захисту.

Щодо невизначеності форми звернення до експерта, то ця проблема виникає через відсутність чітких процедур та гарантій, які б встановлювали порядок ініціювання такого звернення, а також механізмів, що дозволяють стороні захисту здійснити це на практиці. Вчені правильно відзначають, що без чіткої регламентації таких процесуальних дій виникають колізії між теоретичними правами захисту та їх реальним здійсненням у межах кримінального процесу. Це питання вимагає належного юридичного врегулювання для забезпечення балансу прав учасників процесу [324, с. 349].

У контексті судово-медичних та судово-психіатричних експертиз існують

чіткі процесуальні обмеження щодо того, хто може ініціювати призначення такої експертизи. Потрібно мати на увазі, що призначення експертиз у цих галузях часто вимагає особливих знань і умов для проведення, тому роль суду, слідчих органів та прокурора є вирішальною.

Згідно з Інструкцією, судово-медичні і судово-психіатричні експертизи можуть проводитись лише за певними постановами, що є суттєвим обмеженням для сторони захисту, яка може бути зацікавлена у незалежній оцінці певних аспектів справи. Це обмеження має на меті забезпечення правильності та об'єктивності проведення експертизи, однак одночасно зменшується можливість сторони захисту ініціювати таку експертизу самостійно без посередництва органів розслідування або суду [125].

Важливим моментом є те, що криміналістичні експертизи можуть проводитися за клопотанням підозрюваних, обвинувачених, їхніх захисників, а також інших зацікавлених осіб, згідно з постановами Кабінету Міністрів України. Це надає можливість стороні захисту безпосередньо звертатися до експертних установ для проведення криміналістичних експертиз в рамках кримінального провадження, що є важливим елементом для забезпечення прав людини та правосуддя.

Згідно з постановами Кабміну №1098, №795 та №724, підрозділи експертної служби МВС України надають такі послуги за договором, що дозволяє сторонам провадження, в тому числі захисникам, ініціювати експертні дослідження на підставі відповідних клопотань. Це також сприяє покращенню доступу до незалежної та кваліфікованої експертизи, що важливо для забезпечення об'єктивності розслідування і судового процесу [91; 289; 290].

Згідно з положеннями Закону України «Про судову експертизу», підставою для проведення експертизи можуть бути різні чинники, зокрема судові рішення чи рішення органу досудового розслідування. Однак важливим є і можливість проведення експертизи на замовлення сторонніх осіб, що регулюється укладанням договору з експертом чи експертною установою. Це дозволяє стороні захисту ініціювати залучення експерта до процесу, що може

сприяти більш об'єктивному і незалежному аналізу доказів.

У разі, якщо експертиза проводиться за ініціативою сторони захисту, важливою є наявність відповідного договору, що є правовою підставою для проведення такого дослідження. Це надає можливість стороні захисту впливати на процес збору доказів і забезпечує рівні умови для змагання сторін у кримінальному процесі [296]. Наприклад, у справі, розглянутій Комінтернівським районним судом Одеської області висновок експерта, наданий стороною захисту взятий судом за основу для спростування висновку, наданого стороною обвинувачення. Суд керувався такими обставинами:

1. Відмінністю методів обстеження об'єкта. Експертний висновок сторони обвинувачення (№670 від 22.02.2022) ґрунтувався на обстеженні лише двох ділянок дороги, визначених прокурором, без залучення представників підрядника (ТОВ «Юг Строй Компані») чи замовника (Визирської сільської ради).

Натомість експерт, залучений стороною захисту (висновок №17/22 від 04.07.2022), провів огляд трьох ділянок, включаючи додаткову частину дороги східніше від будівлі сільради, розмірами 16,3 м х 4,1 м, яка не була врахована експертом обвинувачення. Ця третя ділянка є окремою і не з'єднується з іншими, проте фактично входить у загальний обсяг робіт, передбачений договором.

2. Підтвердження виконання обсягів робіт у повному обсязі. За результатами комплексного обстеження трьох ділянок експерт захисту встановив, що загальна площа фактично виконаних робіт повністю відповідає площі та вартості, зазначеним у акті №1 приймання виконаних робіт від 29.12.2021 р. Фактична вартість робіт, за даними експерта захисту, становила 1 260 800,40 грн, що точно відповідає сумі, зазначеній у договорі та акті, а отже спростувало твердження обвинувачення про заволодіння грошовими коштами у розмірі 57 850 грн за невиконані роботи.

3. Неповнота вихідних даних експертизи обвинувачення. Висновок обвинувачення спирався виключно на дані, отримані прокурором із неповного

огляду місця події. Огляд не охопив всю вулицю Шкільну, не описав інші можливі ділянки нового асфальтового покриття та не визначив точних меж виконаних робіт. Відсутність комплексного огляду та участі підрядника чи технічного нагляду призвела до викривлення об'єктивних даних щодо обсягу робіт.

4. Узгодження з іншими доказами. Висновок експерта захисту збігається з:

- показаннями дорожнього майстра, що всі роботи виконані у грудні 2021 р.;
- показаннями інженера технічного нагляду, який також підтвердив повне виконання робіт до кінця грудня;
- актом виконаних робіт від 24.05.2022 р., який фіксував відсутність зауважень до обсягів робіт;
- гарантійним листом від 28.12.2021 р., що не вказував на незавершеність обсягів, а лише на гарантійне усунення дефектів.

5. Відсутність доказів умислу. Спростування тверджень про невиконання обсягів робіт позбавило обвинувачення головного аргументу щодо наявності корисливого мотиву та прямого умислу у діях обвинуваченого.

Таким чином, на підставі висновку експерта захисту об'єктивно встановлено відсутність заволодіння грошовими коштами та відсутність підроблення офіційних документів, оскільки роботи виконані в повному обсязі. Отже, висновок експерта захисту №17/22 від 04.07.2022 р. спростував доводи сторони обвинувачення, довівши:

- повне виконання обсягів робіт згідно з договором;
- правильність вартості виконаних робіт;
- відсутність заволодіння коштами та підроблення документів;
- відсутність корисливого мотиву і прямого умислу. Завдяки цьому висновку, суд дійшов висновку про відсутність у діях обвинуваченого складу інкримінованих кримінальних правопорушень та виправдав його [48].

Тобто самостійне залучення експерта стороною захисту на договірних

умовах є цілком допустимим, оскільки це відповідає нормам законодавства, зокрема, щодо можливості залучення експертів за ініціативою сторін у кримінальному провадженні. Важливою умовою є укладення договору з експертом або експертною установою, що забезпечує правову основу для проведення експертизи на замовлення сторони захисту. Це дозволяє гарантувати право на захист і сприяє забезпеченню справедливого розгляду справи, оскільки дає можливість стороні захисту мати доступ до кваліфікованої експертної допомоги.

Так, ініціювання проведення експертизи стороною захисту через подання клопотання в порядку ст. 220 КПК України є більш апробованим способом залучення експерта. Такий механізм дозволяє стороні захисту звернутися до слідчого або прокурора з пропозицією про проведення експертизи, яка, на думку захисника, є необхідною для встановлення істини в справі. Якщо слідчий або прокурор відмовляють у задоволенні клопотання, постанова може бути оскаржена в суді, що забезпечує додаткову гарантію прав людини на справедливе правосуддя. Цей механізм є важливим для захисту прав підозрюваного або обвинуваченого та сприяє забезпеченню належного рівня змагальності у кримінальному процесі.

У практичній діяльності нерідко трапляються випадки, коли адвокати стикаються з відмовами органів досудового розслідування чи прокурорів у задоволенні їхніх клопотань щодо проведення експертизи. В умовах такої ситуації оскарження відповідних рішень виступає важливим засобом захисту процесуальних прав підозрюваного або обвинуваченого. Ефективне, мотивоване оскарження потребує ретельної підготовки: необхідно детально розвінчати аргументи слідчого чи прокурора, вказати причини неможливості залучення експерта на договірних засадах у конкретних обставинах справи. При цьому обґрунтування має ґрунтуватися на чітко визначених фактичних даних, які доводять важливість проведення незалежного дослідження, можливого лише за участю висококваліфікованого спеціаліста. Такий підхід не тільки підсилює реалізацію права на захист, але й підвищує загальну результативність

кримінального провадження.

Якщо захисник у своєму клопотанні обґрунтовує необхідність проведення повторної експертизи, обґрунтування має бути чітко структурованим і базуватися на глибокому аналізі вже здійснених експертних досліджень. Це передбачає, що адвокат має детально продемонструвати, чому попередні експертні висновки не можуть вважатися повними чи достовірними. Така позиція може впливати із виявлених суперечностей між окремими висновками, з недостатньої повноти проведених досліджень або ж із необхідності врахування нових обставин чи фактів, які стали відомі вже після проведення первинної експертизи.

Також важливо, щоб аргументація містила конкретні аспекти, чому повторна експертиза може суттєво вплинути на встановлення істини у справі. Вона має бути обґрунтованою не лише з точки зору процесуальних норм, а й на практичному рівні, показуючи, чим нова експертиза може забезпечити об'єктивність і правдивість результатів у розгляді справи [366].

Для скасування постанови слідчого важливо мати чітке та обґрунтоване доведення наявності законних підстав. Це може включати невідповідність постанови вимогам закону, коли слідчий прийняв рішення, що суперечить нормам кримінального процесуального законодавства або не дотримався вимог щодо мотивування відмови в проведенні експертизи. Крім того, важливо довести несправедливість або необґрунтованість відмови, якщо рішення не було належно обґрунтоване або не враховувало всіх важливих фактів і обставин, що підтримують необхідність проведення експертизи. Порушення прав і законних інтересів сторони захисту також може бути підставою для скасування постанови, якщо відмова в експертизі перешкоджає ефективному захисту обвинуваченого. Важливо також довести, що слідчий або прокурор не виконали своїх обов'язків, передбачених законодавством, щодо забезпечення належного розслідування та використання доказів, що можуть бути важливими для справи [365].

Як показує проведений нами аналіз матеріалів слідчо-судової практики,

нез'явлення захисника на розгляд клопотання, зокрема в разі відсутності поважних причин, може бути достатньою підставою для того, щоб суд або слідчий залишили це клопотання без розгляду. Це підтверджує важливість активної участі захисника в процесі, адже його відсутність на ключових етапах провадження може ускладнити ефективний захист прав обвинуваченого [368].

Крім того, у скарзі на постанову слідчого або прокурора важливо не обмежуватися лише викладом доводів і аргументів, але й ініціювати призначення нової експертизи. Як зазначають слідчі судді у своїх ухвалах, хоча чинне кримінальне процесуальне законодавство надає можливість оскаржити рішення слідчого чи прокурора про відмову в проведенні слідчих (розшукових) дій, закон не зобов'язує слідчого, дізнавача чи прокурора призначати експертизу в кримінальному провадженні. Це вказує на необхідність належної аргументації та доведення важливості проведення нової експертизи для забезпечення справедливого розгляду справи [365].

Так, відповідно до норм КПК України, сторона захисту має право подавати клопотання перед слідчим суддею про призначення судової експертизи. Це право може бути реалізовано за наявності двох підстав: по-перше, якщо є підстави вважати, що експертиза може допомогти у встановленні обставин справи, а по-друге, якщо слідчий або прокурор відмовляються призначити експертизу за запитом захисника чи підозрюваного. У такому випадку захисник має право звернутися до суду для вирішення цього питання.

Перша підстава для клопотання про призначення експертизи стосується ситуацій, коли для вирішення важливих питань кримінального провадження необхідне залучення експерта, але сторона обвинувачення цього не зробила. Або коли експерт, залучений стороною обвинувачення, не зміг або не зміг повноцінно відповісти на запитання, що ставлять перед ним, що ускладнює надання повного та належного висновку. Також це стосується випадків, коли є достатні підстави вважати, що експерт не має необхідних знань або упереджений, що може призвести до надання неповного чи неправильного висновку.

Друга підстава виникає, коли сторона захисту не може самостійно залучити експерта через відсутність фінансових можливостей чи інших об'єктивних причин [190].

Законодавство висуває чіткі вимоги до таких клопотань, які стосуються їхнього змісту та доданих матеріалів, що мають підтверджувати обґрунтованість викладених аргументів і неможливість самостійного залучення експерта. Недотримання цих вимог може призвести до повернення клопотання або відмови в його задоволенні. Наприклад, у кримінальному провадженні №12020240280000232 було повернуто клопотання захисника підозрюваного про призначення комплексної фототехнічної та автотехнічної експертизи.

Слідчий суддя зазначив, що клопотання було повернуто через відсутність у ньому посилання на спроби самостійного залучення експерта, а також через ненадання адвокатом копій документів, які б підтверджували неможливість здійснення такої дії [367].

Аналогічні обставини стали підставою для рішення слідчого судді у справі № 752/16969/22 щодо клопотання про проведення повторної судово-медичної експертизи у кримінальному провадженні № 12022100040000571. Аналіз слідчо-судової практики свідчить, що такі рішення не є поодинокими, однак важливо зазначити, що подібні ухвали не підлягають оскарженню.

Сторона захисту може звернутися з клопотанням про залучення експерта для проведення експертизи до слідчого судді лише за умови, що слідчий або прокурор відмовили у його залученні, або якщо протягом трьох днів після подання відповідного клопотання вони не ухвалили рішення щодо його залучення, як це передбачено ч. 1 ст. 244 КПК України.

Водночас стороні захисту слід більш ґрунтовно обґрунтовувати неможливість самостійного залучення експерта на договірних умовах. З цієї причини в юридичній літературі зазначається про порушення права сторони захисту на використання та подання суду доказів у формі експертизи [120, с. 17; 235].

Щодо пропозицій вирішення наявних проблем у контексті призначення

судових експертиз стороною захисту, то, на нашу думку, вони є досить кардинальними. Для реального забезпечення рівності сторін у юридичній літературі пропонується надати стороні захисту такі ж повноваження, якими наразі наділена сторона обвинувачення.

Зокрема, це стосується надання адвокату права здійснювати процесуальні дії під час досудового розслідування з належним оформленням процедури отримання ним доказів, у тому числі проведення слідчих (розшукових) дій.

Зауважимо, що заперечення проти висновку експерта під час оцінювання доказів відображає інтелектуально-аналітичну діяльність, що базується на осмисленні змісту експертного висновку у кримінальному провадженні, його співвідношенні з іншими наявними доказами у матеріалах справи, а також з об'єктивною дійсністю.

Незгода з висновком експерта має подвійну природу: процесуальну та інтелектуальну. Процесуальна складова визначена нормами КПК України й полягає, насамперед, у тому, що така незгода є наслідком загальної оцінки доказів як частини процесу доказування; крім того, вона повинна бути обґрунтованою; ця обґрунтованість повинна знаходитись у відповідній ухвалі, постанові чи вирoku; суб'єктами цієї оцінки виступають уповноважені особи: слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя або суд.

Інтелектуальна сторона заперечення проти висновку експерта є результатом глибинної розумової діяльності, що включає узагальнення зібраних доказів, їхнє порівняння з експертним висновком, застосування логічного аналізу та синтезу. Вона ґрунтується на професійних знаннях, досвіді та правосвідомості особи, яка здійснює оцінку цього доказу.

Варто підкреслити, що процесуальний та інтелектуальний аспекти не завжди збігаються. Так, незгода як результат мисленнєвої роботи може виникати у сторони захисту або навіть у будь-якої особи, яка ознайомила з висновком експерта. Водночас, КПК України не передбачає спеціальних процесуальних інструментів для формального оформлення такої незгоди.

Проте захисник має можливість реалізувати свою позицію: клопотати про

визнання певних доказів недопустимими, подавати клопотання про проведення повторної чи додаткової експертизи, залучати альтернативного експерта на договірній основі, ініціювати допит експерта слідчим суддею під час досудового розслідування або судом під час судового розгляду, а також висловлювати свої заперечення у промовах та репліках під час судового засідання [379, с. 24].

Отже, залучення експерта стороною захисту під час досудового розслідування здійснюється за умови наявності достатніх підстав для цього. Такими підставами є потреба у вирішенні питань, які потребують спеціальних знань. Ці питання мають значення для встановлення обставин кримінального провадження. Сторона захисту може звернутися до експерта з метою оцінки доказів, які були надані стороною обвинувачення. Також можливим є проведення незалежного дослідження. Окрім цього, експерт може надати висновок, який може бути використаний для спростування висновків, зроблених слідчими або судовими експертами. Відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України, сторона захисту має право ініціювати проведення експертизи. Крім того, вона може залучити фахівця для надання письмової консультації, яка в подальшому може бути використана як доказ у судовому процесі.

На основі узагальненого аналізу положень чинного законодавства та слідчо-судової практики до перевірених способів залучення судового експерта стороною захисту належать: 1) самостійне залучення експерта на підставі клопотання та на договірних умовах; 2) ініціювання призначення судової експертизи шляхом подання відповідного звернення до сторони обвинувачення.

У разі оскарження відмови слідчого або прокурора в задоволенні клопотання про призначення експертизи необхідно дотримуватися певних правил. По-перше, слід обов'язково з'являтися на розгляд клопотання до слідчого судді. По-друге, потрібно ретельно обґрунтовувати аргументи щодо необхідності призначення експертизи, а також пояснювати потребу у проведенні повторної експертизи, неможливість самостійного залучення

експерта стороною захисту, а також незаконність або необґрунтованість відмови слідчого чи прокурора. По-третє, важливо ініціювати проведення експертизи безпосередньо перед слідчим суддею.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що питання рівності сторін у контексті забезпечення можливості залучення експерта залишається неоднозначним. Це зумовлено наявністю певних суперечностей у положеннях чинного кримінального процесуального законодавства, що впливає на реалізацію цього права стороною захисту.

Висновки до розділу 3

Дослідження статусу та гарантій діяльності захисника у кримінальному провадженні, у тому числі у справах щодо представництва інтересів неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, з'ясування особливостей техніко-криміналістичного забезпечення діяльності захисника дозволило дійти таких висновків:

1. Правовий статус адвоката є комплексним, багатогранним і включає в себе поєднання прав, обов'язків, гарантій та юридичної відповідальності, що створює підґрунтя для незалежного та ефективного здійснення професійної діяльності. Поділ статусу на загальний, спеціальний і індивідуальний є найбільш обґрунтованим і відображає специфіку правничої діяльності на різних рівнях її реалізації.

Установлено, що процесуальна самостійність адвоката залишається відносною, оскільки вона похідна від прав клієнта та обмежується дотриманням законодавства і етичних стандартів. Натомість професійна незалежність адвоката має абсолютний характер і є запорукою недопущення зовнішніх чи внутрішніх впливів на прийняття рішень. Важливим науковим положенням є розмежування понять «самостійність» та «незалежність» адвоката, що дозволяє

уникати помилок у правозастосовній практиці та теоретичних розробках.

2. Визначено, що гарантії професійної діяльності адвоката, зокрема захисника у кримінальному провадженні, складають комплекс національних і міжнародних норм. Проте відсутність окремої статті у Кримінальному процесуальному кодексі України, яка б системно врегульовувала права, обов'язки та гарантії захисника, створює суттєві прогалини у законодавчому регулюванні. Установлено існування колізії між положеннями КПК України та Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що ускладнює ефективну реалізацію права на захист. Водночас виявлено суттєві розбіжності між національними гарантіями діяльності захисника та міжнародними стандартами, закріпленими у міжнародно-правових актах і рекомендаціях Ради Європи.

3. Розроблено концепцію співвідношення загальних гарантій адвокатської діяльності та спеціальних гарантій захисника у кримінальному провадженні як системи загального і часткового. У межах цієї концепції професійні гарантії розглядаються як універсальна основа, на якій вибудовується спеціалізований інструментарій захисту у кримінальному процесі. Деталізовано розмежування функціональних елементів правового статусу захисника з виділенням процесуальних і непроцесуальних форм діяльності, що дозволяє більш комплексно оцінювати ефективність роботи адвоката та забезпечувати захист прав особи.

4. Результати дослідження висвітлюють практичну необхідність розширення прав захисника у сфері доказування, зокрема щодо права ініціювати проведення додаткових або повторних експертиз, вільного доступу до матеріалів справи та можливості отримувати завірені копії експертних висновків у чітко визначені строки.

Запропоновано на законодавчому рівні закріпити окрему статтю – у КПК України, яка б комплексно визначала права, обов'язки та гарантії захисника у кримінальному провадженні, гармонізувавши їх із положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та міжнародними

стандартами. Запровадження таких змін сприятиме підвищенню рівня реалізації права на захист, зміцненню принципів верховенства права та забезпеченню справедливого судового розгляду.

5. Проведене комплексне дослідження правових засад захисту неповнолітніх підозрюваних у кримінальному провадженні дозволило сформулювати такі висновки. По-перше, захист прав неповнолітніх підозрюваних є однією з ключових гарантій реалізації принципів верховенства права, справедливості та гуманізму в кримінальному процесі. Неповнолітні є особливо вразливою категорією осіб, яка потребує спеціалізованого підходу, що враховує психологічні, соціальні та правові особливості їх розвитку.

Аргументовано, що в умовах реформування кримінального процесуального законодавства України та інтеграції міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, виникає необхідність удосконалення правозастосовної практики. Це включає посилення гарантій своєчасного та обов'язкового залучення захисника і законного представника до кримінального провадження щодо неповнолітніх підозрюваних. Виявлені на практиці порушення, зокрема у вигляді формального підходу до участі захисників, свідчать про потребу у підвищенні фахового рівня та спеціалізації всіх учасників процесу.

6. Розроблено концепцію подвійного представництва як ключової гарантії захисту неповнолітніх підозрюваних. Запропоноване доповнення частини 3 статті 42 КПК України новим пунктом 19, який передбачає право підозрюваного або обвинуваченого на подання клопотання про заміну або залучення іншого законного представника, психолога, педагога чи лікаря, є науково обґрунтованим і спрямованим на усунення колізій та прогалин у чинному законодавстві.

Систематизовано основні принципи захисту прав неповнолітніх підозрюваних: принцип подвійного представництва, обізнаності, неупередженості та об'єктивності, що у своїй сукупності формують основу для справедливого правосуддя. Запропоновані наукові підходи також враховують

специфіку кримінального провадження в умовах воєнного стану, що є особливо актуальним для сучасних умов України.

7. Запропоновано запровадити спеціальну підготовку адвокатів, які надають безоплатну правничу допомогу неповнолітнім, що забезпечить відповідність національної системи правосуддя міжнародним стандартам, передбаченим Конвенцією про права дитини, Пекінськими правилами та іншими міжнародно-правовими актами.

8. Визначено, що техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника слід розуміти як цілісну систему правових, організаційних, науково-технічних положень і прикладних заходів, спрямованих на впровадження та ефективне використання технічних засобів для досягнення цілей захисту, участі в слідчих (розшукових) і процесуальних діях, а також для огляду й фіксації цифрових доказів. Такий підхід дозволяє посилити реалізацію принципу змагальності та забезпечити рівність сторін у кримінальному процесі.

Установлено, що чинне законодавство України не забороняє використання захисником техніко-криміналістичних засобів під час здійснення професійної діяльності. Проте передбачено обов'язок попереднього повідомлення інших учасників про їх застосування, а також можливість заборони використання таких засобів виключно на підставі вмотивованої постанови слідчого, прокурора, ухвали слідчого судді чи суду. Обґрунтовано необхідність інтеграції криміналістичних засобів у діяльність захисника для забезпечення достовірності доказів і процесуальної справедливості.

9. Систематизовано та запропоновано алгоритм дій захисника при роботі з цифровими доказами, зокрема різні форми фіксації веб-сторінок (самостійне збереження, залучення спеціалізованих сервісів або експертів), що сприяє підвищенню доказової цінності та мінімізації ризиків їхнього оскарження у суді.

Окреслено вимоги до техніко-криміналістичних засобів, які використовує захисник: забезпечення конфіденційності, чітка ідентифікація технічних характеристик, відповідність принципам кримінального процесу, наукова

обґрунтованість методів та можливість повторної перевірки результатів. Це дозволяє гарантувати належну якість і допустимість доказів, отриманих із використанням технічних засобів.

Доведено, що цифровізація адвокатської діяльності значно підвищує ефективність захисної функції, сприяє оптимізації документообігу та розширює доступ до правосуддя. Разом з тим, наголошено на ризиках кібербезпеки та необхідності дотримання високих стандартів інформаційної безпеки при використанні технічних засобів.

10. Аргументовано, що забезпечення рівності сторін у кримінальному провадженні передбачає надання сторонам однакових процесуальних можливостей, зокрема щодо залучення експертів для проведення експертизи. Аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування свідчить про існування низки законодавчих прогалин та суперечностей, що ускладнюють реалізацію цього права стороною захисту.

Установлено, що чинні норми КПК України, хоч і формально закріплюють право захисту залучати експертів на стадії досудового розслідування, на практиці передбачають значні обмеження. Це, зокрема, стосується відсутності права сторони захисту самостійно проводити слідчі (розшукові) дії, а також неможливості самостійного отримання порівняльних зразків, що суттєво впливає на ефективність збору доказів та реалізацію права на захист.

Доведено, що важливою умовою забезпечення принципу рівності є можливість сторони захисту залучати експертів як самостійно (на договірних умовах), так і через ініціювання призначення експертизи слідчим або прокурором, із подальшим правом оскарження відмови до слідчого судді. Проте практика підтверджує, що навіть за наявності таких механізмів виникають труднощі через формалізм і невизначеність процедурних вимог.

11. Обґрунтовано, що використання термінів «висновки спеціалістів» і «висновки експертів» у законодавстві України має розширювальне тлумачення,

що відкриває можливості для залучення різних спеціалістів, однак водночас потребує чіткішої регламентації для запобігання порушенню принципу змагальності. Установлено, що законодавче обмеження права сторони захисту ініціювати проведення судово-медичних та судово-психіатричних експертиз безпосередньо, а також невизначеність порядку подання клопотань про проведення експертиз створюють додаткові перешкоди для забезпечення належного захисту прав підозрюваного чи обвинуваченого.

На основі проведеного дослідження запропоновано надати стороні захисту процесуальні повноваження, тотожні повноваженням сторони обвинувачення, зокрема право самостійно проводити певні слідчі (розшукові) дії, а також більш чітко регламентувати процедуру залучення експертів і подання клопотань. Це дозволить посилити гарантії реалізації права на захист та забезпечити баланс процесуальних прав і обов'язків сторін.

РОЗДІЛ 4

ЗАХИСТ ОСОБИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА В СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

4.1 Надання правничої допомоги затриманій особі

З метою забезпечення захисту та надання громадянам правничої допомоги в Україні функціонує адвокатура як неурядовий правозахисний інститут громадянського суспільства. Основні засади діяльності адвокатури закріплені в Конституції України, положеннях кримінального процесуального законодавства, а також у низці інших нормативно-правових актів, які регулюють порядок реалізації прав громадян, пов'язаних із отриманням правничої допомоги.

Практична реалізація правових засад щодо доступу кожної особи до професійної правничої допомоги передбачає можливість вільного вибору захисника своїх прав, а також отримання кваліфікованої юридичної підтримки на всіх етапах кримінального провадження. Цей принцип ґрунтується на конституційних гарантіях, нормах кримінального процесуального законодавства та інших нормативно-правових актах, які регулюють діяльність адвокатури та забезпечують ефективний механізм реалізації права особи на захист [174].

Практична реалізація правових засад щодо доступу кожної особи до професійної правничої допомоги, можливості самостійного обрання захисника своїх прав стала можливою завдяки успішному впровадженню проєкту зі створення та забезпечення функціонування центрів з надання безоплатної правничої допомоги. Ці центри відіграють ключову роль у забезпеченні рівного доступу громадян до правосуддя, надаючи юридичну підтримку особам, які не можуть самостійно скористатися послугами адвоката через фінансові чи інші

обмеження.

Певною мірою реалізації зазначених засад сприяє також діяльність низки правозахисних громадських організацій, що функціонують в Україні. Їхня робота спрямована на захист прав і законних інтересів громадян, надання правничих консультацій населенню, а також підвищення рівня обізнаності громадян щодо правових механізмів реалізації їхніх прав і свобод. Важливим аспектом є те, щоб усі суб'єкти, залучені до здійснення правозахисної діяльності, зокрема на професійному рівні, дотримувалися міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, що сприятиме ефективному забезпеченню правової допомоги та зміцненню правової системи країни.

Значну увагу привертають міжнародні стандарти надання правничої допомоги особам, яких затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Хоча деякі вчені зазначають, що питання захисту прав затриманих є достатньо розглянутим у національному законодавстві, зокрема в нормах Конституції України, порівняно з правами потерпілих, інститут захисту прав затриманих все ще знаходиться на етапі безперервного розвитку та вдосконалення. Зважаючи на це, окремі положення цього інституту потребують постійного перегляду та адаптації до змін у міжнародних стандартах і вимогах прав людини.

Питання надання особі правничої допомоги у кримінальному провадженні та захисту громадян від кримінального переслідування детально висвітлено у комплексних монографічних дослідженнях В. М. Тертишника та Ю. С. Шемчушенка, О. В. Мартовицької і О. О. Юхна та інших науковців. Міжнародні стандарти розвитку інституту адвокатури та специфіка його функціонування були проаналізовані у працях С. С. Бандурки, Т. Б. Вільчик і В. О. Святоцької, Ю. В. Оніщика й О. М. Коваля, М. М. Стефанчука, В. М. Шайнера, В. Д. Шаповала та багатьох інших авторів.

У своїх наукових працях вчені неодноразово намагалися визначити сучасні тенденції розвитку адвокатури в Україні, вивчаючи вплив міжнародних та європейських стандартів на адвокатську діяльність. Вони також звертали

увагу на вирішення низки актуальних проблем, що виникають під час надання професійної правничої допомоги. Це включає питання удосконалення правових механізмів, регулювання адвокатської етики, а також забезпечення доступу до правової допомоги для всіх громадян, зокрема в умовах дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Водночас, питання визначення міжнародних стандартів надання правничої допомоги особам, затриманим за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, залишаються поза увагою вітчизняних правників. Це вказує на те, що ця проблема досі не отримала достатнього розроблення в національному правовому контексті. Така ситуація свідчить про необхідність подальшого дослідження цього питання, зокрема щодо адаптації міжнародних стандартів до національного законодавства та забезпечення ефективного захисту прав затриманих осіб.

Одним з інститутів кримінального процесу є інститут затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Цей інститут охоплює правові засади, які визначають підстави та строки затримання особи, особливості процесуального оформлення факту затримання, а також гарантії забезпечення прав затриманої особи. До таких гарантій належать умови та порядок тримання під вартою, нагляд і процесуальний контроль за законністю затримання, підстави та порядок звільнення з-під варти, а також можливість реабілітації затриманих осіб [385, с. 8].

На основі текстуального аналізу положень чинного кримінального процесуального законодавства можна зауважити, що воно не містить чіткого визначення поняття «затриманий» і не регламентує детально процесуальний статус особи, затриманої за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Це свідчить про потребу в уточненні і вдосконаленні відповідних норм, щоб забезпечити чітке правове регулювання цього важливого етапу кримінального процесу.

З огляду на відсутність нормативної дефініції окреслених наукових категорій, цьому питанню неодноразово приділялася увага в науковій

літературі. Вчені відзначають необхідність розробки чітких визначень і правових рамок для таких категорій, як «затриманий» та «процесуальний статус затриманого», оскільки їх відсутність у законодавстві ускладнює правозастосування та створює правову невизначеність у процесуальному регулюванні даного інституту.

Вчені неодноразово здійснювали спроби розкриття сутності понять «затримання» та «затримувати», намагаючись визначити їх правову природу та межі застосування у кримінальному процесі. У своїх дослідженнях вони аналізують різні аспекти цих термінів, зокрема підстави, процесуальні етапи та наслідки затримання, а також взаємодію між правами затриманої особи та повноваженнями органів, що здійснюють затримання. Оскільки ці поняття не завжди чітко визначені в законодавстві, вчені звертають увагу на необхідність їх уточнення для забезпечення правової визначеності та захисту прав людини [22, с. 83], вчені також займалися з'ясуванням природи правового інституту затримання, досліджуючи його основні характеристики, принципи та межі застосування в кримінальному процесі. Вони аналізують затримання як специфічний етап кримінального провадження, визначаючи його роль у забезпеченні правопорядку, а також баланс між необхідністю забезпечення правосуддя та захистом прав особи. Зокрема, дослідження зосереджуються на підставах для затримання, процесуальних гарантіях для затриманих осіб, а також на правових наслідках та можливості оскарження цього заходу [22, с. 162] тощо.

Наразі, вже традиційно, поняття «затримання» ототожнюють з тимчасовим запобіжним заходом. Однак, це спрощене тлумачення не завжди відображає всю специфіку та особливості затримання як процесуального заходу. Затримання має на меті забезпечити присутність особи на етапах кримінального провадження, тоді як тимчасовий запобіжний захід є заходом, спрямованим на запобігання можливим негативним наслідкам для ходу розслідування чи судового розгляду. Ці два правові явища мають різну природу та правові наслідки, що потребує окремого правового регулювання та чіткого

розмежування в юридичній практиці [4, с. 78; 21, с. 43; 26, с. 5].

Проте деякі дослідники висловлюються щодо затримання як про слідчу дію, зважаючи на те, що вона є частиною кримінального процесу і здійснюється з метою з'ясування обставин справи або забезпечення процесуальних заходів. Такий підхід підкреслює важливість затримання в контексті активного розслідування, однак він не враховує, що затримання, як захід, є більш широким поняттям, яке охоплює не лише слідчі цілі, а й забезпечення процесуальної дисципліни та виконання рішення суду. Тому важливо розмежовувати затримання як самостійний процесуальний захід і слідчі дії, що спрямовані на збір доказів та уточнення обставин кримінальної справи [214, с. 10], Дехто категорично заперечує можливість визнання затримання слідчою дією, вважаючи, що затримання є окремим процесуальним заходом, який має свою чітку правову природу і не може бути зведене до категорії слідчої дії. Такі критики підкреслюють, що затримання є заходом забезпечення участі особи в кримінальному провадженні та гарантування її прав, а не засобом збору доказів чи безпосереднього розслідування. Згідно з цією позицією, затримання має здійснюватися за чіткими правилами і лише в межах прав, визначених законом, щоб не порушувати права людини та не ставати механізмом, який виходить за межі законних процесуальних гарантій [75, с. 12].

У наукових джерелах відзначається багатокомпонентна природа, значення та процесуальна оболонка інституту затримання, закріпленого у чинному КПК України [207, с. 214]. Зокрема, Є. І. Макаренко виокремив декілька аспектів цього правового явища: по-перше, як захід, що забезпечує належне здійснення кримінального провадження (пункт 8 частини 2 статті 131 КПК України); по-друге, як тимчасовий запобіжний захід (частина 2 статті 176 КПК України); по-третє, як окрема процесуальна дія, результати якої оформлюються відповідним протоколом (частина 5 статті 208 КПК України) [208, с. 302]. Цю концепцію поглибив Ю. О. Лук'янчиков, підкресливши, що затримання інтерпретується законодавцем: 1) як захід забезпечення кримінального провадження (пункт 8 частини 2 статті 131 КПК

України); 2) як запобіжний захід (частина 2 статті 176 КПК України); 3) як слідча (розшукова) дія (частина 5 статті 208 КПК України). При цьому, Ю. О. Лук'янчиков звузив попередній підхід, уточнивши, що замість терміна «процесуальна дія» варто використовувати визначення «слідча (розшукова) дія» [207, с. 53].

В аспекті продовження дискусії «процесуальна-слідча (розшукова) дія» варто зауважити, що на практиці одним із обов'язкових документів, який направляється до суду разом з обвинувальним актом, є реєстр матеріалів кримінального провадження. Цей реєстр містить перелік усіх матеріалів, які були зібрані під час розслідування, включаючи докази, свідчення та інші документи, що мають значення для справи. Важливою складовою цього реєстру є також інформація про проведення слідчих і процесуальних дій, зокрема затримання особи, що дає суду можливість оцінити законність та обґрунтованість застосованих заходів у процесі розслідування.

Реквізитами цього процесуального документа є: 1) номер та найменування процесуальної дії, проведеної під час досудового розслідування, а також час її проведення; 2) реквізити процесуальних рішень, прийнятих під час досудового розслідування; 3) вид заходу забезпечення кримінального провадження, дата і строк його застосування. Ці реквізити дозволяють чітко зафіксувати всі процесуальні дії, що мали місце під час розслідування, а також забезпечити прозорість і законність проведених заходів у рамках кримінального провадження [190].

Тобто, у законодавстві вжито формулювання «процесуальна дія». У наукових працях розглядаються різні позиції щодо цього поняття, зокрема, що під процесуальними діями слід розуміти дії учасників кримінального провадження, здійснені з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства і спрямовані на збирання, перевірку чи використання доказів у кримінальному провадженні. У спеціальній літературі процесуальні дії зазвичай класифікуються на дві групи: слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії. Перша група включає дії, що безпосередньо пов'язані з

розслідуванням і збором доказів, а друга група охоплює різні процесуальні дії, що не належать до слідчої діяльності, але також важливі для забезпечення правильного ходу кримінального провадження [333, с. 5].

Нам імпонує такий підхід, і в контексті з'ясування сутності затримання особи вважаємо доцільним зупинитися на позиції, що затримання особи в кримінальному провадженні є процесуальною дією, яка носить тимчасовий правообмежувальний характер. Затримання має на меті забезпечення участі особи у кримінальному процесі, запобігання її ухиленню від правосуддя чи перешкоджання розслідуванню. Водночас, воно є тимчасовим заходом, оскільки його застосування обмежене чіткими термінами та процесуальними умовами, що передбачені законодавством для захисту прав особи, зокрема права на свободу та особисту недоторканність.

Таким чином, щодо дискусії про розуміння затримання як слідчої (розшукової) дії, заходу забезпечення кримінального провадження чи запобіжного заходу, ми вважаємо, що від окреслених підходів слід відійти. В іншому випадку виникне ціла низка додаткових питань, пов'язаних із реалізацією кожного з них. Це зокрема стосується того, що на сьогоднішній день допустиме затримання особи за ухвалою слідчого судді з метою приводу, уповноваженою службовою особою, а також будь-якою іншою особою, якщо є для цього відповідні підстави. Тому важливо не змішувати затримання з іншими процесуальними заходами, а чітко визначити його роль і правову природу в контексті кримінального провадження.

Тобто, якщо визначати сутність затримання, то доцільно застосовувати триєдиний підхід (щодо сутності, значення і форми) до кожного з наведених різновидів затримання. Однак це може зумовити виникнення ще більшої кількості неузгоджених питань, оскільки може залишитися незрозумілим, наприклад, яка саме сутність затримання, передбаченого частиною 2 статті 207 КПК України. Це питання потребує чіткого правового врегулювання та розмежування різних видів затримання, щоб уникнути правових колізій і забезпечити ефективне застосування цих заходів у кримінальному процесі.

Таким чином, викладене дає підстави зауважити, що інститут затримання особи в кримінальному процесі не є досконалим. Це пов'язано з відсутністю узгодженості та єдності щодо розуміння сутності затримання, процесуального статусу затриманого, а також однозначності в розумінні гарантій процесуальних прав затриманих. Такі питання потребують подальшого розвитку та вдосконалення законодавства, щоб забезпечити ефективний захист прав затриманих осіб та чітке регулювання процесуальних норм, пов'язаних із затриманням у кримінальному процесі.

Ми вважаємо, що затримання є процесуальною дією, яка носить тимчасовий правообмежувальний характер щодо прав особи, яку застали при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення або під час безперервного переслідування особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення. Метою такого затримання є забезпечення подальшого розслідування, з'ясування обставин події, що відбулася, вирішення завдань кримінального провадження тощо.

З урахуванням правообмежувального характеру цієї дії варто звернути увагу на міжнародні стандарти надання правничої допомоги затриманій особі. На нашу думку, ці стандарти безумовно ґрунтуються на загальновизнаних міжнародних нормах у сфері забезпечення прав людини.

З урахуванням специфіки предмета нашого дослідження, серед зазначених міжнародних стандартів фундаментальними в аспекті надання правничої допомоги затриманій особі слід вважати такі:

- право на свободу та особисту недоторканність;
- право на вільне вираження своєї думки та її належне врахування;
- право на повагу до приватного і сімейного життя;
- право на справедливий судовий розгляд у межах розумного строку кримінального провадження [328, с. 177];
- право на вільне обрання представника, зокрема захисника;
- право на судовий захист своїх прав;

– право на отримання інформації тощо.

Вважаємо за необхідне наголосити, що окреслені міжнародні стандарти є першоджерелом для виокремлення багатьох інших, які також мають важливе значення у забезпеченні прав особи, зокрема тієї, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Щодо безпосередньо тих засад, які можуть бути визначені як міжнародні стандарти у сфері забезпечення права затриманої особи на отримання правничої допомоги, то до них слід віднести засаду конфіденційного спілкування із захисником. Даний принцип передбачає, що затримана особа має право безперешкодно й без стороннього контролю спілкуватися зі своїм захисником, що є важливою гарантією забезпечення її прав. Ця норма закріплена у частині третій статті 12 Кримінального процесуального кодексу України.

При цьому критеріями реалізації цього принципу є негайність, що означає необхідність забезпечення конфіденційного спілкування у розумний строк після затримання особи та без невинуватених зволікань. Без установлення часових обмежень, що передбачає відсутність будь-яких лімітів щодо тривалості або кількості таких зустрічей. Ініціативність, яка полягає у можливості ініціювання конфіденційного спілкування як самим затриманим, так і його захисником без потреби отримання додаткових дозволів чи погоджень з боку компетентних органів [190].

Зазначений стандарт закріплений в Основних положеннях про роль адвокатів, у Мінімальних стандартних правилах поведінки з ув'язненими 1955 року, а також у Принципі I Рекомендації № 21 Комітету міністрів Ради Європи «Про свободу здійснення професії адвоката». Він також відображений у Резолюції № 43/173 Генеральної Асамблеї ООН «Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в якій би то не було формі». Крім того, цей стандарт передбачений у Директиві ЄС 2013/48 «Про право на доступ до адвоката в кримінальному провадженні та у провадженні за європейським ордером на арешт, а також про право на повідомлення третьої

сторони при позбавленні волі і на спілкування з третіми особами та консульськими органами при позбавленні волі».

Не залишив без уваги цей стандарт, а також окремі аспекти його практичної реалізації, і Європейський суд з прав людини. Зокрема, у справі «Алтай проти Туреччини» ЄСПЛ дійшов висновку, що кожній особі має бути гарантоване право на повну та безперешкодну дискусію зі своїм захисником стосовно питань, пов'язаних із її справою.

При цьому національні правоохоронні та судові органи зобов'язані забезпечити повну конфіденційність такого спілкування, виключаючи будь-яке втручання, контроль чи обмеження з боку державних інституцій [307].

Окреслена вимога конфіденційності є складовою частиною принципу забезпечення справедливого судового розгляду справи стосовно особи в демократичному суспільстві. Це право гарантоване статтею 6 § 3 (с) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка забезпечує кожній особі право на ефективну правову допомогу та конфіденційне спілкування з адвокатом [438]. У протилежному разі, зокрема, за неможливості конфіденційного спілкування адвоката та його клієнта, як зазначає ЄСПЛ, правнича допомога не може бути ефективною. Це пов'язано з тим, що особа, яка перебуває під слідством, не може бути повністю відвертою зі своїм захисником, що, у свою чергу, може призвести до низки негативних наслідків. Така ситуація порушує право на належний захист, оскільки клієнт не може вільно і без страху обговорювати стратегію захисту або надавати важливу інформацію для свого захисту [438].

Ще однією важливою засадою в контексті надання ефективної правничої допомоги затриманій особі та забезпечення її прав є можливість оскарження незаконного затримання. Скарги на незаконність затримання повинні розглядатися без зволікань, що підтвердив ЄСПЛ у справах «Барановський проти Польщі», «Кушнір проти України», «Ідалов проти Росії», «Мокалалл проти України», «Лівада проти України», «Малик проти України» та інших. Таким чином, практика ЄСПЛ сформулювала ще один міжнародний стандарт –

«перевірка законності затримання без зволікань».

У практичному аспекті оскарження затримання може здійснюватися шляхом подання захисником або безпосередньо затриманою особою відповідного клопотання або скарги відповідно до ст. 206 КПК України, яка визначає загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини. Таке клопотання чи скаргу можна подати на будь-якому етапі кримінального провадження, однак це можливе тільки після з'ясування факту затримання особи [308].

Погоджуємося з позицією, що «ігнорування права сторони захисту на оскарження незаконного затримання на досудовому етапі провадження призводить до позбавлення затриманої особи ефективного захисту її права на свободу та особисту недоторканність». Це ставить під сумнів дотримання принципу верховенства права та ефективної правової допомоги, що є основою справедливого судового процесу [357, с. 51–52].

Тому наголошуємо, що оскарження факту затримання особи повинно здійснюватися негайно після з'ясування фактів, які свідчать про його незаконність. Крім того, з огляду на відсутність усталеного та законодавчо закріпленого механізму оскарження незаконного затримання особи, вважаємо за необхідне передбачити такий механізм. На нашу думку, для цього слід доповнити чинне законодавство відповідними нормами, які б чітко визначали процедуру і строки оскарження незаконного затримання та забезпечували належний контроль за його законністю.

Також на етапі затримання особи гарантоване оскарження незабезпечення прав затриманого, тому важливо зупинитися на цих аспектах. Зокрема, оскільки під час затримання може бути проведено особистий обшук, важливо з'ясувати, чи не було порушено правову процедуру його здійснення. Дотримання всіх встановлених процедур є необхідною умовою для забезпечення прав затриманої особи, і будь-яке відхилення від цих норм може стати підставою для оскарження.

Це, зокрема, включає такі моменти, як присутність двох понятих тієї ж статі, що й сам обшукуваний, їх незацікавленість у результатах дії, чи занесені

до протоколу заяви та зауваження учасників процесуальної дії, чи була надана затриманому медична допомога, чи було йому роз'яснено зміст положень статті 63 Конституції України, чи повідомлені родичі затриманого про факт затримання та його місцезнаходження, чи була надана копія протоколу затримання тощо. Дотримання цих процедурних норм є важливим для забезпечення прав затриманої особи та запобігання порушенням її прав.

Діяльність залученого до цієї процесуальної дії захисника на етапі затримання, зокрема в контексті надання правничої допомоги, полягає в роз'ясненні адвокатом підстав і наслідків затримання, особливостей подальшої процесуальної діяльності сторони обвинувачення, правової кваліфікації дій затриманого, яку надає сторона обвинувачення, а також у забезпеченні того, щоб затримана особа була поінформована про свої права, зокрема право на захист та можливість оскарження затримання.

Саме тому важливо визначити позицію затриманого та сформулювати подальшу правову позицію, яку сторона захисту буде відстоювати під час участі в наступних процесуальних діях. Це дозволяє чітко вибудувати стратегію захисту, враховуючи всі обставини справи, і гарантувати ефективний захист прав затриманої особи на всіх етапах кримінального провадження.

При обранні підзахисним конкретної правової позиції, захисник зобов'язаний надати їй ґрунтовну оцінку та роз'яснити наслідки обраної позиції для подальшого розслідування та майбутнього розвитку справи. Це включає в себе аналіз можливих юридичних наслідків для клієнта, а також рекомендації щодо вибору найбільш вигідної стратегії захисту, що відповідає інтересам підзахисного.

Будь-які порушення прав і свобод особи, яка затримана, не повинні бути проігноровані захисником. Навпаки, вони мають бути піддані обґрунтованій оцінці, оскарженню та вимагають вжиття відповідних заходів для запобігання продовженню застосування будь-яких обмежень, гарантованих законодавством щодо процесуальних прав затриманої особи. Таким чином, до засад надання правничої допомоги затриманій особі слід відносити принцип вільного обрання

своєї правової позиції, що дозволяє клієнту активно брати участь у формуванні стратегії свого захисту.

На підставі проведеного узагальнення положень чинного національного законодавства, міжнародно-правових актів і практики ЄСПЛ нами визначено, що надання правничої допомоги особі, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, повинно здійснюватися з обов'язковим дотриманням міжнародних стандартів у сфері забезпечення прав людини. Це включає забезпечення прав на справедливий суд, ефективний захист, право на конфіденційне спілкування з адвокатом, а також право на оскарження незаконного затримання.

Саме ці основоположні принципи є тим фундаментом, дотримання якого підтверджує демократичність держави, її правовий характер і напрями діяльності, а також гарантує ефективність реалізації правоохоронних і правозахисних функцій. Серед них, в контексті забезпечення прав таких учасників кримінального провадження, як затриманий і підозрюваний, визначальними є: право на свободу й особисту недоторканність; право на вільне вираження своєї думки та її врахування; право на повагу до приватного та сімейного життя; право на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку кримінального провадження; право на вільне обрання представника (зокрема, захисника); право на судовий захист своїх прав; право на інформацію тощо.

До галузевих міжнародних стандартів, дотримання яких є надважливим для забезпечення прав затриманого та гарантування ефективності правничої допомоги, яку отримує затриманий, слід відносити: 1) принцип забезпечення конфіденційності під час спілкування затриманого з захисником; 2) засаду перевірки законності затримання без зволікань; 3) принцип оскарження незабезпечення прав затриманого або їх порушення; 4) право на самостійне та вільне обрання своєї правової позиції. Ці стандарти є необхідними для того, щоб гарантувати затриманій особі належний рівень правового захисту та дотримання її прав у процесі кримінального провадження.

4.2 Особливості діяльності захисника на під час обрання та застосування запобіжного заходу

Можливість застосування в кримінальному процесуальному праві примусу є одним із інструментів, спрямованих на досягнення цілей кримінального провадження. Процесуальні заходи, пов'язані з застосуванням примусу або обмеженням прав людини, можуть у певних випадках ефективно мінімізувати вплив чинників, що ускладнюють або унеможливають досягнення проміжних та стратегічних цілей розслідування. Водночас, важливо забезпечити, щоб такі заходи не порушували основоположні права та свободи особи, а також дотримувались принципу пропорційності та законності.

У слідчій практиці застосування запобіжних заходів є необхідним та поширеним напрямом діяльності, оскільки вони сприяють забезпеченню виконання особами, щодо яких вони застосовані, покладених на них обов'язків згідно з кримінальним процесуальним законодавством. Запобіжні заходи відіграють важливу роль у гарантуванні, що підозрювані або обвинувачені особи виконуватимуть умови процесу, не перешкоджатимуть розслідуванню та не ухилятимуться від суду. Однак їх застосування повинно бути збалансованим і пропорційним, щоб не порушувати права осіб, яких це стосується.

Рішення про застосування запобіжного заходу в кримінальному провадженні приймається стороною обвинувачення, а на кінцевому етапі ухвалюється слідчим суддею. Однак важливо зазначити, що сторона захисту має активно вживати заходів для реалізації процесуального інтересу свого підзахисного. У контексті застосування запобіжного заходу процесуальний інтерес полягає в мінімальному обмеженні конституційних прав особи та її законних інтересів, що забезпечує пропорційність і обґрунтованість обраного заходу. Захисник повинен домагатися того, щоб застосування запобіжного заходу не перевищувало необхідний рівень обмежень, враховуючи характер правопорушення та інші обставини справи.

Реалізація процесуального інтересу підзахисного значною мірою залежить від активності його захисника, особливо під час здійснення доказової діяльності. У цьому контексті погоджуємося з підходом, згідно з яким доказова діяльність захисника під час обрання, зміни та скасування запобіжного заходу в кримінальному провадженні має багатокомпонентний склад, що потребує окремого аналізу процесуальних форм прояву ініціативності сторони захисту на кожному з етапів відповідного процесу [81, с. 17].

Проблематиці ролі й ініціативності сторони захисту в обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу стосовно підозрюваного, присвятили ґрунтовну увагу Т. В. Бабчинська [10], О. В. Вінокуров [39], Х. М. Грицак [79], Д. І. Гунченко [81], О. В. Сівак [326], В. О. Соловійов [335], Т. Г. Фоміна [371], О. Г. Шило [400] та багато інших. Вчені акцентували увагу на окремих процедурних аспектах розгляду відповідних клопотань, участі захисника в збиранні доказів, які можуть бути подані для обґрунтування заявлених ними вимог тощо. Водночас низка практичних проблем досі залишалася поза їхньою увагою, що зумовлює необхідність їх додаткового дослідження.

Мета статті полягає у визначенні ролі сторони захисту в обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу щодо підозрюваного на стадії досудового розслідування, а також у з'ясуванні особливостей реалізації ініціативи сторони захисту в цих напрямках діяльності.

Запобіжні заходи становлять складову інституту заходів забезпечення кримінального провадження, їх застосування нормативно закріплене та є відносно усталеним. Водночас у практиці їх застосування щодо підозрюваного трапляються окремі неузгодженості.

Вважаємо, що у практичному вирішенні цих питань ключову роль відіграє залучений захисник, оскільки на цей вид діяльності також поширюється засада змагальності, що вимагає від нього активної, а не споглядальної позиції [85].

Якщо звертатися до процедури обрання запобіжного заходу стосовно підозрюваного, то варто враховувати, що це може відбуватися: 1) протягом 72

годин після затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення; 2) на будь-якому етапі досудового розслідування, але після повідомлення особі про підозру; 3) негайно після затримання особи на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу.

Очевидно, що на кожному з цих етапів діяльність захисника матиме свої особливості, незалежно від того, чи був він залучений до участі в кримінальному провадженні заздалегідь.

Дослідження правозастосовної практики дозволяє зробити обґрунтований висновок, що розгляд клопотання, яке подається слідчому судді в межах 72 годин після затримання особи, характеризується найвищим рівнем складності та потребує особливої ретельності у формуванні й аргументації позиції кожної зі сторін.

По-перше, це зумовлено тим, що на цьому етапі сторона обвинувачення ще здійснює першочергові слідчі (розшукові) та процесуальні дії, спрямовані на збирання доказів причетності особи до кримінального правопорушення, а також на підтвердження обґрунтованості висунутої підозри. Водночас матеріали кримінального провадження ще не сформовані в повному обсязі, що може ускладнювати процес доказування.

По-друге, в такій ситуації захисник фактично не має можливості ознайомитися з матеріалами кримінального провадження до початку судового розгляду відповідного клопотання, що суттєво обмежує його можливості для ефективного захисту прав підзахисного.

По-третє, сторона обвинувачення може заявити про деякі докази, зокрема, у вигляді документів, уже під час безпосереднього розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу. В результаті цього сторона захисту може не мати реальної можливості вжити заходів для спростування цих доказів, що значно ускладнює здійснення її функцій.

У зв'язку з цим, дії захисника на цьому етапі повинні бути спрямовані на обґрунтовану перевірку пред'явленої підозри, аналіз підстав і мотивів застосування запобіжного заходу, а також оцінку наявності ризиків, які сторона

обвинувачення викладає у своєму клопотанні.

У такому випадку необхідно звернутися до слідчого судді із запереченнями, а також запропонувати можливість застосування більш м'якого запобіжного заходу, аргументуючи це відповідними обставинами справи та відсутністю підстав для більш жорстких заходів [332, с. 144] (безумовно, це має бути зроблено з обґрунтуванням достатності підстав для застосування більш м'якого запобіжного заходу, наводячи конкретні аргументи щодо того, чому він є більш адекватним і пропорційним до обставин справи).

Під час розгляду клопотання, яке є закономірним результатом проведеного досудового розслідування, діяльність захисника набуває більш виваженого та вирішального характеру. Це зумовлено тим, що в таких ситуаціях адвокат, як правило, має реальну можливість не тільки ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, а й самостійно збирати та отримувати докази, що забезпечує більш ефективний захист прав підозрюваного.

Процедуру збирання доказів стороною захисту в юридичній літературі часто пропонують поділяти на загальну та спеціальну. За концепцією В. О. Соловйова, спеціальна процедура передбачає скорочені строки для отримання доказів. Як зазначає автор, це особливо важливо у ситуаціях, коли сторона захисту ініціює зміну запобіжного заходу, зокрема, щодо тримання під вартою, оскільки в таких випадках оперативність збору доказів є критично важливою для забезпечення прав підозрюваного.

Також ми погоджуємося з аргументами автора щодо важливості надання стороні захисту права бути ініціатором скасування заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до положень ст. 201 КПК України. Вчений вірно зазначає, що для ефективної реалізації цього права необхідно внести зміни до цієї статті, зокрема, уточнити правила та визначити мету скасування заходів забезпечення кримінального провадження за ініціативою сторони захисту. Це дозволить забезпечити баланс між правами підозрюваного та інтересами досудового розслідування [335, с. 170].

Допоки запропоновані зміни не будуть імплементовані в кримінальне процесуальне законодавство, важливо активно використовувати наявні правові механізми для спростування доводів сторони обвинувачення, викладених у клопотанні про застосування запобіжного заходу, безпосередньо під час судового розгляду. Це дозволить захиснику ефективно відстоювати інтереси підзахисного, навіть у межах наявних процедурних обмежень, та забезпечити справедливість судового процесу.

Докази, зібрані захисником, мають два основних напрямки: по-перше, вони стосуються доведення непричетності особи до вчиненого кримінального правопорушення, по-друге, спрямовані на обґрунтування можливості застосування більш м'якого запобіжного заходу або навіть відмови від його застосування взагалі. Це дозволяє захиснику реалізувати стратегічні цілі у забезпеченні прав підзахисного та протистояти доводам, що містяться у клопотанні сторони обвинувачення.

Як зазначають вчені та практикуючі правники, головним завданням захисника на етапі вирішення питання про обрання запобіжного заходу є активна участь у процесі, зокрема, в збиранні фактичних даних, які можуть бути використані для спростування доводів обвинувачення. Захисник має діяти максимально оперативно, щоб отримати необхідні докази, які допоможуть відмовити в задоволенні клопотання про застосування запобіжного заходу або обґрунтувати застосування більш м'якого заходу [59, с. 136; 456, с. 167].

Ще одним важливим напрямом діяльності захисника на цьому етапі є переконання суду в доцільності застосування найбільш м'якого запобіжного заходу, замість більш суворого, що було запропоновано стороною обвинувачення. Це може включати надання доказів, які свідчать про відсутність реальних ризиків, або ж пропозицію альтернативних заходів, що не обмежують права підозрюваного настільки суворо [332, с. 144].

Зважаючи на це, адвокату важливо ретельно планувати стратегію захисту з самого початку кримінального провадження. Отже, факт отримання повідомлення про підозру варто розглядати як перший крок з боку

обвинувачення в реалізації заходів забезпечення кримінального провадження, що вимагає від захисника оперативного реагування та продуманих кроків для захисту прав підозрюваного.

Ці питання, безумовно, можна обговорювати попередньо зі слідчим, детективом, прокурором чи дізнавачем, однак це не дає гарантії, що позиція останніх залишиться незмінною, тому на неї не слід покладатися. Важливо вживати заходів, спрямованих на збирання доказів. Як зазначає М. О. Каліновська, діяльність сторони захисту повинна бути орієнтована на:

«1) спростування обґрунтованості підозри і достатності сукупності доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення;

2) наявності ризику (ризиків), визначених у ч. 1 ст. 177 КПК України;

3) спростування наявності спеціальної підстави застосування запобіжного заходу;

4) висловлення своєї правової позиції про можливість застосування запобіжних заходів загалом або конкретного їх виду (наприклад, шляхом доказування існування обставин, що свідчать про достатність застосування більш м'якого запобіжного заходу)» [135].

Щодо збирання доказів стороною захисту, важливо зазначити проблему обмеженості процесуальних засобів для цього. Законодавство встановлює певні рамки для дій захисника, зокрема в частині доступу до матеріалів кримінального провадження на етапі досудового розслідування та можливостей ініціювання певних процесуальних дій. Оскільки сторона захисту не має таких же широких повноважень, як сторона обвинувачення для збору доказів, її можливості у збиранні доказів часто обмежені. Це створює певні труднощі, зокрема в частині своєчасного і ефективного впливу на хід провадження і захисту прав підзахисного.

На етапі розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу з боку підозрюваного та його захисника часто спостерігається значний дисбаланс правових статусів між сторонами обвинувачення і захисту. Цей дисбаланс полягає, зокрема, в обмеженій можливості захисника впливати на хід процесу,

збирати і представляти докази, а також у відсутності рівних можливостей для підготовки до судового розгляду. В той час як сторона обвинувачення має більше доступу до матеріалів і ресурсів для збирання доказів, сторона захисту часто стикається з труднощами, пов'язаними з обмеженням процесуальних прав і можливостей для ефективного виконання своїх обов'язків. Тому важливо створити більш чітку нормативну базу, яка б регулювала механізми реалізації прав підозрюваного на всіх етапах кримінального провадження, зокрема під час обрання запобіжного заходу.

Зрозуміло, що вказані положення стосуються можливостей сторони захисту в кримінальному процесі, зокрема щодо надання доказів, документів та показань для спростування доводів сторони обвинувачення. Проте, на практиці, часто спостерігається, що ці права сторони захисту можуть бути обмежені через складнощі з доступом до матеріалів справи, можливостями збирання доказів або ефективного виклику свідків.

Тому, забезпечення прав захисника на цих етапах процесу є важливим для забезпечення рівності сторін у кримінальному провадженні. Як ви зазначаєте, заявлення клопотання про виклик свідків, чий допит може вплинути на вирішення питання, є важливим правом захисника, і це забезпечує йому можливість ефективно протистояти доводам обвинувачення.

Такі правові норми повинні бути чітко врегульовані, щоб сторона захисту мала реальну можливість захищати права підозрюваного та дотримуватися принципу змагальності в кримінальному провадженні [190].

Водночас ми вважаємо, що пропозиції щодо виключення з положень п. 6 ч. 2 ст. 193 КПК України формулювання «надавати ... показання інших осіб на спростування доводів прокурора» є передчасними. Оскільки в цьому контексті важливо враховувати, що захисник діє в інтересах особи, яку він захищає, і має право використовувати всі надані процесуальні можливості для захисту її прав. Виключення цього положення може обмежити можливості захисту, зокрема у випадках, коли необхідно залучити свідків для спростування доводів обвинувачення, що є важливим аспектом забезпечення справедливого судового

розгляду [456], запропоновані зміни є дещо поспішними, оскільки не можна ігнорувати той факт, що захисник діє в інтересах особи, яку він захищає. Тому дозволено проводити опитування осіб і надавати їхні пояснення, а також мати право на додатковий допит. Оскільки представники сторони захисту не мають змоги допитувати осіб безпосередньо, вважаємо, що положення п. 6 ч. 2 ст. 193 КПК України потребують змін. З огляду на вимоги чинного КПК України та у відповідності до норм Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ми пропонуємо замінити термін «показання» на «пояснення».

Вважаємо, що основна ініціатива сторони захисту на етапі підготовки до розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу стосовно підозрюваного та під час його безпосереднього розгляду повинна полягати не стільки в отриманні доказів, що спростовують вину особи (як це передбачено презумпцією невинуватості), скільки в збиранні фактичних даних про здоров'я підозрюваного, його соціальні зв'язки в місці постійного проживання, наявність родини та утриманців, постійного місця роботи або навчання, репутацію, а також особливості майнового стану [190].

Для цього безумовно важливо провести детальну бесіду з підозрюваним у умовах конфіденційності та без обмеження часу. В контексті обговорення можливості допиту окремих осіб як свідків, необхідно зібрати їх повні анкетні та контактні дані, дізнатися про їх обізнаність щодо обставин кримінального правопорушення та отримати відомості, що можуть характеризувати особу підозрюваного.

Ініціатива сторони захисту щодо скасування або зміни запобіжного заходу вимагає детального обґрунтування обставин, які свідчать про те, що умови, на підставі яких було обрано цей захід, істотно змінилися.

На основі аналізу правозастосовної практики можна зробити висновок, що слідчі судді, як достатні підстави для зміни запобіжного заходу (рідше – скасування), визначають такі обставини, як:

- скасування статусу підозрюваного;
- зміна кваліфікації кримінального правопорушення;

- погіршення стану здоров'я підозрюваного;
- інші суттєві обставини, про які орган досудового розслідування, органи прокуратури та сторона захисту не знали або які не існували на момент розгляду клопотання.

Важливо зазначити, що діяльність захисника під час реалізації ініціативи щодо зміни запобіжного заходу може бути здійснена лише в підготовчому судовому засіданні. Однак це не виключає можливості оскарження попередньої ухвали, що дає стороні захисту додатковий інструмент для забезпечення прав підозрюваного.

Разом із тим, це правило стосується лише тих запобіжних заходів, які були обрані або продовжені слідчим суддею на стадії досудового розслідування. Таким чином, будь-які доводи щодо скасування або зміни запобіжного заходу повинні бути підкріплені доказами, тобто фактичними даними, які повинні бути належним чином закріплені процесуальним шляхом.

Отже, реалізація ініціативи сторони захисту на етапах обрання, зміни чи скасування запобіжного заходу полягає в захисті процесуального інтересу підозрюваного, спрямованого на забезпечення обрання найменш обтяжливого способу обмеження його конституційних прав і законних інтересів.

Зважаючи на те, що обрання, зміна чи скасування запобіжного заходу відбуваються на різних етапах кримінального процесу, важливо ретельно планувати стратегію захисту. Під час роботи з підзахисним необхідно з'ясувати всі відомості, які можуть бути використані для спростування доводів сторони обвинувачення, викладених у клопотанні про обрання запобіжного заходу.

Звичайними підставами для скасування запобіжного заходу є: 1) позбавлення статусу підозрюваного; 2) зміна кваліфікації кримінального правопорушення; 3) погіршення стану здоров'я підозрюваного; 4) інші важливі обставини, які були невідомі органу досудового розслідування, прокуратурі чи стороні захисту на момент розгляду клопотання, або які не існували раніше.

Таким чином, захисник повинен бути «постійно залученим» до кримінального провадження, щоб мати можливість своєчасно виявити

наявність або появу нових обставин, які можуть бути підставою для скасування запобіжного заходу на певному етапі провадження.

Вважаємо, що для ефективної реалізації ініціативи сторони захисту стосовно обрання, зміни чи скасування запобіжного заходу доцільно внести зміни до ст. 201 КПК України, зокрема, щодо уточнення правил і мети скасування заходів забезпечення кримінального провадження за ініціативою сторони захисту.

Для забезпечення збалансованості повноважень сторони обвинувачення та сторони захисту, а також реального впровадження засади змагальності, необхідно вдосконалювати процесуальне законодавство.

З цією метою важливо внести зміни до п. 6 ч. 2 ст. 193 КПК України, зокрема замінивши термін «показання» на «пояснення», оскільки ані захисник, ані підозрюваний не мають повноважень для проведення допиту осіб у кримінальному провадженні та отримання показань.

4.3 Захист інтересів підозрюваного (обвинуваченого) у спеціальному кримінальному провадженні (in absentia)

В Україні вже тривалий час запроваджено процедуру здійснення спеціального кримінального провадження, зокрема у заочному порядку. Заочне провадження передбачає таку форму розгляду, коли окремі учасники не беруть у ньому участі через неявку за викликом без поважних причин. Наразі інститут заочного судочинства (як його дехто називає) діє в багатьох країнах світу та закріплений у національному законодавстві, зокрема щодо кримінальних проваджень.

У правничій літературі таке провадження отримало різні назви, зокрема «заочний судовий розгляд кримінальних справ», «заочне кримінальне провадження», «розгляд кримінальної справи за відсутності підсудного»,

«заочне правосуддя» та інші. Вчені звертають увагу, що за певними ознаками спеціальне кримінальне провадження не відрізняється від звичайного порядку, однак має воно і специфічні ознаки, які відрізняють його від інших форм здійснення кримінального провадження.

Порядок здійснення заочного кримінального провадження відповідно до ч. 2 ст. 7 КПК України за своїм змістом і формою повинні відповідати загальним принципам кримінального провадження, визначеним у ч. 1 цієї ж статті, із урахуванням передбачених законом особливостей. Водночас сторона обвинувачення має обов'язок повною мірою реалізувати всі надані законом механізми для забезпечення прав підозрюваного чи обвинуваченого, включаючи право на захист, доступ до правосуддя, дотримання конфіденційності спілкування та недоторканність приватного життя, навіть якщо провадження здійснюється за відсутності зазначених осіб (*in absentia*) [190]. Серед специфічних ознак виокремлюють відмінності насамперед у законодавчому регулюванні окремих його стадій, зокрема на етапі досудового розслідування [94, с. 334].

Вивченням різних аспектів здійснення спеціального досудового розслідування «*in absentia*» займалися В. В. Афанасьєв [7], В. Г. Дрозд [94], Г. І. Глобенко [66], І. В. Гловюк, М. М. Стоянов [72], О. В. Калінніков [132], А. В. Лапкін [201], Г. В. Мудрецька [231], О. О. Нагорнюк-Данилюк [233], О. Ю. Татаров [350], В. М. Трубніков та Д. С. Слінько [361], С. Л. Шаренко та О. Г. Шило [396], А. В. Шевчишин [397], О. В. Захарченко [116] та багато інших.

Упродовж останнього часу комплексно до вирішення проблем реалізації прав підозрюваних та обвинувачених у спеціальному кримінальному провадженні (*in absentia*), місця і ролі в цих категоріях справ захисника, прокурора та інших осіб підійшли Р. С. Брухаль [30], О. В. Калінніков [133], І. З. Калька [136], Д. В. Коперсак [176], О. В. Маленко [211], О. О. Нагорнюк-Данилюк [234], Є. М. Пеліхос [257], Р. Г. Песцов [259], Д. О. Шумейко [406] та ін.

Попри вагомий внесок науковців у дослідження проблематики спеціального досудового розслідування та участі захисника в таких процесах, питання ролі захисту інтересів особи, яку переслідують у спеціальному досудовому розслідуванні «*in absentia*» залишаються недостатньо вивченими. Це свідчить про необхідність поглибленого аналізу та подальших досліджень цієї важливої теми, зокрема щодо правового статусу захисника в таких провадженнях, механізмів забезпечення його участі, формування правової позиції захисту, а також реальних можливостей захисту інтересів підозрюваного в умовах такої процесуальної форми.

Учені вказують, що проведення кримінального провадження без участі підозрюваного чи обвинуваченого має глибоке історичне підґрунтя, адже подібна практика існувала ще понад два тисячоліття тому, задовго до початку нашої ери. Традиційно її витoki пов'язують із Римською імперією, де завдяки розвиненій юридичній думці римські правники виробили чітко розмежовані підходи до регулювання як матеріальних, так і процесуальних правовідносин [257, с. 26; 259, с. 13].

Кримінальне процесуальне законодавство чітко визначає підстави та порядок проведення досудового розслідування, а також конкретизує види кримінальних правопорушень, щодо яких воно здійснюється у формі спеціального досудового розслідування (*in absentia*).

Беручи до уваги перелік статей Кримінального кодексу України, закріплений у ч. 2 ст. 297-1 КПК України, можна констатувати, що законодавець включив до нього виключно ті суспільно небезпечні правопорушення, які належать до категорії тяжких чи особливо тяжких злочинів і посягають на такі об'єкти:

- 1) відносини щодо національної безпеки держави (статті 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1, 114-2 КК України);
- 2) життя, здоров'я та особисту свободу людини (статті 115, 116, 118, частина 2 статті 121, частина 2 статті 127 КК України);
- 3) власність, зокрема шляхом привласнення, розтрата або заволодіння

майном службовою особою із використанням свого службового становища (частини 2–5 статті 191 КК України);

4) економічну сферу, включаючи легалізацію доходів, здобутих злочинним шляхом (стаття 209 КК України);

5) діяльність, пов'язану зі створенням і функціонуванням організованих злочинних угруповань (статті 255–258-6 КК України);

6) життя працівників правоохоронних органів, суддів, присяжних, народних засідателів, адвокатів чи представників, яке ставиться під загрозу через їхню службову або громадську діяльність (статті 348, 379, 400 КК України);

7) відносини у сфері службової діяльності та публічного управління (статті 364, 364-1, 365, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370 КК України);

8) військові обов'язки, зокрема дезертирство (стаття 408 КК України);

9) мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок (статті 436, 436-1, 437–447 КК України) [190].

На підставі текстуального аналізу положень кримінального та кримінального процесуального законодавства, необхідно зазначити, що в переліку кримінальних правопорушень, що підлягають спеціальному досудовому розслідуванню, досі залишається правопорушення, передбачене ст. 368-2 КК України «Незаконне збагачення». Однак, варто зауважити, що положення цієї статті були визнані неконституційними відповідно до рішення Конституційного Суду України від 26.02.2019, а саму статтю «виключено на підставі Закону № 3233-IX від 13.07.2023» [310; 288]. Тому ми вважаємо необхідним внести відповідні зміни до ст. 297-1 КПК України, а саме виключити статтю 368-2 КК України з переліку злочинів, щодо яких передбачено можливість здійснення спеціального порядку кримінального провадження [163, с. 151–152].

Вчені неодноразово намагалися осмислити, чому саме такий перелік злочинів визначено законодавцем у ч. 2 ст. 297-1 КПК України. Ще у 2004 році Голова Верховного Суду України В. Т. Малярєнко, аналізуючи статистичні дані

за 2002–2003 роки, звертав увагу на тривожну тенденцію: значна кількість кримінальних справ проти обвинувачених або підсудних, які переховувалися від правосуддя, закривалася через закінчення строків давності. Він підкреслював, що злочинці дедалі активніше використовують недоліки законодавства, аби уникнути кримінальної відповідальності за скоєне. У результаті потерпілі роками, а інколи й усе життя, залишаються без захисту та без відшкодування завданої шкоди. Таким чином, їхнє право на правосуддя, гарантоване Конституцією України, право на захист життя, здоров'я, власності, честі й гідності перетворюється на порожню декларацію, позбавлену реального змісту. Це не лише завдає додаткових страждань потерпілим, але й негативно впливає на міжнародний імідж і репутацію України, підриваючи довіру до її правової системи [213].

В. О. Сачко вказує, що перелік злочинів, щодо яких може проводитися спеціальне досудове розслідування, має умовний характер і не є остаточним чи стабільним, оскільки відсутні чітко встановлені критерії, за якими ті чи інші діяння відносяться до цієї категорії. Аналізуючи існуючий перелік, автор узагальнив, що до нього віднесені передусім злочини, які становлять особливу загрозу для суспільства та державної безпеки [316, с. 200–202].

Досліджуючи еволюцію частини 2 статті 297-1 КПК України з моменту набрання нею чинності у 2014 році, Д. О. Шумейко констатує, що перелік злочинів, до яких застосовується спеціальне кримінальне провадження неодноразово змінювався та доповнювався. Спершу до нього входили лише злочини проти основ національної безпеки, злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (розділи I та XX Особливої частини КК України), умисні вбивства, злочини терористичного характеру та корупційні правопорушення. У період з 2015 по 2017 рік перелік розширили, додавши злочини проти громадської безпеки, передбачені статтями 255–257 КК України. На думку Д. О. Шумейко, автори законопроектів, як правило, не обґрунтовували чітко підстави такого розширення, обмежуючись загальними посиланнями на міжнародні документи та державні програми без детального

пояснення. Водночас науковці також не виробили єдиної позиції щодо критеріїв формування цього переліку, що ускладнює можливість надання обґрунтованої оцінки законодавчим змінам. Відтак спроби законодавців називали безсистемними та непослідовними, що створювали враження ситуативності та хаотичності вибору відповідних норм КК України. У зв'язку з цим Д. О. Шумейко спробував визначити критерії віднесення кримінальних діянь до зазначеного переліку, на підставі чого визначив два провідних, зокрема:

– суспільно-політичний критерій: мова йде про злочини, що викликають значний суспільний резонанс, впливають на громадську думку як всередині країни, так і за її межами, порушують суспільні відносини, пов'язані з забезпеченням стабільності у державі. Значна увага при цьому приділяється діянням, які можуть мати міжнародний вимір, зокрема злочинам, передбаченим Римським статутом Міжнародного кримінального суду (ст. 8), до яких віднесені воєнні злочини, серйозні порушення Женевських конвенцій, напади на цивільне населення, катування, мародерство, сексуальне насильство, депортації тощо [306];

– процесуальний критерій: передбачає ситуації, коли обвинувачений переховується від органів досудового розслідування та суду, а також коли неможливо забезпечити здійснення правосуддя на тимчасово окупованих або непідконтрольних територіях. Керуючись таким підходом Д. О. Шумейко запропонував розширити перелік злочинів, додавши, серед іншого: умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121), насильницьке зникнення (ст. 146-1), захоплення заручників (ст. 147), торгівлю людьми (ст. 149), створення незаконних воєнізованих формувань (ст. 260), масові заворушення (ст. 294), розголошення державної таємниці (ст. 328), порушення правил в'їзду на тимчасово окуповану територію (ст. 332-1), незаконний перетин державного кордону (ст. 332-2), захоплення державних будівель (ст. 341), викрадення військового майна (ст. 410), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419), розголошення військових відомостей (ст. 422) тощо. Водночас,

унаслідок змін, внесених Законом України № 2617-VIII, стаття 445 КК України була виключена з цього переліку, оскільки її віднесли до кримінальних проступків [306, с. 80–81].

Окрім того, що особа має бути причетною до злочину з наведеного і законодавчо закріпленого переліку, необхідною умовою для здійснення спеціального досудового розслідування «*in absentia*» є наявність обґрунтованої підстави вважати, що:

1) підозрювана особа переховується від органів слідства або суду на тимчасово окупованій території України чи на території держави-агресора з метою ухилення від кримінальної відповідальності;

2) або така особа оголошена в міжнародний розшук [306]. Щодо засвідчення наявності цих умов у конкретній слідчій ситуації, то тут слідчий або прокурор, що звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, повинен надати відповідні підтверджуючі відомості. Ці відомості мають бути зафіксовані в належній процесуальній формі, що забезпечить їх законність і відповідність вимогам кримінального процесуального законодавства.

Існують винятки з наведеного переліку злочинів. Вони виникають у випадках, коли особа, котра вчинила інший злочин (який не передбачено ч. 2 ст. 297-1 КПК України), переховується від органів слідства чи суду на тимчасово окупованій території України або в державі, визнаній ВР України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошена в міжнародний розшук. Такі злочини розслідуються в рамках одного кримінального провадження разом із злочинами, визначеними у ч. 2 ст. 297-1 КПК України. У таких випадках виділення матеріалів кримінального провадження може негативно вплинути на ефективність розслідування та судового розгляду, оскільки це може позначитися на повноті зібраних доказів [190].

Таким чином, у випадках, коли злочин, передбачений ч. 2 ст. 297-1 КПК України, розслідується разом із іншим злочином, який не входить до вказаного переліку, і виділення цих матеріалів у окреме кримінальне провадження може

негативно вплинути на повноту досудового розслідування або судового розгляду, таке розслідування може проводитися у формі спеціального досудового розслідування.

Слід також зосередити увагу на зарубіжній практиці застосування інституту «*in absentia*». Так, згідно з пунктами 1–9 Резолюції (75) 11 Комітету міністрів Ради Європи «Про критерії, що регулюють розгляд справ за відсутності обвинуваченого», допускається можливість проведення судового розгляду без присутності обвинуваченого за таких умов:

- особа була належним чином і завчасно повідомлена про дату та час розгляду справи, отримала достатній час для підготовки захисту, а факт отримання повідомлення підтверджено належним чином;
- розгляд справи відбувався у загальному порядку, і стороні захисту було надано право брати участь у процесі й впливати на його хід;
- особі забезпечується надання копії судового рішення, ухваленого за результатами розгляду, при цьому строки для його оскарження починають обчислюватися від моменту вручення цього рішення;
- обвинуваченому гарантується можливість оскаржити рішення суду, а також право на повторний розгляд справи у загальному порядку, якщо він обґрунтовано не міг бути присутнім на засіданні через поважні причини, про які не мав змоги повідомити компетентні органи [428].

Важливо, що спеціальне досудове розслідування у жодному разі не застосовується до неповнолітніх підозрюваних, які вчинили злочини, передбачені у відповідному переліку. Вважаємо, що це зумовлено та узгоджується із положеннями частини 2 статті 10 КПК України, згідно із якою у випадках і порядку, передбачених КПК України, неповнолітні користуються додатковими гарантіями [190].

Як ми вже зауважували, порядок і форма, у якій здійснюється спеціальне кримінальне провадження декілька відрізняється. Дехто із учених вказує про відсутність окремих процесуальних стадій у заочному провадженні, наприклад, неможливість допиту підсудного. Проте мають місце в юридичній літературі і

діаметрально протилежні погляди. Зокрема, Г. В. Матвієвська з цього приводу вказує, що якщо розглядати даний інститут з точки зору організації та методики здійснення судового процесу, а також урахувати його глибинний зміст, такий підхід не видається переконливим. Це зумовлено тим, що заочне провадження не є формою спрощеного чи прискореного розгляду справ, не передбачає відхилення від загального порядку кримінального судочинства, а навпаки — проводиться в суворій відповідності до встановлених процесуальних норм. Воно цілковито підпорядковується загальним правилам кримінального процесу, а з точки зору процесуальної техніки є складною формою розгляду, що покладає на суд, а також інших учасників провадження, підвищену відповідальність за всебічність та об'єктивність аналізу доказів, ретельність усіх процесуальних дій і законність винесеного рішення. При цьому, відсутність чітко визначеної та системно вибудованої концепції заочного розгляду в кримінальному процесі, брак єдиного тлумачення сутності цього інституту та недоліки юридичної техніки призвели до різноманітних трактувань положень, що регулюють заочну форму розгляду кримінальних справ. Це, у свою чергу, обумовило протилежні позиції серед науковців-процесуалістів щодо виправданості й доречності використання такого механізму в судовій практиці України [221, с. 350–351].

З початком збройної агресії рф проти України спостерігається стрімке, практично геометричне, зростання кількості кримінальних проваджень, пов'язаних із розслідуванням злочинів проти основ національної безпеки, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Така тенденція стосується й збільшення кількості кримінальних проваджень, відкритих за фактами вчинення особливо тяжких міжнародних злочинів. Їх розслідування здійснюється за статтею 438 Кримінального кодексу України, яка до жовтня 2024 року мала назву «Порушення законів та звичаїв війни». Після ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду Україною та ухвалення Закону № 4012-IX ця стаття була перейменована на «Воєнні злочини» [408]. Тому питання здійснення спеціального досудового слідства та спеціального

судового провадження вчергове актуалізувалися перед суб'єктами правозастосування. Ми погоджуємося, що в системі низки розпочатих кримінальних проваджень (спрощених та особливих порядків) кримінальне провадження за процедурою «*in absentia*» займає особливе місце. Насамперед це зумовлено одночасним і спрощенням такої процедури за певними ознаками, і ускладненням за іншими критеріями кримінальної процесуальної форми [34; 68].

Спеціальне досудове розслідування проводиться у формі досудового слідства відповідно до загальних норм, установлених для досудового розслідування, водночас із дотриманням специфічних положень, закріплених у главі 24-1 КПК України. Небезпідставно зауважимо, що процедура доказування у провадженні, котре здійснюється в процесуальній формі спеціального досудового розслідування, характеризується суттєвими особливостями, які відрізняють цей етап від звичайного досудового розслідування.

У науковій літературі вказують, що дотримання прав підозрюваного або обвинуваченого у провадженні «*in absentia*» залежить передусім від волевиявлення самої особи. При цьому проведення заочного провадження не заперечує принципу змагальності сторін, оскільки підозрюваний чи обвинувачений зберігає право запросити захисника за власним вибором, а також гарантується право на захист, яке за необхідності забезпечується державою. Процесуальні права, що гарантуються у межах спеціального кримінального провадження, покладають на державу позитивний обов'язок створити реальні умови для їх ефективної реалізації. Це стосується насамперед права на розгляд справи судом, забезпечення процесуальних гарантій справедливого судочинства, а також дотримання принципів рівності учасників процесу і змагальності при здійсненні кримінального провадження [406, с. 199].

Разом із цим, важливо приділити увагу певним аспектам, котрі становлять певні винятки із загального порядку здійснення кримінального провадження. Це стосується порядку збирання доказів за участю підозрюваного, відсутність можливості допитати його під час проведення слідчих (розшукових) дій і

можливість використання лише тих доказів, які були отримані до початку спеціального досудового розслідування. Оскільки такі дії створюють додаткові складнощі для захисника, який не має можливості ефективно брати участь у збиранні доказів на етапі розслідування [72, с. 20–24].

Однією з проблемних ситуацій, на яку вже звертали увагу в юридичній літературі, є те, що під час досудового розслідування можливість апеляційного оскарження судових рішень передбачена лише щодо ухвали слідчого судді про відмову у здійсненні спеціального досудового розслідування. Водночас ухвала про проведення спеціального досудового розслідування не підлягає оскарженню на цьому етапі, а заперечення проти неї можуть бути подані лише під час підготовчого провадження в суді. Це створює певний дисбаланс у процесуальних можливостях сторін і може обмежувати ефективність захисту на досудовій стадії [190].

У цьому контексті ми підтримуємо пропозицію В. Г. Дрозд щодо необхідності внесення змін до пункту 12 частини 1 статті 309 КПК України [94, с. 336]. На нашу думку, доцільно викласти цю норму в такій редакції: *«12) здійснення спеціального досудового розслідування або відмову у ньому»* [163, с. 153]. Це забезпечить баланс процесуальних можливостей сторін і сприятиме ефективнішому захисту прав підозрюваного на досудовому етапі. На нашу думку, такий підхід сприятиме реалізації засади змагальності сторін, оскільки нинішня ситуація демонструє певний дисбаланс у розподілі правових повноважень, надаючи стороні обвинувачення значну перевагу. Запропоновані зміни дозволять стороні захисту більш ефективно відстоювати права підозрюваного та забезпечать рівність можливостей у процесі кримінального провадження.

З приводу моменту залучення захисника до участі в кримінальному провадженні висловлюються різні позиції, що обумовлено неоднозначністю тлумачення норм кримінального процесуального законодавства.

Зокрема, Г. І. Глобенко звертає увагу на існуючу неузгодженість між положеннями пункту 8 частини 2 статті 52 Кримінального процесуального

кодексу України, які визначають, що участь захисника є обов'язковою з моменту прийняття процесуального рішення про здійснення кримінального провадження у формі спеціального досудового розслідування, та положеннями частини 1 статті 297-3 КПК України, згідно з якими вже під час розгляду клопотання про здійснення такого розслідування захисник має брати участь обов'язково. Ця правова колізія призводить до ситуації, за якої формально залучення захисника вважається необхідним лише після ухвалення відповідного рішення про проведення спеціального досудового розслідування. Однак, на практиці, питання про його здійснення розглядається за обов'язкової участі захисника, що свідчить про необхідність його залучення ще на етапі подання та розгляду клопотання. Така суперечність може спричиняти неоднакове застосування норм КПК України на практиці, що своєю чергою ставить під загрозу реалізацію права особи на захист. Ураховуючи це, доцільним є законодавче уточнення зазначених норм, щоб забезпечити узгодженість у регулюванні моменту залучення захисника та гарантувати повноцінний захист прав підозрюваного чи обвинуваченого з найперших стадій кримінального провадження. З огляду на це, Г. І. Глобенко констатує, що участь захисника у кримінальному провадженні «*in absentia*» необхідно передбачити вже з моменту отримання слідчим суддею клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування. Ця позиція ґрунтується на необхідності забезпечення належного захисту прав і свобод особи, щодо якої ініціюється спеціальне досудове розслідування. Важливість залучення захисника на такому етапі зумовлена тим, що саме на стадії розгляду клопотання можуть вирішуватися ключові питання щодо підстав і доцільності застосування процедури «*in absentia*», яка за своєю природою є винятковою та може мати суттєві правові наслідки для підозрюваного.

Фактична відсутність обов'язкової участі захисника на початковому етапі розгляду клопотання про спеціальне досудове розслідування створює дисбаланс у процесуальних можливостях сторін і може порушувати засаду змагальності кримінального провадження. Тому Г. І. Глобенко пропонує чітко

закріпити на законодавчому рівні, що захисник має бути залучений з моменту подання відповідного клопотання, а не лише після ухвалення рішення про здійснення такого розслідування. Запровадження подібних змін дозволить, на думку автора, не лише усунути правову невизначеність, а й забезпечити дотримання міжнародних стандартів права на захист, зокрема положень Європейської конвенції з прав людини щодо гарантій справедливого судового розгляду [66, с. 391]. На нашу думку, професор надмірно розширено підійшов до тлумачення згаданих норм, адже очевидно, що при надходженні до суду клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування за відсутності захисника в кримінальному провадженні, слідчий суддя вживатиме заходів щодо його залучення з Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Цей механізм передбачений чинним кримінальним процесуальним законодавством України та спрямований на забезпечення реалізації права на захист. Відповідно до положень КПК України, якщо у підозрюваного відсутній захисник, а участь останнього є обов'язковою, суддя ініціює залучення адвоката з системи безоплатної вторинної правничої допомоги, що фактично гарантує представництво інтересів особи навіть за її відсутності.

Отже, позиція щодо необхідності залучення захисника ще на етапі подання клопотання про спеціальне досудове розслідування не враховує того факту, що відповідний правовий механізм вже існує та реалізується на практиці. Водночас важливо забезпечити ефективність цього механізму, зокрема через удосконалення порядку інформування сторони захисту, підвищення якості надання правової допомоги та створення умов для повноцінної реалізації змагальності сторін у таких провадженнях.

Разом із тим, слушно зауважує С. Є. Абламський, що оскільки залучення захисника в непоодиноких випадках здійснюється напередодні розгляду клопотання, то фактично він позбавлений можливості належним чином підготуватися до судового розгляду, зокрема, вивчити матеріали кримінального провадження. Це, своєю чергою, може призводити до формального виконання

ним своїх обов'язків, що ставить під сумнів ефективність правничої допомоги та порушує принцип змагальності сторін [1, с. 35]. Ураховуючи зазначене, актуальним видається перегляд процесуальних механізмів залучення захисника у спеціальному досудовому розслідуванні. Доцільним було б законодавчо передбачити обов'язковий мінімальний строк для ознайомлення захисника з матеріалами справи до моменту судового розгляду клопотання. Це дозволило б забезпечити реальне, а не номінальне здійснення права на захист, що є однією з ключових гарантій справедливого судового розгляду відповідно до міжнародних стандартів прав людини [163, с. 154].

Окрім того, важливо також запровадити додаткові процесуальні гарантії, які б зобов'язували суд при розгляді клопотання про спеціальне досудове розслідування перевіряти, чи мав захисник достатньо часу для підготовки. У разі, якщо захисник повідомляє про обмежені можливості для ознайомлення з матеріалами справи, суд має право відкласти розгляд клопотання, щоб забезпечити реальну участь сторони захисту [1, с. 35].

Водночас зауважимо, що, ураховуючи загальні вимоги до строків вручення клопотань у кримінальному провадженні, зокрема щодо клопотання про обрання чи зміну запобіжного заходу, яке, за загальним правилом, вручається підозрюваному або обвинуваченому не пізніше ніж за 3 години до початку розгляду, було б доцільно аналогічний підхід застосувати й до клопотання про спеціальне досудове розслідування. Таким чином, клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування слід вручати захиснику не пізніше ніж за 3 години до початку розгляду, щоб забезпечити йому належний час для ознайомлення з матеріалами та підготовки до судового засідання.

Такий підхід дозволить уникнути ситуацій, коли захисник, не маючи достатньо часу для підготовки, змушений виконувати свої обов'язки формально, що може порушувати принцип справедливого судового розгляду. Забезпечення мінімального строку для ознайомлення з клопотанням також сприятиме більш ефективній реалізації прав затриманого та його захисника,

дозволяючи останньому належно оцінити всі обставини справи та висунути аргументи, що можуть вплинути на рішення суду.

Зважаючи на те, що до клопотання додаються копії матеріалів, які підтверджують доводи, викладені в цьому документі, захисник має змогу ознайомитися з основними обставинами справи. Проте, важливо підкреслити, що участь захисника на цьому етапі не повинна бути формалізованою. Йому необхідно надати можливість належно реалізувати своє право на захист, зокрема через заслуховування свідків, дослідження будь-яких матеріалів, що можуть бути суттєвими для прийняття рішення щодо здійснення спеціального досудового розслідування.

Такий підхід дозволить не тільки забезпечити ефективність захисту, а й уникнути ситуацій, коли правами захисника нехтують, а процесуальні дії відбуваються без належної участі та впливу сторони захисту. Важливо, щоб захисник мав час на повноцінну підготовку та змогу активно брати участь у процесі, що безпосередньо впливає на справедливість і результат судового розгляду.

Зауважимо також про те, що питання участі захисника у спеціальному судовому провадженні розглядаються вченими крізь призму типових процесуальних моделей. Серед них виділяють такі:

- 1) випадок, коли обвинувачений самостійно обрав захисника, що свідчить про обізнаність захисника із правовою позицією свого клієнта;
- 2) ситуація, за якої захисник був призначений, але при цьому підтримує контакт із обвинуваченим;
- 3) випадок, коли захисник був призначений, однак не має жодного зв'язку з обвинуваченим.

У перших двох ситуаціях ключовою проблемою постає визначення меж реалізації прав обвинуваченого через захисника. Що ж стосується третьої ситуації, то, окрім питання обсягу процесуальних прав, додатковою складністю є формування загальної лінії захисту та її відповідність правовим і фактичним інтересам обвинуваченого [406].

При цьому також існують позиції, про можливість виокремлення лише двох випадків:

1) коли підозрюваний чи обвинувачений, незважаючи на свою відсутність, підтримує зв'язок із захисником і узгоджує з ним стратегію захисту від висунутої підозри або обвинувачення;

2) ситуацію, коли підозрюваний (обвинувачений) не підтримує жодного контакту із захисником, і останній змушений самотійно визначати й формувати тактику та стратегію захисту від кримінального переслідування [136, с. 101]. У низці випадків захисники під час судового розгляду вказують про неможливість налагодження контакту із підзахисним, а отже, і неможливості з'ясування правової позиції щодо пред'явленого обвинувачення [49; 51; 55; 56]. Зауважимо, що згідно з рішенням Ради адвокатів України № 183 від 27.12.2022, у таких категоріях справ можливість надання правової (правничої) допомоги визначається адвокатом, виходячи з конкретних обставин справи та інтересів клієнта у ній; (2) адвокат, діючи як захисник відсутньої особи, самотійно визначає свою правову позицію у справі. Ця правова позиція включає в себе форму участі (не участі) в засіданні, заявлення (не заявлення) клопотань, надання (не надання) доказів суду, позицію по суті справи чи клопотання, позицію щодо оскарження судових рішень тощо [291]. Проте доволі часто захисники не збирають ніяких доказів і не подають їх на розгляд суду [49].

Зауважимо, що роль і місце захисника суттєво зумовлено сформованою ситуацією, в якій відбуватиметься захист. Вчені наголошують, що ситуативними є і повноваження захисника. Так, І. З. Калька вказує, що в ситуації, коли підозрюваний (обвинувачений) не підтримує жодного контакту із захисником, він може реалізувати повноваження, передбачені пунктами 8, 9, 10, 11, 12, 13 ч. 3 ст. 42 КПК України [136, с. 101].

Так, участь захисника у кримінальному провадженні є ключовим елементом забезпечення справедливого судочинства. Недопустимо, щоб захисник займав формальну позицію, оскільки це може призвести до

порушення прав підзахисного. Вивчення матеріалів справи та їх оцінка дозволяють захисникові належно виконувати свою роль у процесі, висловлюючи позицію захисту, сприяючи дотриманню принципу змагальності сторін, забезпечуючи доступ до правосуддя і захист прав підозрюваного.

Кожен, кого обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, на підставі статті 6 Європейської конвенції з прав людини має гарантоване право на отримання ефективної правничої допомоги від захисника. При цьому сама лише формальна наявність призначеного захисника не означає, що захист буде ефективним, адже такому адвокату можуть чинитися перешкоди у виконанні професійних обов'язків або ж він може не виконувати їх належним чином через власну бездіяльність чи недобросовісність. ЄСПЛ підкреслив, що хоча право обвинуваченого на кваліфіковану юридичну допомогу, яка у разі потреби призначається державою, не є абсолютним і безумовним, однак воно становить одну з ключових гарантій справедливого судового розгляду [283, с. 329–330]. Крім того, саме активна роль захисника сприяє реалізації принципів презумпції невинуватості та надання можливості реалізувати своє право на захист. Тільки так можна досягти справедливого та ефективного кримінального процесу, де кожна сторона має рівні умови для відстоювання своїх інтересів.

На необхідності ефективної реалізації права на захист неодноразово вказував ЄСПЛ. Зокрема, у пункті 85 рішення у справі «Яременко проти України» Суд підкреслив, що хоча право кожної особи, яку обвинувачують у вчиненні кримінального злочину, на кваліфіковану юридичну допомогу (у тому числі призначену державою за потреби) не має абсолютного характеру, воно все ж залишається одним із фундаментальних гарантій справедливого судового розгляду [338].

Під час судового розгляду адвокат зобов'язаний займати активну позицію на захист підзахисного. Пасивність чи відсутність реальних дій на захист інтересів обвинуваченого розцінюється як суттєве порушення норм кримінального процесуального права, що водночас є прямим порушенням

права на захист. Подібна поведінка адвоката часто стає причиною неможливості постановлення законного й обґрунтованого судового рішення.

Цю позицію підтвердила колегія суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду у постанові від 13 червня 2019 року у справі № 607/9498/16. Суд скасував обвинувальний вирок, яким особу було засуджено за ч. 1 ст. 258-3 КК України (створення терористичної групи чи організації) та ч. 2 ст. 258-5 КК України (фінансування тероризму), посилаючись на грубі порушення права на захист у провадженні, здійсненому за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого.

Верховний Суд мотивував своє рішення такими обставинами:

- захисник, хоча й формально був присутній на судових засіданнях, фактично погоджувався з позицією обвинувачення, про що свідчать аудіозаписи засідань;
- він не заявляв жодних клопотань чи протестів на захист клієнта, підтримував усі процесуальні дії сторони обвинувачення, що зробило розгляд справи однобічним і неупередженим, порушивши принцип змагальності;
- навіть попри те, що обвинувачений не був належним чином повідомлений про дати і час засідань, захисник не виступав проти проведення спеціального судового провадження;
- під час дебатів адвокат зазначив, що не може чітко висловити свою позицію щодо винуватості чи невинуватості клієнта через його відсутність на засіданні;
- протягом усього досудового розслідування і судового провадження захисник не зустрічався із підзахисним, не узгоджував із ним стратегію захисту, не вживав жодних заходів для захисту від обвинувачення, не подавав жодних клопотань під час розслідування чи розгляду справи в суді, фактично не виконував своїх захисних функцій [276].

Сутнісно, діяльність захисника в спеціальному досудовому розслідуванні повинна бути набагато ширшою за просте отримання копій процесуальних документів. Як правильно зазначає Г. І. Глобенко, роль захисника полягає не

лише в формальному ознайомленні з матеріалами, а й у активному здійсненні процесуальних дій, які стосуються прав та інтересів підозрюваного. Захисник має можливість і обов'язок не тільки ознайомитися з документами, але й здійснювати активну участь у процесі, зокрема, ставити питання свідкам, оскаржувати незаконні дії або бездіяльність органів досудового розслідування, а також порушувати питання щодо забезпечення прав підозрюваного на кожному етапі розслідування. Це дозволяє не тільки зберігати баланс прав сторін, але й гарантувати дотримання прав підозрюваного на справедливе судове розслідування [66, с. 391]. Таким чином, діяльність захисника в таких справах є багатокомпонентною і вимагає не тільки формальної участі, але й активної роботи на кожному етапі розслідування і судового розгляду, щоб забезпечити ефективний захист прав підозрюваного.

А. І. Шевчишен у своїх роздумах справедливо вказує на необхідність оптимізації процесуальних повноважень захисника. Оскільки, як він зазначає, ефективна участь захисника у кримінальному провадженні, зокрема на етапі спеціального досудового розслідування, вимагає чіткої та результативної організації його повноважень. Важливо забезпечити такі умови, які дозволяють захисникові вчасно і на належному рівні виконувати свої обов'язки, щоб не допустити порушення прав підозрюваного. Оптимізація передбачає вдосконалення не лише механізмів залучення захисника до справи, але й розширення його прав у процесі, що дасть можливість здійснювати дійсно ефективний захист, вчасно реагувати на порушення прав підозрюваного, а також належно готуватися до розгляду клопотань та інших важливих процесуальних дій. Це підвищить загальну якість кримінального провадження та дозволить забезпечити справедливість судового процесу. На думку науковця, вони зобов'язані:

- 1) самотійно вибудовувати чіткі моральні орієнтири, які визначають межі допустимості їх професійної діяльності під час формування та обрання стратегії захисту у випадку відсутності клієнта, а також окреслювати особливості практичного втілення обраної позиції;

2) спираючись на власний практичний досвід захисту у кримінальних справах і виходячи з рівня своєї професійної підготовки, неупереджено та об'єктивно аналізувати всі обставини вчинення кримінального правопорушення, аби на цій основі визначати максимально ефективні, законні та доступні засоби захисту інтересів клієнта [398, с. 436].

На основі текстуального дослідження вироків, постановлених у кримінальних провадженнях, розгляд яких проводився за процедурою «*in absentia*», можна відзначити, що під час оцінювання діяльності захисників суди акцентують увагу на таких аспектах:

1) чи було забезпечено обов'язкову присутність захисника під час провадження;

2) чи висловлював захисник заперечення проти проведення розгляду справи в межах спеціального судового провадження;

3) чи вживав захисник активних заходів, спрямованих на захист інтересів обвинуваченого, зокрема, чи долучався до процесуального дослідження доказів;

4) чи брав участь захисник у судових дебатах, а також яку правову позицію він займав у ході свого виступу [57]. Таким чином, суди акцентують увагу на діяльності захисника, що вже відбувається під час судового розгляду справи.

Своєю чергою під час розгляду скарг на національні рішення судових органів, Європейський суд з прав людини враховує такі ключові аспекти, пов'язані із застосуванням процедури *in absentia*:

1) чи було дотримано належний порядок повідомлення особи про проведення судового розгляду, а також які заходи вживала держава для забезпечення її присутності на засіданні;

2) які конкретні дії та ініціативу виявляла сама особа з метою взяти участь у судовому процесі;

3) наскільки обґрунтованими й поважними були причини відсутності обвинуваченого під час розгляду справи;

4) чи існувала у нього реальна можливість оскаржити рішення, ухвалене заочно;

5) чи було належним чином забезпечено право на захист і наскільки ефективно воно реалізовувалося [406].

Зауважимо, що у спеціальному кримінальному провадженні суттєво зменшуються строки провадження. Це відбувається у зв'язку із спеціальним механізмом повідомлення осіб, котрі ухиляються від явки до слідчого, суду, застосування інших засобів, що унеможлиблюють умисне затягування строків із метою ухилитись від кримінальної відповідальності.

Таким чином, згідно з сучасною доктриною кримінального процесуального права, участь захисника є обов'язковою в рамках спеціального досудового розслідування («*in absentia*»), і це забезпечує дотримання прав підозрюваного або обвинуваченого. Захисник користується всіма правами, що гарантуються кримінальним процесуальним законодавством підозрюваним чи обвинуваченим, що дозволяє йому належно виконувати свою роль у захисті клієнта.

Участь захисника в процесі «*in absentia*» забезпечує дотримання основних принципів кримінального провадження, таких як право на справедливий суд, право на захист і право на ефективну правничу допомогу, навіть у разі відсутності обвинуваченого чи підозрюваного. Це дозволяє мінімізувати ризики для забезпечення прав особи, а також підтримує принципи змагальності сторін та рівності перед законом. Вважаємо, що надання права захиснику оскаржувати ухвалу слідчого судді про здійснення спеціального досудового розслідування сприятиме більш ефективному захисту прав особи і дозволить створити додаткові механізми контролю над законністю таких процесуальних дій. Це також відповідатиме вимогам міжнародних стандартів у сфері прав людини та кримінального процесу, адже забезпечення права на ефективний захист і доступ до правосуддя є основою справедливого судового процесу. Така зміна дозволить захиснику повноцінно реалізувати свою роль у процесі і запобігти можливим порушенням прав затриманих або підозрюваних осіб, надаючи їм

реальну можливість оскаржити рішення, що можуть мати суттєвий вплив на їхню подальшу долю.

Активна роль захисника в спеціальному досудовому розслідуванні та спеціальному судовому провадженні є основою для забезпечення справедливості в кримінальному процесі. Цей підхід сприятиме забезпеченню таких основних засад кримінального провадження, як змагальність сторін, презумпція невинуватості та право на ефективний захист. Крім того, участь захисника в процесі допоможе гарантувати, що правовий статус особи буде належним чином врахований на всіх етапах провадження, що є важливим як з правової, так і з моральної точки зору. Реалізація такої активної позиції захисника надасть додатковий контроль за законністю дій органів досудового розслідування і суду, а також забезпечить більш об'єктивний і справедливий розгляд справи.

4.4 Участь захисника в суді

Одним із ключових конституційних прав, що виступає водночас гарантією справедливого правосуддя та відображення суспільної цінності, є право людини на захист. Воно чітко закріплене в законодавстві України, зокрема в статтях 55, 59, 62, 63 і 129 Конституції України [174]. Реалізація права на захист у кримінальному провадженні передбачена для осіб, які мають процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, виправданого чи засудженого. Це право охоплює можливість давати письмові чи усні пояснення щодо пред'явлених обвинувачень (підозри), збирати й подавати докази, брати участь у процесуальних діях, отримувати правничу допомогу від захисника, а також реалізовувати інші передбачені кримінально-процесуальним законодавством права. Детальний аналіз чинних правових норм, які регулюють здійснення кримінального провадження, свідчить про наявність низки

суперечливих положень, що стосуються забезпечення захисту обвинуваченого на стадії розгляду справи судом першої інстанції. Саме через це постає потреба у глибоких, комплексних наукових дослідженнях цієї проблематики.

Хоча аспектам захисту підозрюваного присвячено чимало уваги в працях багатьох українських науковців, питання реалізації права на захист під час судового розгляду не отримало належного теоретичного опрацювання. Деякі окремі аспекти цього питання порушувалися у роботах таких дослідників, як В. Г. Андрусів, В. Д. Басай і Б. М. Дердюк, Т. В. Корчева, С. А. Крушинський, Я. О. Куц, М. І. Петрушко, С. Р. Рафальон, О. В. Узунов і П. О. Товстик, В. В. Шапула, А. Г. Шиян та багато інших. Однак, попри окремі напрацювання, українська наукова спільнота досі не здійснила всебічного і системного аналізу особливостей захисту обвинуваченого під час розгляду справи судом першої інстанції у межах чинного Кримінального процесуального кодексу України.

Реалізація адвокатом функції захисту виступає ключовою запорукою здійснення конституційного права кожної особи на отримання правничої допомоги, що є невід'ємною складовою права на доступ до правосуддя. Особливої ваги при цьому набуває надання саме професійної, висококваліфікованої правової підтримки, яку здатні забезпечити лише адвокати.

Переконані, що для підвищення результативності захисту прав учасників кримінального процесу необхідно розширити коло повноважень адвоката, доповнивши його можливістю здійснювати нові форми представництва, спрямовані на забезпечення захисту прав інших учасників кримінального провадження [436].

З метою посилення гарантій реалізації процесуальних прав адвоката-захисника доцільним є надання йому права на звернення за судовим захистом. На нашу думку, у випадках порушення його професійних прав з боку осіб, уповноважених проводити кримінальне провадження, адвокат має бути наділений можливістю захищати свої права у суді, адже в таких обставинах він виступає зацікавленим суб'єктом. У зв'язку із цим положення про межі

судового контролю на етапі досудового розслідування, закріплене у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України, вимагає істотного перегляду та розширення [443, с. 88].

Законність, обґрунтованість судового вердикту та оперативність розгляду кримінальної справи значною мірою обумовлюються ретельною підготовкою учасників процесу до стадії судового розгляду. Цей підготовчий етап виступає надзвичайно важливою і самостійною стадією кримінального провадження, головне завдання якої полягає у створенні передумов для правильного та своєчасного вирішення справи по суті. Він є обов'язковим для кожної кримінальної справи, незалежно від її складності, і має бути проведений у межах строків, визначених положеннями КПК України.

У правничій літературі загальні засади судового розгляду розглядають як цілісну систему, яка складається з взаємопов'язаних компонентів і характеризується структурованістю, комплексністю, багаторівневою побудовою та тісною інтеграцією з іншими стадіями кримінального процесу [301, с. 432]. До цих положень належать різні групи норм: частина з них регламентує організаційні аспекти та процедуру проведення судового розгляду, інші визначають порядок дослідження й оцінки доказів на цій стадії, а також вирішують супутні процесуальні питання, що можуть виникати під час судового розгляду [300, с. 3].

Судовий розгляд є ключовим етапом кримінального процесу, під час якого на практиці втілюється принцип змагальності сторін у відкритій і публічній формі. Ця стадія створює широкі можливості для захисника повноцінно презентувати правову позицію та наводити свої аргументи, адже саме тут відбувається відправлення правосуддя: після всебічного, детального аналізу справи за участю всіх учасників процесу ухвалюється вирок, що потребує максимальної активності й зосередженості як від обвинуваченого, так і від його захисника для досягнення справедливого, законного й гуманного рішення.

Ефективне втілення захисної стратегії вимагає продуманого і

послідовного розподілу дій на різних етапах судового провадження, щоб кожен аргумент був своєчасно представлений та сприйнятий судом у найбільш сприятливих процесуальних умовах. Не варто відкладати основні захисні кроки безпосередньо до судового розгляду, а тим більше до фінальної стадії дебатів, де часто виникає потреба у довгих промовах, які можуть ускладнити сприйняття суті захисної позиції.

Центральною постаттю у кримінальному судочинстві виступає суд, на який покладено вирішення всіх ключових питань, пов'язаних із просуванням судового провадження, застосуванням норм матеріального та процесуального права, оцінкою доказів і ухваленням остаточного рішення. При цьому суддя або судова колегія діють одноособово або колегіально залежно від обставин. Головним учасником судового засідання є головуючий — суддя, який, дотримуючись встановлених законом процесуальних повноважень, забезпечує виконання судом покладених на нього завдань у межах кримінального провадження [300, с. 76].

Варто розрізняти категорії «повноваження суду» та «повноваження головуючого», оскільки вони мають різний зміст. У наукових працях зазначено, що організаційно-координаційні повноваження суду включають:

- організацію виклику та залучення учасників до судового розгляду;
- інформування сторін про прийняті процесуальні акти й здійснені дії;
- забезпечення присутності сторін, роз'яснення їхніх процесуальних прав і обов'язків, порядку їх реалізації та наслідків невиконання, а також попередження про відповідальність за можливу бездіяльність чи порушення;
- створення рівних умов для всіх сторін у відстоюванні своїх прав та інтересів;
- процесуальне управління перебігом судового засідання, зокрема відсівання несуттєвого, що не стосується суті провадження, та підтримання дисципліни в залі суду [399, с. 8–9].

Щодо головуючого в суді, відповідно до ст. 321 КПК України, він:

- здійснює загальне керівництво судовим засіданням, яке є

безпосередньою формою розгляду справи;

- слідує за дотриманням встановленої послідовності та регламенту процесуальних дій;

- гарантує реалізацію прав учасників та належне виконання ними обов'язків;

- організовує розгляд таким чином, щоб забезпечити всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин справи, обмежуючи розгляд тільки релевантними питаннями;

- контролює порядок у судовій залі та вживає необхідних заходів для його дотримання [190].

Функція керівництва судовим розглядом охоплює організаційні та процесуальні завдання, які виконує головуючий під час слухання. Це передбачає управління перебігом засідання, координацію діяльності суддів у конкретному кримінальному провадженні, забезпечення логічної послідовності розгляду, контроль за темпом і розвитком процесу, а також віддання розпоряджень у межах предмета розгляду [183, с. 77].

Розуміючи правову суть правосуддя, слід підкреслити, що воно є винятковою функцією судової влади, а в ширшому сенсі – ключовою функцією державної влади загалом. Через свою соціальну значущість і фундаментальність правосуддя реалізується виключно судами, уповноваженими спеціально для цього органами, представленими або колегією суддів, або суддею, що виступає від імені судової влади. Водночас виникає питання про те, яке місце в судовому розгляді займає захисник особи, які його повноваження на цій стадії провадження кримінальної процесуальної діяльності.

Під час судового розгляду справи адвокат-захисник має максимально скористатися відкритістю та публічністю процесу, а також іншими закріпленими принципами кримінального судочинства, аби повноцінно реалізувати функцію захисту.

Публічність і усність розгляду створюють додаткові можливості для

захисту. Кількість слухачів у залі може бути обмежена лише з огляду на фізичну місткість приміщення. Однак члени родини обвинуваченого чи потерпілого та представники медіа мають пріоритетне право бути присутніми (ст. 328 КПК України) [190].

Особи, присутні на засіданні, мають право вести нотатки, стенограми або використовувати портативні пристрої для запису звуку. Фото- і відеозйомка, радіо- чи телетрансляції, а також запис стаціонарною апаратурою можливі лише за окремою ухвалою суду, яка враховує думку сторін і відсутність ризику порушення нормального ходу розгляду (ч. 6 ст. 27 КПК України).

Такі дії мають здійснюватися обережно, без створення перешкод для процесу та реалізації процесуальних прав учасників. Суд може встановити спеціально відведені місця для проведення зйомок (ч. 3–4 ст. 11 Закону України про судоустрій і статус суддів).

Ще одним важливим інструментом для захисту є принцип розумності строків розгляду. У справі «Харченко проти України» (2011) ЄСПЛ наголосив на порушенні ст. 5 Конвенції через практику тривалого тримання осіб під вартою без рішення суду між завершенням досудового розслідування та початком суду. Суд також зауважив, що продовження запобіжного заходу можливе лише за окремим, чітко вмотивованим рішенням, у якому визначено строк (справа «Чанєв проти України», 2015).

Конституційний Суд України (рішення від 23 листопада 2017 р.) визначив, що початок стадії судового провадження та зміна статусу особи з підозрюваного на обвинуваченого не дозволяють автоматично продовжувати запобіжні заходи. За відсутності нової ухвали про тримання під вартою особа має бути негайно звільнена.

Принцип безпосередності означає, що судді особисто досліджують усі докази під час засідань, і тільки на підставі перевірених доказів можуть дійти висновків щодо обставин справи, доведеності вини чи невинуватості. Матеріали досудового розслідування не можуть автоматично слугувати підставою для вироку без перевірки в суді.

Проведення заочного розгляду у випадках, коли обвинувачений переховується й оголошений у розшук, часто породжує колізії. Суду необхідно встановити не лише факт міжнародного розшуку, а й підтвердити, що особа дійсно ховається за кордоном саме для уникнення відповідальності, а не перебуває за межами України з інших причин. Лише однієї відсутності або оголошення в розшук недостатньо.

Без таких переконливих доказів заочне провадження може бути оскаржене чи скасоване, а ЄСПЛ може встановити порушення права на особистий захист та на участь у допитах свідків (ст. 6 Європейської конвенції, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права). Це свідчить про потребу доопрацювання інституту заочного судочинства.

Судовий розгляд складається з кількох послідовних фаз: підготовчої частини, судового слідства, дебатів, останнього слова обвинуваченого, винесення й проголошення вироку, а також його виконання.

Захисник, готуючи стратегію, не повинен відкладати подачу важливих заяв і клопотань до завершальних етапів, зокрема дебатів. Навпаки, вже на підготовчій стадії необхідно активно заявляти узагальнюючі заяви, щоб поступово формувати правову позицію та підсилювати її вплив протягом усього розгляду.

Законність і обґрунтованість судового рішення, а також оперативність розгляду справи значною мірою визначаються якісною підготовкою усіх учасників процесу до стадії судового розгляду. Цей підготовчий етап виступає важливою, самостійною стадією кримінального провадження, головною метою якої є забезпечення правильного, своєчасного й об'єктивного вирішення справи по суті. Він є обов'язковим для кожного кримінального провадження незалежно від його складності й повинен бути завершений у межах строків, встановлених Кримінальним процесуальним кодексом України.

Підготовка захисту до судового розгляду є складним і творчим процесом, що залежить від багатьох обставин, зокрема від особистих професійних якостей адвоката, особливостей справи, а також від того, чи брав адвокат участь на

стадії досудового розслідування або дізнання. У науковій літературі слушно зазначається, що цей процес включає кілька ключових етапів:

- ґрунтовне вивчення матеріалів кримінального провадження;
- формування адвокатського досьє;
- проведення зустрічей і консультацій із підсудним перед розглядом справи;
- визначення фактичної та правової позиції захисту;
- підготовку письмових клопотань;
- збір та подання нових доказів;
- підготовку альтернативних експертних висновків;
- розроблення тактики захисту у суді.

Детальне ознайомлення з матеріалами справи дозволяє адвокату правильно визначити юридичну природу обвинувачення, встановити його елементи, обґрунтувати підстави для заперечень, з'ясувати коло учасників провадження, предмет доказування і підібрати докази для захисту обвинуваченого.

Варто підкреслити, що одним із проблемних аспектів діяльності адвоката, який здійснює захист обвинуваченого на стадії судового розгляду, є питання своєчасного та повного ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Наявна проблема полягає у відсутності чіткого механізму реалізації права сторони захисту на доступ до матеріалів справи після того, як суд ухвалив рішення про призначення обвинувального акта до розгляду. Це призводить до того, що суди першої інстанції часто не забезпечують належної реалізації цього права, що негативно впливає на забезпечення принципу змагальності та ефективності захисту [407].

Аналіз наявної судової практики дає підстави узагальнити, що у таких ситуаціях суди здебільшого обирають два основні підходи:

1. Відмовляють у задоволенні клопотань про надання доступу до матеріалів досудового розслідування, мотивуючи це тим, що можуть надавати лише ті матеріали, які були офіційно передані прокурором.

2. Посилаються на обмеження власних повноважень, відмовляючись зобов'язати прокурора передати всі матеріали досудового розслідування разом із обвинувальним актом, і пропонують учасникам процесу самостійно звертатися до прокурора із відповідними клопотаннями. Такий підхід свідчить про певну безпорадність судів у вирішенні подібних питань.

У свою чергу, прокурори зазвичай діють за наступним алгоритмом: коли учасники судового процесу звертаються до них із проханням надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які не були передані до суду, прокурор вирішує такі клопотання на власний розсуд. Він може як задовольнити їх, так і відмовити, аргументуючи відмову тим, що всі необхідні матеріали вже передані суду, а інші документи не потребують розкриття.

Це створює замкнене коло, у якому суди та заінтересовані учасники розгляду постають перед значними труднощами. Навіть якщо проблему вдається вирішити, це часто потребує значних ресурсів і часу. До негативних наслідків такої ситуації належать:

1. Перешкоджання об'єктивному розгляду справи – ускладнюється доступ до доказів, які можуть свідчити на користь обвинуваченого, пом'якшити його відповідальність або поставити під сумнів допустимість окремих доказів.

2. Затягування судового процесу – захисник, отримавши копії документів, може подавати клопотання про їх долучення у вигідному для себе порядку, що зумовлює необхідність повторного дослідження доказів, виклик додаткових свідків та проведення нових процесуальних дій, витрачаючи чимало часу.

3. Зловживання документами – виявляються випадки, коли прокурор маніпулює документами, які не були відкриті в порядку ст. 290 КПК України або взагалі відсутні у матеріалах досудового розслідування. Це стосується, зокрема, постанов про створення слідчих груп, призначення групи прокурорів або документів, що стали підставою для проведення негласних слідчих дій. Ці проблеми засвідчують нагальну потребу вдосконалення процедур доступу до матеріалів справи та підвищення відповідальності прокурорів за недотримання

процесуальних вимог [443, с. 90–91].

Стадія розгляду та вирішення справи є центральною у кримінальному процесі. Вона передбачає всебічний аналіз і ухвалення рішення у справі з дотриманням чинних норм, захищаючи права та законні інтереси як фізичних, так і юридичних осіб, а також держави.

На початку розгляду головуючий відкриває судове засідання та оголошує про розгляд конкретного кримінального провадження. Відповідно до ч. 2 ст. 347 КПК України, розгляд розпочинається із стислого викладу обвинувального акта, який зачитує прокурор, якщо учасники не наполягають на його повному оголошенні. Захисник обов'язково має брати участь на цьому етапі, адже саме тут вирішуються ключові питання, що визначають подальший хід справи. Це дозволяє адвокату оцінити підготовленість судді, визначити позицію обвинувачення та звернути увагу на важливі деталі.

Під час судового розгляду для належного дотримання процесуальних норм та порядку адвокат повинен здійснювати такі дії:

- контролювати процес фіксації судового засідання, переконуючись у його повному технічному записі;
- у разі потреби заявляти клопотання про проведення засідання в режимі відеоконференції;
- наполягати на видаленні свідків із залу суду до початку допиту та вимагати дотримання заборони на спілкування між допитаними та недопитаними свідками (ст. 346 КПК України);
- за необхідності клопотати про повне оголошення обвинувального акта прокурором;
- контролювати оголошення цивільного позову: якщо цивільний позивач або його представник відсутні, забезпечувати, щоб головуючий оголосив короткий виклад позову, або наполягати на його повному оголошенні;
- висловлювати позицію щодо обсягу доказів і порядку їх дослідження, стежити за дотриманням послідовності їх подання (спершу обвинуваченням, потім захистом);

- своєчасно реагувати на зміну обставин, клопотати про зміну обсягу чи порядку дослідження доказів (ст. 349 КПК України);
- у разі потреби подавати клопотання про об'єднання чи виділення матеріалів справи;
- послідовно заявляти клопотання, пам'ятаючи, що відмова у його задоволенні не позбавляє права на повторне подання (ст. 350 КПК України);
- вимагати скасування спеціального провадження, якщо відпали підстави для його застосування, та наполягати на розгляді справи за загальною процедурою (ч. 4 ст. 323 КПК України);
- у разі заперечення обвинуваченого проти проведення фото- чи відеозйомки, звертатися до суду із заявою про заборону або припинення зйомки;
- за наявності підстав заявляти мотивовані відводи суддям, присяжним, прокурору чи іншим учасникам процесу;
- наполягати на дотриманні положень ст. 320 КПК України щодо обов'язкового призначення запасного судді у складних кримінальних провадженнях [190].

Усі зазначені дії сприяють повноцінному захисту прав підзахисного, зміцнюють принципи законності та забезпечують дотримання процесуальної справедливості під час розгляду справи.

Визначальне значення під час судового розгляду займає дослідження доказів. Адвокат має завчасно підготувати письмове клопотання з пропозиціями щодо доказів, які необхідно дослідити в суді, узгодивши попередньо обрану правову позицію зі своїм підзахисним. Важливо зазначити, що подальше невдоволення обвинуваченого раніше погодженою із захисником стратегією чи тактикою захисту не розцінюється як порушення або обмеження його права на захист за умови, якщо:

- обвинувачений самостійно обрав собі адвоката;
- уклав із ним договір про надання правничої допомоги;
- під час розгляду справи в суді не висловлював заперечень щодо дій

адвоката, не відмовлявся від його послуг і не звертався з клопотанням про залучення безоплатного захисника.

Крім того, якщо адвокат, який захищав обвинуваченого до винесення вироку, після завершення провадження був поновлений на посаді в органах прокуратури, цей факт сам по собі не може бути підставою для визнання порушення права на захист.

Дослідження доказів фактично стає своєрідним мистецтвом відстоювання інтересів підсудного. Це потребує не лише глибокого володіння нормами логіки, криміналістики, психології, а й уміння застосовувати теоретичні та практичні знання про доказування, а також спеціальні знання у комплексі.

Вивчення доказів у суді реалізується через допити підсудного, потерпілих, свідків, експертів, проведення упізнання, огляди місць, документів та предметів, виконання доручень щодо додаткових слідчих дій або експертиз. Порядок цих процесуальних дій у суді переважно відповідає тим, що застосовуються під час досудового розслідування. Це пояснюється спільною метою, єдністю методів пізнання та аналогічним статусом учасників. Відповідно, незмінними залишаються й структура процесуальних відносин та форми. Водночас судове слідство має власну специфіку, обумовлену активною участю всіх зацікавлених сторін і дією демократичних принципів судочинства.

Надзвичайно важливо, щоб захисник досконало володів тактикою перехресного допиту, яка є однією з найефективніших форм процесуального впливу. Допит умовно поділяється на три етапи: первинний (прямий), перехресний та заключний. Під час прямого допиту свідка обвинувачення ставить запитання прокурор, а свідка захисту – сам захисник або обвинувачений, якщо здійснює захист особисто.

Особливістю прямого допиту є заборона навідних запитань, тобто таких, що містять підказку чи натяк на відповідь. Наприклад, некоректно питати: «Чи був на ньому сірий плащ?». Натомість слід запитати: «Що саме ви пригадуєте щодо його одягу?» або «Якого кольору був плащ особи, яку ви бачили?».

Перехресний допит відкриває можливість ставити будь-які запитання, у

тому числі й навідні, стороні, яка не проводила прямий допит. Якщо свідок відповідає ухильно чи не дає чіткого роз'яснення, суд вправі вимагати однозначної відповіді: «так» чи «ні».

Після цього йде заключний допит, під час якого питання можуть ставити інші учасники процесу або присяжні.

Суд під час організації допитів має уникати банальних чи риторичних запитань, тих, на які вже отримано детальні відповіді, або запитань, що не стосуються справи. Запитання повинні бути чіткими та своєчасними.

Існує кілька категорій запитань:

1. Додаткові – для отримання нових деталей, які свідок міг не вказати через забудькуватість або небажання;
2. Уточнювальні – допомагають деталізувати загальні чи розмиті свідчення;
3. Асоціативні – стимулюють відновлення пам'яті шляхом посилок на інші події чи обставини, пов'язані із ключовим фактом;
5. Контрольні – призначені для перевірки достовірності інформації, уточнення джерел отриманих відомостей, умов сприйняття фактів, а також для з'ясування, хто може підтвердити показання.

Захисник має звертати увагу не лише на окремі факти, а й на їхнє підґрунтя, взаємозв'язки, можливі наслідки та контекст. Такий підхід дає змогу не тільки розширити доказову базу, а й перевірити правдивість наданих свідчень, вибудовуючи ефективну лінію захисту.

Слід зазначити, що під час судового розгляду суд має право допитати підсудного, що, у свою чергу, потребує від захисника попереднього погодження позиції із клієнтом щодо того, які докази доцільно досліджувати. Одним із ключових аспектів є визначення, чи визнає підзахисний свою вину. Якщо сторона наполягає на дослідженні певних доказів, суд не має права відмовити у їх розгляді, за умови, що ці докази є належними й допустимими.

Відповідно до ст. 349 КПК України, головуючий суддя зобов'язаний уточнити позицію учасників процесу щодо обсягу та послідовності

дослідження доказів. Як правило, спершу досліджуються докази сторони обвинувачення, а вже потім – сторони захисту. Порядок і обсяг дослідження доказів закріплюється ухвалою суду, яка, у разі необхідності, може бути змінена.

Наявність захисника на цій стадії має виняткове значення, адже його відсутність може негативно вплинути на становище підсудного. Захиснику необхідно правильно окреслити правову перспективу справи й визначити, які саме докази слід дослідити для формування ефективної стратегії захисту.

Варто підкреслити, що Верховний Суд неодноразово звертав увагу на порушення права на захист, пов'язані з неналежним повідомленням сторони захисту про дату та час розгляду справи. Так, у постанові від 18 березня 2021 року у справі № 149/1596/16-к зазначено: «Незважаючи на відсутність підтвердження про належне повідомлення захисника про розгляд справи, апеляційний суд провів засідання за відсутності як захисника, так і обвинуваченого. Враховуючи обставини справи, це є істотним порушенням норм кримінального процесуального закону, яке могло вплинути на законність і обґрунтованість судового рішення» [273].

На підставі цього порушення касаційна скарга захисника була задоволена, а допущене порушення стало підставою для скасування оскаржуваної ухвали відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 438 КПК України. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 436 КПК України, справа була направлена на новий розгляд до апеляційного суду [190].

Вивчення документів є надзвичайно важливою складовою роботи захисника, оскільки часто саме ця діяльність дає найбільше цінної інформації й сприяє успішному виконанню його професійної функції. Під документами розуміють письмові акти або матеріалізовані об'єкти, що зафіксовані засобами технічного документування й засвідчують юридично значущі обставини чи факти. З правової точки зору документ – це письмовий доказ, який створює, змінює або припиняє правові відносини, фіксує важливі для права факти або дії.

Документ може виступати доказом лише за умови його достовірності та

отримання законним шляхом. Якщо ж документ містить неправдиву інформацію, він може використовуватися лише проти особи, яка його підбила.

Відтворення аудіозаписів або демонстрація відеоматеріалів відбувається в залі судових засідань або в спеціально обладнаних приміщеннях із внесенням до журналу засідання технічних характеристик обладнання, носіїв даних та часу відтворення. Після цього суд заслуховує коментарі сторін.

У разі виникнення сумнівів щодо автентичності записів або достовірності матеріалів, захисник може ініціювати призначення криміналістичної експертизи аудіо- чи відеоматеріалів, а також за потреби експертиз комп'ютерної техніки, програмного забезпечення або телекомунікаційних систем.

Речові докази повинні ретельно досліджуватись і оцінюватись разом з іншими доказами у справі. Лише за таких умов вони можуть стати підставою для посилення в судових дебатах або згадуватись у вирoku. Огляд речових доказів проводиться під час судового слідства, переважно в залі суду. Якщо доставити їх до залу неможливо, огляд відбувається за місцем їх зберігання. Спочатку огляд здійснює суд, а потім – учасники процесу, включаючи обвинуваченого та захисника. У разі потреби можуть бути призначені експертні дослідження.

Висновок експерта не має домінуючої сили над іншими доказами, хоча й відіграє значну роль, оскільки ґрунтується на наукових і технічних методах. Водночас такі висновки підлягають критичній оцінці слідчим, прокурором і судом. Вони не є обов'язковими для прийняття, а відмова від них повинна бути мотивованою у відповідних рішеннях.

Дослідження доказів у суді невіддільне від їхньої перевірки та оцінки, під час якої встановлюється їхня належність до справи, допустимість і достовірність. Перевірка доказів передбачає з'ясування того, чи були вони зібрані відповідно до вимог закону, чи зіставляються з іншими матеріалами справи та чи дозволяють сформувати достовірну картину подій.

Докази визнаються допустимими лише за умови, що вони були отримані у спосіб, прямо передбачений законом, уповноваженою особою та із дотриманням установлених процедур.

Натомість докази вважаються недопустимими і не можуть бути використані, якщо:

- вони отримані із порушенням закону або проведені без необхідних дозволів;
- здобуті під тиском, катуванням чи погрозами;
- порушено право особи на захист або перехресний допит;
- свідок пізніше визнається підозрюваним або обвинуваченим у тій самій справі;
- вони є похідними від незаконно отриманих даних («плоди отруєного дерева»);
- їх одержав неналежний суб'єкт або із порушенням підслідності;
- отримані без роз'яснення права на відмову від свідчень або із введенням особи в оману;
- проведені без санкції суду або прокурора, коли така необхідність передбачена законом;
- порушено процесуальну форму проведення (наприклад, обшук без понять). Таким чином, допустимість доказів безпосередньо залежить від дотримання законності на всіх етапах їх отримання й фіксації. Адже головним принципом є те, що навіть якщо факт відомий суду, але здобутий незаконно, він не може використовуватись як доказ.

Судові дебати є ключовим завершальним етапом судового розгляду, на якому всі сторони процесу презентують власну позицію щодо зібраних і досліджених під час судового слідства доказів. Саме тут аналізується їхня належність, допустимість, достовірність і переконливість, робляться висновки щодо встановлених або невстановлених обставин, що мають значення для справи, надається правова оцінка діяння, кваліфікується поведінка обвинуваченого, аргументуються позовні вимоги та позиція щодо покарання.

Дебати можна вважати кульмінаційною точкою усього процесу, коли захисник і всі учасники мають змогу у публічному форматі викласти свої аргументи, розкрити слабкі місця у доказовій базі опонентів, акцентувати на сумнівах щодо доказів і повністю розкрити власну правову позицію.

Для захисту дебати є як платформою для донесення своєї думки до суду, так і нагодою уважно почути всі позиції опонентів, помітити прогалини у їх доводах та сформувані фінальне враження у суддів. Саме на цьому етапі виявляються сумніви, які можуть залишитися невирішеними і сприяти ухваленню рішення на користь підзахисного.

Отже, виступ захисника під час судових дебатів є надзвичайно важливим елементом судового розгляду. Захисна промова повинна включати:

- ретельний аналіз доказів із точки зору інтересів підсудного;
- аргументовані міркування щодо суті висунутого обвинувачення, юридичної кваліфікації кримінального правопорушення, а також пропозиції стосовно міри покарання;
- оцінку обставин, які впливають на ступінь відповідальності підсудного.

У фінальній частині виступу адвокат має чітко й переконливо сформулювати висновки, які доводять, що ухвалення виправдувального вироку є єдиним справедливим рішенням у даній справі.

Крім того, дебати виконують і виховну функцію: громадськість, присутня у залі, має можливість отримати суспільно важливі уроки. Згідно із законом, у дебатах беруть участь прокурор, потерпілий чи його представники, цивільні позивачі та відповідачі, обвинувачений, його захисник, а також представники юридичних осіб, якщо вони залучені до провадження.

Якщо в процесі беруть участь кілька прокурорів чи захисників, вони погоджують порядок своїх виступів, а за відсутності згоди цей порядок визначає суд. Аналогічно вирішується черговість виступів у разі наявності кількох обвинувачених чи представників.

Основними питаннями, що обговорюються під час дебатів, є:

- наявність або відсутність складу злочину;

- характеристика об'єкта та предмета посягання, розмір завданих збитків;
- оцінка об'єктивної сторони діяння та причинно-наслідкових зв'язків;
- визначення суб'єкта злочину;
- аналіз вини та форми вини;
- обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність;
- питання щодо покарання, його виду і розміру;
- доля цивільного позову та речових доказів;
- фактори, які сприяли вчиненню злочину, та інші аспекти, які має вирішити суд.

Тривалість виступів у дебатах не обмежується. Суддя має право зупиняти виступи лише у випадках, коли учасник виходить за межі предмета розгляду чи використовує неприпустимі висловлювання. Разом із тим, як показує практика, більш ефективними часто є стислий і чітко структурований виклад, адже надмірна багатослівність може призвести до втрати уваги слухачів.

Захисник виступає після прокурора, що надає йому перевагу у можливості реагувати на всі аргументи обвинувачення, спростувати їх та представити контрдокази. Важливо пам'ятати, що найсильніше запам'ятовуються перші й останні слова промови.

Захисна промова повинна відповідати головній функції захисника – забезпеченню прав підзахисного. Вона має містити аргументи, що виправдовують підсудного або пом'якшують його відповідальність, критичну оцінку доказів обвинувачення, аналіз доказів захисту, характеристику особи підсудного і, за потреби, обставини, що вплинули на вчинення злочину.

Структурно захисна промова зазвичай включає вступ, основну частину та завершення. При підготовці захисник має чітко продумати риторику, логіку та композицію, щоб бути не тільки почутим, а й переконати суд.

Основні правила проведення дебатів:

1. Усі посилання мають ґрунтуватися виключно на доказах, розглянутих у суді; якщо виникає потреба у нових доказах, слід поновлювати судові

слідство.

2. Суд не може обмежувати час виступів, але може зупиняти промову у разі відхилення від справи.

3. Всі учасники дебатів мають рівні права.

4. Участь у дебатах для обвинувачення та захисту є обов'язковою.

5. Захисник не має права відмовитися від захисту чи висловлювати згоду з обвинуваченням, якщо підсудний вважає себе невинним.

6. Підсудний може виступати самостійно, навіть після промови захисника.

7. Прокурор не позбавляє потерпілого права виступати.

8. Після завершення основних промов учасники можуть виступити ще раз з репліками, останнє слово завжди надається підсудному.

Таким чином, судові дебати – це не лише підсумкова дискусія, а кульмінаційний етап, де захисник має максимально реалізувати право підзахисного на захист, донести свою позицію та вплинути на формування остаточного судового рішення. Відтак адвокат повинен максимально відповідально підійти до підготовки до судових дебатів, ґрунтовно проаналізувавши із захисної позиції всі наявні докази: показання підзахисного, потерпілих, свідків, інших учасників процесу, а також речові та письмові докази, висновки експертів. Водночас у своїй промові неприпустимо посилаючись на докази, визнані недопустимими, свідомо викривляти зміст доказів або заявляти про можливість подальшого оскарження вироку.

Після завершення промов усіх учасників судового процесу обвинувачений отримує право на останнє слово (ст. 365 КПК України). Під час цієї заключної промови захисник має контролювати дотримання прав підзахисного: його не можна перебивати, ставити запитання чи коментувати висловлене. У випадку порушень адвокат повинен негайно звернутись до головуєчого із вимогою припинити недопустимі дії та забезпечити належні заходи реагування щодо порушників дисципліни у залі.

Після завершення дебатів та виголошення обвинуваченим останнього

слова (за відсутності підстав для поновлення судового слідства чи інших передбачених законом обставин), суд виходить до нарадчої кімнати для обговорення матеріалів справи й ухвалення рішення. Про це головуючий інформує всіх присутніх у залі судового засідання.

Коли рішення прийнято, суд повертається і проголошує вирок публічно. Головуючий роз'яснює присутнім суть прийнятого рішення, порядок та строки його оскарження, а також додаткові права обвинуваченого – подати клопотання про помилування, ознайомитися з журналом судового засідання та внести письмові зауваження. Якщо обвинувачений перебуває під вартою, йому також роз'яснюється право клопотати про доставку на засідання апеляційної інстанції.

Одразу після закінчення судового процесу адвокату варто виконати низку практичних дій: передати підзахисному підготовлену пам'ятку із виписками з КПК щодо строків і порядку оскарження вироку, права на ознайомлення з журналом засідання та подання зауважень, можливості подання клопотання про помилування. Слід також обговорити із клієнтом можливість подання апеляційної скарги, узгодити позицію щодо подальшого оскарження та необхідність зустрічі для підготовки відповідних документів. Адвокат має наголосити, що у межах апеляційного провадження можна додатково порушувати питання про зміну або скасування запобіжного заходу, обраного судом першої інстанції [219].

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що забезпечення права на правову допомогу в суді передбачає всебічний супровід підзахисного: від роз'яснення процесуальних прав та обов'язків до планування стратегії дослідження доказів, подання клопотань, підготовки і виголошення захисної промови. Крім того, адвокат має контролювати законність застосування запобіжних заходів, правильність проведення всіх процесуальних дій та своєчасно реалізовувати право на оскарження рішень. Важливо, щоб адвокат діяв добросовісно та не зловживав своїми процесуальними правами з метою штучного затягування розгляду справи, адже така поведінка суперечить принципам справедливого судочинства та завдає шкоди ефективності захисту.

Участь захисника на стадії розгляду справи судом першої інстанції, зокрема під час підготовчого засідання та безпосереднього розгляду, є важливою гарантією забезпечення справедливості судочинства. На етапі підготовчого провадження адвокат формує правову позицію, ретельно перевіряє процесуальні документи, а також забезпечує участь обвинуваченого в суді. Під час основного розгляду захисник виконує ключову роль, зокрема, бере активну участь у допитах, відстоює інтереси підзахисного та стежить за всебічним і повним дослідженням обставин справи. Належно організована робота захисника на кожній із цих стадій значно сприяє досягненню основної мети кримінального процесу – встановленню істини та винесенню законного й обґрунтованого судового рішення [443].

Висновки до розділу 4

Інститут адвокатури в Україні виступає ключовим правозахисним елементом громадянського суспільства, який функціонує на засадах конституційних гарантій і кримінального процесуального законодавства. Наявність механізму вільного обрання захисника та доступу до професійної правничої допомоги забезпечує реалізацію права кожної особи на захист, що відповідає міжнародним стандартам. На підставі проведеного аналізу сформульовано ряд науково обґрунтованих позицій, серед яких найважливіші такі:

1. Проведений аналіз наукових праць засвідчив високий рівень опрацювання питань розвитку інституту адвокатури, однак, проблематика надання правничої допомоги затриманим особам залишається недостатньо дослідженою в національному правовому контексті. Це свідчить про необхідність подальшого теоретичного та практичного вдосконалення даного інституту. Визначено, що інститут затримання особи за підозрою у вчиненні

кримінального правопорушення є комплексним правовим явищем, яке вимагає чіткого законодавчого врегулювання щодо визначення поняття «затриманий» та його процесуального статусу. Відсутність чітких дефініцій ускладнює правозастосування і створює правову невизначеність. Наголошено, що розмежування затримання як процесуальної дії, запобіжного заходу та заходу забезпечення кримінального провадження є необхідним для уникнення колізій у практиці та забезпечення правової визначеності.

2. На підставі узагальнення положень міжнародно-правових актів були визначені стандарти надання правничої допомоги особі, затриманій за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Ці стандарти включають принципи, що гарантують право затриманих осіб на ефективний захист, доступ до кваліфікованої юридичної допомоги на всіх етапах провадження, а також забезпечення прав на конфіденційність і безперешкодний доступ до адвоката.

Визначено, що до спеціальних міжнародних стандартів, дотримання яких є надзвичайно важливим для забезпечення прав затриманого та ефективності правничої допомоги, наданої затриманому, належать: 1) принцип забезпечення конфіденційності під час спілкування затриманого із захисником; 2) засада перевірки законності затримання без зволікань; 3) принцип оскарження незабезпечення прав затриманого або їх порушення; 4) право на самостійне та вільне обрання своєї правової позиції.

3. Обґрунтовано, що міжнародні стандарти, зокрема право на конфіденційне спілкування із захисником, право на оскарження незаконного затримання та право на швидку перевірку законності затримання, повинні стати основою для вдосконалення національного законодавства і практики. Їх реалізація є критично важливою для гарантування ефективності правничої допомоги та дотримання принципу верховенства права. Визначено, що залучення захисника на етапі затримання та забезпечення можливості затриманої особи обрати свою правову позицію є запорукою реалізації права на справедливий суд та ефективний захист.

Запропоновано системне розмежування затримання та інших

процесуальних заходів із урахуванням принципів міжнародного права, що створює підґрунтя для подальшого вдосконалення національного законодавства і практики правозастосування.

4. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні є необхідним інструментом забезпечення виконання підозрюваними та обвинуваченими процесуальних обов'язків, а також запобігання перешкоджанню слідству чи ухиленню від правосуддя. Проте реалізація таких заходів повинна відповідати принципам законності, пропорційності та мінімального обмеження прав особи.

Роль сторони захисту, зокрема адвоката, у процесі обрання, зміни чи скасування запобіжного заходу є вирішальною. Від активної позиції захисника значною мірою залежить дотримання балансу між інтересами слідства та правами підозрюваного, а також забезпечення реального змісту принципу змагальності.

5. Установлено, що основним завданням захисника є захист процесуального інтересу підозрюваного, який полягає в мінімізації обмежень його прав і законних інтересів. Це реалізується через збір та подання доказів, спрямованих на доведення відсутності підстав для застосування суворих запобіжних заходів або обґрунтування можливості застосування більш м'яких альтернатив.

Наголошено, що під час обрання запобіжного заходу на етапі досудового розслідування захисник стикається з низкою проблем: відсутність повного доступу до матеріалів справи, обмеженість процесуальних можливостей для збору доказів, необхідність швидкого реагування на нові докази, які можуть надаватися стороною обвинувачення безпосередньо під час судового розгляду. Аналіз практики свідчить, що належна аргументація щодо стану здоров'я підозрюваного, його соціальних зв'язків, сімейних обставин та інших характеристик має суттєве значення для пом'якшення запобіжного заходу або відмови від його застосування.

6. Визначено, що проблема обмеженості процесуальних засобів сторони

захисту для збору доказів потребує комплексного вирішення шляхом удосконалення законодавства, зокрема щодо розширення прав захисника у збиранні доказів, ініціюванні виклику свідків та поданні додаткових доказів. Аргументовано, що доцільною є законодавча заміна терміна «показання» на «пояснення» у п. 6 ч. 2 ст. 193 КПК України, оскільки захисник та підозрюваний не мають права проводити допит, а можуть лише збирати пояснення від осіб.

Аргументовано, що ініціатива сторони захисту щодо зміни чи скасування запобіжного заходу повинна ґрунтуватися на нових або істотно змінених обставинах, таких як зміна кваліфікації правопорушення, погіршення стану здоров'я підозрюваного, втрата статусу підозрюваного або інші суттєві обставини. Запропоновані законодавчі зміни до ст. 201 КПК України мають на меті уточнення правил та цілей скасування заходів забезпечення кримінального провадження за ініціативою сторони захисту, що сприятиме забезпеченню принципу рівності сторін і підвищить ефективність захисної функції.

7. Констатовано, що інститут спеціального кримінального провадження (*in absentia*) є дієвим механізмом, спрямованим на протидію ухиленню від кримінальної відповідальності осіб, які переховуються від органів правосуддя, зокрема на тимчасово окупованих територіях або в інших державах. Він забезпечує реалізацію права потерпілих на доступ до правосуддя та відшкодування шкоди. Провадження *in absentia*, незважаючи на свою особливу форму, має відповідати загальним принципам кримінального процесу, включаючи забезпечення права на захист, рівності сторін та справедливого судового розгляду. Основою ефективності цього інституту є дотримання міжнародних стандартів, передбачених, зокрема, практикою ЄСПЛ та актами Ради Європи.

Визначено, що особливе значення у спеціальному провадженні набуває роль захисника, яка не може зводитися до формальної присутності. Захисник повинен активно брати участь у формуванні стратегії захисту, навіть за відсутності контакту з підзахисним, і реалізувати права, передбачені КПК

України та міжнародними актами. Право захисника на оскарження ухвали слідчого судді про здійснення спеціального досудового розслідування потребує нормативного закріплення. Це сприятиме забезпеченню реальної рівності сторін і посиленню засади змагальності, зменшуючи ризики зловживань з боку сторони обвинувачення.

8. Наголошено, що необхідним є законодавче удосконалення строків ознайомлення захисника з клопотанням про спеціальне досудове розслідування та доданими матеріалами (наприклад, установлення мінімального строку не менше трьох годин). Це дозволить уникнути формального підходу до захисту і гарантувати підготовку належної правової позиції. Система призначення захисника за відсутності особи, щодо якої здійснюється провадження, повинна бути доопрацьована з урахуванням необхідності достатнього часу для підготовки та реальної можливості здійснення захисту. Важливо передбачити обов'язкову перевірку судом, чи мав захисник можливість ознайомитися з матеріалами справи.

9. Аргументовано, що наявність правової колізії між моментами обов'язкового залучення захисника (ст. 52 та ст. 297-3 КПК України) потребує чіткого нормативного врегулювання. Пропонується визначити момент залучення захисника вже з моменту подання клопотання про спеціальне досудове розслідування, що підвищить гарантії права на захист.

Констатовано, що існуючі різні моделі взаємодії захисника і відсутнього підозрюваного чи обвинуваченого вимагають визначення стандартів ефективної захисної діяльності. Пасивна або формальна участь захисника не відповідає стандартам справедливого судового розгляду та підлягає правовій оцінці. В умовах воєнного стану та збільшення кількості тяжких злочинів проти національної безпеки та міжнародного правопорядку, інститут *in absentia* набуває особливої актуальності. Забезпечення активної ролі захисника є важливою умовою захисту прав людини навіть в умовах безпрецедентних викликів. Суди України, а також ЄСПЛ підкреслюють обов'язковість активної ролі захисника, навіть за відсутності підозрюваного. Формальна участь

адвоката розцінюється як порушення права на захист і може призвести до скасування судових рішень.

10. Обґрунтовано, що судовий розгляд є ключовою стадією кримінального процесу, в якій на практиці реалізуються принципи змагальності, гласності та безпосередності, що створює умови для повного і всебічного розгляду справи з активною участю усіх сторін. Аргументовано, що ефективність захисної діяльності у суді залежить від своєчасного і стратегічно виваженого застосування процесуальних прав та обов'язків, що забезпечує можливість належного представлення позиції захисту протягом усього розгляду, а не лише під час дебатів. Централізація ролі суду та головуючого забезпечує процесуальний порядок, рівність сторін, дотримання прав учасників і контроль за дотриманням регламенту, що є необхідною умовою для реалізації права на захист.

З'ясовано, що принципи розумності строків, безпосередності дослідження доказів і недопустимості автоматичного продовження запобіжних заходів у суді підкріплюються практикою ЄСПЛ та національними рішеннями Конституційного Суду України, що вимагає суворого дотримання стандартів прав людини.

11. Визначено, що перехресний допит є одним із найважливіших інструментів захисної діяльності, оскільки дозволяє не тільки перевірити достовірність свідчень, але й виявити суперечності, які можуть вплинути на оцінку доказів судом. Узагальнено, що документи, аудіо- та відеозаписи, речові докази й висновки експертів мають оцінюватися комплексно, із дотриманням принципу допустимості, що прямо залежить від законності способу їх отримання.

12. Аргументовано, що судові дебати є кульмінаційним етапом судового розгляду, де захисник повинен максимально реалізувати захисну функцію, структуровано виклавши аргументи, спрямовані на виправдання підсудного або пом'якшення відповідальності, та забезпечити підготовку підзахисного до можливого оскарження вироку. Визначено, що реалізація права на правничу

допомогу під час судового розгляду включає комплексну діяльність: від попереднього планування стратегії до участі у фінальних дебатах та подальшого супроводу у процедурі оскарження, що підтверджує важливість професійної та етичної поведінки адвоката.

ВИСНОВКИ

Спираючись на комплексне дослідження законодавства України, глибокий теоретичний аналіз наукових праць, врахування практики Європейського суду з прав людини та національних судів, а також міжнародних стандартів у галузі захисту прав людини, сформульовано низку науково обґрунтованих висновків і положень, спрямованих на удосконалення низки теоретичних положень і праксеологічних засад реалізації права на захист особи у кримінальному провадженні. До найважливіших положень ми відносимо такі:

1. Запропоновано комплексну періодизацію формування доктрини захисту та правничої допомоги в кримінальному процесі України, яка охоплює одинадцять послідовних історичних етапів. Ця періодизація базується на поєднанні правових, соціокультурних та інституційних чинників і відображає еволюцію захисту особи від етапів протоправа до сучасної концепції професійної правничої допомоги, закріпленої в національному законодавстві та міжнародних стандартах. Обґрунтовано, що доктрина правничої допомоги в Україні виникла на підставі звичаєвого права та громадського представництва, а не як наслідування виключно європейських традицій, що свідчить про її самобутність та глибокі корені в правовій культурі українського суспільства. Наголошено на важливості значення «карпатського права» для української правничої науки, як регіональної модифікації звичаєвого права, що збагачує розуміння історичних джерел доктрини захисту особи в кримінальному провадженні.

2. Установлено, що ключовим чинником у формуванні доктрини правничої допомоги стала еволюція інституту представництва – від неформального родинного захисту до професійного адвокатського захисту. Доведено, що процес професіоналізації захисної діяльності був поступовим і нерівномірним, а сучасна модель правничої допомоги в Україні формувалася на перетині західноєвропейських і локальних традицій.

Запропоновано уточнене авторське визначення поняття «професійна

правнича допомога» в контексті кримінального процесу, як діяльності виключно кваліфікованих правників (насамперед адвокатів), спрямованої на реалізацію права особи на захист, відновлення порушених прав і забезпечення доступу до справедливого правосуддя. Це визначення враховує як конституційні засади, так і сучасні міжнародні стандарти, включаючи практику ЄСПЛ.

Доведено, що правова і правнича допомога в кримінальному процесі, попри лексичні відмінності, за змістом є тотожними у межах національного кримінального процесуального законодавства. Запропоновано науково обґрунтовану рекомендацію щодо уніфікації термінології в Кримінальному процесуальному кодексі України з метою уникнення правової невизначеності та підвищення юридичної точності. Акцентовано на необхідності закріплення в КПК України терміну «правнича допомога» замість «правова допомога» для досягнення єдності правової термінології й відображення закріплених у Конституції України положень (після змін 2016 року). Така пропозиція має важливе значення для підвищення правової визначеності, уніфікації нормативної бази та посилення гарантій прав осіб, залучених у кримінальне провадження.

3. Обґрунтовано, що розвиток доктрини правничої допомоги має прогностичний характер і є інтегрованим механізмом не тільки реалізації захисту особи в кримінальному провадженні, але й загалом правового розвитку держави. Визначено, що доктрина є інструментом формування майбутніх правових моделей і відображає адаптацію національного права до сучасних демократичних і міжнародних стандартів. Підтверджено концептуальну роль правничої допомоги як основи формування системи правосуддя в Україні, що поєднує принципи верховенства права, доступу до правосуддя, соціальної справедливості та належного правового захисту.

Аргументовано, що захист є фундаментальною гарантією прав і свобод людини в демократичних державах, яке закріплене в міжнародних актах, зокрема в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року та

Європейській конвенції з прав людини 1950 року тощо, і включає можливість особи користуватися послугами захисника на всіх стадіях кримінального провадження, забезпечуючи справедливий судовий розгляд і рівність сторін.

4. Проведений аналіз досвіду європейських держав дозволяє узагальнити, що існують розвинені моделі надання правничої допомоги, засновані на поєднанні державних і недержавних механізмів, високих вимогах до професійної компетенції адвокатів, чітко визначених стандартах етики та незалежності адвокатури. Аргументовано, що такі країни як Німеччина, Франція, Польща, Чехія, Болгарія та Естонія мають усталені системи захисту, де адвокатура відіграє провідну роль у забезпеченні ефективної правової допомоги, а механізми безоплатної правничої допомоги гарантують доступ до правосуддя соціально вразливим верствам населення. Наголошено на існуванні певних відмінностей у підходах до регламентації прав і обов'язків захисників, зокрема можливості участі осіб без адвокатського статусу в захисті (Франція, Німеччина), або чіткє розмежування ролей між соліситорами та баристерами (Велика Британія).

5. Обґрунтовано позицію, що існуюча адвокатська монополія на представництво та захист у кримінальному процесі, є виправданим кроком для забезпечення професійності та високої якості надання правничої допомоги. Констатовано, що впровадження міжнародних стандартів у національне кримінальне процесуальне законодавство України відбувається поступово, однак потребує подальшого вдосконалення, зокрема в частині гарантування права на захист за призначенням, підвищення доступності безоплатної правничої допомоги, забезпечення незалежності адвокатів та їхньої захищеності від можливого тиску з боку державних органів.

З'ясовано, що важливим напрямом розвитку інституту професійного захисту особи в кримінальному провадженні є становлення правозахисного розслідування, що передбачає активну участь адвоката в доказовій діяльності, збиранні доказів, ініціюванні призначення експертиз, проведенні допитів свідків тощо. Така діяльність має на меті не лише спростування обвинувачення,

але й самостійне доведення обставин, що свідчать про невинуватість або пом'якшують відповідальність підзахисного.

Констатовано, що діяльність правозахисних організацій та інститутів громадянського суспільства є важливим компонентом системи захисту прав людини, зокрема в частині проведення превентивних заходів, правових консультацій, інформаційно-просвітницької роботи та участі у розслідуваннях злочинів (у співпраці з правоохоронними органами), що вказує на необхідність формування чіткої нормативно-правової та організаційної бази для взаємодії таких організацій із судово-експертними установами, органами правопорядку та судами.

6. Обґрунтовано новий підхід до трактування правового статусу адвоката-захисника. Запропоновано розглядати професійний статус адвоката як динамічний, у якому поєднуються професійні та індивідуально-правові складові. Аргументовано, що реалізація цього статусу можлива лише за умови належного процесуального оформлення повноважень і взаємодії з підзахисним на всіх етапах кримінального процесу. Обґрунтовано, що право кожної особи на правничу допомогу є однією з фундаментальних конституційних гарантій, яка забезпечує доступ до правосуддя та реальну можливість захисту прав і свобод. Розкрито роль цього права не лише як процесуальної гарантії, але й як превентивного інструменту запобігання порушенням прав людини.

Системно визначено проблеми реалізації функції захисту в умовах воєнного стану. Установлено, що загрози життю та здоров'ю учасників кримінального процесу, а також обмеження, пов'язані з дистанційною участю захисника, суттєво впливають на ефективність реалізації права на захист. Науково обґрунтовано доцільність запровадження гнучких механізмів зміни захисника та підвищення гарантій конфіденційності комунікації між захисником і підзахисним.

Комплексно проаналізовано виклики, що виникають під час спеціального досудового розслідування. Запропоновано уточнити момент набуття права на захисника для підозрюваних заочно, включаючи формулювання «негайно після

опублікування письмового повідомлення про підозру, але не пізніше ніж через 24 години». Це забезпечує чіткість правового регулювання і запобігає обмеженню права на захист.

7. Доведено необхідність деталізації порядку перевірки добровільності відмови від захисника. Вперше запропоновано закріпити у кримінальному процесуальному законодавстві обов'язок процесуального керівника перевіряти обґрунтованість і добровільність відмови від правничої допомоги з урахуванням практики ЄСПЛ (зокрема справ «Боротюк проти України», «Талат Тунч проти Туреччини»), що дозволить посилити гарантії дотримання права на захист.

На підставі аналізу практики функціонування системи «Custody Records» запропоновано комплекс заходів щодо усунення порушень права на конфіденційність, зокрема шляхом запровадження спеціальних умов для обміну документами та інформацією між адвокатом і підозрюваним навіть у закритих просторах під контролем відеоспостереження.

Сформульовано пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства. Зокрема, визначено необхідність нормативного закріплення: 1) процедури перевірки обґрунтованості відмови від захисника; 2) правил заміни захисника у випадку об'єктивної неможливості виконання ним своїх обов'язків; 3) особливостей залучення захисників у справах *in absentia*; 4) механізмів підвищення прозорості та контролю за дотриманням права на захист.

8. Обґрунтовано значення активної правової позиції захисника як умови досягнення ідеального результату кримінального провадження. Констатовано, що реалізація функції захисту передбачає не пасивне спостереження, а використання всіх доступних процесуальних засобів і тактик для доведення невинуватості підзахисного або пом'якшення його відповідальності.

Комплексно проаналізовано проблеми практичного функціонування інституту безоплатної правничої допомоги (БПД) в Україні в умовах сучасних

викликів, зокрема під час повоєнної відбудови. Наукова новизна проявляється у систематизації чинників, що обмежують ефективність БПД (обмежена доступність, низька правова обізнаність, перевантаженість адвокатів, фінансова нестача, відсутність координації), та в обґрунтуванні шляхів їх комплексного подолання.

Обґрунтовано, що розвиток цифрових технологій створює нові можливості для розширення доступу до первинної правничої допомоги, однак водночас потребує відповідного технічного забезпечення та підготовки кадрів. Наукова новизна полягає у формулюванні пропозицій щодо розвитку онлайн-форм правової допомоги як інноваційного підходу до підвищення доступності правосуддя.

На підставі аналізу та систематизації міжнародних стандартів і практики Європейського суду з прав людини детально визначено критерії надання безоплатної правничої допомоги в контексті дотримання принципу справедливого суду та недопущення катувань чи нелюдського поводження. Ця позиція становить наукову новизну дослідження, оскільки розширює розуміння функціональної природи права на захист. Запропоновано впровадити концепцію інтегрованих комунікаційних стратегій для популяризації БПД серед соціально вразливих груп, а також авторську модель удосконалення інституту БПД, що передбачає посилення фінансування, справедливу оплату праці адвокатів, удосконалення міжвідомчої взаємодії та розвиток державно-приватного партнерства. Такий підхід визначено, як інструмент практичної імплементації міжнародних стандартів на національному рівні.

Системний аналіз норм кримінального та цивільного процесуального законодавства дозволив обґрунтувати концепцію комплексного захисту прав цивільного відповідача у кримінальному провадженні, яка враховує специфіку міжгалузевих правовідносин і потребує чіткого визначення процесуального статусу цієї особи, її суб'єктивних прав і законних інтересів. Запропоновано деталізований підхід до розмежування понять «заперечення проти позову» та «захист від цивільного позову», розкрито їх функціональну відмінність та

значення у формуванні правової позиції цивільного відповідача.

9. Доведено доцільність удосконалення нормативного регулювання визначення належного цивільного відповідача у кримінальному провадженні, що дає змогу уникати процесуальних помилок і підвищити ефективність судового захисту. Запропоновано авторське обґрунтування необхідності розширення процесуальних прав представника цивільного відповідача, зокрема у питаннях заявлення заперечень, збирання та подання доказів, а також визначення співвідповідачів.

10. Комплексно проаналізовано правову природу обов'язку доказування, який покладається на цивільного відповідача під час розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні, і визначено конкретні межі його реалізації. Розроблено авторську класифікацію прав цивільного відповідача в кримінальному провадженні, яка враховує їх процесуальну функцію, зміст та спрямованість на забезпечення правового захисту.

Обґрунтовано потребу нормативного закріплення спеціального статусу адвоката, який надає правничу допомогу свідкові, а також визначено межі та обсяг його процесуальних прав і обов'язків. Розвинуто концепцію правничої допомоги свідкові як окремого виду адвокатської діяльності, що має відмінну від захисту та представництва правову природу і спрямоване на запобігання порушенню прав свідка, забезпечення процесуальних гарантій та збереження балансу інтересів під час кримінального провадження.

11. Запропоновано конкретні законодавчі зміни до КПК України щодо чіткого регулювання статусу адвоката свідка (у вигляді окремої статті або окремого розділу), що усуне прогалини та підвищить ефективність захисту прав свідків. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення механізмів залучення правничої допомоги свідкові, включно із закріпленням правомірності надання консультацій під час допиту та можливості формувати письмові заяви й клопотання від імені свідка.

Правовий статус адвоката є комплексним, багатограним і включає в себе поєднання прав, обов'язків, гарантій та юридичної відповідальності, що

створює підґрунтя для незалежного та ефективного здійснення професійної діяльності. Поділ статусу на загальний, спеціальний і індивідуальний є найбільш обґрунтованим і відображає специфіку правничої діяльності на різних рівнях її реалізації.

12. Установлено, що процесуальна самостійність адвоката залишається відносною, оскільки вона похідна від прав клієнта та обмежується дотриманням законодавства і етичних стандартів. Натомість професійна незалежність адвоката має абсолютний характер і є запорукою недопущення зовнішніх чи внутрішніх впливів на прийняття рішень. Важливим науковим положенням є розмежування понять «самостійність» та «незалежність» адвоката, що дозволяє уникати помилок у правозастосовній практиці та теоретичних розробках.

Визначено, що гарантії професійної діяльності адвоката, зокрема захисника у кримінальному провадженні, складають комплекс національних і міжнародних норм. Проте відсутність окремої статті у Кримінальному процесуальному кодексі України, яка б системно врегульовувала права, обов'язки та гарантії захисника, створює суттєві прогалини у законодавчому регулюванні. Установлено існування колізії між положеннями КПК України та Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що ускладнює ефективну реалізацію права на захист. Водночас виявлено суттєві розбіжності між національними гарантіями діяльності захисника та міжнародними стандартами, закріпленими у міжнародно-правових актах і рекомендаціях Ради Європи.

Розроблено концепцію співвідношення загальних гарантій адвокатської діяльності та спеціальних гарантій захисника у кримінальному провадженні як системи загального і часткового. У межах цієї концепції професійні гарантії розглядаються як універсальна основа, на якій вибудовується спеціалізований інструментарій захисту у кримінальному процесі. Деталізовано розмежування функціональних елементів правового статусу захисника з виділенням процесуальних і непроцесуальних форм діяльності, що дозволяє більш комплексно оцінювати ефективність роботи адвоката та забезпечувати захист

прав особи. Результати дослідження висвітлюють практичну необхідність розширення прав захисника у сфері доказування, зокрема щодо права ініціювати проведення додаткових або повторних експертиз, вільного доступу до матеріалів справи та можливості отримувати завірені копії експертних висновків у чітко визначені строки.

13. Запропоновано на законодавчому рівні закріпити окрему статтю – у КПК України, яка б комплексно визначала права, обов'язки та гарантії захисника у кримінальному провадженні, гармонізувавши їх із положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та міжнародними стандартами. Запровадження таких змін сприятиме підвищенню рівня реалізації права на захист, зміцненню принципів верховенства права та забезпеченню справедливого судового розгляду.

Проведене комплексне дослідження правових засад захисту неповнолітніх підозрюваних у кримінальному провадженні дозволило сформулювати такі висновки. По-перше, захист прав неповнолітніх підозрюваних є однією з ключових гарантій реалізації принципів верховенства права, справедливості та гуманізму в кримінальному процесі. Неповнолітні є особливо вразливою категорією осіб, яка потребує спеціалізованого підходу, що враховує психологічні, соціальні та правові особливості їх розвитку.

14. Аргументовано, що в умовах реформування кримінального процесуального законодавства України та інтеграції міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, виникає необхідність удосконалення правозастосовної практики. Це включає посилення гарантій своєчасного та обов'язкового залучення захисника і законного представника до кримінального провадження щодо неповнолітніх підозрюваних. Виявлені на практиці порушення, зокрема у вигляді формального підходу до участі захисників, свідчать про потребу у підвищенні фахового рівня та спеціалізації всіх учасників процесу.

Розроблено концепцію подвійного представництва як ключової гарантії захисту неповнолітніх підозрюваних. Запропоноване доповнення частини 3

статті 42 КПК України новим пунктом 19, який передбачає право підозрюваного або обвинуваченого на подання клопотання про заміну або залучення іншого законного представника, психолога, педагога чи лікаря, є науково обґрунтованим і спрямованим на усунення колізій та прогалин у чинному законодавстві.

15. Систематизовано основні принципи захисту прав неповнолітніх підозрюваних: принцип подвійного представництва, обізнаності, неупередженості та об'єктивності, що у своїй сукупності формують основу для справедливого правосуддя. Запропоновані наукові підходи також враховують специфіку кримінального провадження в умовах воєнного стану, що є особливо актуальним для сучасних умов України. Запропоновано запровадити спеціальну підготовку адвокатів, які надають безоплатну правничу допомогу неповнолітнім, що забезпечить відповідність національної системи правосуддя міжнародним стандартам, передбаченим Конвенцією про права дитини, Пекінськими правилами та іншими міжнародно-правовими актами.

16. Визначено, що техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника слід розуміти як цілісну систему правових, організаційних, науково-технічних положень і прикладних заходів, спрямованих на впровадження та ефективне використання технічних засобів для досягнення цілей захисту, участі в слідчих (розшукових) і процесуальних діях, а також для огляду й фіксації цифрових доказів. Такий підхід дозволяє посилити реалізацію принципу змагальності та забезпечити рівність сторін у кримінальному процесі.

17. Установлено, що чинне законодавство України не забороняє використання захисником техніко-криміналістичних засобів під час здійснення професійної діяльності. Проте передбачено обов'язок попереднього повідомлення інших учасників про їх застосування, а також можливість заборони використання таких засобів виключно на підставі вмотивованої постанови слідчого, прокурора, ухвали слідчого судді чи суду. Обґрунтовано необхідність інтеграції криміналістичних засобів у діяльність захисника для забезпечення достовірності доказів і процесуальної справедливості.

Систематизовано та запропоновано алгоритм дій захисника при роботі з цифровими доказами, зокрема різні форми фіксації веб-сторінок (самостійне збереження, залучення спеціалізованих сервісів або експертів), що сприяє підвищенню доказової цінності та мінімізації ризиків їхнього оскарження у суді.

18. Окреслено вимоги до техніко-криміналістичних засобів, які використовує захисник: забезпечення конфіденційності, чітка ідентифікація технічних характеристик, відповідність принципам кримінального процесу, наукова обґрунтованість методів та можливість повторної перевірки результатів. Це дозволяє гарантувати належну якість і допустимість доказів, отриманих із використанням технічних засобів.

19. Доведено, що цифровізація адвокатської діяльності значно підвищує ефективність захисної функції, сприяє оптимізації документообігу та розширює доступ до правосуддя. Разом з тим, наголошено на ризиках кібербезпеки та необхідності дотримання високих стандартів інформаційної безпеки при використанні технічних засобів.

Аргументовано, що забезпечення рівності сторін у кримінальному провадженні передбачає надання сторонам однакових процесуальних можливостей, зокрема щодо залучення експертів для проведення експертизи. Аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування свідчить про існування низки законодавчих прогалин та суперечностей, що ускладнюють реалізацію цього права стороною захисту.

Установлено, що чинні норми КПК України, хоч і формально закріплюють право захисту залучати експертів на стадії досудового розслідування, на практиці передбачають значні обмеження. Це, зокрема, стосується відсутності права сторони захисту самостійно проводити слідчі (розшукові) дії, а також неможливості самостійного отримання порівняльних зразків, що суттєво впливає на ефективність збору доказів та реалізацію права на захист.

20. Доведено, що важливою умовою забезпечення принципу рівності є можливість сторони захисту залучати експертів як самостійно (на договірних умовах), так і через ініціювання призначення експертизи слідчим або прокурором, із подальшим правом оскарження відмови до слідчого судді. Проте практика підтверджує, що навіть за наявності таких механізмів виникають труднощі через формалізм і невизначеність процедурних вимог.

Обґрунтовано, що використання термінів «висновки спеціалістів» і «висновки експертів» у законодавстві України має розширювальне тлумачення, що відкриває можливості для залучення різних спеціалістів, однак водночас потребує чіткішої регламентації для запобігання порушенню принципу змагальності. Установлено, що законодавче обмеження права сторони захисту ініціювати проведення судово-медичних та судово-психіатричних експертиз безпосередньо, а також невизначеність порядку подання клопотань про проведення експертиз створюють додаткові перешкоди для забезпечення належного захисту прав підозрюваного чи обвинуваченого.

21. На підставі проведеного дослідження запропоновано надати стороні захисту процесуальні повноваження, тотожні повноваженням сторони обвинувачення, зокрема право самостійно проводити певні слідчі (розшукові) дії, а також більш чітко регламентувати процедуру залучення експертів і подання клопотань. Це дозволить посилити гарантії реалізації права на захист та забезпечити баланс процесуальних прав і обов'язків сторін.

22. Проведений аналіз наукових праць засвідчив високий рівень опрацювання питань розвитку інституту адвокатури, однак, проблематика надання правничої допомоги затриманим особам залишається недостатньо дослідженою в національному правовому контексті. Це свідчить про необхідність подальшого теоретичного та практичного вдосконалення даного інституту. Визначено, що інститут затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення є комплексним правовим явищем, яке вимагає чіткого законодавчого врегулювання щодо визначення поняття «затриманий» та його процесуального статусу. Відсутність чітких дефініцій ускладнює

правозастосування і створює правову невизначеність. Наголошено, що розмежування затримання як процесуальної дії, запобіжного заходу та заходу забезпечення кримінального провадження є необхідним для уникнення колізій у практиці та забезпечення правової визначеності. На підставі узагальнення положень міжнародно-правових актів були визначені стандарти надання правничої допомоги особі, затриманій за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Ці стандарти включають принципи, що гарантують право затриманих осіб на ефективний захист, доступ до кваліфікованої юридичної допомоги на всіх етапах провадження, а також забезпечення прав на конфіденційність і безперешкодний доступ до адвоката.

Визначено, що до спеціальних міжнародних стандартів, дотримання яких є надзвичайно важливим для забезпечення прав затриманого та ефективності правничої допомоги, наданої затриманому, належать: 1) принцип забезпечення конфіденційності під час спілкування затриманого із захисником; 2) засада перевірки законності затримання без зволікань; 3) принцип оскарження незабезпечення прав затриманого або їх порушення; 4) право на самостійне та вільне обрання своєї правової позиції. Обґрунтовано, що міжнародні стандарти, зокрема право на конфіденційне спілкування із захисником, право на оскарження незаконного затримання та право на швидку перевірку законності затримання, повинні стати основою для вдосконалення національного законодавства і практики. Їх реалізація є критично важливою для гарантування ефективності правничої допомоги та дотримання принципу верховенства права. Визначено, що залучення захисника на етапі затримання та забезпечення можливості затриманої особи обрати свою правову позицію є запорукою реалізації права на справедливий суд та ефективний захист.

23. Визначено, що застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні є необхідним інструментом забезпечення виконання підозрюваними та обвинуваченими процесуальних обов'язків, а також запобігання перешкоджанню слідству чи ухиленню від правосуддя. Проте реалізація таких заходів повинна відповідати принципам законності,

пропорційності та мінімального обмеження прав особи. Аргументовано, що роль сторони захисту, зокрема адвоката, у процесі обрання, зміни чи скасування запобіжного заходу є вирішальною. Від активної позиції захисника значною мірою залежить дотримання балансу між інтересами слідства та правами підозрюваного, а також забезпечення реального змісту принципу змагальності.

Установлено, що основним завданням захисника є захист процесуального інтересу підозрюваного, який полягає в мінімізації обмежень його прав і законних інтересів. Це реалізується через збір та подання доказів, спрямованих на доведення відсутності підстав для застосування суворих запобіжних заходів або обґрунтування можливості застосування більш м'яких альтернатив.

Наголошено, що під час обрання запобіжного заходу на етапі досудового розслідування захисник стикається з низкою проблем: відсутність повного доступу до матеріалів справи, обмеженість процесуальних можливостей для збору доказів, необхідність швидкого реагування на нові докази, які можуть надаватися стороною обвинувачення безпосередньо під час судового розгляду. Аналіз практики свідчить, що належна аргументація щодо стану здоров'я підозрюваного, його соціальних зв'язків, сімейних обставин та інших характеристик має суттєве значення для пом'якшення запобіжного заходу або відмови від його застосування.

24. Визначено, що проблема обмеженості процесуальних засобів сторони захисту для збору доказів потребує комплексного вирішення шляхом удосконалення законодавства, зокрема щодо розширення прав захисника у збиранні доказів, ініціюванні виклику свідків та поданні додаткових доказів. Аргументовано, що доцільною є законодавча заміна терміна «показання» на «пояснення» у п. 6 ч. 2 ст. 193 КПК України, оскільки захисник та підозрюваний не мають права проводити допит, а можуть лише збирати пояснення від осіб.

25. Визначено, що особливе значення у спеціальному провадженні набуває роль захисника, яка не може зводитися до формальної присутності.

Захисник повинен активно брати участь у формуванні стратегії захисту, навіть за відсутності контакту з підзахисним, і реалізувати права, передбачені КПК України та міжнародними актами. Право захисника на оскарження ухвали слідчого судді про здійснення спеціального досудового розслідування потребує нормативного закріплення. Це сприятиме забезпеченню реальної рівності сторін і посиленню засади змагальності, зменшуючи ризики зловживань з боку сторони обвинувачення.

Наголошено, що необхідним є законодавче удосконалення строків ознайомлення захисника з клопотанням про спеціальне досудове розслідування та доданими матеріалами (наприклад, установлення мінімального строку не менше трьох годин). Це дозволить уникнути формального підходу до захисту і гарантувати підготовку належної правової позиції. Система призначення захисника за відсутності особи, щодо якої здійснюється провадження, повинна бути доопрацьована з урахуванням необхідності достатнього часу для підготовки та реальної можливості здійснення захисту. Важливо передбачити обов'язкову перевірку судом, чи мав захисник можливість ознайомитися з матеріалами справи. Аргументовано, що наявність правової колізії між моментами обов'язкового залучення захисника (ст. 52 та ст. 297-3 КПК України) потребує чіткого нормативного врегулювання. Пропонується визначити момент залучення захисника вже з моменту подання клопотання про спеціальне досудове розслідування, що підвищить гарантії права на захист.

26. Констатовано, що існуючі різні моделі взаємодії захисника і відсутнього підозрюваного чи обвинуваченого вимагають визначення стандартів ефективної захисної діяльності. Пасивна або формальна участь захисника не відповідає стандартам справедливого судового розгляду та підлягає правовій оцінці. В умовах воєнного стану та збільшення кількості тяжких злочинів проти національної безпеки та міжнародного правопорядку, інститут *in absentia* набуває особливої актуальності. Забезпечення активної ролі захисника є важливою умовою захисту прав людини навіть в умовах безпрецедентних викликів. Суди України, а також ЄСПЛ підкреслюють

обов'язковість активної ролі захисника, навіть за відсутності підозрюваного. Формальна участь адвоката розцінюється як порушення права на захист і може призвести до скасування судових рішень.

27. Обґрунтовано, що судовий розгляд є ключовою стадією кримінального процесу, в якій на практиці реалізуються принципи змагальності, гласності та безпосередності, що створює умови для повного і всебічного розгляду справи з активною участю усіх сторін. Аргументовано, що ефективність захисної діяльності у суді залежить від своєчасного і стратегічно виваженого застосування процесуальних прав та обов'язків, що забезпечує можливість належного представлення позиції захисту протягом усього розгляду, а не лише під час дебатів. Централізація ролі суду та головуючого забезпечує процесуальний порядок, рівність сторін, дотримання прав учасників і контроль за дотриманням регламенту, що є необхідною умовою для реалізації права на захист.

28. З'ясовано, що принципи розумності строків, безпосередності дослідження доказів і недопустимості автоматичного продовження запобіжних заходів у суді підкріплюються практикою ЄСПЛ та національними рішеннями Конституційного Суду України, що вимагає суворого дотримання стандартів прав людини.

29. Визначено, що перехресний допит є одним із найважливіших інструментів захисної діяльності, оскільки дозволяє не тільки перевірити достовірність показань, але й виявити суперечності, які можуть вплинути на оцінку доказів судом. Узагальнено, що документи, аудіо- та відеозаписи, речові докази й висновки експертів мають оцінюватися комплексно, із дотриманням принципу допустимості, що прямо залежить від законності способу їх отримання.

30. Аргументовано, що судові дебати є кульмінаційним етапом судового розгляду, де захисник повинен максимально реалізувати захисну функцію, структуровано виклавши аргументи, спрямовані на виправдання підсудного або пом'якшення відповідальності, та забезпечити підготовку

підзахисного до можливого оскарження вироку. Визначено, що реалізація права на правничу допомогу під час судового розгляду включає комплексну діяльність: від попереднього планування стратегії до участі у фінальних дебатах та подальшого супроводу у процедурі оскарження, що підтверджує важливість професійної та етичної поведінки адвоката.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є. Особливості участі захисника у спеціальному досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. С. 34–36.
2. Абламський С. Є. Представник цивільного позивача та відповідача в кримінальному провадженні: питання балансу забезпечення прав. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 31. № 1. С. 540–551. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.47>.
3. Актуальні проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України: монографія / В. Я. Тацій, Л. М. Демидова, В. І. Борисов та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, Л. М. Демидової, В. І. Борисова. Харків: Право, 2021. 632 с.
4. Аленин Ю. П. О двоякой правовой природе задержания лица в уголовном процессе. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 27. С. 7–13.
5. Ананьєв Є. О. Юридична допомога. Правнича чи правова? Правова група «Юста». 2018. URL: <http://justa.com.ua/blog/yuridichna-dopomoga-pravnichna-chi-pravova> (дата звернення: 25.06.2025).
6. Аракелян М. Р. Развитие института судебного представительства в Великом княжестве Литовском. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. Т. VIII. С. 101–109.
7. Афанасьєв В. В. Проблеми відповідності спеціального кримінального провадження (in absentia) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Юрист України*. 2018. № 1. С. 35–42.
8. Бабенко О. Г. Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Маріуполь, 2020. 261 с.

9. Бабчинська Т. В. Правова природа захисту у кримінальному провадженні України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 171–175.
10. Бабчинська Т. В. Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. 234 с.
11. Бабчинська Т. В. Розвиток та етапи становлення інституту захисту у кримінальному судочинстві. *Нове українське право*. 2021. № 3. С. 204–213. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.30>.
12. Бажанюк В. В. Про змагальність сторін в проведенні судової експертизи. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1. С. 78.
13. Баїк О. І. Адвокат як процесуальний представник особи у кримінальному провадженні. *Наукові інновації та передові технології. Серія: Право*. 2024. № 3 (31). С. 506—516. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-3(31)-506-516.
14. Байрачна Л. К., Барабаш Ю. Г., Веніславський Ф. В. та ін. Конституційне право України: підручник / за ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. Харків, 2008. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/KONST_PR_2008.pdf (дата звернення: 25.06.2025).
15. Балацька О. Р. Участь захисника в реалізації засади забезпечення права на захист: правові та організаційні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09, Київ. 2018. 20 с.
16. Бандурка І. О. Гарантії захисту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під час проведення допиту. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доповідей X Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 27-й річниці створення Харків. нац. ун-ту внутр. справ (м. Харків, 19 листопада 2021 р.)*. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. С. 32–34.
17. Бандурка С. С. Європейські стандарти адвокатської діяльності.

Європейські перспективи. 2022. № 1. С. 5–11.

18. Бедрій М. М. До питання про типологію українського звичаєвого права. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 44–48.

19. Бережна Є. В. Правовий статус адвоката як учасника адміністративного процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2021. 23 с.

20. Бігунець І. М. Повноваження захисника на досудовому розслідуванні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2020. 236 с.

21. Білоусов О. І. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України: монографія / О. І. Білоусов, С. М. Смоков. Одеса: ОЮІ НУВС, 2009. 112 с.

22. Бірюков В. П. Юридична природа затримання: постановка проблеми. *Форум права*. 2010. № 4. С. 81–89.

23. Бірюкова А. М., Островська М. А. Модель змагальності за проектом Кримінального процесуального кодексу України (у порівнянні з іншими країнами світу). *Адвокат*. 2012. № 4. С. 12–16.

24. Борзих Н. В. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

25. Борисенок С. І. Утворення професійної адвокатури в Литовсько-руській державі. Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права. Вип.3, за ред. Голови Комісії академіка Н.П. Василенка. У Києві. З друкарні Української Академії Наук. 1927. С. 84–149.

26. Борман В. І. Затримання як тимчасовий запобіжний захід. *Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників*: матер. V студ. наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2014 р.) / редкол.: О. В. Капліна (голов. ред.), Д. М. Говорун (заст. голов. ред.), О. І. Бережний та ін. Харків, 2014. С. 18–20.

27. Боровик А. В. Адміністративно-правові засади реалізації права на отримання професійної правничої допомоги в Україні: навч. посіб. /

А. В. Боровик, А. В. Деревянко, О. Ю. Дрозд та ін. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. 252 с.

28. Боротюк проти України: рішення Європейського суду з прав людини у справі за заявою №33579/04 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_704 (дата звернення: 25.06.2025).

29. Бригінець О. О. Правове забезпечення діяльності адвокатури в договірних відносинах (вітчизняний і зарубіжний досвід). *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 169–172. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.35>.

30. Брухаль Р. С. Роль прокурора у спеціальному досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 233 с.

31. Буряк О. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих судів в контексті європейських стандартів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2010. 18 с.

32. Бурлака О. В. Забезпечення реалізації слідчим суддею функції захисту прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09, Київ. 2018. 296 с.

33. Вакуленко О. Ф. Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.

34. Васильєв С. В. Загальноправові та спеціальні методи дослідження джерел цивільного процесуального права. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3. С. 123–128.

35. Ващук Б. Л. Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 21 с.

36. Ведерніков Ю. А. Правоохоронна діяльність в Україні: теоретико-правовий аспект. Дніпро: Знання України, 2015. 219 с.

37. Виборнова Є. І. Реалізація права на захист на стадії досудового

слідства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.

38. Винокуров О. В. Захист прав підозрюваного під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Актуальні питання вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 134–137.

39. Винокуров О. В. Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 170 с.

40. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 23 грудня 2021 року у справі № №127/15271/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102148200> (дата звернення: 25.06.2025).

41. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 30 вересня 2020 року у справі № 753/15318/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91885441> (дата звернення: 25.06.2025).

42. Вирок Дніпровського апеляційного суду від 04 грудня 2023 р. у справі № 205/848/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115402231> (дата звернення: 25.06.2025).

43. Вирок Ємільчинського районного суду Житомирської області від 29 січня 2024 року у справі № 277/1/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116624319> (дата звернення: 25.06.2025).

44. Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 09 грудня 2024 року у справі № 203/1853/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123623318> (дата звернення: 25.06.2025).

45. Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 26 листопада 2024 року у справі № 203/4364/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123328617> (дата звернення: 25.06.2025).

46. Вирок Ковельського міськрайонного суду волинської області від 05 травня 2025 р. у справі № 159/7265/24. Єдиний державний реєстр судових

рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127076193> (дата звернення: 25.06.2025).

47. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 04 вересня 2023 року у справі № 504/3894/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113185659> (дата звернення: 25.06.2025).

48. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 12 червня 2023 року у справі № 504/1617/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111459764> (дата звернення: 25.06.2025).

49. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 28 вересня 2023 р. у справі 331/3079/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113951732> (дата звернення: 25.06.2025).

50. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 15 листопада 2023 р. у справі № 592/9861/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114978396#> (дата звернення: 25.06.2025).

51. Вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 07 квітня 2025 р. у справі № 204/10805/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126394610> (дата звернення: 25.06.2025).

52. Вирок Рахівського районного суду Закарпатської області від 18 квітня 2022 року у справі № 305/2054/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104004391> (дата звернення: 25.06.2025).

53. Вирок Тарутинського районного суду Одеської області від 19 травня 2022 року у справі № 514/1084/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104375778> (дата звернення: 25.06.2025).

54. Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 14

грудня 2020 року у справі № 194/1944/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93510621> (дата звернення: 25.06.2025).

55. Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 18 червня 2024 р. у справі № 194/1519/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119792406> (дата звернення: 25.06.2025).

56. Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 19 березня 2025 р. у справі № 201/13117/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125947947> (дата звернення: 25.06.2025).

57. Вирок Центрального районного суду міста Миколаєва від 01.11.2023 у справі №490/697/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114586079> (дата звернення: 05.06.2024).

58. Вільчик Т., Святоцька В. Міжнародні стандарти адвокатури: проблеми імплементації у національну правову систему. *Право України*. 2019. № 12. С. 54–69.

59. Вільчик Т. Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні: монографія. Харків: Право, 2015. 400 с.

60. Волобуєв А., Чуйко Є. Право самостійного залучення експерта стороною захисту: реальність чи декларація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 71. С. 309–314. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.52>.

61. Волошанівська Т. В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2019. 252 с.

62. Воробйова І. А. Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09.

Запоріжжя, 2016. 23 с.

63. Гвоздй В. А. Адміністративно-правовий статус органів адвокатського самоврядування: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 301 с.

64. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2008. 18 с.

65. Гідулянова Є. М. Окремі аспекти забезпечення прав неповнолітніх за новим кримінально-процесуальним законодавством України в контексті міжнародних стандартів. *Митна справа*. 2013. № 5 (1). С. 18–22. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_5\(1\)__5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_5(1)__5) (дата звернення: 05.06.2024).

66. Глобенко Г. І. Проблемні аспекти інституту спеціального досудового розслідування «in absentia». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 389–392.

67. Гловюк І. В. Деякі питання участі адвоката в судово-контрольних провадженнях у досудовому розслідуванні: питання правової визначеності та ефективності правореалізації. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 180–190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2016_4_26 (дата звернення: 05.06.2024).

68. Гловюк І. В. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia) у системі кримінального провадження України. *Право України*. 2015. № 7. С. 16–25.

69. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.

70. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2016. 42 с. URL: <http://hdl.handle.net/11300/3320> (дата звернення: 05.06.2024).

71. Гловюк І. В. Питання реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в*

умовах воєнного стану: матеріали наукового семінару (м. Львів, 23 червня 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 57–63.

72. Гловюк І. В., Стоянов М. М. Особливості доказування у спеціальному досудовому розслідуванні: окремі питання. *Право України*. 2017. № 12. С. 19–26.

73. Головань І. В. До питання про поняття адвокатської діяльності. *Адвокат*. 2012. № 1. С. 12–15.

74. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 215 с.

75. Гончаренко В. Г. Правові питання затримання особи в кримінальному провадженні. *Часопис академії адвокатури України*. 2014. № 2 (23). Том 7. С. 11–14.

76. Гончаренко В. С. Гарантії професійної діяльності іноземних адвокатів в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 119–127. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/download/325/296/> (дата звернення: 05.06.2024).

77. Гора І. В. Проблемні питання залучення експерта стороною захисту. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. № 59. С. 87–98.

78. Горбачевський В. Я. Кримінальне переслідування як функція кримінального процесу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 46–59. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/906d1c52-b1b6-4737-81e0-559c39eb1cb1/content> (дата звернення: 05.06.2024).

79. Грицак Х. М. Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом як захід забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2019. 246 с.

80. Грозовський І. Козацьке право. *Право України*. 1997. № 6. С. 76–80.

81. Гунченко Д. І. Обрання, зміна та скасування заходів забезпечення

кримінального провадження на стадії досудового розслідування за ініціативою сторони захисту: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2024. URL: https://oduvs.edu.ua/uploads/Disertacziya_Gunchenko_D_I_1_3f61450ada.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

82. Гурджі Ю. О. Правовий захист особи в кримінальному процесі України: теорія та методологія: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2007. 40 с.

83. Гуріч О. Гарантії змагальності сторін при здійсненні спеціального досудового розслідування. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 8 (26). С. 555–567. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8\(26\)-555-567](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8(26)-555-567).

84. Гусєва В. О. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, учинених проти працівників правоохоронних органів: поняття і складові. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (94). С. 243–253. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.22>.

85. Гусєва В. О., Коломойцев М. М. Проблемні аспекти реалізації ініціативи сторони захисту в обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 295–303.

86. Гусєва В. П. Щодо питання проведення чисток серед представників адвокатури в УСРР у 1919–1929 роках. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2. С. 91–96.

87. Гусєва В. О., Коломойцев М. М. Ініціювання проведення експертизи стороною захисту та ознайомлення з висновками експертів: проблемні питання. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін: V Всеукраїнський форум судових експертів* (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 141–144.

88. Гусєва В. О., Коломойцев М. М. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (108). Ч. 1. С. 275–284.

89. Демиденко Г., Єрмолаєв В. «Правда Руська» Ярослава Мудрого. Початок вітчизняного законодавства. Харків: Право, 2017. 392 с.
90. Детективна діяльність. Загальна та Особлива частини: За редакцією Голіни В.В. Підручник: 2-ге видання, перероблене і доповнене. Харків: Право, 2009. 288 с.
91. Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1098 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1098-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.11.2023).
92. Джуська А. В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2018. 271 с.
93. Довбищенко М. В. З історії української адвокатури: шляхи і способи розв'язання конфліктів на Волині та Київщині кінця XVI-початку XVII ст. *Сторінки історії*: збірник наукових праць. 2016. Вип. 42. С. 11–20.
94. Дрозд В. Г. Спеціальне досудове розслідування (in absentia) як диференційована форма кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 333–337. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.57>.
95. Дубівка І. В. Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. URL: <https://elar.nauvis.edu.ua/jspui/handle/123456789/1750> (дата звернення: 05.06.2024).
96. Дубівка І. В. Правова регламентація участі захисника в кримінальному процесі за законодавством зарубіжних країн. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 350–359. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4d8ccdb9-cb89-4e9f-8e84-d11040ffe754/content> (дата звернення: 05.06.2024).
97. Дудко О. В. Помилки адвоката в кримінальному провадженні: дис.

... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2020 296 с.

98. Дульський О. Л. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Modernity and current problems of society regarding the development of science: The XXX International Scientific and Practical Conference* (July 31 – August 02, 2023, Graz). Graz (Austria), 2023, С. 93–97.

99. Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката: у 2 ч. / О. Д. Святоцький, Т. Г. Захарченко, С. Ф. Сафулько та ін.; за заг. ред. С. Ф. Сафулька. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. 1. 616 с.

100. Єзерський Р. Б. Криміналістична техніка та її роль у розкритті і розслідуванні злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.

101. Ємельянов Р. О. Правове регулювання участі адвоката — представника потерпілого в кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 122-130. DOI: 10.32782/EP.2020.3.18.

102. Ємець І. О. Адвокатські розслідування: можливості та особливості використання зібраних представником потерпілого матеріалів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106). Ч. 1. С. 155–167. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.155-167>.

103. Єрмаков М. В. Правова допомога або професійна правнича? Юридичний портал «Протокол». 2018. URL: https://protocol.ua/ua/pravova_dopomoga_abo_profesiyna_pavnnicha/ (дата звернення: 05.06.2024).

104. Єрохін В. В., Юхно О. О. Захисник як учасник кримінального провадження: монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків, 2018. 240 с. URL: <https://core.ac.uk/reader/333963660>.

105. Заборовський В. В. Зародження інституту української адвокатури (IX-XVIII ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35. Ч. 1., Т. 3. С. 139–142.

106. Заборовський В. В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2017. 577 с.

107. Заборовський В. В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України: монографія. Ужгород, 2017. 900 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/20342> (дата звернення: 05.06.2024).

108. Заборовський В. В. Правовий статус адвоката свідка. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 36. Т. 2. С. 169–173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36%282%29__43 (дата звернення: 05.06.2024).

109. Заборовський В. В. Співвідношення понять «правова допомога» та «правова послуга» в аспекті визначення сутності професійної діяльності адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 40 (2). С. 131–137.

110. Заборовський В. В., Бисага Ю. М., Булеца С. Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики: монографія. Видавничий дім «Гельветика». Ужгород, 2019. 650 с.

111. Заворіна О. П., Фомін О. В. Діяльність підрозділів детективів у Національній поліції України: сучасний стан і перспективи. *Право і безпека*. 2021. № 2 (81). С. 149–153. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.20>.

112. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III). Верховна ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 05.06.2024).

113. Загуменна Ю. О., Наджафлі Е. М. Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія ТОВ «Планета-Прінт». Харків, 2020. 276 с.

114. Закалюк А. П. Курс сучасної української детективної діяльності: теорія і практика. У 3-х кн. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Ін Юре, 2007. 424 с.

115. Закалюк А. П. Курс сучасної української детективної діяльності: теорія і практика. У 3-х кн. Кн. 3. Практична детективна діяльність. Київ: Ін Юре, 2007. 705 с.

116. Захарченко О. В. Деякі аспекти заочного судового провадження у кримінальному процесі України. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 264–268.

117. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. 2021 р. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 05.06.2024).

118. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. 2022 р. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення: 05.06.2024).

119. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. 2023 р. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 05.06.2024).

120. Зейкан Я. П. Про недопустимі докази. Харків: Фактор, 2019. 128 с.

121. Зубач І. М. Функція захисту у сучасному кримінальному провадженні України. Вісник Наці-онального університету «Львівська політехніка». *Юридичні науки*. 2014. № 810. С. 178–183.

122. Іванов Ю. Ф. Детективна діяльність: Навч. посіб. / Ю.Ф.Іванов, О.М.Джужа. МВС України, НАВСУ. Київ: Вид-во Паливода А. В., 2006. 261 с.

123. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції: монографія / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2017. 260 с.

124. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: затв. Наказом МВС України від

24.05.2022 №311 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22> (дата звернення: 05.06.2024).

125. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95> (дата звернення: 05.06.2024).

126. Ісакова В. М. Право на правову допомогу: поняття, особливості, гарантії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2013. 19 с.

127. Історія адвокатури України / Т. В. Варфоломеева та ін. Київ: СДМ-Студіо, 2002. Ч. 1. 286 с.

128. Історія держави і права України: підручник / Батрименко В.І. та ін.; за ред. А. С. Чайковського. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 512 с.

129. Історія українського права: навч. посіб. для вищ. навч. закл. / І. А. Безклубий [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, проф. І. А. Безклубого; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Грамота, 2010. 336 с.

130. Іщенко А. В. Періодизація використання спеціальних знань у юридичній практиці на ранніх етапах слов'янської державності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 1996. № 1. С. 58–64. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14216> (дата звернення: 05.06.2024).

131. Калинюк Н. М. Порядок залучення судово-медичного експерта стороною захисту з метою проведення судових експертиз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. № 3. С. 102–105.

132. Калінніков О. В. Генеза законодавства щодо досудового розслідування за відсутності підозрюваного (in absentia) у період незалежності України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 88–99.

133. Калінніков О. В. Досудове розслідування у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного (in absentia) в Україні та країнах

Європи (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2021. 314 с.

134. Калінніков О. В. Застосування належної правової процедури у кримінальному провадженні як складовий елемент верховенства права. The 8 th International scientific and practical conference “Innovative development of science, technology and education” (Vancouver, May 9-11, 2024) Canada. Vancouver: Perfect Publishing, 2024. С. 746–752. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/05/INNOVATIVE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-TECHNOLOGY-AND-EDUCATION-9-11.05.24.pdf#page=746> (дата звернення: 05.06.2024).

135. Каліновська М. О. Сторона захисту як суб'єкт доказування під час застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування. *Треті Таврійські юридичні наукові читання: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 18–19 травня 2018 р.). Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. С. 74–75.

136. Калька І. З. Реалізація прав підозрюваного, обвинуваченого в спеціальному кримінальному провадженні (in absentia): дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 265 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f8ad0e39-66f3-472a-bdec-8ad4a4275deb/content> (дата звернення: 05.06.2024).

137. Калюжна А., Моїсеєнко Д. Особливості відшкодування судових витрат на професійну допомогу адвоката в цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 71. С. 115–119.

138. Камінська О. Л. Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2022. 247 с.

139. Карий В. В. Теорія та практика функціонування системи безоплатної правової допомоги: адміністративно-правові аспекти: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Тернопіль, 2022. 216 с.

140. Карлаш І. А. Подання доказів захисником у кримінальному процесі

України. *Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 30 жовтня 2009 р.). У 2 ч. Ч. 1. Запоріжжя: Юридичний ін-т ДДУВС, 2009. С. 73–76.

141. Карпенко В. М. Право свідка на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філос. Київ, 2022. 263 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a7880e7-d70e-498e-8026-faea06ca934b/content> (дата звернення: 05.02.2025).

142. Карпенко М. О. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх за кримінальним процесуальним кодексом України: прогресивний підхід чи старі проблеми? *Університетські наукові записки*. 2012. № 4 (44). С. 395–399. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_4_58 (дата звернення: 05.06.2024).

143. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

144. Каткова А. Г. Гарантії здійснення адвокатської діяльності у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування*: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14.04.2016). Одеса, 2016. С. 63–65. URL: <https://surl.li/hgtfft> (дата звернення: 05.06.2024).

145. Кашпур А. С. Розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 250 с.

146. Кейп Е, Наморадзе З. Ефективний захист у кримінальному процесі в країнах східної Європи. Київ: Міжнародний фонд «Відродження», 2012. С. 155–156.

147. Кирилюк Л. В. Адвокат – представник потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача у кримінальному судочинстві України. *Форум права*. 2009. № 1. С. 252–259. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09klvkcu.pdf> (дата звернення: 05.06.2024).

148. Кікінчук В. В. Поняття техніко-криміналістичного забезпечення

кримінального провадження. Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2019 р.). Харків: ХНУВС, 2019. С. 79–81.

149. Клименко Я. О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 18 с.

150. Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 255 с.

151. Коваленко А. О. Повноваження прокурора щодо пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 25 с.

152. Коваль М. Державна влада та адвокатура в світлі забезпечення справедливого судочинства в Україні. *Юридичний журнал*. 2006. № 5. С. 45–54. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2251> (дата звернення: 05.06.2024).

153. Ковальчук В. Б. Афінська демократія та права людини. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2001. Вип. 2. Ч. 1. С. 26–30.

154. Ковальчук С. О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Івано-Франківськ. 2007. 221 с.

155. Кожевніков Г. К. Державне обвинувачення як елемент кримінального переслідування. *Вісник Академії прокуратури України*. 2006. № 1. С. 46–48.

156. Коломойцев М. М. Взаємодія захисника та спеціаліста у кримінальному провадженні. *Глобальні виклики та інновації: шляхи розвитку сучасної науки*: збірник наукових праць з матеріалами IV Міжнародної наукової конференції, (м. Львів, 11 липня, 2025 р.) / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 82–85.

157. Коломойцев М. М. Гарантії професійної діяльності захисника у

кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. Вип. 2 (39). С. 118–132.

158. Коломойцев М. М. Досвід держав Європи в розбудові інститутів правничої допомоги та захисту в кримінальному судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. № 3 (36). С. 132–145. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.09>.

159. Коломойцев М. М. Надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні: особливості та проблемні питання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. Вип. 1 (38). С. 66–81. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2025.05>.

160. Коломойцев М. М. Правові засади надання правничої допомоги затриманій особі в контексті міжнародних стандартів та практики Євпропейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (106). С. 183–193. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.15>.

161. Коломойцев М. М. Представництво цивільного відповідача у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 175–184. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.16>.

162. Коломойцев М. М. Проблеми реалізації права на захист у період правового режиму воєнного стану. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 березня 2025 р.); у 2-х ч. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. I. С. 595–596.

163. Коломойцев М. М. Спеціальне кримінальне розслідування (in absentia): проблемні питання участі захисника. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. №2 (105). С. 149–157. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.14>.

164. Коломойцев М. М. Сучасний концепт осмислення поняття «правнича допомога» у кримінальному процесі Україні. *Соціологія права*. 2024.

№ 1-2 (46-47). С. 41–46. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-1-2.8>.

165. Коломойцев М. М. Сучасні виклики в захисті підозрюваного під час воєнного стану. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 3 (107). С. 97–105. DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.97-105.

166. Коломойцев М. М. Теоретико-правові засади реалізації права особи на безоплатну правничу допомогу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 1 (34). С. 268–275.

167. Коломойцев М. М. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама: II Міжнародна науково-практична конференція* (м. Вінниця, 16 квітня 2025 р.). Вінниця: ХНУВС, 2025. С. 661–664.

168. Коломойцев М. М. Функція та цілі захисту в кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 305–314. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.27>.

169. Коломойцев М. М. Цивільний відповідач як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні. *Соціологія права*. 2024. № 3-4 (48-49). С. 80–85. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.14/>

170. Комарницька І. І. Цифровізація та інформаційні технології у професійній діяльності адвоката в сучасних умовах. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 243–247. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.38>.

171. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 № 995_004: ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 05.06.2024).

172. Конвенція про права дитини: міжнародний документ від 20.11.1989 № 995_021 ратифікована постановою ВР України від 27.02.1991 № 789-XII //

БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021# (дата звернення: 05.06.2024).

173. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Основний Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30 січ. 1937 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text (дата звернення: 05.06.2024).

174. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 05.06.2024).

175. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006. Офіційний вісник України. 2006. № 19. Ст. 1376.

176. Коперсак Д. В. Спеціальне досудове розслідування кримінальних правопорушень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2021. 314 с.

177. Корж В. П. Кримінальне переслідування особи, яка вчинила злочин. *Вісник прокуратури*. 2009. № 8. С. 85–90.

178. Корнійчук Д. В. Окремі аспекти реалізації права підозрюваного на захист в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 103–108. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.14>.

179. Коровайко О. І. Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України: автореф. дис. ... д-ра наук: 12.00.09. Харків, 2017. 42 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/19d992ae-5ceb-4995-8471-f016a0ee2204/content> (дата звернення: 05.06.2024).

180. Корчева Т. В. Надання професійної правничої допомоги свідку у кримінальному провадженні як вид адвокатської діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 316–320. URL:

<https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15683> (дата звернення: 05.06.2024).

181. Корчева Т. В. Проблеми діяльності захисника в досудовому провадженні та в суді першої інстанції: монографія. Харків: Вид. ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. 200 с.

182. Косілова О. Правозахисні функції громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 10. С. 10–13.

183. Кравченко Н. С. Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 23 с.

184. Кравченко Н. С. Участь цивільного відповідача в доказуванні цивільного позову. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 125–135.

185. Кругул Ю. І. Права і свободи людини: навч. посіб. для студентів вузів. Київ: Книга, 2004. 288 с.

186. Крикунов О. В. Особливості суб'єктного складу кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14). С. 104–114.

187. Криміналістика: криміналістична техніка: навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2023. 388 с.

188. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 456 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16144/1/Bilous_Shepitko_47-52.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

189. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.06.2024).

190. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна

Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.06.2024).

191. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 груд. 1960 р. № 1001-05 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення: 05.06.2024).

192. Крушинський С. А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. 247 с.

193. Крушніцька О. В. Розмежування поняття правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 98–102.

194. Кубаєнко А. В. Цифрова трансформація адвокатської діяльності та адвокатури: переваги і можливі недоліки. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 листопада 2022 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (гол.); НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. С. 63-66.

195. Кувшинов О. Д. Спеціаліст у кримінальному провадженні (кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти): дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Кропивницький, 2024. 305 с.

196. Кудінов С. С. Міжнародний досвід протидії тероризму та його значення для України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. №. 30 (69). № 1. С. 117–119.

197. Кульчицький В. Козацьке право. Довідник з історії України (А-Я) / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. Київ, 2002. С. 324–325.

198. Куц Я. О. Обмеження прав захисника під час захисту прав та законних інтересів неповнолітнього на стадії досудового розслідування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13. № 1. С. 74–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2016_13_1_18 (дата звернення: 05.06.2024).

199. Кучевський П. В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 18 с.

200. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Проблемні питання правового регулювання участі адвоката у кримінальному провадженні для надання професійної правничої допомоги учасникам такого провадження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 598–603. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.01.105.
201. Лапкін А. В. Прокурор у спеціальному досудовому розслідуванні (in absentia). *Правові горизонти*. 2018. С. 107–111. DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2018.i13.p107>.
202. Легких К. В. Отримання стороною захисту для експертного дослідження зразків, які знаходяться в матеріалах кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 196–200.
203. Литвиненко О. Г. Проблемні питання затримання неповнолітнього підозрюваного. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 2. С. 87–93.
204. Литовські статuti 1529, 1566, 1588. Суспільно-політичні процеси. 2016. Вип. 3. С. 206–221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubpolpr_2016_3_9 (дата звернення: 05.06.2024).
205. Личко В. С. Поняття та види правової допомоги в Україні: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2013. 24 с.
206. Лісна І. С. Зарубіжний досвід правового регулювання участі адвоката у судовому процесі. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2021. № 42. С. 120–129. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-120-129>.
207. Лук'яненко Ю. В. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження: монографія / Ю. В. Лук'яненко, О. О. Юхно / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Харків: Панов, 2016. 264 с. (Серія «Бібліотечка слідчого та детектива: учасники кримінального провадження»).
208. Макаренко Є. І. Щодо сутності затримання підозрюваного за новим

Кримінальним процесуальним кодексом України. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 126–134.

209. Мала О. Р. Цивільний позов прокурора у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2014. 23 с.

210. Маланчук П. М. Функція захисту в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 19 с.

211. Маленко О. В. Інститут заочного провадження в кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 247 с.

212. Малярєнко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2005. 449 с.

213. Малярєнко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 512 с.

214. Малярєва В. О. Тактико–криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 18 с.

215. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 95–99.

216. Мартовицька О. В. Повноваження захисника при наданні правничої допомоги іншим учасникам кримінального провадження. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 102–109. DOI: 10.32782/EP.2020.3.15.

217. Мартовицька О. В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 22 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1c26417b-87d4-4f7e-8d05-0ddd1c0c7b4f/content> (дата звернення: 05.06.2024).

218. Мартовицька О. В. Поняття та критерії класифікації засад надання та реалізації правової допомоги. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 385–391. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2.43>.

219. Мартовицька О. В., Юхно О. О. Проблеми професійної правничої допомоги: теорія і практика: монографія. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків, 2024. 420 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/87e1cb06-f938-451b-bad4-03c57304399a/content> (дата звернення: 05.02.2025).
220. Маслюк О. В. Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2017. 217 с.
221. Матвієвська Г. В. Заочне провадження як форма кримінального судочинства. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 347–355.
222. Меланчук А.В. Адвокатура в Російській Імперії і сучасній Україні (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2014. 22 с.
223. Меркулова В. О. Функції адвокатури та відновне правосуддя: проблеми співвідношення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 96–101. DOI: 10.32850/sulj.2023.3.16.
224. Мирошниченко Т. М. Щодо питання реалізації нормативного змісту засади забезпечення обвинуваченому права на захист у ході збирання доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 32. С. 132–137.
225. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: підручник. Київ: Либідь, 1999. 534 с.
226. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ратиф. Указом Президії Верховної Ради Української РСР No 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 05.06.2024).
227. Міжнародно-правові акти у сфері ювенальної політики. Інститут законодавства верховної Ради України, Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Київ: ФО-П Буря О.Д., 2014. 712 с.
228. Міщук І. В. Концепція професійної правничої допомоги в Україні: загальнотеоретичний аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 278–282. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.51>.

229. Молдован А. В. Забезпечення обвинуваченому права на захист у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини та України (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 21 с.

230. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: монографія; за науковою редакцією д.ю.н., проф. О. В. Капліної. Харків: Оберіг, 2018. 306 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14750/1/Motorugina_2018_mon.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

231. Мудрецька Г. В. Правове регулювання застосування інституту спеціального досудового розслідування в межах кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 103–107.

232. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. Вид. 6- те, переробл. і допов. Київ: Знання, 2007. 471 с.

233. Нагорнюк-Данилюк О. О. Історія та розвиток інституту спеціального кримінального провадження в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 181–185.

234. Нагорнюк-Данилюк О. О. Спеціальне кримінальне провадження в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 239 с.

235. Несінов О. Використання недоліків у висновках експертів на користь сторони захисту. URL: <https://iadvocate.com.ua/vykorystannya-nedolikiv-u-vysnovkah-ekspertiv-na-koryst-storony-zahystu> (дата звернення: 05.06.2024).

236. Несінов О. Про деякі спірні і суперечливі положення КПК України та їх використання для посилення позиції захисту (частина друга). *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2016. № 7–8. С. 9–11. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/news/visnyk/2016-05-10.visnyk.16.may.pdf> (дата звернення: 05.06.2024).

237. Нескороджена Л. Л. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України: дис.

... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 226 с.

238. Нескороджена Л. Л. Забезпечення процесуальних прав та законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 18 с.

239. Нікітченко В. В. Основна роль та завдання адвокатури як правозахисної організації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 4. С. 3–6.

240. Об утверждении основ уголовного судопроизводства Союза СССР и союзных республик: Закон СССР от 25 дек. 1958 г. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5359.htm (дата звернення: 05.06.2024).

241. Обрізан Н. М. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 235 с.

242. Одинцова І. М. Діяльність сторони захисту при збиранні, дослідженні та перевірці доказів в умовах судового слідства. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 254–259.

243. Одинцова І. М. Ефективність інституту захисту в кримінальному процесі (вітчизняний досвід реформ та європейські стандарти): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2017. 227 с.

244. Омельченко Т. В. Законодавче закріплення терміну «правова допомога». Форум права. 2012. № 3. С. 500–504. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/ejournals/FP/2012-3/12otvtpd.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

245. Оніщик Ю. В, Коваль О. М. Вплив міжнародних стандартів на правове забезпечення діяльності адвокатури України. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 9 (23). С. 34–43. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-9\(23\)-34-43](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-9(23)-34-43).

246. Оніщик Ю. Правові засади діяльності адвокатури: досвід Польщі та перспективи України. Наукова монографія [за ред. Т. Астратович-Лейк, Я. Турчин, О. Горбач]. Рига, Латвія: Baltija Publishing. 2022. С. 277–278. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-232-6-20> (дата звернення: 05.06.2024).

247. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. Київ: Атіка, 2005. 560 с.
248. Основи кримінального судочинства СРСР і союзних республік: затверджені постановою від 31 жовт. 1924 р. URL: https://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2234.htm (дата звернення: 05.06.2024).
249. Особливості використання електронних доказів. Provocator. URL: <https://pravokator.club/news/osoblyvosti-vykorystannya-elektronnyh-dokaziv/> (дата звернення: 05.06.2024).
250. Остапенко В. В. Гарантії суб'єктивних прав і свобод як елемент правового статусу людини і громадянина. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 1–15. DOI: 10.21564/2225-6555.2018.13.127019.
251. Остапенко Т. О. «Права, згідно з якими судиться малоросійський народ» 1743 р. – важливий етап систематизації права України-Гетьманщини XVIII ст. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 440–446. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2014_51_55 (дата звернення: 05.06.2024).
252. Острогляд А. В. Здійснення адвокатом захисту в стадії апеляційного перегляду вироків суду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2007. 20 с.
253. Охріменко С. С. Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 231 с.
254. Павлюк Н. В. Науково технічні засоби як елемент структури техніко криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. № 30. С. 99–106.
255. Панасюк Т. І. Захист свідків і потерпілих у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 22 с.
256. Панчук О. В. Захист прав свідка у кримінальному процесі України. *Адвокат*. 2012. № 2. С. 46–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_2_9 (дата звернення: 05.06.2024).
257. Пеліхос Є. М. Забезпечення права на захист підозрюваного,

обвинуваченого при здійсненні спеціального кримінального провадження (in absentia): дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2022. 256 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c19bfc64-37cd-4531-9acd-25121b88cdef/content> (дата звернення: 05.06.2024).

258. Перлін С. І. Поняття і види техніко-криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 221–226.

259. Песцов Р. Г. Заочне провадження в кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 191 с.

260. Погорецький М. А. Адвокатура України: підручник / М.А. Погорецький, О.Г. Яновська. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 386 с.

261. Положення про судоустрій УСРР: затверджені постановою від 23 жовт. 1925 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp250018?an=2&ed=1927_05_11 (дата звернення: 05.06.2024).

262. Попелюшко В. До питання про зародження адвокатури України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2019. Том 16. № 2 (43). С. 22–31. URL: [https://visnyk.aau.edu.ua/uk/content/archives/16/issue2\(43\)/popelyushko-2019\(2\)](https://visnyk.aau.edu.ua/uk/content/archives/16/issue2(43)/popelyushko-2019(2)) (дата звернення: 05.06.2024).

263. Попелюшко В. О. Зародження та інституційне становлення адвокатури України. *Вісник кримінального судочинства*. № 2. 2016. С. 159–169.

264. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2009. 634 с.

265. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 38 с.

266. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Острог, 2009. 502 с.

267. Попелюшко В. О. Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 1 (13). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf> (дата звернення: 05.06.2024).

268. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження: затв. постанов. КМУ від 19.11.2012 р. № 1104 (зі змін. та допов.) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-%D0%BF#n19> (дата звернення: 05.06.2024).

269. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01 квітня 2020 р. Справа № 520/13067/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89251545> (дата звернення: 05.06.2024).

270. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 жовтня 2020 р. Справа № 640/22013/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92571188> (дата звернення: 05.06.2024).

271. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 січня 2019 р. Справа № 552/6381/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79700895> (дата звернення: 05.06.2024).

272. Постанова Верховного Суду від 08 червня 2021 р. у справі № 127/30388/19 (провадження № 51-6307км20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97628521> (дата звернення: 05.06.2024).

273. Постанова Верховного Суду від 1 листопада 2018 р. у справі № 403/329/17 (провадження № 51-3811км18). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77684979>. Постанова Верховного Суду у справі № 149/1596/16-к від 18 березня 2021 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95708437> (дата звернення: 05.06.2024).

274. Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2020 р. у справі № 594/996/18 (провадження № 51-3610км19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87985298> (дата звернення: 05.06.2024).

275. Постанова Верховного суду від 26 травня 2020 р. Справа № 754/10041/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89564051> (дата звернення: 05.06.2024).

276. Постанова Касаційного кримінального суду ВС від 13 червня 2019 року у справі № 607/9498/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82492181> (дата звернення: 05.06.2024).

277. Постанова ЦКС ВС від 28 січня 2020 р. у справі № 639/1910/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87703489> (дата звернення: 05.06.2024).

278. Пошиванюк Т. Проблеми забезпечення права на захист під час війни. Публічне право. 2024. № 3 (55). С. 5–12. DOI: 10.32782/2306-9082/2024-55-1.

279. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25 листопада 2015 року № 3524. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209 (дата звернення: 05.06.2024).

280. Права, по которым судится малороссийский народ / Под ред. А.Ф. Кистяковского. Киев, Университетская типография (И.И. Завадского), 1879. 1063 с.

281. Правила адвокатської етики: затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року 09 червня 2017 року (зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 2019 року (15 лютого 2019 року) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 05.06.2024).

282. Право особи на безоплатну правову допомогу / Ю. О. Данилевська, Л. В. Павлик, З. З. Петрович, У. О. Цмоць. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 136 с.

283. Правова позиція Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду згідно з Постановою від 28 лют. 2019 р. у справі № 194/330/2292/14-к. Збірник правових позицій Верховного Суду для адвокатів. Київ, 2020. С. 329–330. URL: https://zakononline.com.ua/zbirnyk_ppvs?b24form_user=2.39697-1629979803-d965e18d3cb53d9bbb767a55cf6e953fab305a2e8ddb2ada4375b4774092e5f2 (дата звернення: 05.06.2024).

284. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI (зі змін. та допов.) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 05.06.2024).

285. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02 червня 2011 р. № 3460-VI. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 05.06.2024).

286. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 №2147-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2972> (дата звернення: 05.06.2024).

287. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n134> (дата звернення: 05.06.2024).

288. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень: закон України від 13.07.2023 № 3233-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#n38> (дата звернення: 05.06.2024).

289. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 р. № 795 і від 26 жовтня 2011 р. № 1098: постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 № 724 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2022-%D0%BF> (дата звернення: 05.06.2024).

290. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання: постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795 БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF#n15> (дата звернення: 05.06.2024).

291. Про затвердження роз'яснення щодо участі адвокатів у кримінальних провадженнях за відсутності підозрюваного, обвинуваченого: рішення Ради адвокатів України від 27 грудня 2022 р. № 183. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-12-27-r-shennya-rau-183_63d129b90a174.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

292. Про звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо інформаційної підсистеми «Custody Records: Рішення Ради адвокатів України від 19 травня 2023 р. № 29. Національна асоціація адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2023-05-19-r-shennya-rau-29_6489d38bcc2ed.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

293. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#> (дата звернення: 05.06.2024).

294. Про Правила дорожнього руху: Постанова Каб. Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306: станом на 4 трав. 2024 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-p#Text> (дата звернення: 05.06.2024).

295. Про правонаступництво України: Закон України від 12 вер. 1991 р. № 1543-XII // БД «Законодавство України» / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення: 05.06.2024).

296. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Верховна Рада України // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 05.06.2024).

297. Пудкалюк К. О., Габрись О. М. Недоліки системи надання безоплатної вторинної допомоги та аналіз зарубіжного досвіду при усуненні визначених помилок. *Правове регулювання економіки*. 2018. № 17. С. 268–278. URI: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/27583> (дата звернення: 05.06.2024).

298. Пчеліна О. В. Використання спеціальних знань в галузі психології у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 365–370.

299. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 464 с.

300. Рафальонт С. Р. Загальні положення судового розгляду кримінального провадження: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Львів, 2024. 339 с.

301. Рафальонт С. Р. Система загальних положень судового розгляду кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 430–437. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.62>.

302. Рекомендація № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення, ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 484 засіданні заступників міністрів 8 січня 1993 року. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B) (дата звернення: 05.06.2024).

303. Рекомендація R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів: ухвал. Ком. Мін-в Ради Європи на 727-му засід. заст. мін-в 25.10.2000 р.

URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

304. Рєзнїк О. І. Система джерел українського права XVIII ст.: аналіз крізь призму кодифікації права Гетьманщини. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили*. 2012. Вип. 171. Т. 183. С. 21–25.

305. Рибалка О. В. Проблемні аспекти статусу цивільного відповідача як суб'єкта доказування у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 6–3. Т.2. С. 116–118.

306. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 05.06.2024).

307. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Алтай проти Туреччини» від 22 травня 2001 року // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_031 (дата звернення: 05.06.2024).

308. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Малик проти України» від 29.01.2015 (заява №37198/10) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a61 (дата звернення: 05.06.2024).

309. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4310-pravo-na-pravovu-dopomogu> (дата звернення: 05.06.2024).

310. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального Кодексу України №1-р/2019 від 26 лютого 2019 р., справа №1-135/2019 (5846/17) // БД

«Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19> (дата звернення: 05.06.2024).

311. Рокуль С. В. Проблеми визначення правового статусу особи, яка надає правову допомогу свідку в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 5. С. 157–158. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2017/38.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

312. Романюк В. В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 23 с.

313. Россильна О. В. Особливості представництва в господарському процесі в XIX-XX ст. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 208–211.

314. Савицька С. Л. Кримінально-процесуальні гарантії діяльності адвоката: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 199 с.

315. Савуляк Р. Особливості проведення судової реформи 1864 року в Україні. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали VIII Регіональної науково-практичної конференції* (м. Львів, 13–14 лютого 2002 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. С. 92–96.

316. Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих форм, порядків та режимів кримінального провадження: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Дніпровський нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро, 2019. 488 с.

317. Святоцька В. О. Інститут адвокатури України: становлення та розвиток: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2010. 20 с.

318. Святоцька В. О. Стандарти організації професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2021. 535 с.

319. Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Адвокатура України: навч. посіб. Київ: Ін Юре, 1997. 224 с.

320. Семенишин М. О., Бесчастний В. М., Вітвіцький С. С., Бичін С. О.,

Назимко Є. С. Детективна діяльність в механізмі запобігання злочинності: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2020. 160 с.

321. Семеніхін І. В. Правова доктрина: поняття, ознаки, структура. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 26–36.

322. Сербіна А. На захисті прав адвокатів у період дії воєнного стану. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2022. №3–5. С. 25–36.

323. Сибірна Р., Гап'як С. Процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 2 (30). С. 207–215. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2021.30.207>.

324. Сидоренко Д. В. Забезпечення прав сторони захисту під час проведення судової експертизи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 347–351. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.60>.

325. Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: учебное пособие. Харьков: Право, 2008. 496 с.

326. Сівак О. В. Запобіжні заходи кримінального провадження щодо неповнолітні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 230 с.

327. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III: станом на 1 січ. 2024 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 05.06.2024).

328. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 225 с.

329. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/l_948_39072050.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

330. Скрябін О. М. Захисник в кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 39 с. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/AREF_skryabin_0.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

331. Скрыбін О. М. Захисник у кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 455 с.
332. Скрыбін О. М. Участь адвоката при вирішенні питання про обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Держава та регіони*. 2014. № 2 (44). С. 143–148.
333. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: навч. наочн. посіб. у схемах і таблицях / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 140 с.
334. Смирнов Є. В. Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 247 с.
335. Соловійов В. О. Захисник як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею: дис. ... д-ра філософії: 12.00.09. Одеса, 2021. 222 с.
336. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Цивільний відповідач у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2018. № 894. Вип. 18. С. 148–153.
337. Справа «Шабельник проти України» (Заява № 16404/03) // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_457 (дата звернення: 05.06.2024).
338. Справа «Яременко проти України» (Заява № 32092/02): рішення Європейського суду з прав людини від 14 червня 2008 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_405#Text (дата звернення: 05.06.2024).
339. Стаматіна М. В. Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2013. 21 с.
340. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: автореф. дис. ... канд. юрид.

наук. Київ, 2016. 20 с.

341. Старенький О. С. Щодо визначення поняття та видів кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 4. С. 62–72. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2016_Starenkyi.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

342. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. 560 с.

343. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. Т. III: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. 568 с.

344. Стефанчук М. М. Тенденції розвитку функцій адвокатури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 69. С. 429–437. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.71>.

345. Стоянов К. С. Захисник та представник як учасники кримінального провадження у досудовому розслідуванні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2024. 337 с.

346. Стоянов К. С. Захисник та представник як учасники кримінального провадження у досудовому розслідуванні: монографія. Одеса, 2024. 263 с.

347. Стояцька Г. М. Запровадження та функціонування custody records в Україні: філософський аналіз правового потенціалу. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2022. № 1. С. 102–108. DOI: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.1.14>.

348. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / Бігун В. С. та ін.; за ред. І. Б. Усенка. Київ: Наукова думка, 2014. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1458-9/978-966-00-1458-9.pdf> (дата звернення: 05.06.2024).

349. Талат Тунч проти Туреччини: рішення Європейського суду з прав людини у справі за заявою № 32432/96. URL:

[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-79897%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-79897%22]}) (дата звернення: 05.06.2024).

350. Татаров О. Ю. Заочне провадження в кримінальному судочинстві України: проблеми та перспективи реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. № 2. С. 125–130.

351. Тertiшник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 15-те, доповн. і перероб. Київ: Правова Єдність, 2018. 854 с.

352. Тertiшник В. М. Правнича допомога та функція захисту в кримінальному процесі: гармонізація доктрини. *Правова позиція*. 2017. № 2. С. 128–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2017_2_18 (дата звернення: 05.06.2024).

353. Тertiшник В. М., Шемшученко Ю. С. Правнича допомога та захист у кримінальному процесі: підручник. Київ: Алерта, 2018. 446 с. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/5114/2/001.%20Tertyshnik_Prav_nicha_dopomoga_180328_avt.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

354. Тertiшник В., Одинцова І. Правнича допомога та захист в кримінальному процесі: концепти та колізії правових реформ. *Наше право*. 2017. № 4. С. 164–171. URL: <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2017-4/NP-2017-4.pdf> (дата звернення: 05.06.2024).

355. Тимошок І. М., Косякова О. В. Порядок проведення судових експертиз у кримінальному процесі за ініціативою сторони захисту (відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України). *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. № 60. С. 125–134.

356. Титикало Р. Детермінація визначення «правова та юридична допомога» у теорії адміністративного права. *Право України*. 2008. № 3. С. 94–97.

357. Тищенко О. І. Оскарження затримання у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспект. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 49–58.

358. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. Київ: Вид-во Київського університету, 1968. 171 с.

359. Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за кримінальним процесуальним кодексом України: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 168 с.

360. Трояновська Р. П. Інститут захисту в кримінальному процесі: проблеми та шляхи вирішення. *Механізм функціонування громадянського суспільства*: збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 20 листопада 2020 року) / упор. Ю. М. Шевців. Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 336–338.

361. Трубніков В. М., Слінько Д. С. Реалізація засад кримінального провадження в процесуальній формі заочного кримінального судочинства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2014. № 18. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/1302> (дата звернення: 05.06.2024).

362. У Custody Records виявили загрози порушення прав людини і гарантій адвокатської діяльності. Гарантії діяльності. Національна асоціація адвокатів України. URL: <https://unba.org.ua/news/8069-u-custody-records-viyavili-zagrozi-porushennya-prav-lyudini-i-garantij-advokats-koi-diyal-nosti.html> (дата звернення: 05.06.2024).

363. Усатий В. О. Висновок спеціаліста у господарських кримінальних правопорушеннях. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. Т. 34. № 1. С. 383–390.

364. Устюшенко С. Витрати на професійну правничу допомогу у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/6.pdf> (дата звернення: 05.06.2024).

365. Ухвала Індустріального районного суду міста Дніпропетровська від 23 лютого 2022 р., у справі № 202/985/22. // Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103844668> (дата звернення: 05.06.2024).

366. Ухвала Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 11 серпня 2023 р., у справі № 159/6823/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/112774674> (дата звернення: 05.06.2024).

367. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 26 вересня 2022 р., у справі № 686/12351/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/106427575> (дата звернення: 05.06.2024).

368. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 27 липня 2022 р., у справі № 761/13699/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/105596445> (дата звернення: 05.06.2024).

369. Ухов В. Р. Правові гарантії та обмеження діяльності захисника на етапі проведення слідчих експериментів. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*: тези доп. учасн. VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24.11.2023). Харків, 2023. С. 153–154. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20231124/article/view/ukhov/pdf (дата звернення: 05.06.2024).

370. Філіпенко Н. Є. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України: монографія. Харків: ХХХ, 2020. С. 338–339.

371. Фоміна Т. Г. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: Панов, 2020. 576 с.

372. Француз А. Й., Галагоза В. О. Перспективи запровадження інституту приватної детективної діяльності в Україні. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2019. № 35. С. 140–147. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/krok-university-law-journal/article/view/232> (дата звернення: 05.06.2024).

373. Хитра А., Татарин І. Правові гарантії участі захисника у кримінальному провадженні. *Polish journal of science*. 2022. № 47. Vol. 2. С. 38–

42. URL: <https://www.calameo.com/read/00598514271b5b1a06241> (дата звернення: 05.06.2024).

374. Хмелевська Н. В. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 143–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2012_3_24 (дата звернення: 05.06.2024).

375. Христов О. Л., Оксаніченко А. С. Сучасні підходи до розуміння поняття «захист» у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 414–424.

376. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 3 верес. 2024 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.10.2024).

377. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15> (дата звернення: 05.06.2024).

378. Циганюк Ю. В., Гончаров М. С. Дотримання гарантій адвокатської діяльності в Україні в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 1117–1123. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.167>.

379. Циганюк Ю. В., Шульгін С. О. Незгода з висновком експерта як результат оцінки доказів за внутрішнім переконанням. *Криміналістичний вісник*. 2023. № 2 (40). С. 16–29. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-40-2-16.

380. Циганюк Ю. В. Цивільний позов у кримінальному процесі України та країн континентальної правової системи: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 22 с.

381. Циганюк Ю. В., Кравчук О. В., Крушинський С. А. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2014. №2. С. 28–36.

382. Чайка Р. А. Участь захисника на досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2008. 19 с.
383. Чепель О., Габрелян А. Адвокат свідка: проблематика правового статусу. Collection of Scientific Papers «SCIENTIA» (Helsinki, Finland; Jan 26, 2024). 2024. С. 131–136. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1530> (дата звернення: 05.06.2024).
384. Черненко А. П. Співвідношення понять захисту і правової допомоги у кримінальному про-цесі. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 1. С. 115–121.
385. Чернова А. К. Затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2009. 20 с.
386. Чершин О. М. Політичні теорії світу: історія та сучасність: курс лекцій для вузів. Одеса: Астропринт, 2005. 300 с.
387. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.
388. Чорноус Ю. М. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів. *Право і суспільство*. 2011. № 6. С. 213–217.
389. Чубатий М. Д. Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права. Ч. 1. Мюнхен [б.в.], 1947. 88 с.
390. Чубатий М. Д. Огляд історії українського права. Київ: Ноосфера, 1994. 220 с.
391. Шайнер В. М. Моделі та міжнародні стандарти безоплатної правової допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 480–483. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/109>.
392. Шамара О. Окремі проблемні питання стану криміналістичного забезпечення органів досудового розслідування під час розслідування злочинів, пов'язаних із ХБРЯ/CBRN загрозами. *Судова експертиза*. 2025. № 1. С. 40–47. DOI: <https://doi.org/10.32782/forensic.science.2025.1.6>.
393. Шандра Р. Волоське право та його поширення на українських

землях. *Вісник Львівського університету. Сер. юрид.* 2007. Вип. 44. С. 135–142.

394. Шандула О. О. Роль адвокатури в реалізації права особи на професійну правничу допомогу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 110–119.

395. Шаповал В. Д. Проблеми забезпечення конституційного права громадян на професійну правничу допомогу в Україні та шляхи їх подолання. *Право та суспільство*. 2018. № 1. С. 61–65.

396. Шаренко С. Л., Шило О. Г. Спеціальне досудове розслідування і судові провадження: проблемні питання правового регулювання. *Право України*. 2015. № 7. С. 58–65.

397. Шевчишен А. В. Поняття спеціального досудового розслідування (in absentia) та його функціональне призначення у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 125–134.

398. Шевчишен А. В. Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 624 с.

399. Шевчук М. І. Ініціатива суду та її межі у з'ясуванні обставин кримінального провадження під час судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2015. 244 с.

400. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: монографія. Харків: Право, 2011. 472 с.

401. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: монографія. Харків, 2011. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/19837> (дата звернення: 05.06.2024).

402. Шкарупа К. В. Особливості зарубіжного досвіду становлення та функціонування адвокатури (на прикладі Франції та Великобританії). *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 589–595. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2.66>.

403. Шкребець Є. Ф. Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 220 с.

404. Шнягін О. Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 22 с.

405. Шовкун А. А. Зарубіжний досвід управління системою надання безоплатної правничої допомоги. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 443–448. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.79>.

406. Шумейко Д. О. Теоретико-правові та практичні засади здійснення спеціального кримінального провадження в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 475 с.

407. Шиян А. Г. Використання матеріалів досудового розслідування під час судового розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції: теоретичні та практичні аспекти. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 322–330. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-1-322-330>.

408. Шуневич К., Андрухів О. Процедура in absentia у кримінальних провадженнях за фактами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК) [ЮрФем: аналітичний центр]. URL: <https://jurfem.com.ua/in-absentia-crsv/> (дата звернення: 05.06.2024).

409. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

410. Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 522 с.

411. Юрчишин В. М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 39 с.

412. Юсупов В. В., Юсупова К. О. Гарантії професійної діяльності захисника як предмет злочинного посягання при вчиненні втручання в діяльність захисника чи представника особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 446–450. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-8/104.

413. Юсупова К. О. Діяльність захисника неповнолітнього підозрюваного щодо з'ясування обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.)*. Харків, 2022. С. 441–444. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7339681>.

414. Юсупова К. О. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 282 с.

415. Юшкевич О. Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг. *Право і безпека*. 2009. № 1 С. 129–135.

416. Яковлів А. І. Звичаєве право. Українська культура. Лекції за ред. Д. Антоновича / упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби; перед. сл. М. Антоновича. Київ: Либідь, 1993. С. 222–237.

417. Яковлів А. Український кодекс 1743 року «Права, по которым судится малороссійській народ»: його історія джерела та систематичний виклад змісту. Мюнхен: Заграва, 1949. 210 с.

418. Янович Р. М. Детективна діяльність: курс лекцій / Р. М. Янович, І. О. Єсип та ін. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 144 с.

419. Яновська О. Г. Адвокатура України: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 280 с.

420. Ярослав Ю. Ю. До питання присутності осіб при проведенні

судових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. № 59. С. 80–87.

421. Advocacy Law: Law of the Republic of Bulgaria dated June 25, 2004. URL: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135486731> (дата звернення: 05.06.2024).

422. Basic Principles on the Role of Lawyers: Ad. 07 Sept 1990 by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba / United Nations Human Rights: web. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-role-lawyers> (дата звернення: 05.06.2024).

423. Cape E., Namoradze Z. Effective Criminal Defence in Eastern Europe. LARN. 2012. URL: <https://acortar.link/RPRV1v> (дата звернення: 05.06.2024).

424. Case of Niemietz v. Germany. Appl. No. 13710/88. Judgm. of 16 Dec 1992 / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57887> (дата звернення: 05.06.2024).

425. Code of Criminal Procedure of 12.02.2003. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013093/consolide> (дата звернення: 05.06.2024).

426. Code Penal: Numero 1867060850 (1867). URL: [https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/1867/06/08/1867060850/justel; Décret n°72-669 du 13 juillet 1972 pris pour l'application à la profession d'avocat de la loi n°66-879 du 29 novembre 1966 relative aux sociétés civiles professionnelles. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000005618469/](https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/1867/06/08/1867060850/justel;Décret n°72-669 du 13 juillet 1972 pris pour l'application à la profession d'avocat de la loi n°66-879 du 29 novembre 1966 relative aux sociétés civiles professionnelles. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000005618469/) (дата звернення: 05.06.2024).

427. Colbert D., Paternoster R., Bushway S. Do attorneys really matter? The empirical and legal case for the right of counsel at bail. *Cardozo Law Review*. 2002. № 23. P. 1719–1793.

428. Committee of Ministers of the Council of Europe. Overview of the European standards regarding criminal proceedings held in the absence of the accused ("in absentia"). URL: <https://rm.coe.int/overview-of-the-european-standards-regarding-criminal-proceedings-held/1680b2d095> (дата звернення: 05.06.2024).

429. Do Q.-T., Gomez-Parra N., Rijkers B. Transnational terrorism and the

internet. *Journal of Development Economics*. 2023. № 164, article number 103118. DOI: 10.1016/j.jdeveco.2023.103118.

430. European Convention on Human Rights. As amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15. Supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12, 13 and 16. *European Court of Human Rights; Council of Europe*. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

431. Federal Code for Lawyers (Bundesrechtsanwaltsordnung – BRAO) of 15 July 2022. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_brao/ (дата звернення: 05.06.2024).

Hochschulrahmengesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 19. Januar 1999. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/hrg/> (дата звернення: 05.06.2024).

432. Hounmenou C. Experiences of Faith-Based Organizations as Key Stakeholders in Policy Responses to Human Trafficking. *Societies*. 2023. №13 (8). URL: <https://www.mdpi.com/2075-4698/13/8/193> (дата звернення: 05.06.2024).

433. IBA Standards. URL: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=F68BBBA5-FD1F-426F-9AA5-48D26B5E72E7> (дата звернення: 05.06.2024).

434. Ibid; On legal aid : Law of the Republic of Bulgaria dated January 1, 2006 (Law on legal aid). URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135511185> (дата звернення: 05.06.2024).

435. Iemets I., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Kolomoitsev M. Justice for victims: a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (78). P. 103–113.

436. Inshyn M., Shchokin R., Semenets-Orlova I., Kravchenko O., Barsuk M. The Role of Attorney's Request as a Communication Instrument in Advocacy. *Journal of Forensic Science and Medicine*. 2024. № 10 (1). P. 34-41. DOI: https://doi.org/10.4103/jfsm.jfsm_114_22.

437. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Öcalan v. Turkey» (Application No 46221/99). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001->

69022 (дата звернення: 05.06.2024).

438. Judgment of the European Court of Human Rights in the case Adamkiewicz v. Poland. judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of No 54729/00. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22languageisocode%22:\[%22FRE%22\],%22appno%22:\[%2254729/00%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-97477%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22languageisocode%22:[%22FRE%22],%22appno%22:[%2254729/00%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-97477%22]}) (дата звернення: 05.06.2024).

439. Judgment of the European Court of Human Rights in the case T. v. The United Kingdom and V. v. The United Kingdom: judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case No 24724/94. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22003-68456-68924%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22003-68456-68924%22]}) (дата звернення: 05.06.2024).

440. Kodeks postępowania karnego: Ustawa z 06.06.1997 r. Dziennik Ustaw. 2017. Poz. 1904 I 2405 oraz z 2018 r. Poz. 5. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf> (дата звернення: 05.06.2024).

441. Kolomoitsev M., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Iemets I. The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (77). P. 135–144. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.10>.

442. Kolomoitsev M. Features of the Accused Defence im the First-Instance Court. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 2 (10). P. 87–92.

443. Kolomoitsev M. Human Rights investigation in a criminal proceeding: essence and challenges of conduct. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 1 (9). P. 114–121. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.9.2024.09>.

444. Kolomoitsev M. Involvement of A Forensic Expert by a Defense Counsel during Pre-Trial Investigation. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2023. № 2 (8). P. 73–80.

445. Law of the Czech Republic No 85/1996 (1996). On Advocacy. Web site of the laws of the Czech Republic. URL:

https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/National_Regulations/National_Laws_on_the_Bars/EN_Czech-Rep_ACT-No-851996-Sb-of-13th-March-1996-on-the-Legal-Profession.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

446. Law of the Czech Republic No. 141/1961 (1961). Criminal Procedure (Criminal Code) Act. Web site of the laws of the Czech Republic. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-141> (дата звернення: 05.06.2024).

447. Law of the France Code of Criminal Procedure. 1958. 278 p. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/fra/1958/code_de_procedure_penale_html/Code_de_procedure_penale_incorporant_les_amendements_jusqua_2005_ENGLISH-OLDER_VERSION.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

448. Law of the Republic of Bulgaria No. 502-01-11/10.08.2005. Criminal Procedure Code of the Republic of Bulgaria. Web site of the Department of Justice of the Republic of Bulgaria. 2005. URL: <https://justice.government.bg/home/normdoc/2135512224> (дата звернення: 05.06.2024).

449. Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I. Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci Lekarskie*. 2025. № 78 (2). P. 435–441.

450. Oliinyk O., Bilan Y., Mishchuk H., Akimov O., Vasa L. The impact of migration of highly skilled workers on the country's competitiveness and economic growth. *Montenegrin Journal of Economics*. 2021. № 17 (3). P. 7–19. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/20736/> (дата звернення: 05.06.2024).

451. Prawo o adwokaturze: Ustawa z 26.05.1982 r. Ibid. Poz. 2368 I 2400. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19820160124> (дата звернення: 05.06.2024).

452. Pryce D. K., Wilson G. Police Procedural Justice, Lawyer Procedural Justice, Judge Procedural Justice, and Satisfaction with the Criminal Justice System: Findings from a Neglected Region of the World. *Criminal Justice Policy Review*.

2020. № 31(9). P. 1286–1311. DOI: <https://doi.org/10.1177/0887403419900230>.

453. Rules of Procedure and Evidence. Are reproduced from the Official Records of the Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court. First session. (New York, 03–10.09.2002). New York, 2002. 99 p. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/> (дата звернення: 05.06.2024).

454. Strafprozeßordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/inhalts_bersicht.html (дата звернення: 05.06.2024).

455. Tsyplitskyi D. Obtaining Evidence by The Defense Counsel: Certain Ways To Resolve Existing Problems. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 1 (9). DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.9.2024.12>.

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Коломойцев М. М. Теоретичні та праксеологічні засади реалізації права на захист в Україні: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків: Майдан, 2025. 448 с.

Статті в наукових фахових виданнях України

2. Kolomoitsev M. M. Involvement of A Forensic Expert by a Defense Counsel during Pre-Trial Investigation. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2023. № 2 (8). P. 73–80.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.8.2023.04>.

3. Коломойцев М. М. Спеціальне кримінальне розслідування (in absentia): проблемні питання участі захисника. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105). С. 149–157.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.14>.

4. Коломойцев М. М. Сучасний концепт осмислення поняття «правнича допомога» у кримінальному процесі України. *Соціологія права*. 2024. № 1–2 (46–47). С. 41–46.

DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-1-2.8>.

5. Коломойцев М. М. Правові засади захисту неповнолітнього підозрюваного. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106). Ч. 2. С. 69–83.

DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.69-83>.

6. Kolomoitsev M. M. Human Rights investigation in a criminal proceeding: essence and challenges of conduct. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 1 (9). P. 128–135.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.9.2024.09>.

7. Коломойцев М. М. Досвід держав Європи в розбудові інститутів правничої допомоги та захисту в кримінальному судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. № 3 (36). С. 148–161.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.10>.

8. Коломойцев М. М. Правові засади надання правничої допомоги затриманій особі в контексті міжнародних стандартів та практики Євпропейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (106). С. 183–193.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.15>.

9. Коломойцев М. М. Сучасні виклики в захисті підозрюваного під час воєнного стану. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 3 (107). С. 97–105.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.97-105>.

10. Гусєва В. О., Коломойцев М. М. Проблемні аспекти реалізації ініціативи сторони захисту в обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 295–303.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.20>.

11. Коломойцев М. М. Цивільний відповідач як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні. *Соціологія права*. 2024. № 3–4 (48–49). С. 80–85.

DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.14>.

12. Коломойцев М. М. Представництво цивільного відповідача у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 175–184.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.16>.

13. Коломойцев М. М. Функція та цілі захисту в кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 305–314.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.27>.

14. Kolomoitsev M. Features of the Accused Defence im the First-Instance Court. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 2 (10). P. 87–92.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.05>.

15. Гусєва В. О., Коломойцев М. М. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (108). Ч. 1. С. 275–284.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.1.22>.

16. Коломойцев М. М. Надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні: особливості та проблемні питання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. Вип. 1 (38). С. 66–81.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2025.05>.

17. Коломойцев М. М. Теоретико-правові засади реалізації права особи на безоплатну правничу допомогу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 1 (34). С. 268–275.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.20>.

18. Коломойцев М. М. Гарантії професійної діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. Вип. 2 (39). С. 118–132.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025.09>.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав, проіндексованих наукометричними базами Scopus, Web of Science:

19. Kolomoitsev M., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Iemets I. The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (77). P. 135–144 (*Web of Science Core Collection*).

DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.10>

20. Iemets I., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Kolomoitsev M. Justice for victims: a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (78). P. 134–144 (*Web of Science Core Collection*).

DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.12>

21. Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I., Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci Lekarskie*. 2025. № 78 (2). P. 435–441 (*Scopus*).

DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/197137>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

22. Коломойцев М. М. Проблеми реалізації права на захист у період правового режиму воєнного стану. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 21 березня 2025 року); у 2-х ч. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. I. С. 595–596.

23. Коломойцев М. М. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 16 квітня 2025 року). Вінниця: ХНУВС, 2025. С. 661–664.

24. Гусєва В. О., Коломойцев М. М. Ініціювання проведення експертизи стороною захисту та ознайомлення з висновками експертів: проблемні питання. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін*: матеріали V Всеукраїнського форуму судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 року). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 141–144.

25. Коломойцев М. М. Взаємодія захисника та спеціаліста у кримінальному провадженні. *Глобальні виклики та інновації: шляхи розвитку сучасної науки*: матеріали IV Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 11 липня 2025 року). Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2025. С. 82–85.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи
Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого

Дмитро ЛУЧЕНКО

2025 року

А К Т

про впровадження в освітній процес і наукову діяльність результатів дисертаційного дослідження Коломойцева Миколи Миколайовича на тему «Теоретичні та праксеологічні засади реалізації права на захист в Україні»

Комісія у складі:

завідувача кафедри криміналістики, доктора юридичних наук, професора Шевчука Віктора Михайловича (голова);

доцента кафедри, кандидата юридичних наук, доцента Мусієнка Олега Леонідовича;

доцента кафедри, кандидата юридичних наук, доцента Чорного Геннадія Олексійовича

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто положення дисертаційного дослідження Коломойцева Миколи Миколайовича на тему «Теоретичні та праксеологічні засади реалізації права на захист в Україні», його публікацій, і на підставі ознайомлення й оцінки викладених у ньому положень прийнято рішення про їх упровадження в освітній процес і наукову діяльність Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

Комісією проаналізовано основні результати дослідження, зокрема, наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації, серед яких:

1. Kolomoitsev M. Involvement of A Forensic Expert by a Defense Counsel during Pre-Trial Investigation. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2023. № 2 (8). P. 73-80. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.8.2023.04>.

2. Коломойцев М. М. Спеціальне кримінальне розслідування (in absentia): проблемні питання участі захисника. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. №2 (105). С. 149-157. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.14>.

3. Коломойцев М. М. Сучасний концепт осмислення поняття «правнича допомога» у кримінальному процесі Україні. *Соціологія права*. 2024. № 1-2 (46-47). С. 41-46. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-1-2.8>.

4. Коломойцев М. М. Правові засади захисту неповнолітнього підозрюваного. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106). Ч. 2. С. 69-83. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.69-83>.

5. Kolomoitsev M. Human Rights investigation in a criminal proceeding: essence and challenges of conduct. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 1 (9). P. 114-121. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.9.2024.09>.

6. Коломойцев М. М. Досвід держав Європи в розбудові інститутів правничої допомоги та захисту в кримінальному судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. № 3 (36). С. 132-145. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.09>.

7. Коломойцев М. М. Правові засади надання правничої допомоги затриманій особі в контексті міжнародних стандартів та практики Євпропейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (106). С. 183-193. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.15>.

8. Коломойцев М. М. Сучасні виклики в захисті підозрюваного під час воєнного стану. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 3 (107). С. 97-105. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.97-105>.

9. Гусева В. О., Коломойцев М. М. Проблемні аспекти реалізації ініціативи сторони захисту в обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 295-303. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.20>.

10. Коломойцев М. М. Цивільний відповідач як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні. *Соціологія права*. 2024. № 3-4 (48-49). С. 80-85. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.14>.

11. Коломойцев М. М. Представництво цивільного відповідача у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 175-184. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.16>.

12. Коломойцев М. М. Функція та цілі захисту в кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 305-314. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.27>.

13. Kolomoitsev M. Features of the Accused Defence in the First-Instance Court. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 2 (10). P. 87-92. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.05>.

14. Гусева В.О., Коломойцев М. М. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (108). Ч. 1. С. 275-284. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.1.22>.

15. Коломойцев М. М. Надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні: особливості та проблемні питання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. Вип. 1 (38). С. 66-81. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2025.05>.

16. Коломойцев М. М. Теоретико-правові засади реалізації права особи на безоплатну правничу допомогу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 1 (34). С. 268-275. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.20>.

17. Коломойцев М. М. Гарантії професійної діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. Вип. 2 (39). С. 118-132. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025.09>.

18. Kolomoitsev M., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Iemets I. The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (77). P. 135-144. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.10> (*Web of Science Core Collection*).

19. Iemets I., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Kolomoitsev M. Justice for victims: a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (78). P. 103-113. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.9> (*Web of Science Core Collection*).

20. Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I. Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci Lekarskie*. 2025. № 78(2). P. 435-441. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/197137> (*Scopus*).

21. Коломойцев М. М. Проблеми реалізації права на захист у період правового режиму воєнного стану. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 березня 2025 р.); у 2-х ч. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. I. С. 595-596.

22. Коломойцев М. М. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*: II Міжнародна науково-практична конференція (м. Вінниця, 16 квітня 2025 р.). Вінниця: ХНУВС, 2025. С. 661-664.

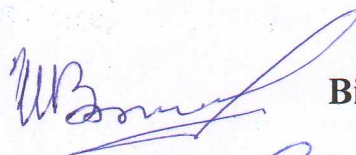
23. Гусєва В.О., Коломойцев М. М. Ініціювання проведення експертизи стороною захисту та ознайомлення з висновками експертів: проблемні питання. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін*: V Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 141-144.

24. Коломойцев М. М. Взаємодія захисника та спеціаліста у кримінальному провадженні. *Глобальні виклики та інновації: шляхи розвитку сучасної науки*: збірник наукових праць з матеріалами IV Міжнародної наукової конференції, (м. Львів, 11 липня, 2025 р.) / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 82-85.

Керуючись викладеним, комісія дійшла висновку, що дисертація і подані наукові праці М. М. Коломойцева містять науково обґрунтовані теоретичні

положення та практичні рекомендації, що дають підстави запровадити їх в освітній процес і наукову діяльність Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, оскільки вони характеризуються вагомим теоретичним і прикладним значенням.

Члени комісії:

Віктор ШЕВЧУК

Олег МУСІЄНКО

Геннадій ЧОРНИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник директора
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл.
проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства
юстиції України

Ганна СПІЦИНА

2025 року

А К Т

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження Коломойцева
Миколи Миколайовича на тему «Теоретичні та праксеологічні засади
реалізації права на захист в Україні» в освітню діяльність Національного
наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України**

Комісія в складі:

1. Михальського Олега Олександровича, завідувача сектора Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника (голова);
2. Хоші Вадима Віталійовича, завідувача відділу підвищення кваліфікації судових експертів Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника;
3. Давиденко Дар'ї Олександрівни, завідувача відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидата економічних наук, старшого дослідника

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто положення дисертаційного дослідження Коломойцева Миколи Миколайовича на тему «Теоретичні та праксеологічні засади реалізації права на захист в Україні», його публікацій, на підставі чого прийнято рішення про їх упровадження в освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Комісією проаналізовано основні результати дослідження, зокрема, наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації, серед яких:

1. Коломойцев М. М. Теоретичні та праксеологічні засади реалізації права на захист в Україні: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків: Майдан, 2025. 448 с.

2. Kolomoitsev M. Involvement of A Forensic Expert by a Defense Counsel during Pre-Trial Investigation. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2023. № 2 (8). P. 73–80.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.8.2023.04>.

3. Коломойцев М. М. Спеціальне кримінальне розслідування (in absentia): проблемні питання участі захисника. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. №2 (105). С. 149–157.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.14>.

4. Коломойцев М. М. Сучасний концепт осмислення поняття «правнича допомога» у кримінальному процесі Україні. *Соціологія права*. 2024. № 1–2 (46–47). С. 41–46.

DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-1-2.8>.

5. Коломойцев М. М. Правові засади захисту неповнолітнього підозрюваного. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106). Ч. 2. С. 69–83.

DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.69-83>.

6. Kolomoitsev M. Human Rights investigation in a criminal proceeding: essence and challenges of conduct. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 9 (1). P. 128–135. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.9.2024.09>.

7. Коломойцев М. М. Досвід держав Європи в розбудові інститутів правничої допомоги та захисту в кримінальному судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. № 3 (36). С. 148–161.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.10>.

8. Коломойцев М. М. Правові засади надання правничої допомоги затриманій особі в контексті міжнародних стандартів та практики Євпропейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (106). С. 183–193.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.15>.

9. Коломойцев М. М. Сучасні виклики в захисті підозрюваного під час воєнного стану. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 3 (107). С. 97–105.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.97-105>.

10. Гусева В. О., Коломойцев М. М. Проблемні аспекти реалізації ініціативи сторони захисту в обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 295–303.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.20>.

11. Коломойцев М. М. Цивільний відповідач як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні. *Соціологія права*. 2024. № 3–4 (48–49). С. 80–85.

DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.14>.

12. Коломойцев М. М. Представництво цивільного відповідача у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 175–184.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.16>.

13. Коломойцев М. М. Функція та цілі захисту в кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 305–314.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.27>.

14. Kolomoitsev M. M. Features of the Accused Defence in the First-Instance Court. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 2 (10). P. 87–92.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.05>.

15. Гусєва В. О., Коломойцев М. М. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (108). Ч. 1. С. 275–284.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.1.22>.

16. Коломойцев М. М. Надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні: особливості та проблемні питання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. Вип. 1 (38). С. 66–81.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2025.05>.

17. Коломойцев М. М. Теоретико-правові засади реалізації права особи на безоплатну правничу допомогу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 1 (34). С. 268–275.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.20>.

18. Коломойцев М. М. Гарантії професійної діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. Вип. 2 (39). С. 118–132.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025.09>.

19. Kolomoitsev M., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Iemets I. The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the framework of international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (77). P. 135–144.

DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.10>

20. Iemets I., Tiulieniev S., Perepelytsia S., Popov V., Kolomoitsev M. Justice for victims; a comparative analysis of victim representation in Ukraine and international standards. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (78). P. 134–144.

DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.12>

21. Makarova O., Kolomoitsev M., Iemets I., Yatsenko I. Shinkarenko I. Legal principles of using special medical and psychiatric knowledge in criminal proceedings: Ukrainian context and international standards. *Wiadomosci Lekarskie*. 2025. № 78(2). P. 435–441.

DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/197137>.

22. Коломойцев М. М. Проблеми реалізації права на захист у період правового режиму воєнного стану. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 березня 2025 р.); у 2-х ч. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. I. С. 595–596.*

23. Коломойцев М. М. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності захисника у кримінальному провадженні. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама: II Міжнародна*

науково-практична конференція (м. Вінниця, 16 квітня 2025 р.). Вінниця: ХНУВС, 2025. С. 661–664.

24. Гусєва В. О., Коломойцев М. М. Ініціювання проведення експертизи стороною захисту та ознайомлення з висновками експертів: проблемні питання. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін: V Всеукраїнський форум судових експертів* (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 141–144.

25. Коломойцев М. М. Взаємодія захисника та спеціаліста у кримінальному провадженні. *Глобальні виклики та інновації: шляхи розвитку сучасної науки: збірник наукових праць з матеріалами IV Міжнародної наукової конференції*, (м. Львів, 11 липня, 2025 р.) / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 82–85.

На підставі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці М. М. Коломойцева містять науково обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації, що дають підстави запровадити їх в освітній процес Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, зокрема при викладанні навчальних дисциплін, і мають важливе теоретичне та практичне значення для підготовки навчальних, методичних посібників, лекцій, методичних рекомендацій, а також для удосконалення вже існуючих і розроблення нових навчальних планів і програм до зазначених дисциплін.

Також комісією констатовано, що наукові положення, пропозиції і рекомендації, викладені у наукових працях М. М. Коломойцева, можуть бути використані при проведенні наукових досліджень, передбачених планом науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, а також використані докторантами та аспірантами при проведенні дисертаційних досліджень за спеціальністю 081 «Право» (12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»). Відтак, наукові напрацювання М. М. Коломойцева слід вважати впровадженими в освітній процес Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Голова

Олег МИХАЛЬСЬКИЙ

Члени комісії:

Вадим ХОША

Дар'я ДАВИДЕНКО